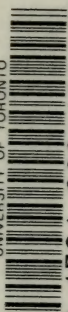

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00011831 5

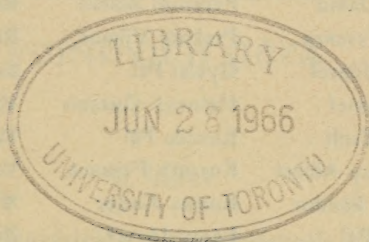

Pannonia Books
2 Spadina Road
Toronto 4, Canada

PH
3132
M3
kit.31

1088333

MAGYAR REMEKIRÓK

A MAGYAR IRODALOM FŐMŰVEI

Sajtó alá rendezik

Alexander Bernát	Erődi Béla	Négyesy László
Angyal Dávid	Ferenczi Zoltán	Rákosi Jenő
Badics Ferencz	Fraknói Vilmos	Riedl Frigyes
Bánóczi József	Gyulai Pál	Széchy Károly
Bayer József	Heinrich Gusztáv	Váczy János
Beőthy Zsolt	Koroda Pál	Vadnay Károly
Berzeviczy Albert	Kossuth Ferencz	Voinovich Géza
Endrődi Sándor	Kozma Andor	Wlassics Gyula
Erdélyi Pál	Lévay József	Zoltvány Irén

31. KÖTET

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF MUNKÁIBÓL

II.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1907

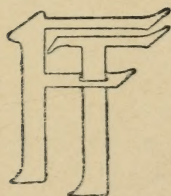
BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF
MUNKÁIBÓL

Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta

VOINOVICH GÉZA

II. kötet

Beszédek és tanulmányok

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1907

IRODALMI BESZÉDEK

EMLÉKBESZÉD KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR FÖLÖTT.

(Elmondta a M. T. Akadémia közülésén, 1843 okt. 8.)

Dicső látvány oly férfiú, ki egy magas czélért áldozza fel életét. Legyen az hazája, a becsület vagy vallásos meggyőződése, miért vérét ontá: lelkünk emelkedik a bátornak emlékénel, ki erős lánczokat s gyöngéd kötelékeket, melyekkel az élet sziveinket magához fonja, szét birt szakítani s lelkét Istenére, nevét a jövőre bízva, a halállal szembeszállt, hogy példájából a zsarnok s elnyomott megtanulják, miként van valami e világon, mit lelánczolni nem lehet: a bátor, erős meggyőződéstől vezetett férfiakarat.

De van valami e világon, mi ennél nehezebb és még fenségesebb: azon tántoríthatatlan állhatatosság, melylyel a férfi egy nagy eszme kivitelének szenteli egész életét. S ha a sokaság, mely csak az iránt viseltetik érdekkal, mi zajjal történik s csak a bajnoknak, ki valamely ügynek diadalát kivítta — csak a gondolkozónak, ki valamely igazságot már kimondott, nyújtja koszorúit: méltó, hogy mi, kiknek a tudomány tiszta szolgálata jutott feladatúl e hazában, meg ne feledkezzünk a fáradhatlan munkásokról, kik céljukat, épen mert az emberi erőnél magasabb vala, el nem érheték, kik az igazságot, melyet kerestek, egészen nem találhatták föl, de kik életöknek egész erejét egy célra irányozva, dicső példái azon férfiúi állhatatosságnak s kitartásnak, melynek a tudomány minden haladását köszönheti s mely több lelki erőnek s

erősebb meggyőződésnek tanúsága, mint bármily fényes siker.

Ily férfiú volt Körösi Csoma Sándorunk; — ha valaki, úgy ő bizonyára méltó, hogy neve tisztelettel említettessék, s emléke példaként állíttassék fel a serdülő nemzedéknek: miként férfiúi kitűrés a látszólag legreménytelenebb pályán is mindig magasra vezet.

Körösinek hazája Erdély. — Ha az országok politikai felosztását, ha földleirási kézikönyveinket tekintjük, ő nem honfitársunk; * s fájdalommal töltené lelkünket a gondolat, hogy nagy embereink sorából e nevet, mely ily tiszta fényben tündököl, ki kellene törölnünk: ha nem épen Körösi emléke volna legszebb bizonyítványunk arra, hogy azon határokat, melyeket Erdély s Magyarország közt a történetek fejlődése vont, szívünk nem ismeri; s hogy míg iskoláinkban két testvérországról tanulunk, honszeretetünk csak egy magyar hazát ismer.

Körösi hazája Erdély vala; de midőn a gyermekszív eldődei emlékénel először feldobogott, midőn az ifjú az ősök ismeretlen honát keresve útnak indúlt: nem a mi eldődink nyomdokát kereste-e akkor ő? Mi vala az, mi lelkét föltartá annyi sanyarúságok között, mi őt veszély- s szenvedésektől környezve csüggedni nem hagyá? nem azon remény volt-e ez, hogy majdan évek után, Azsia határain, a gobi pusztán vagy ott, hol a Himalaya csúcsai az ég felé nyúlnak, fel fogja találni azt a népet, mely nyelvén, mely a mi nyelvünkön szól, melyben vérét, a mi vérünket ismerheti el, melynek fiait kebléhez szorítva, másfél ezerednyi elválás után magyar magyarral ismét ölelkezik? — S Körösi nem volna a miénk; hazája nem volna a mi hazánk? Azon népek, melyeket egy ezred története összelánczolt, melyeknek dicsősége és szenvedései közösek, melyeket a múltban emlékeik, a jelenben szeretetök, a jövőben reményeik egybefon-

* Erdély akkor még nem volt Magyarországhoz kapcsolva.

nak, örökre el lennének válva? Oh nem! Körösi emléke biztos jelünk, hogy ez nem lehet. Azon férfúnak nevénél, ki óriási szeretetében nem Magyarország s Erdély, de népünknek a széles világ bármily részében lakó gyermekeit fogta körül, azon édes meggyőződés tölti lelkünket, hogy ama határvonal, mely Erdélyt honunktól elválasztja, sziveinkben nem létezett soha, s bátran mondhatjuk: Körösinek hazája Magyarország azon része, melyet Erdélynek neveznek.

Csak igen kevés az, mit első éveiről tudunk. Azok közé tartozik ő, kik inkább arra törekszenek, hogy valami emlékezetre méltót tegyenek, mint hogy teaiknek emléke föntartassék — s ha kiveszem azt, hogy Eger-Patakon, Sepsi-Székben, székely katona szülőktől származott, s első neveltetését az enyedi ref. collegiumban nyerte, nincs mit e férfiú gyermekéveiről mondhatnék. Kétségen kívül érdekes volna az első benyomásokat ismerni, melyek Körösi gondolatainak irányát elhatározták; tudni a körülményeket, melyeknek befolyása alatt már az ifjú oly erősen akarni tanult; érdekes, forrásáig követhetni az életet, mely oly dicsően folyt, s oly tisztán végződött; de az idő, melyben a szükséges adatokhoz juthattunk volna, elmúlt, s ha vannak is, kik Körösit gyermekkorában ismerék, ki az, ki dicső jövőjét előre látva, a szegény székely fiúnak fejlődésére a szükséges figyelmet fordította volna, midőn az 1799-ben az enyedi collegiumba lépett s kenyerét mint iskolai szolgálga keresé?

Hisz ő nem tartozott a szerencsések közé, kiknek családjuk százados érdeme vagy szerencséje megkésztíti a magas alapokat, honnan legkisebb érdemeik észrevéttetnek. — Ő becsületes, de szegény szülőknek saját erejére bízott gyermeke vala, a nép azon osztályából, melyből emberi nemünknek majdnem minden valóságos jóltevői származnak, de melynek nagy férfiai — hogy a rómainak Metellus híréről

használt hasonlatosságával éljek — mint a fa, hallgató évek leforgása alatt észrevétlenül nőnek. — Minden, mit Körösi gyermekéveiről Hegedüs Sámuel úr egyszerű, de ép ezért szívhez szóló nekrológiájából tudunk, abban áll: hogy Körösi már gyermekkorában szorgalma s jó magaviselete miatt nevelői s iskolatársai előtt kedvelté vált, s inkább nemes érzeményei és tudományos törekvéseiben mutatott állhatatos szorgalma, mint nagy elmebeli tehetségek által tűnt ki társai fölött.

Hivatása még titok vala a világ s önmaga előtt, s habár kelet felé tekintve, honnan a nap emelkedik s mint hallá, ősei jöttek, a gyermek néha kimondhatatlan vágygyal telt is el; s habár honfoglaló apáink tettein, melyeknek emléke a székely nép között elevenebben fenmaradott — szíve hatalmasabban dobogott fel s mintha nehéz jövőjét sejténé, a gyermek rövid időre gondolatokba merült: vágyainak akkor még nem vala biztos tárgya, s korának játéka, vagy kis foglalatosságai, melyeknek hív teljesítése már a gyermeket jellemzé. hamar szétoszlatták a gyöngye felleget, mely szelíd derűtségű arcját egy pillanatra elkomorítá.

De a boldog gyermekkor nem tart sokáig annál, kinek e világon nagy feladás jutott. Nehéz ösvénye hamar elválk a mindennapi élet tág útjaitól, s a szív, mely egykor magas célokért fog dobogni, nem maradhat sokáig nyugodtan. Így Körösi is félig gyermekkorában már érzé hivatását. Csakugyan Herepei Ádám történelmi tanár jeles oktatásának, mely akkor az enyedi ifjuságot e tudományra lelkesíté, kell-e tulajdonítani az ifjú lelkesedését — mint azt idős barátja, Hegedüs hiszi — vagy egy véletlen szónak talán, mely akkor látszólag következés nélkül hangzott el, de mely a gyermek szívében termékeny magként erős gyökeret vert, ki mondhatná? — Nem ismeri senki a gyenge szálakat, melyekből a végzet éltünk változhatlan fonalát szövi; elég tudnunk, hogy

az óriási terv már tizennyolcz éves korában támadott Körösink szívében, s hogy már akkor két iskola-társával együtt ígéretet tön: keresztül utazva Ázsiát, egykor fölkeresni népünk ott elhagyott maradványait.

Kik Körösit élte ezen szakában ismerék, még most is szeretettel emlékeznek reá s a meleg barátságra, melylyel társain függött. — Magas terveit, melyekről annyival kevesebbet szolt, mennyivel erősebb feltétellel váltak kebelében, csak kevesen ismerék. Mint a folyó annál nyugodtabb felszínnel fut célja felé, minél mélyebbre ásta ágyát, úgy arcának szelid kifejezése alatt nem kereste senki a nagyszerű gondolatot, melylyel lelke mélyében küzdött; s mert kevesen tudják, hogy az, mi valóban nagy, mindig egyszerű is s hogy nagy feltételek kivételére nincs jobb előkészület, mint midőn azon kört, hová végzetünk által állíttatánk, híven betöltjük: még azok is Körösi terveit, midőn őt hivatalának mindennapi kötelességeit nyugodtan teljesítve láták, inkább nagyszerű ábrándnak vették, mint oly valaminek, mit csakugyan teljesíteni készül. Barátai erről csak 1815-ben győződtek meg, midőn a göttingai egyetembe lépve, Eichhorn vezetése alatt egész erélylyel a keleti nyelvek tanulására vetette magát, melyek nélkül nagy feladatát kivinnie nem lehetett.

Azon rövid időszak, melyet az egyetemen töltött, — mindössze harmadfél év — s híres tanítójának tanácsai üdvös s állandó befolyást gyakoroltak Körösi egész életére, főkép az által, mert Eichhorntól hallá, miként a középkori arab írókban sok található a magyarok ázsiai történeteiről s vándorlásairól; s ezért arra határozta el magát, hogy mielőtt nehéz feladathoz fog, Konstantinápolyban minden arab írókat átkutat s itt fogja keresni az útmutatást; ez az oka, miért indult útján kelet-dél felé s nem inkább keletészaknak, azon úton, melyen történetíróink szerint apáink jöttek, s melyen, úgy látszik, könnyebben akad-

hatunk nyomdokaikra. Hogy Körösi mindazon okokat, melyek útjának kelet-észak felé való folytatását tanácsolák, szint oly jól ismeré, mint bárki más, sőt, hogy konstantinápolyi útját csak előkészületnek tekintve, épen ezen irány követése volt szándékában, az világos nemcsak azokból, miket Hegedüs, kivel ő 1819-ben már határozattá vált feltételét közlé, nekrologjában akkori terveiről mond, hanem világos még inkább abból, hogy dicső utazónk, tudva, mikép ezen irányban útja nagy szláv tartományokon vezetendi át, honnlétének végső évében egészen a szláv nyelvek tanulására vetette magát, s e végett 1819-hen tavasz kezdetétől őszig hét vagy nyolcz hónapot töltött Zág-rábban.

Ezen útjában dicső társunkat Kenderesy Mihály kormányszéki tanácsnok segíté, ki neki nemcsak ez alkalommal száz forintot ajándékozott, hanem egyszersmind arra kötelezé magát, hogy míg útja tart, őt évenként hasonló összeggel fogja segíteni; s ha e segedelem csekélynek látszik is, mely csak Körösi takarékosága által válhatott fontossá: az egész haza köszönetét érdemli azon férfiú, ki midőn az ifjú nagyszerű feltételei csak ábrándoknak tartattak, midőn neve e hazában ismeretlen vala, s pártolása senkinek dicsőséget nem szerezhetett, őt el nem hagyá, s benne először gerjeszté azon meggyőződést, mely a legszilárdabb kebelnek is vajmi jól esik: hogy van valaki, ki szándékainak józanságát s kivihetőségét átlátja, ha célját nem érné is el, azon részvételt fogja hallani bukását, melylyel dicső csatában elveszett bajnokról szólunk.

Zágrábból tél kezdetén gyalog — mint ez utolsó időkben gyakorlat végett utazni szokott — szülőföldjére visszatérve, az egész telet majd Enyeden, majd Szászvároson s Kolozsvárott tölté, utólszor élve néhány hónapig azon hazában, melynek hótakart csúcsai a székely szívében annyi kedves emléket gerjesztének, s melynek történetéből már a gyermek

lángolón szeretni tanulta nemzetét. — Mindazon részvét s érdek azonban, melyet honában talált, jóakaróinak tanácsa, barátainak kérései, szándokát meg nem változtathaták, s bármiként sóvárgott a nyugodt boldogság után, melyet távol a világ zajától a tudományok művelésében, s a családi élet csendes körében élvezhetett volna, s bár harmincz éves korában — midőn több, mint tíz évi tudományos előkészületek után, az ábrándozó gyermek optimismusán rég túl vala — mindazon veszélyeket s nehézségeket, melyek őt czéljának kivitelénél várak, előre látta: semmi sem tántoríthatá meg erős szívét föltételében, melyhez őt nem önzés vagy hiúság, hanem lelkének benső érzete vezette, mely után fáradva, mert benne látta életének feladását, magáról megfeledkezett.

1820-ban tavasz kezdetén még egyszer elment Enyedre, hol ifjúságának nagy részét tölté; e helyen lakott az időben egykori tanítója, Hegedüs Sámuel, s ő bucsút venni jött ifjúságának egyik legjobb barátjától. Könnyen öltözve, kis pálczával kezében, mitha csak ki a mezőre készülne, lépett barátja szobájába az utazó s elmondá, hogy holnap indulni fog Körösi nyugodt vala, arczán azon derűltség mutatkozott, melyet nagy pillanatokban csak erős, csak magával tisztában levő kebel élvezhet, s nyájas beszélgetések közt folyt le a nap, az utolsó, melyet a barátok e földön együtt tölthetének. — Jövő reggel a vándor útnak indult. Barátja, ki őt a mezőre kíséré, a Maros partjáig követte szemeivel a távozót. — Körösi megkezdé nehéz pályáját s a haza nem látta többé hű gyermekét.

Ne várja tőlem a tisztelt gyülekezet, hogy Körösi Ázsiában tett útjának leírásába, hogy tudományos érdemeinek méltánylásába ereszkedjem; arra hiányoznak adataim, erre nem érzek magamban képességet. Csak rövid vázlatát fogom adni dicső hontársunk életének; eredményeit érdemök szerint méltányolni egyedül azok

képesek, kik vele a tudományok ugyanazon mezején fáradoznak.

Egy levélből, melyet Teheránból decz. 21. 1820. az enyedi collegium pátronusaihoz írt, tudjuk, hogy megváltoztatva előbbi utazási tervét, a Balkánon keresztül Syrián áthaladva, utazása első évét Persiában végzé.

Érdekes e levél, mert e férfiú jellemét festve, tisztán kimondja azon czélt, mely után kiindult. «Én — így szól — hogy mind tulajdon vágyódásomnak eleget tegyek, mind pedig nemzetemhez való hálaadásomat s szeretetemet megmutassam, számba nem vévén a fáradságot, távolságot s megtörténhető veszedelmet, azon fáklyánál fogva, melyet Németországban gyujtottam meg, elindultam nemzetem eredete fölkeresésére; az ég megáldá lépéseimet, s ha valami nagy szerencsétlenség nem ér, rövid idő alatt megbizonyíthatom, hogy nem helytelen fundamentumon épült az én meggyőződésem!» Útjának részleteiről e levélben nem foglaltatik semmi, hihetőkép, mert már közelnek vélve czélját, egy év leforgása után, a mint írja, «mindazoknak, valakik nemzetünket becsülik, a legszélesebb kiterjedésben örvendetes relatiót tenni remélt.»

Teheránból, hol az ott lakó angoloktól, főkép a nagyérdemű Villoktól mindenkép segítve, egy ideig tartózkodott, a fáradhatlan utas nem is várva meg a segédelmet, melyet hazájából kért, s mely neki az angol követség útján küldetett, Tibet felé indult, hova őt némely tibeti szavak magyar hangzása s mint gondolá, nyelvünkkel rokonsága vonzza; de hol azon egy levélből, melyet ottani tartózkodása alatt hazájába írt, csak ismét azt tudjuk meg, hogy a tibeti nyelv tanulásával foglalkozik.

Azon időt, melyet Körösi Tibetben töltött, mind eddig fátyol takarja. Tudjuk, hogy Kis-Bocharián keresztül a gobi puszta felé vándorolt, hol részint Moorcrafttal, részint magányosan a Himalaya völ-

gyein s Tibetben körül járt. Ezen utazások története s eredményei azonban előttünk ismeretlenek; az egy, mit biztosan mondhatunk, az, hogy idejének legnagyobb részét, mely Teheránból elindulása s Calcuttába érkezete közt elfolyt, Kámán és Zsimkasz buddha kolostorokban tölté. Elkülönözve a világtól, kilencz négyszög-lábnyi szobában, hol a hévmérő négy hónapig mindig 0 alatt 15 fokon állt, ő tűz nélkül reggeltől estig dolgozott: — ez a helyzet, melyben honfársunk hosszú éveket töltött, s 40,000 tibeti szónál többet összeírva, megszerzé azon nyelvnek ismeretét, melynek irodalma, mint gondolá, őt nemzetünk eredetének feltalálására segíteni fogja; s a tibeti nyelvnek első grammatikája és szótára, melyet ő készített, egyik dicső eredménye azon hosszú tudományos martyrságának, melyre elég lelki erőt kivüle talán senki nem talált volna.

Elkészítve ezen munkáit, hogy azokat a világgal közölje és más tudósokkal értekezzék, Csoma végre elhagyá szomorú lakhelyét, hol annyi éven át dolgozott és Simla és Subhatu felé Calcuttának indult. Ez azon időpont, melytől fogva társunkról valamivel részleteseb tudósításokat szerezhettem; gyérek ezek is, de hitelességökért a híres utazó, b. Hügel Károly úr kezeskedik, ki Indiában tartózkodva, honfársunkkal közelebb ismeretségben állt, s azokat velem közölni szives volt; s e kevés részletek is elegendők honfársunk nemes jellemét velünk megismertetni.

Azon időben, mikor Körösi Subhatuba ért, az angol-ind kormány, félve az orosz emissariusok befolyásától, minden észak felől tartományaiba jövő utast feltartóztatott; s habár az angol residens, ki Csomának a kamani kolostorban tartózkodásáról s életmódjáról rég hírt vett, őt gyanú nélkül fogadá, s az idegent, ki a Himalaya szegényebb néposztályainak ruházatában érkezett meg, tisztelő barátsággal üdvözlé: nem állt szabadságában őt útjának folytatására fölhatal-

mazni, mielőtt arra az 1400 angol mérföldnyi távolban székelő főkormányszéktől engedelmet nem nyer. Tudtára adá Körösinek e kénytelenséget s felszólítá őt, mondaná meg, mit kíván mulasztott idejének kárpótlásául? Erre azonban Körösi kinyilatkoztatva, hogy e mulasztás által jelenleg kárt nem szenved, végre csak azt fogadá el, hogy Subhatuban való tartózkodása alatt költségei, melyek hónaponként öt rupiánál többet nem tevének, az ind-angol kormány által fedeztessenek. Bámulá a kormányzó e férfiú nagylelkűségét, s midőn számára ötszáz rupiát tudta nélkül félretett, önházába fogadá az idegent, ki azalatt kérésére ázsiai öltözetét letéve, magyar nadrágban, mellényben s kék frakkban jelent meg Subhatuban, miként honn, s a forró indiai égálj ellenére haláláig jární szokott.

A várt engedelem végre megjött, s a residens, ki utazónkról már előbb a legkedvezőbb jelentést tévé, bucsút véve több hónapos vendégétől, Princep Jakab híres calcuttai tudósnak ajánlá őt, kinek Körösi számára már előbb azon ötszáz rupiát átküldte volt, melyeket mulasztott idejének kárpótlásául a kormánytól elfogadni nem akart.

Calcuttában, hol őt híre megelőzte, szíves fogadás várta honfitársunkat. A tudósok, kik előtt Tibetben tett tudományos búvárkodásai ismeretesek valának, s a közönség, melyet rendkívüli életmódja s főkép Subhatuban mutatott önzetlensége érdekelt, egyenlő kíváncsisággal fogadták az idegent, s az ázsiai társaság tagjává nevezve, a méltánylat, melyet itt talált, némikép kipótóla azon nehéz áldozatokat, melyekkel azt megérdemelte. Egy nagy fájdalom vára azonban Körösire ez új körében, s mint később sokszor mondá: «életének legkeserűbb pillanatai azok, melyeket ez neki okozott.»

Körösit Tibetbe való utazásra s e nehéz nyelv megtanulására némely tibeti s magyar szavak közt gyanított rokonság bírta, s habár későbben, észrevéve a

különbséget, mely a két nyelv közt létezik, csak azon reményben folytatá studiumát, hogy a tibeti irodalomból nemzetünk eredetére nézve felvilágosításokat adhat: mégis azon meggyőződésben fordíta annyi szorgalmat e tanulásra, hogy oly nyelvet tanul, melynek ismeretéhez más könnyebb úton jutnia nem lehetne. Midőn most Calcuttában fáradságának eredményeit más tudósokkal közlé, s tőlök hallá, hogy e nyelv, melynek megtanulására ő férfi erejének legjobb részét szentelte, a szanszkritnak csak romlott dialectusa; midőn meggyőződött, hogy azt, miért ő annyit szenvedett, sokkal könnyebben érthette volna el: szívét leírhatlan fájdalom tölté, s az erős férfiút, ki annyi szenvedéseket nyugodtan s panasz nélkül elbírt, e meggyőződés betegge tette.

De Kőrösi nem tartozott azok közé, kiket a fájdalom földre sújt, s habár fölösleges fáradozásainak emléke lelkét keserúséggel töltötte el, miután tibeti grammatikáját és szókönyvét az ázsiai társaság pártfogása alatt kiadta, újabb erővel fordúlt a szanszkrit nyelv megtanulásához.

Azon idő alatt, melyben munkái kiadásával foglalkozott, az ázsiai társaságtól felszólítva, egyszersmind e társaságnak 1100 kötetből álló tibetikéziratgyűjteményét rendezé a nagy orientalista s ezen óriási munka, melyet tizennyolcz hó alatt oly pontosan végze el, hogy minden kötet első lapján czímét, foglalatjának rövid kivonatát diákul följegyzé, új alkalmat ada neki bebizonyítani azon önzetlenséget, mely őt jellemzé. — Princep ajánlatára — ki őt hív barátsággal követve, a mindennapi életben tapasztalatlant minden viszonyok közt segíté — a társaság, míg e munkát bevégezendi, havonként 200 rupiával akará megjutalmazni fáradozásit, melyeket azonban Kőrösi minden szegénysége mellett sem fogadott el, kimondván, mennyire helytelen volna jutalmat elfogadni oly valamiért, mi neki magának annyira kedves és mihez, hogy engedelmet nyerjen, ha tehetné, kész volna önmaga havonként annyit fizetni.

Ekkor érkezett Calcuttába azon segedelempénz is, mely Körösi számára az 1830-iki országgyűlés alatt a hazában gyűjtetett. A pénzt magát, átadva Princep barátjának, azon időre tevė el, mikor majd hónapok múlva visszatérend, hogy rajta ind könyveket s kéziratokat vásárolva, a hazának tudományos kincseket hozzon azon segedelemért, mely szemében csak az által nyer becslet, mert a hazából jött s annak jeléül fogadható, miként neve nemzeténél nincs elfelejtve.

Körösinek nem volt szüksége segedelemre. Az ázsiai társaság épületében lakván, az egyszerű férfiú — ki rizsszel s theával élt és szalmazsákon aludt, s nappal csak ritkán hagyva el szobáját, dolgozott — függetlensége érzetében pótlékot talált a nélkülözésekért, melyeket szenvedett. De mennyivel közönyösebb vala minden anyagi szenvedések iránt, annyival nehezebben tűrt mindent, mi által büszkeségében sértve érezhető magát — kevésbé bántva, ha érdemei nem méltányoltatnak, mint ha jótétemények által magát önmaga előtt lealázva gondolá.

Jellemének ezen sajátságát látjuk a következő esetből: Princep, kire a hazájából nyert segedelempénzt bízta, jobbnak találván, ha az kamatozik, félig Körösi engedelmével, félig nélküle, barátjának rábízott tőkét egy calcuttai bankra bízta, mely rövid idővel ezután a többi indiai bankok nagy részével együtt megbukott; miután pedig ez alkalommal Körösi pénze is elveszett, Princep ajánlatára az indiai társaság honfitársunk egész veszteségét kipótolá. Az egész dolog hírlapok útján közöltetett s mindenki által jóváhagyott. Csak ő maga, ki ezen adomány által magát sértve érzé, nem nyugodhaték meg ez eljárásban és sokáig tartott, míg barátjának megbocsátá, hogy oly valaminek indítványozója volt, mi által becsületét sértve gondolá.

Tisztelet s méltánylat fogá körül dicső társunkat az angol-ind kormány fővárosában, s mind az ázsiai

társaság tudós tagjai, mind a kormány, teljes mértékben elismerék a rendkívüli férfiú érdemeit. Ő maga azonban elkülönözve a társaságtól, csak a tudományoknak élt. Magába zárkózottan, mintha nagy titkot rejtene, melyet senkivel közölni nem akar, idegen az idegenek között, csak ritkán s kevesekkel lépe közelebbi érintkezésbe. Princep halta után talán senki nem volt, ki őt barátjának nevezheté. Lelke előtt mindig távol hazája állott, előtte azon cél, mely után hosszú vándorlására kiindult, s melyet elérni éltének végső reménye vala.

Igy folytak évek nem szünő munkásság között, s Körösi teljesen birva már a szanszkrit nyelvet, átkutatva az arab, szanszkrit s tibeti irodalmakat, elkészülve érzé magát, s újra útnak indult. Meggyőződése szerint a dzsugur nép, mely Lassától kelet s észak felé Cham tartományban Khina határain lakik, vala az, melyet egész éltén át keresett, s melyben eldődeink ivadékait fölhalálándja, s e vélemény, — mely részben nyelvrokonságon s azon meggyőződésen alapult, hogy a hunok, elhagyva hazájokat, Közép-Ázsiától távol keresendők — új reményekkel tölté lelkét, s Lassa vala a cél, mely után a már ötvenedik évét túlhaladt férfi ifjúságának egész lelkesedésével zarándokolt. Így ért ő 1841-ben márczius 24-én Dardzsilingbe, Sikken tartományába, hol az angol ügyviselő, Campbell úr által szívesen fogadtatva, egy ideig, míg a lassai lámától tovább utazásra engedelmet nyerend, tartózkodni akart.

Körösi derült vala e napokban. Céljához közel érezvén magát, reménnyel s bizalommal tekinté a jövőbe, s úgy látszott, mintha elzárkózó kedélye, melylyel céljait máskor titkolá, megváltozott volna.

Elmondá Campbellnek egész életét, a cél, mely után útra indult, a nehéz szenvedéseket, melyeken tudományos vizsgálatai közben keresztül ment, ismereteit, melyeket oly drága áron szerzett, s melyekért most végre elnyerendi jutalmát. Hisz ő céljához kö-

zelgett, miért titkolná tovább terveit, melyeknek létesítésében őt senki többé meg nem előzheti; miért ne vallaná meg, mennyire vágyódik ő is az emberek méltánylása után, — midőn a ponton állt, hol hivatását betöltve, fáradozásaiért dicsőség vár reá? — S ő nem csalódott: a fáradt vándor czéljához ért.

Ápril 6-án Campbell úr Csomát betegen találta. — A Himalaya völgyeiben uralkodó veszélyes láz megragadta honfitársunkat, s az orvosi segedelem, melyet eleinte elfogadni nem akart, elgyöngült testét nem tarthatá fel többé. Ápril 11-én 5 órakor reggel, körülfogva Campbell, Griffin orvos s néhány dardsilingi angoltól, húnyt el fájdalomtalanul dicső társunk, s kinek szive csak honáért dobogott, ki nemzete feldicsőítésének szentelte napjait, annak sírja fölött idegen nyelven egy angol mondá el dicséretét.

De midőn nagy honfitársunk halálára emlékezve, szívünk fájdalommal telik el; midőn a gondolat, hogy e hazának egyik leghívebb gyermeke ott hamvad el, hol sírja fölött emléket nem emelhetünk, hová e hon gyermekei nem zarándokolhatnak, hol évekig talán soha egy magyar könnyei sem fogják áztatni nyughelyét: ne felejtsük el azokat, kik társunknak pártolói, barátai valának, míg élt; kik ha hazáját nem pótolhaták is ki, legalább enyhíték a vándor szenvedéseit; ne felejtsük azon dicső népet, melynél Körösi neve, ha nem is szeretetben, mint nálunk, de tiszteletben fog maradni.

Dicsón s fenségesen áll a britt Európa népei között. A világ őt része ismeri hatalmát, s lobogója uralkodva lobog a nagy tenger fölött; s mégis nem ez az, mi Albionnak legszebb dicsőségét teszi, mi neve említésénél minden gondolkozót önkénytelen tiszteletre bír. Az állhatatosság, melylyel szellemi czélokért küzd, a diadalok, melyeket az emberiség s tudomány mezején kivívott; a rokonérzet, melyet minden való érdem, — mint Körösié, — e népnél talál: ez az, mi nevét nagygyá s dicsővé teszi a világ né-

pei között. Az angol nemzet az, melynek Isten után a dicsőséget, mely Körösi érdemeiből ránk háramol, köszönhetjük. Teheránban Willok, Tibetben Moorcraft, Calcuttában Princep, Dardzsilingben Campbell, — mindig s mindenütt angolok valának, kik honfitársunkat tanácscsal s jótettekkel segítették, kik azt, mit e haza dicső gyermekeért nem tehetett vagy tenni elmulasztta, kipótolták; s habár a tibeti grammatika és szókönyv által Körösi lerotta tartozását, s pirulás nélkül fogadható el az idegenek jótéteményeit: csak kötelességet teljesítek, midőn társaságunk, midőn Körösi minden tisztelői, midőn egész hazám nevében nyilván köszönetet mondok e föld legdicsőbb népének azon pártolás és segedelemért, melyet honfitársunk az angol nemzet egyes polgárainál és kormányánál talált.

S most sírjától tekintsünk vissza még egyszer Körösi életére. Midőn ő félig gyermek-korában élte célját megválasztá: ki hitte volna akkor, hogy a határozat, melynek nagyszerűségétől csak a tapasztalatlan ifjúkor nem ijedne vissza, soha megváltozni nem fog? Gyermekek merész álmai, gondolák azok, kiknek az ifju föltételét, nagyszerűsége miatt piruló arczczal elbeszélé; — ha majd az élet tapasztalásai megismertetik vele a világot s öngyengeségét: szemei előtt e fönséges álm önként el fog oszlani. S nem volt-e igazságuk? Miként a felkelő nap a táj legmagasabb csúcsaira veti első sugarait: úgy ifju képzetünk előtt létünk legemeltebb magaslatai tűnnek föl először, s valamint ritka, ki Körösi akkori korában elérhetlen célokat nem tűzött volna ki magának, úgy nincs, a mit a tizennyolcz éves ifjú föltételeiben bámulhatnánk; egy gyermek merész álma vala az, mi akkor lelkét tölté. De midőn látjuk, hogy a gyermek-álm nem oszlik el, hogy a férfi a gyermek ábrándjáról le nem mond, hanem egyenként legyőzve az akadályokat, szembeállva minden veszélylyel, küzd, míg célját eléri, vagy a tusában elvész: nem telik-e

lelkünk bámulással; nem érezzük-e, hogy azon hatalmasok egyike előtt állunk, kiknek nem a világ, hanem önszivök jelöli ki irányukat; kiknek a siker, melyet szerencse ad, s a diadal fénye nem szükséges, hogy ragyogjanak? Nem kell-e megvallanunk, hogy Körösi azon kevesek közé tartozik, kiknél, mint a zászlón czimere és színei csak akkor látszanak meg egészen, ha redőit ellenkező szél szétbontá, úgy a nem kedvező szerencse csak lelköknek rejtett szépségét tünteti fel; s ha van, ki honáért többet tett, nincs senki, ki a férfias kitartásnak dicsőbb példajaként állana előttünk.

S vajon nem tévedés volt-e az, melyet Körösi egész életén át követett, így gondolkoztak talán sokan, midőn Körösi távozásának híre a hazában elterjedt; nem kell-e fájlalnunk, így elmélkednek talán sokan maiglan is, hogy ennyi tehetség, ennyi lelkesülés egy elérhetlen, sőt elérve is oly csekély hasznú célra fordított? Nincs-e a magyarnak elég tennivalója hazájában, a tudomány s művészet még elhagyott mezején, a közélet, polgárosodás nehéz, de dicső ösvényein? S ha Körösi óriási honszeretetével ide fordul, ha a legyőzhetlen akarattal, melyet viszontagságok csapásai, mint a vasat, csak keményebbé aczéloztak, e termékenyebb térek egyikén működik: magának mennyivel több dicsőséget, a hazának mennyivel több hasznót szerezhetett volna fáradozásaival! S talán nem csalódnak, kik így okoskodnak. Ki dicséret után vágyódik, az a mindennapiság járt ösvényéről ne térjen el. Maradjon ott a poros úton, hol vele ezerek haladnak, s ha a célhoz, mely felé mindannyian fáradsz, előbb közelíthet, az utána lihegő csoport bámolni fogja a hatalmas járó, ki által megelőztetett, de kit legalább követhet. Az ember isteneiben is csak önképe mását imádja, s esztelennek vagy szörnyetegnek hirdeti azt, kivel magát összehasonlítani nem lehet. Kinek haszon kell, ki élvezni vagy legalább látni akarja a gyümölcsöket, melyeknek mag-

vait elhinté: szűkebb körökre szorítsa vágyait. Munkásságának teljes sikerét csak az várhatja, ki azt kis czélokra irányozá. Az út, melyen Körösi haladt, nem az, mely népszerűséghez, haszonhoz vagy élvezethez vezet. De vajon csak a pillanatnyi méltánylat, csak a haszon, melyet forint- s garasonként számolhatunk ki, mérlege tetteinknek? Ha úgy, akkor Leonidás dicső halála balgaság, akkor mindazok, kik nagy igazságokért koruktól nem méltányolva, sőt a tömeg gúnyja közt véreztek el, — hasztalanul ontották véreket. Amaz az ellent nem tartóztathatá vissza hazájától, s látszólag hasznosabban cselekszik vala, ha bajnoktársait a hon más csatáinak tartja föl; ezek koruk eszméit vagy tévedéseit védve, azon lelki erővel, mely nekik csak üldözést szerzett, tapsot s dicsőséget arathattak volna; s mégis, ki kétkedik érdemeikben? ki merné mondani, hogy ők nem jól cselekedtek?

Valamint a hegyi patak, mely szikláról-sziklára omolva magas vizesésekben a völgybe száll, sebes árjaival a hajót, mely rábizatik, széttöri, s rohanásának óriási erejével malmokat nem hajt, nem hasztalanul zuhant le magas helyéről, mert hatalmas szavával a teremtő nagyságát hirdeti: úgy vannak emberek, kiknek csak az a hivatásuk, hogy midőn nehéz pályájakon átfutnak, emberi természetünk egész nagyságát tüntessék föl. S nekik szép feladás jutott. Az emberi nemnek nemcsak nagy tettekre, — melyeknek következéseit mindenki észreveszi, — hanem nagyszerű példákra is szüksége van, hogy a serdülő ivadék, maga előtt látva a férfiút, kinek követésére magát gyöngének érzi, fölfelé tekinteni, nemes czélokért lelkesedni, nekik áldozni tanuljon; s kinél ezt tehetjük, annak napjai nem hasztalan folytak el.

És vajon nem ilyen-e Körösi is? Példája azon állhatatos kitartásnak, melyet csak a halál szakaszthat félbe, de melynek irányát földi erő nem változtathatja meg, — példája, hogy nincs nehézség, melyet

erős akarat legyőzni képes ne volna; példája mindenekelőtt azon lángoló honszeretetnek, mely minden valóban nagy s nemes tetteknek legtisztább forrása.

Igen, Körösi szerette hazáját, lángolóan, mint kevesen, önzés nélkül, mint talán senki e világon. Oly korban születve, s oly viszonyok közt, hol az ifjú nagy cselekvésre tért nem látott maga előtt, midőn körültekintett, s népét halálhoz hasonló álomban látá: az erős ifjú lélek, tettek s áldozatok után vágyódva, elfordult a jelentől, s népe múltjában kereste lelkesülése tárgyait. Honszeretet vala az, mi szivét föl-dobogtatá. — Az erős magyar faj, mely Ázsia közepéből egy ezred előtt küzködve e földre jött, s erős karjával egy nagy hazát szerze gyermekeinek, nem vesztetett el egészen. — Elgyengülve itt a hosszú küzdelmek után, tespedve béke közt, elfajulva annyira, hogy már nemzetiségét felejteni kezdi, ki tudja, talán a törzs, melynek véstől elkapott magvaiból egy ezredév alatt itt csak cserje nőtt, ott Ázsia földjén megtartá előbbi erejét, s szebben fejlődött régi hazájában, mint itt az idegen égalj alatt. — Az ifjú lelkét nem ismert érzelem tölté e gondolatoknál, honvágyhoz hasonló, s mégis olyan, mely őt hazájában nyugodni nem engedé, mely őt messze, ismeretlen országok felé vonzotta. És midőn a szegény székely diák, lelkének sugallatát követve, végre elhatározá magát; midőn ő, a magányos, vagyontalan, senki által nem segített ifjú, csak félig bírva még azon előkészületeket is, melyek nehéz feladatának sikeres bevégzésére megkívántattak, fölköté úti saruit, hogy a világ más részében elődeinknek egy ezred év előtt elhagyott lakhelyét fölkeresse, hogy honmaradt testvéreinknek köszöntést hozzon egy ezred előtt kivándorolt véreitől, kik messze nyugaton nagyszámú, ha nem is nagy nemzetté nőttek; — hogy ha netalán szenvedés a magyar rendeltetése mindenütt, s elődeink ivadékát is más népek által elnyomva, szerencse s dicsőség nélkül találná, a régi magyar törzs-

nek ágait elhozza magával, vagy letelepedjék ott s a míveltség, jólét s vallás apostola legyen köztök: nem a legnagyobb, a legtisztább honszeretetet vala-e az, mi őt erre lelkesíté? S mi volt az, mi őt annyi sor-hegyeken, vizeken, tengereken s míveletlen nemzetek országain átvezette, mi Kámán és Zsimkaz kolostorokban, hol annyi évekig a világtól elkülönözve élt, lelkét föntartá, mi az ötven éves férfiút arra bírá, hogy Calcuttát elhagyva, útnak induljon, ismét az egy, soha szem elől nem vesztett cél felé; mi adott erőt a férfiúnak, kérdem, ha nem honszeretete? Tán dicsőség utáni vágy? — Igen, Körösi vágyott a dicsőség után. Érezve, hogy éltét egy nagy célnak szenteli, tudva, mennyit szenvedett ennek eléréseért: a tisztelet, melyben neve az indiai tudósok közt állt, az érdek, melyet személye honában gerjeszte, jól esett neki nehéz fáradaimai közt. Nem áll senki oly magasan vagy oly alatt, hogy magát embertársaitól egészen függetlennek nevezhetné. Az erénynek kiváltsága, hogy mást nem kíván, mint mit tőle megtagadni nem lehet: tiszteletet; s dicső társunk nem volt közönyös az emberek méltánylata iránt. De vajon a dicsvágy maga, mely oly tetteknél, melyekre pillanatnyi elhatározás szükséges, csodákat mível, adhat-e erőt ennyi kitűrésre; a hiúság birhat-e valakit arra, hogy lemondva a közelebb fekvő dicsőségről, oly cél után fáradjon, melynek kivívása oly valószínűtlen?

A dicsőség utáni vágy, maga azon ellenállhatlan szenvedély, melyet a tudomány egyesekben ébreszthet, ezeknek magyarázatára elégtelen. Ennyi erőt csak szeretet ad, ennyi áldozatra csak szeretet képes a világon, s ha azon érzeményt, melylyel hona iránt viseltetett, elveszszük, Körösi élete rejtély fog maradni előttünk; s ez az, mi emlékéit örökké kedvessé teendi e hazában, mi által látszólag haszon nélkül lefolyt létére szívünk nagy reményekkel telik el; mert eszünkbe jut, hogy a hazának, melyet ekkép szeretni,

a nemzetiségnek, melyért ennyit áldozni lehet, ha nagy múltja nem, legalább jövője van.

S e gondolat emelje lelkünket dicső társunk emlékénel!

A múlt homályban fekszik előttünk, s nem adatott talán senkinek fölemelni a fátyolt, mely nemzetünk eredetét takarja. Ki tudja? — Körösi talán elérte célját. — Hazája dicső eldődeinknek, a hely, hol mindaz, mi fajunkból Ázsiában megmaradt, együtt van; a szent föld, mely után egész éltén át sóvárgott: ott terjedt el talán a vándor szemei előtt. — Egy völgy a nagy Himalaya áthághatlan havasaitól körülfogva, melynek földje egy ezred óta nem mivelve emberi kezeztől, szabadságának egész erejével hajtja növényeit; hol csak a sas, ha sziklán rakott fészket körüllebegi, csak egy távol vízesésnek vagy a nyári vésznek szava szakítják félbe a nagyszerű csendet: talán ez bölcsője nemzetünknek; — vagy Ázsia véghetlen pusztáinak egyikén, hol most a karaván szomorúan folytatja útját, hol az embereknek nyoma eltűnt s csak itt-ott egy halom, — mely után a vándor útját irányozza, s melyet a karaván vezetője sírhalomnak mond, — emlékeztet a természet urára; talán ott fekszik régi hazája nemzetünknek. De midőn Körösi e tájakon áthaladt, s leülve a sziklák egyikére, melyek az eltűnt nép által hőseinek emlékül emeltettek, szívét gyorsabban érzé dobogni; midőn a zöld kún-halmok egyikére felmenve, a körülte terjedő nagy pusztaságnak közepette egy magyarázhatatlan érzés őt nemzetére, az elhagyott s az elérhetetlen hazára emlékezteté és szemei könnybe lábadtak: ő nem sejdíté, hogy lábai eldődeinek szent porát tapossák, hogy a cél, mely után szive oly hatalmasan vágyott, e néhány sírhalom! S az utas újra fölköté saruit, újra elindult éltének nagy célja felé, melynek elérését talán csak azért tagadta meg végzete, hogy példáján eszünkbe jusson, miként munkáságunk tere nem a múltban, hanem a jövőben fek-

szik; miként nem eldődeink nagy neve, nem vértünk nemessége, hanem tettek emelhetik a magyart azon nagy népek sorába, melyeknek neve e földet dicsőséggel tölti el.

Népünk eredete örök homályban fekszik előttünk. Nemzetünk múltjából ismerjük az egyes nagy ére-nyek példáit, s azon szenvedéseket, melyeknek seb-helyeit hordani dicső, — de nem ismerünk oly tetteket, melyekre hivatkozva mondhatnók, hogy fajunk nagy hivatást töltött be. — Tekintsünk körül e hazában! és vajon, ha sorsunk úgy akarná, hogy, mint eldődeink régi lakhelyeikről, úgy mi is e földről hatalmas ellenek által elűzve, más éghajlat alatt keresnénk hazát, s egy ezred után unokáink egyike, mint Kőrösi, eldődeinek lakhelyét keresve, jönne vissza Magyarországra: föl fogná-e találni nyomdo-kainkat? E hazának terjedt határain hol van a nagy nemzeti emlék, mely még romjaiban is méltóan fön-tartaná nevünket? Hol az eszme, melylyel az emberi nem eszmekincsét mi gazdagítottuk? Melyik a nagy, felejthetlen eredmény, melyet küzködve mi vívtunk ki? — Annyi századot töltöttünk e földön, s utódunk áthaladva határain, csak egy nagy pusztaságot, vagy más népek teremtéseit fogná találni utánunk!

A múlt szomorúan, fény nélkül fekszik mögöttünk; forduljunk azért kettős lelkesedéssel a jövő felé, s lelkünknek adjon erőt azon meggyőződés, hogy a magyar dicsőségének korát túl nem élte még! Szép nagy ősök emlékeire visszatekinteni; szép oly fajból származni, melynek neve a világot dicsőséggel tölté el; de nagy tettekben meghaladni eldődeit, nemesí-teni azok emlékét, kiktől származánk: ez szebb, di-csőbb hivatás; s mi nem panaszkodhatunk, hogy nemzedékünknek nem ez a feladás jutott.

De midőn lelkünk nemzetünknek dicsőbb jövője után sóvárog, midőn forró imával fordulunk Istenünk-höz, hogy végre, annyi szenvedés után, megadja né-pünknek azt, mit oly régen várunk: ne feledjük el

soha, hogy a hon szebb jövője csak nagy tettek jutalma lehet; hogy nagy czélok elérésére nemcsak lelkesedés, de kitartás s állhatatosság kell, — kitartás, milyennek példáját Körösi életében látjuk, s mely őt, ha azon czélhoz nem is, mely után kiindult, s mely talán elérhetetlen vala, de legalább azok sorába vezette, kiknek a jövő megadja koszorúit.

Messze tőlünk, a világ egy más részében, ott, hol a Himalaya emeli hótakart bérceit, pihen most a zarándok, hosszú vándorlása után. — A szív, mely oly erősen dobogott honáért, idegen földben hamvad el, s maga a fű, mely pora fölött nő, idegen formájú; de Körösi emléke itt él közöttünk, s míg lesz szív e határok közt, mely hazája nevénel feldobog, míg a magyar nemzetiségéért lelkesülni tud: dicső emléke fenn fog maradni közöttünk. Adja az ég, hogy életének példája állhatatosságra s férfiui kitartásra serkentse e hon gyermekeit; hogy neve, mely nemzetünk emlékkönyvének egyik legszebb lapján áll, mennél többeket intsen arra, hogy a jövő kor csak ahhoz hű s állandó tiszteletében, ki híven s állandóan meg tudott maradni azon ösvényen, melyet munkáságának választott.

EMLÉKBESZÉD SZALAY LÁSZLÓ FÖLÖTT.

(Elmondta a M. T. Akadémia közgyűlésén, 1865. decz. 11.)

Mély fájdalommal lépek ma e helyre. A férfiú, kiről szólni fogok, barátom volt; s ha visszagondolok azon harminczhét évre, melynek eseményei a barátságot, melylyel gyermekségünktől egymáshoz ragaszkodánk, nem változtatták meg, saját veszteségem eltakarja azt, melyet Szalay halálával a haza szenvedett; s midőn arra emlékszem, mit benne szerettem, háttérbe lépnek szemeim előtt a nagy tudós és hazafi érdemei.

Mélyen érzem én ezt, s ha az akadémiának felszó-

lítását elfogadtam, hogy e legdicsőbb tagjáról én szójak e gyülekezetben: tettem azért, mert Szalay azok közé tartozik, kikről a barátság melegebben szólhat, de nem mondhat a valónál többet, s kiknek érdemeit ismerik kortársai és a jövő nem magasztaló beszédek, hanem műveik után ítéli meg; s így nem Szalay politikai és irodalmi érdemeinek elsorolása az, mit önök tőlem várnak.

Jeles férfiak életében, főleg olyanoknál, kiket a sors a pálya közepén ragadott el, s kik oly korban éltek, midőn feladatukat kevesen fejezhették be, nemcsak a törekvéseknek eredménye érdekes, hanem maga a törekvés is. Barátom polgári érdemeit mások részrehajlatlanabb mérleggel fontolhatják meg, tudományos munkásságáról mások alaposabb ítéletet mondhatnak: de nincs senki, ki a célokat, melyek után Szalay törekedett, nincs senki, ki azon eszméket, melyek egész életének irányát meghatározzák, nálamnál jobban ismerné.

Ezekről fogok szólni.

Én nem azt, a mit Szalay tett, hanem azt fogom elmondani, mit a férfiú akart; nem törekvéseinek eredményeit, hanem az indokokat, melyek őt azoknál vezérelték; magát a férfiút akarnám felmutatni önök előtt: hogy midőn e nemesen eltöltött életre visszatekintünk, szívünket lelkesedés töltse el azon célok iránt, melyeket egész életének küzdelmei nem érhetek el; hogy midőn nemes alakja emlékünkből feltámad, azon tisztelet mellett, melyet a nagy tudós és államférfiú érdemelt, meleg szeretettel emlékezzünk reá vissza, ki nemcsak tudós, nemcsak dicső, de mi annál több, a szó legszebb értelmében jó férfiú volt; s ha e feladatunknak nem felelhetek meg, fogadják azért társaim mégis mély köszönetemet, hogy annak megkísérlésére alkalmat adtak.

A nemzet, midőn Szalay nevét azon dicsők közé sorozza, kikre nemzedékünk büszkeséggel hivatkozik, a legszebb jutalmat adá neki, mely után a polgár vá-

gyódhatik: a haza első nagy történetirójának egykor talán emléket emel; szónoklatom csak az egyszerű koszorú, melyet szerető kezek a barátnak sírjára tesznek; de bármilyen csekély az, s bármilyen hamar hervadjon el: nekem jól esik, hogy szeretetemnek és hálámnak e jelét sírjára tehetem; s ha a dicső e földre visszatekintene, életének nagyobb emlékei között, melyeket a nemzet ad, — észrevenné a barátság e szerény adományát is, és nyájasan fogadná el.

*

Szalay László Budán született 1813-ban, s itt tölté első gyermekségét.

Tizenhárom éves korában vesztvén el apját, csak kevés ideig fejlődött ennek felügyelése alatt; de a komoly férfiúnak jelleme, a pontosság, melylyel minden kötelességeit teljesíté, tudományos hajlamai, melyekről több, részint megjelent, részint kéziratban maradt munkái tanúskodnak, s főképp a tiszta hazafiság, mely nem hangzatos szavakban, hanem a buzgalomban, melylyel hazafiúi kötelességeit teljesíté, nyilatkozott, kétségen kívül mély és állandó befolyást gyakoroltak a gyermekre. A kik Szalay Lászlót közelebbről ismerék és Szalay Péter királyi tanácsosra visszaemlékeztek, nagyobb téren és fényesebb tehetségekkel a fiúban feltalálták az apának legszebb tulajdonait.

Nevelését anyja vezette, egy budai senatornak leánya, ki férjének halála után három fiával maradván, egészen e nehéz föladatának élt, s a hazának három jeles polgárt nevelve, azt szépen töltötte be.

Szalay László mindig fiúi szeretettel ragaszkodott anyjához, s ha életének későbbi szakáiban, ifjú koráról szólva, anyja háztartásának rendjét beszélte el, s a takarékoságot említé, melylyel e nő magától mindent megtagadott, s mégis, miután látá, hogy csekély nyugdíjából fiait jól nem nevelheti, lassanként kiadta a kis összeget, melyet férje megtakargatott, s a tőkét-

ket, melyeket ő maga öröklött, csakhogy fiai vagyon nélkül, de úgy lépjenek az életbe, hogy azt nélkülözhessek: akkor a már megöszült férfiúnak szemei könyekbe lábadtak, s ajkai áldást mondtak a nemes anyára, kitől szeretni tanult mélyen és igazán, nem nyájas szavakkal, hanem áldozatokkal mutatva érzéseit.

Szalay gyermekkorában beteges vala és magába zárkozott s e hajlamát a két év, melyet a fehérvári convictus kolostori csöndében töltött, még inkább növelte.

Nagy tehetségei nem nyilatkoztak a túláradó eleven-ségben, a vidor élczen, melyek gyermekeknél ezeknek jeléül vétetnek, sőt még tanulásában sem. A pajtások zajgó játécai közt s a vizsgákon mások inkább kitűntek, de mégis volt valami benne, miből felsőbb-sége kitetszett. S midőn 1826-ban, tizenhárom éves korában, az egyetembe lépett, nem volt senki közöttünk, ki ezt ne érezte volna, s a komolyságot, melyet gyermekek pajtásukban legkevésbé tőrnek, neki meg nem bocsátotta volna.

Éreztük, hogy e komolyság nem hideg kedélytől jó. Tudtuk, hogy ő, ki játékaikban részt nem vesz és barátságának szenvedélyes jeleit soha nem adja, meleg szeretettel ragaszkodik pajtásaihoz, s örömmel, sőt büszkeséggel ismerték el felsőbb-ségét; hisz az, ki már akkor nemcsak a hazai és német irodalomban volt jártas, hanem mint író is saját tehetségeit már megkísérlé, végre is csak pajtásunk volt, egy iskolába járt velünk, s így mindnyájunk tekintélyét növeli.

Körünkben többen voltak, kik hasonló irányban törekedtek előre. Az 1825-iki országgyűlés szónoklatai, bármi hiányosan ismerve, sehol nem találtak erősebb visszhangot, mint az egyetem ifjú polgársága között, s a szellem, mely az egész nemzetet áthatotta, sehol sem ébresztett tisztább lelkesedést.

Ha most, csaknem negyven év után, ezen időszakra visszatekintünk, mely a nemzet újabb történetére oly elhatározó befolyást gyakorolt: lehetetlen, hogy fel

ne tűnjék azon különbség, mely közte és egész későbbi fejlődésünk között létezik.

Az 1825-iki mozgalom tisztán alkotmányos, a szó legszorosabb értelmében conservativ vala.

A végzet különös kedvezésének tekinthetjük, hogy az alkotmányos vita oly kérdések körül forgott, melyek gyakorlatilag csak a népet illették, s hogy a nemesség, midőn adómeghatározási és katonaaállítási jogát védé, a népnek érdekében szólalt fel. De a vita azért mégis egyedül a történelmi jog alapján folyt. Az újabb kor demokratikus irányainak nem volt abban semmi része.

Egyesek, mélyen fájlalva az országnak hátramaradását, belátták okait. Hisz Nagy Pál, ki a nemzetet már 1807-ben figyelmezteté a nagy igazságtalanságra, melyet elődeinktől örököltünk, az alsó táblának 1825-ben is tagja volt és Széchenyi István akkor foglalta el helyét a felső-házban; de a törvényhozóknak többsége s a nemesség, melyet képviseltek, nem osztozott e nézetekben, s ha az 1825-iki országgyűlést az 1791-ikivel összehasonlítjuk, e tekintetben inkább visszalépést találunk.

Fentartani alkotmányunkat, mint azt az ősektől öröklöttük: ez vala akkor czélja minden törekvéseinknek; s innen van, hogy a két évnél tovább tartott országgyűlés erős politikai pártok alakulásához nem vezetett, s hogy midőn az a legnagyobb, vagy legalább a legújabb sérelmek orvoslása után eloszlott, az országot politikai tekintetben csaknem egészen előbbi helyzetében találjuk.

Annál nagyobb volt az időszaknak hatása más tekintetben.

Midőn a nemzet históriai jogait védelmezve, múltjára tekintett, s letűnt szebb napjait a jelennel összehasonlítá: szivét fájdalom töltötte el, s mit abban legkeserűbben érzett, az nem külső állásának sülyedése vala.

Nem hogy fényes csillaga lejárt, s a haza szebb

idejét örökre elmúlnak gondoltuk, de hogy sülyedésünkért nem sorsunkat, hanem magunkat kelle vádolni, hogy maga a nemzet szállt alábra, s elidegenedve saját hazájában, nem is érdemelt mást: ez fájt a magyarnak; s mi őt tette ébreszté, nem hazafiúi remény, hanem a hazafiúi szégyen vala, melyet múltjára tekintve érzett; s ha ezt, mire e körben is bizonyosan sokan elevenen emlékeznek, felhozom, teszem azért, mert az egész korszak törekvéseinek magyarázata ebben fekszik.

Kötelességérzetére ébreszteni a nemzetet, s biztosítani nemzetiségünket: ez volt akkor a hazafiaknak egyedüli törekvése, s mert ehhez az akkori viszonyok között, az irodalomnál más eszközünk nem vala, ez az ok, melyért a mozgalom, melyet a 25-iki országgyűlés maga után hagyott, külsőleg csak az irodalom terén nyilatkozott.

Soha talán az irodalom emelése a hazafiság legfontosabb, sőt egyedüli feladatának ily mértékben nem tekintetett, s természetes, ha köztünk ifjak között egy egész sereg tolongott a pályára, melyben mindazt feltaláltuk, mi után ifjú kedélyek vágyódnak: tért, melyen áldozhatunk, nemes érzéseket és dicsőséget. A különbség Szalay és közöttünk, kik vele versenyeztünk, csak abban állt, hogy míg mi a munkához fogva naponként három lyrai köiteményben róttuk le a haza iránti tartozásunkat, s óriási eposzokat terveztünk, vagy lehetetlen drámákon kísérlettük meg ifjú erőnket: ő mesterségének komoly tanulmányozásához fogott; s míg mi már félig nagy íróknak képzeltek magunkat, ő készült, hogy azzá legyen. És valóban, ki a *Musarion*-ban 1830-ban megjelent kritikai értekezését olvassa, melyben tanulmányainak eredményeit rakta le, az meg fogja vallani, hogy tizenhat éves ifjú ennyire határozott, tiszta nézetekkel az irodalomról talán még soha sem lépett fel.

Nem feladatomban, hogy az egyes költői művekről szóljak, melyek, bár később jelenve meg, Szalay fej-

lődésének ezen korszakából származnak. Nézetem most is az, hogy a *Bimbók*, *Alfonz levelei*, s *Fridrich és Kati* kevesebb méltánylást találtak, mint mire, főképp irodalmunk akkori állásában, méltók valának. Ő maga azonban soha e műveknek fontosságot nem tulajdonított, s fiatalságának emlékeiül tekinté azokat, melyek nem belbecsök, de az által nevezetesek, a mire emlékeztetnek; sőt még akkor is, midőn e műveket írta, szellemi tehetségeit más feladatok foglalták el.

Az iskolai rendszer, mely szerint neveltettünk, számos hiányai mellett azon nagy előnnyel bírt, hogy az ifjút, mielőtt a jogi, hittani vagy orvosi pályára határozá magát, a bölcsészeti karban ismerteté meg a tudományok különböző ágaival, melyeknek az életben közvetlen hasznát nem vevé, de melyek által látóköre tágult.

Igen kevés és hiányos vala az, mit ezen úton a philosophia-, történelem- és természettudományokból tanultunk; de maga az, hogy e tudományok küszöbén átlépve, egy futó tekintetet vethettünk gazdag kincseikre, nagy befolyást gyakorolt fejlődésünkre; s ha a hatást tekintjük, melyet egyes tanáraink, főképp Horvát István, az egész fiatalságra gyakorolt, senki ezen rendszernek e tekintetben nagy előnyeit nem vonhatja kétségbe.

Mint másokra, úgy e tanulmányok nagy hatást gyakoroltak Szalayra is, csak hogy itt is, mint irodalmi törekvéseiben, másképp. Míg azok, kik körünkben a jelesbek valának, egyenlő buzgósággal folytatták tanulmányaikat, de azokban a felszínnél nem hatottak mélyebbre: addig ő, matematikai és természettudományokhoz nem mutatva semmi hajlamot, minden tehetségeivel csak azon tudományokra vetette magát, melyek az emberi szellem s a társadalom fejlődésével foglalkoznak; s míg mi iskolai könyvünket tanultuk, s nálánál fényesebb vizsgákat adtunk: addig ő Kantot, Fichtet, Schellinget, a régi és újabb kor nagy történetíróit, s később Savigny és más jogtudósok

híres munkáit tanulmányozá, oly kitartással, minő ily ifjában ritkán található.

Ő vala tudósunk, s ha a példát nem követtük is, és zajosabb örömeinket könyveinkkel nem cseréltük fel: benne tanultuk szeretni a komoly tudományt, s általa ismertük meg az összeköttetést, melyben a tudomány azon törekvésekkel áll, melyek akkor ifjú szíveinket lelkesíték, főkép miután e törekvések célja megváltozott, s előttünk új, nagyszerűbb kilátások nyíltak.

Mert, habár az 1825-iki mozgalom tisztán hazafíúi vala és csak a régi alkotmány fentartását tűzte ki céljául: kétségtelen, hogy mindjárt az országgyűlés után Széchenyi nagy szelleme, mely a reformot sürgeté, mindinkább nagyobb körben gyakorolta befolyását; s ki például emlékezik a hatásra, melyet Veszlerle előadásai a francia forradalom történetéről már 1828-ban az ifjúságra tettek, az nem vonhatja kétségbe, hogy a demokracia szellemének első fuvalmai már akkor át-lengék e hazát.

A reform-törekvésekben még kevesen vettek részt, céljaik még korlátoltak, bizonytalanok valának; de hogy e törekvések léteztek, nőttek, terjedtek, az tagadhatlan. Csak alkalom kelle, hogy teljes öntudatra jussanak, s a juliusi forradalom meghozta azt.

Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy talán soha esemény ily mély és általános hatást Európában nem gyakorolt, mint ez.

Az első francia forradalom Európa népeinek egy részét elveinek elfogadására készületlenül találta, s kicsapongásai a szabadság legbuzgóbb híveit is visszajeszték. A rövid küzdelemnek, melyben a szabadság a júliusi napokban győzött, semmi sem fertőzteté meg tiszta dicsőségét, s míg a reactió elijedve látá, mi kevés kellett, hogy minden, mit 15 év alatt fáradsággal épített, halomra dőljön: addig a szabadság barátai egy új æra küszöbén láták magukat. A hatás, melyet e nagy esemény nálunk előidézett, nem volt forradalmi.

Az 1830-iki országgyűlés egész lefolyása, s még inkább azon állás, melyet a nemzet a lengyel forradalom irányában elfoglalt, s mely azon óhajtásra szorított, hogy e testvér népet halálos küzdelmeiben segíthessük, eléggé bizonyítja ezt; de annál nagyobb volt annak hatása a reform mezején.

Széchenyi, bátran leleplezve hátramaradásunk okait, fellépésével mély benyomást idézett elő. De ha sokan szomorúan elismerék is, hogy a kép, melyet a múlttól s jelenről festett, való: kevesen osztoztak reményeiben, s épen mert nem hívék, hogy a magyar lesz, rossz néven vevék a nagy férfiúnak, midőn kimondá, hogy a magyar nem is volt, s feltakarta sebeinket, melyek a legtöbbeknek véleménye szerint orvosolhatlanok valának. S ez oka azon ellenzésnek, melyet a *Hitel* és Széchenyi egész működése oly férfiaknál is talált, kik, mint Dessewffy József, a szabadság- és haladásnak egész életökön át leghívebb bajnokai valának, s melyért még mi fiatalok sem fogadtuk fellépését oly lelkesedéssel, minőt az érdemlett.

A júliusi forradalommal és azon eszméssel, melyeket az terjesztett, a helyzet megváltozott. Régi dicsőségünk emlékei helyett ezután tetterő hatja át a nemzetet; míg a pártok alakulnak, melyeknek egyike alkotmányunk demokratikus irányban öntudatos átalakítását tűzi ki feladatul, másika a közeledő veszély előérzetében a régi alkotmány védelmére csoportosodik: az ifjú nemzedék, egy nagyszerű jövőnek küszöbén látva magát, lelkesedéssel tolong a pályára, mely előtte megnyílik.

Kiemelni hazánkat a tespedésből, melybe az sülyedt, odaállítani azt Európa legelső népeinek sorába — ez, mit előbb ábrándnak gondolánk, most lehetőknek látszott, s ifjú sziveink feldobogtak a gondolatra, hogy mi is kinyújthatjuk kezeinket a valódi dicsőség után.

S így ezen esemény, mely a nemzet újabb fejlődésére már csak azért is a leghatározóbb hatással volt, mert ez alapította meg azon befolyást, melyet törek-

véseinkre Franciaország politikai eszméi — sokszor kárunkra — gyakoroltak, ép oly elhatározó befolyással volt az egyesekre is és nemzedékünk ennek hatása alatt lépett az életbe.

Mint kortársaira, úgy Szalayra a juliusi napoknak közvetlenül azon hatása volt, hogy magát az 1789-ki nagy forradalom történetének tanulmányozására vetette, s csak e tanulmányok eredményében találjuk a különbséget.

Egész hevével osztozott ő is a lelkesedésben, melylyel az örökké igaz elvek, mikért a francia forradalom küzdött, ifjú szíveinket eltölték. Mirabeau és Dupont jellemzése, melyeket a *Szónokok könyvében* kiadott, eléggé bizonyítják azon tiszteletet, melylyel ezen elvek bajnokai iránt viseltetett; de alaposabb tanulmányai meggyőzőek őt, hogy az, mi a francia forradalomban nagyszerű, nem a Bastille és Tuillériák ostromában s a nép vad kitöréseiben, — hanem Franciaország politikai és társadalmi átalakulásában kereshető, s hogy ezt nem az által érhetjük el, ha Franciaországot forradalmában utánozzuk, hanem csak úgy, ha azon nagy férfiak példáját követjük, kik a forradalom zaja között, melylyel a multnak maradványai lerontattak, csendes munkásságukkal Franciaország s az egész újabb társadalom alapjait vetették meg. S így e nagy esemény, mely lelkesítve hatott valamennyiünkre, nála csak a buzgóságot növelé, melylyel tanulmányaiba mélyedett és azt, hogy míg tanulmányai eddig inkább általánosak valának, azok most kizárólag a politikában, s főkép a törvénytudományban központosultak; s bátran állítom, hogy nemcsak körünkben, hanem talán tizennyolcz éves ifjú nem lépett ki az egyetemből, kinek e tudományok körében ily megállapodott nézetei lettek volna.

Nem azért szóltam ily hosszasan Szalay tanuló éveiről, mert szívemnek jól esik e korra visszatekinteni: de mert jeles emberek életében semmi sem érdekesebb, mint szellemi kifejlődésök története; és

mert Szalay már akkor az volt, ki később maradt:

a hit, melylyel sírjába szállt, hogy a magyar nemzetre szép jövő vár;

a meggyőződés, hogy a nemzet feladatát csak így oldhatja meg, ha a nyugati civilisatiohoz ragaszkodik, s mint multjában, úgy a jövőben is a civilisatióknak bajnoka lesz;

az erős elhatározás, hogy a nemzet nagy feladataiban tehetsége szerint részt vesz, lelkesedéssel tölték már a tizennyolcz éves ifjúnak szívét; s ha az utak változtak, melyeken később előre törekedett, soha az akadályok, a közönyösség, melylyel találkozott, s a nehéz gondok, melyeket a sors vállaira halmozott, őt az akkor kitűzött céltől el nem térítették.

Ha Szalay szívét köveheti, már akkor kizárólag a tudományra vetette volna magát.

Azok közé tartozott ő, kik nem arra valók, hogy az élet súrlódásai közé vegyüljenek. Már ifjú korában közönyösebb volt a taps iránt és sokkal kevesebbet birt a színész tulajdonaiból, semhogy a nagy színpadon kitűnő szerepet játszassék; s ő, ki magáról is a legszigorúbb objectivitással ítelt, tudta ezt. De a tudományos pálya, főkép akkor, nem biztosíthatá függetlenségét; azért, főkép anyjának engedve, elhatározá magát, hogy közszolgálatba lép, s rövid patvaristaság után, melyet Kölcsey oldalán töltött, mint gyakornok a helytartótanácsnál keresett alkalmazást.

Szalay itt, mint mindig, szigorú pontossággal végzé kötelességeit, de épen azért érezte, hogy ha e pályán marad, tanulmányairól le kellene mondania; s ezért nem tartva vissza a kilátások által, melyeket előtte József nádor pártolása nyitott meg, rövid szolgálat után letéve vizsgáját, mint ügyvéd lépett fel, azon meggyőződésben, hogy azt, mi mérsékelt igényei mellett szükséges, ez úton könnyen megszerezve, a jogtudományban is, melyet még mindig főfeladatának ismert, legjobban haladhat előre.

S mi ezt illeti, reményei teljesültek is. Magán- és büntetőtörvényeink hiányai az ügyvédi gyakorlat közben még világosabbakká váltak előtte. A praxis még inkább meggyőzte őt a reformok szükségéről, de maga e praxis nem elégíthetné ki vágyait.

A jognak teljes ismerete, a kitartó szorgalom, mely az egyes esetet minden részleteiben tanulmányozza, az éles felfogás, mely azt az általános jogelvekre alkalmazza, s azon lelkesedés, melylyel az ügyvéd az egyes esetben a jog általános sértését látva, mindent elkövet, hogy azt helyrehozza: mindezek megvoltak Szalayban s kik azon hatalmat ismerik, melyet ő mint szónok nem hangzatos szókötések, hanem mély felfogása és ellenállhatlan logikája által hallgatóira gyakorolt, el fogják ismerni, hogy Szalay oly országban, hol az eljárás nyilvános és szóbeli, az ügyvédi pálya első csillagai között ragyogott volna; de nálunk akkori időben e tulajdonok, melyekkel birt, azokat, melyek nála hiányoztak, nem pótolhaták; és kik Szalayt ismerék, csak helyeselhatték elhatározását, melylyel, kevés évi gyakorlat után, e pályáról is lelépett, mely — mert azt lelkiismeretesen folytatta — csaknem minden idejét igénybe vette. Mint az arany, mert fölötte nehéz és becses, nem arra való, hogy házi eszközre használtassék: úgy vannak egyéniségek, kiket épen legnemesebb tulajdonaik a mindennapi élet súrlódásaira alkalmatlanokká tesznek, — és Szalay ezek közé tartozott.

De azért a rövid idő, melyet az ügyvédi pályán töltött, nem maradt befolyás nélkül egész életére.

Főképp oly időszakban, midőn egész nemzeteket politikai átalakulások vágya ragadt meg, a reform mezeje ellenállhatatlan csábbal bir az egész fiatalabb nemzedékre; de a nemesebb lelkesedésnek practikus haszna az egyeseknél attól függ, hogy azon roppant feladatból, mely az egész nemzeté, egy bizonyos meghatározott részt választva maguknak, kizárólag ezen dolgozzanak, s ez vala, mit Szalay ügyvédi tevékenységének köszönhetett.

Jogunknak alaposabb tanulmányozása, melyre ügyvédi gyakorlata neki alkalmul szolgált, meggyőzte őt, hogy a szomorú állapot, melybe jogtudományunk Frankig süllyedett, s mely gyakorlati jogunkra is oly károsan hatott, főképen azon, nemzeti hiúság által ápoltságból eredt, hogy a magyar jogviszony oly valami, minek egyéb jogokban semmi előzményei, s külön egyébbel semmi kapcsai nincsenek, — mi Európában egész külön áll, s valamint a jogi eszmék általános fejlődésére semmi befolyást nem gyakorolt, úgy azoktól egészen függetlenül fejlődött és fejlődhetik ezután is. Holott a tények elfogulatlan tanulmányozása azon meggyőződésre vezet, hogy a jogi törvényhozás mezején szintűgy, mint alkotmányos kifejlődésünkben, hazánk és Európa más országai között mindig kölcsönös hatás létezett, s hogy hazánk nyugati Európa más művelt országainál valamivel előbb vagy hátrább állt, de velök mindig egy irányban haladt.

Mi az egyéniségekről áll, s mit Goethe, a legelmésebben kinyomott egyéniségeknek, a legeredetibb szellemeknek egyike magáról mond: áll az a nemzetekről is, hogy bármennyit beszéljünk eredetiségökről, a mi egészen sajátjuk, igen kevésből áll, s azon különbség, melyet köztök és mások között észreveszünk, csak onnan ered, mert a közös eszmét saját egyéniségük szerint dolgozták fel, s a közös irányban saját természetök szerint haladtak.

Az ellenkező nézet, ha az a tudomány körében marad, csak tévedés; de sokkal károsabb, ha az a practikus élet mezején alkalmaztatik, s azon meggyőződésre vezet, hogy valamely nemzet magát elszigeteli, sőt hogy csak ez által biztosíthatja nemzeti sajátosságainak önálló kifejlődését.

Mint a polgári élet körében minden nagyobb eredmény csak az által érthetik el, ha több egyéniség egy közös célra működik: úgy az emberiség haladása csak a népek hasonló közreműködésének ered-

ménye; s a mely nép kilép a közösségből, melyet a nyugati keresztyénség a népek között előidézett, s melynek újabb civilisátionkat köszönjük, az tevékenységének azon mezején, melyen ezt teszi, rögtön elmarad és hanyatlik. S ez történt a jog tekintetében nemzetünkkel.

Ha hazánk jogviszonyait, vagy egyéb institutióit tekintjük azon századokban, melyek nemzetünk fénykorát képezik: köztök és más európai intézvények között a legnagyobb rokonságot találjuk; s ha ez később megváltozott, az ok a török uralomban rejlik, mely által fejlődésünk erőszakosan félbeszakított, úgy hogy az, mi institutióink eredetiségének tartatott, sokban csak annak jele, hogy hátrább maradtunk, s egyszersmind legnagyobb akadálya haladásunknak. — Mert valamint a művelődésnek közös foka szükségkép egy bizonyos közösséget idéz elő a népek politikai és társadalmi viszonyaiban is: úgy oly nép, mely társadalmi viszonyaiban és politikai institutióiban másoktól eltér, soha sem vehet részt az általános haladásban sem.

Ezen nézetből indulva ki, s belátva mélyebb tanulmányaiból, hogy a bajokon, melyek jogviszonyainkban léteznek, egyes javítások által segíteni nem lehet, Szalay azon meggyőződésre jutott, hogy valamint jogi viszonyaink reformja minden haladásnak feltétele, úgy ez csak akként lehetséges, ha egész jogunkra kiterjed; s így — ámbár távol azon kiméletlenségtől, melylyel a radicalismus az államot bizonyos elvek szerint construálja, — senki a békés, fokenkénti haladást nálánál inkább nem óhajtá: — e téren ily haladást nem tarta lehetségesnek.

Miután századokig félbenszakasztva fejlődésünkben, jogviszonyaink a kor szükségéi szerint fokenként át nem idomulhattak, és Szalay belátta, hogy hiteltörvényeink javítása, melyet Széchenyi a haladás feltételének tekintett, az aviticitás megszüntetése nélkül lehetetlen, s ez, ha azt a birtokképeség általánosítása

nem előzi meg, az egész birtokos osztályt megrostaná, s egyáltalában üdvös eredményeket csak úgy idézhet elő, ha egyszersmind egész eljárásunk és törvénykezésünk rendszerét megváltoztatjuk: nézete szerint bajainkon csak gyökeres reform által, csak úgy segíthetünk, ha minden jogviszonyainkat azon elvek szerint, melyek Nyugat-Európa civilisált országaiban általánosan elfogadtattak, egészen átalakítjuk; s ezt tűzte ki magának feladatul. Érezve nehézségeit, tudva, hogy az egyesnek törekvései ily cél elérésére elégtelenek, és sokszor kétkedve saját képességén, de ernyedetlen buzgalommal, mert már át volt hatva feladatának szükségétől és nagyszerűségétől, s ennek akarta szentelni egész életét: tanulmányai, egész irodalmi munkássága és utazásai erre voltak szentelve.

Látszólag a siker, mely Szalay munkásságát követte, igen csekély vala. A *Themis* és az általa s néhány barátainak társaságában kiadott *Budapesti Szemle*, melyben a codificatióról irt értekezéseit közlé, oly kevés támogatásban részesültek, hogy mindkét vállalattal már a második füzet után fel kelle hagynia. Nagy olvasó körrel, mely az írónak nevét zajjal hirdeti, s neki anyagi hasznot szerez, Szalay nem dicsekedhetett. De kétségtelen, hogy ezen dolgozatai azoknál, kik közügyeinkkel alaposabban foglalkoztak, nem maradtak hatás nélkül, s legalább e körben figyelmet gerjesztettek a fiatal tudós iránt, ki mellözve mindent, mi által mások hatni iparkodtak, csak eszméinek egyszerű, s a lehetőségig világos előadásától várta azoknak győzelmét; és ennek vala köszönhető, hogy midőn 1840-ben a fogházjavításnak ügye szóba jött, s az országgyűlés a küldöttségnek, melyet erre kinevezett, büntetőtörvényeink és eljárásunk revisióját tette kötelességévé: azon férfiak, kik e nagy munkával megbíztattak, jegyzőjöknek Szalay Lászlót választották, ki az 1840-iki országgyűlésen jelen nem lévén, a választmány tagja nem vala, — neki ez által alkalmat adván, hogy azon eszméket, melyeket eddig csak a tudomány

körében fejtegetett, a gyakorlati törvényhozás mezején alkalmazza.

Kik e választmányban részt vettek, ismerik azon érdemeket, melyeket e téren szerzett, és tudják, hogy ha annak munkálatai a külföld s főleg Németországnak első tudósai által a törvényhozás ezen ágában nagy haladásnak ismertettek el, ez részben neki köszönhető. Nem kisebb volt azonban a hatás, melyet ezen tevékenység magára Szalayra gyakorolt.

A személyes viszony, melybe azon férfiakkal lépett, kik akkor politikai fejlődésünk élén állottak, s kikkel most naponként érintkezett, élénkítve hatott tehetségeire és tágítá látkörét.

Mit a jogról régen érzett, hogy annak egyes részeit javítani nem lehet, ha csak a reformot az egészre ki nem terjesztjük, az most általános meggyőződéssé vált, midőn, a büntető-törvénykezésről tanácskozva, tapasztalá az összeköttetést, melyben az egyéb politikai intézvényeinkkel áll; s valamint előbb belátta, hogy minden haladás, még az anyagi kifejlődés mezején is, lehetetlen, ha azt jogi viszonyaink átalakulása meg nem előzi: úgy most világos lett előtte, hogy jogi és törvénykezési viszonyaink gyökeres megjavítása lehetetlen, ha politikai állapotaink a régiek maradnak. Mert ki tenné fel, hogy ha a birói és közigazgatási teendők, mint azt akkori megyei rendszerünk magával hozá, összezavartatnak, az igazság gyors kiszolgáltatása lehetséges; vagy hogy a törvény előtti egyenlőség, s a jury, melyet Szalay az eljárás legtökéletesebb formájának tartott, hazánkban alkalmazható, ha a nemesi privilegiumok tömege és úrbéri viszonyaink megmaradnak, s minden politikai jog csak mint kiváltság élveztetik? S azon arányban, melyben ezen meggyőződés benne erősebbé vált, s az általános helybenhagyásból, melylyel a választmány munkálata az egész országban fogadtatott, azt tapasztalá, hogy a nemzet a jogegyenlőség elvének elfogadására megérett: erősbbe lett azon határozat is, hogy

tevékenységét, melyet eddig csak a jogi viszonyok reformjának szentelt, tágabb körökre terjeszse ki, s ez bírja őt arra, hogy Korpona városának felhívását, mely őt 1843-ban követének választotta, elfogadja.

A befolyás, melyet a polgári elem hazánkban akkor gyakorolt, mint önök tudják, abban állt, hogy a városi követek együttvéve egy szavazattal birtak. Azonban Szalay, mint e hon egyik legkisebb városának követe is, két nagy dolgot nyert ezen állásában.

Helyet, honnan szavát az egész haza meghallhatá, és azt, hogy — mint városi követ — már állásánál fogva azon ügynek védelmére hivatott fel, melytől saját meggyőződése szerint, a hon szebb jövője függött.

És Szalay így fogta fel állását. Ő nem egy kis felföldi város küldöttjének tekinté magát, ki városának törvényhozási kiváltságaiért küzd, — nem a városi polgárság képviselőjének. «Nincs többé szó (mondá 1843-ban szept. 27-ikén tartott beszédében) néhány városi votumnak rehabilitációjáról, hanem szó van egy új elemnek a törvényhozásba befogadásáról. S ezen elem, mert a jelen szükségeknek, a kor követeléseinek tolmácsa, az időnek nagy chemikai processusában a többieket fel fogja olvasztani»; s ő ezen elem, az egész negyedik rend képviselőjének tekinté magát, s az ennek jogaiért küzdést ismeré feladatának.

«Midőn hiszem és óhajtom, — így szól ugyane beszéd folyamában tovább — hogy Magyarország jövődjéje a tiers état formáiban nyilatkozzék: ezen szó alatt, idő lefolyása után, az összes nemzetet értem, s nem értem, nem fogom érteni soha rőf és mérőserpenyő — magokban véve igen tisztességes dolgok — túlnyomó befolyását. Nem akarom, hogy teremtsék egy új osztály, számtalan heterogenitásaink öregbítésére; hanem szívemből óhajtom: alakuljon oly osztály, mely a többieknek szögletességeit lesimítsa, mely bennök felolvaszson mindent, mi nem korunkba való.»

«Lesznek, kik talán úgy fognak vélekedni, hogy

igen távol jövődőről szólok; én nem hiszem oly távolnak. Óriási lépésekkel közeledünk e cél felé.»

«A szőnyegen levő reformkérdésekben első szemét látom azon láncznak, mely minket egy nagy, életrevaló egészszé olvaszszon. S ennélfogva óhajtanom kell, hogy az itt megállapítandók, részszerint az által, hogy elfogadunk mindent, mit a haladás eszméi, a kor szükségai követelnek, részben természetes csatornául, részben mintául szolgáljanak az ország egyéb elemeinek annak idejében befogadására, kiképzésére; s mert kimondottam ezen óhajtásomat, kimondom véggondolatomat is, mely meglehet, nem alapos, de mindenestre lelkiismeretes megfontolásnak eredménye. (Valamint, ha már emelkedik a mű, a művész össze szokta törni mintáját: úgy nem gondolok vele, ha unokáink vagy unokáinknak unokái össze fogják törni a mintát.) Mert nem municipalis ország képében látom a nagygyá lett hazát: nem hiszem, hogy municipalis foederalismus legyen a végcél. Megismerem, és hálás szívvél ismerem meg, hogy municipalis alkotmányunknak köszönjük fenmaradásunkat, mikor még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem, hogy neki köszönhetnők valaha statussá fejlődésünket. Az nap, mikor az országgyűlés valósággal fogja képviselni az összes nemzetet az országgyűlésen: nem karokat és rendeket, nem megyéket és városokat, hanem képviselőket, az egy nemzet képviselőit fogjuk látni.»

Hosszasabban idéztem Szalay szavait, mert tisztán kijelölik az álláspontot, melyet hazánk közügyeiben elfoglalt; az elveket, melyek törekvéseinek irányt adtak; a programot, melyhez hív maradt.

Mit Magyarország egyik legkisebb kir. városának követe azon időben, midőn az egész polgári rendnek együttvéve egy szavazata volt, az országház termében elmondott, s mi akkor meglepetéssel fogadtatott többek által, talán, mint annak bizonyossága, hogy a tudós a practikus élet mezejére nem való: az, öt évvel később, az 1848-iki törvények alapjává vált. Soha az

események az egyes gondolkozónak állításait fényesebben nem igazolták. S ha a tudomány legszebb dicsősége az, hogy a létező helyzetet helyesen fogva fel, az irányt, melyet haladásunkban követni fogunk, előre meghatározza: Szalaynak e dicsőségét senki nem vonhatja kétségbe

De Szalay nemcsak tudós vala.

Senki nem állítá a tudományt magasabbra, nagy hivatását nálánál komolyabban senki nem fogta fel, de volt valami, mit ennél magasabbra állított: a polgárnak kötelességeit: s bár megelégedését csak a tudományban látva, a közélet felé vonzódást nem érzett, úgy vala meggyőződve, hogy az eredmény, melyet a tudomány mezején előmutathat, senkit nem ment fel azon kötelességektől, melyekkel hazájának tartozik.

Szalay nézete szerint a tudomány, mint minden képességeink, csak arra adatott, hogy emberi feladatunknak eleget tegyünk.

Nem az adja a tudomány értékét, hogy a sok előítéleten túlemel, s való becse szerint méltányolva mindent, valóban szabadabbá tesz, s oly élvezeteket szerez, melyekről a tömegnek fogalma sincs. A magános tudós, ki önösségében mindent megvet: irigység tárgya lehet, de tiszteletet nem érdemel, úgy nem, mint a gazdag, ki aranyzsákjait őrzi. A tudomány becse azon hatásban rejlik, melyet az életre gyakorol; a tudósnak dicsősége, mint minden való dicsőség, abban áll, hogy embertársainak jólétén s nemesítésén dolgozik — abban, hogy tudományát szövétnekül használja, melylyel kartársainak homályos útait felvilágosítja, — fegyvernek, melylyel legszentebb érdekeiért küzd, — kincsnek, melyet javukra osztogat. A nagy ész csak akkor érdemli tiszteletünket, ha nagy kedéllyel párosul.

Szalay így fogta fel feladatát.

S mentől erősebben meg vala győződve arról, hogy hazánk állapotai jobbra csak azon feltételek alatt for-

dulhatnak, melyeket idézett beszédében kijelölt: annál inkább kötelesnek érzé magát, elkövetni mindent, hogy elveinek győzelmet szerezzen.

Hazánk — mint baráti beszélgetésben többször mondá — nincs oly állapotban, hogy bármily gyermekeknek tettleges szolgálatát nélkülözhetné. A magyar ember nem engedheti meg magának a csendes élvezetet, melyet a tudós könyvei között elmélkedéseiben talál. Nekünk nemcsak keresni kell az igazságot, hanem küzdeni érte, küzdeni, habár előre látjuk, hogy a síkon, melyre szállunk győzelem helyett csak sebeket várhatunk. Oly korban születtünk, midőn az, a mi volt, fentarthatatlaná vált, s melyben az új viszonyok, melyek után törekednünk kell, még nem létesíthetők. S egy átmeneti korszaknak emberei nem tűzhetnek ki maguknak más feladatot, mint hogy a jövőt előkészítsék és azon eszmék terjesztésén dolgozzanak, melyeknek általános elfogadásától hazánk szebb jövője függ. S ezen meggyőződés bírta őt arra, hogy 1844-ben, midőn a *Pesti Hirlap* szerkesztése neki ajánlatott, azt elfogadja.

Politikai és socialis viszonyaink oly egészen megváltoztak, hogy azon kérdésekről, melyek fölött akkor szenvedélyesen vitatkoztunk, most nyugalommal ítélhetünk, s mégis ezen idő elég közel fekszik hozzánk, hogy akkori helyzeteinkről, sőt még érzelmeinkről is tiszta fogalmunk maradt; s hallgatóim között sokan emlékeznek még a viszonyokra, melyek alatt Szalay a *Pesti Hirlap* szerkesztését átvevé.

Ismertük a férfiút, ki a *Pesti Hirlap*-ot alapítá, s mindazokra, kik e hazában a szabadságért küzdöttek, akkor elhatározó befolyást gyakorolt. Azon tulajdonok, melyekkel Kossuth Lajos mint író is bírt, s melyek őt főkép a journalistika mezején utánozhatatlaná tévék, már magában véve nehézzé tették annak állását, ki a lapot utána átvevé, de mennyivel inkább akkor, midőn a lap most oly elvek s nézetek terjesztésére szolgált, melyek iránt a nagy közönség nem lelkesült,

sőt melyeket hazánk akkori helyzetében veszélyeseknek tartott.

Csaknem általános volt a meggyőződés, hogy alkotmányunk fentartását egyedül megyei szervezeteinknek köszönjük, s az 1823-iki események megerősíték ebben a nemzetet. — A nemzet erkölcsi a legszorosabb kapcsolatban álltak ezen institutióval; azok, kikben szabadságunk legkitünőbb bajnokait tiszteltük, ennek védelmében öszültek meg: s midőn a *Pesti Hirlap* Szalay vezetése alatt mégis megyei rendszerünk hiányainak kijelölését tűzte ki céljául, s mint alkotmányunk egyedül biztos garantiáját, a parlamenti kormányt állítá fel, bizonyosan oly célú tűzött ki magának, melynek elérésére kevés kilátás mutatkozott.

Nem szólok Szalay journalisztikai tevékenységének irodalmi érdemeiről. Ő maga e téren kevés bizalommal volt saját képességéhez, s öntudatlanul alkotta a kis mesterműveket, melyek a legjobbak közé tartoznak, miket az irodalom e nemben előállíthat; de ki cikkeinek egész sorát, melyet *Publicistai dolgozatainak* címe alatt egybegyűjtve kiadott, végigolvassa, fel fogja ismerni, hogy talán soha több s nagyobb fontosságú politikai kérdés ily alaposan egy ember által sem tárgyalatott.

Tisztán irodalmi szempontból a hirlap talán nem felelt meg minden követelésnek. A tömör, csaknem lapidaris irály, melyben Szalay cikkeit szerkeszté, nélkülözte azon könnyűséget, mely a hirlapirodalomban kívántatik; s miután ennek feladata az, hogy a jelennel foglalkozva, a nép szükségeinek feleljen meg, nem az, hogy kizarólag a jövőt tartsa szeméi előtt s ennek útjait készítse elő: így nem is bámulhatjuk, hogy a *Pesti Hirlap* olvasó közönsége, mióta az Szalay kezébe ment át, megfogyott, s azok is, kik e laphoz is hívek maradtak, többször panaszkodtak, hogy a lap, mióta szerkesztősége megváltozott, érdekességének nagy részét elvesztette. A mesterségben, mely a tár-

gyat mindig feltalálja, melylyel a közönségre hathatunk, s róla leghatályosabban szólni tud, Kossuth Lajossal senki nem versenyezhetett. Szalay maga a vádakra, melyek ellene e szempontból emeltettek, kedélyes humorral csak azt jegyzé meg, hogy azok olyanok, mintha a katonát, ki egész életén át a tűzéreknél vagy a sorgyalogságnál szolgált, midőn a körülményektől kényszerítve lóra ül, s az ellenséget így támadja meg, azért gáncsolják, mert a hadsereg leghíresebb huszára mellett ügyetlen lovasnak látszik, holott nem az a kérdés: jól vagy rosszul ül-e lován, hanem az, szükséges volt-e, hogy felüljön, s hasznos szolgálatot tesze-e így is?

Szalay nem dicsőséget keresett a journalistika terén, s mint mindig, mire, fájdalom, sok alkalma vala, úgy most is egykedvűséggel tűrte volna, hogy érdemei nem ismertettek el. Az, mi a nemes férfiúnak szívét néha keserűséggel töltötte, nem az író sértett hiúsága volt, hanem azon mód, melylyel fellépése egyesektől megítéltetett.

Szalay, valamint végczéljaiban, úgy a legközelebbi teendők iránt, egészen megegyezett az ország nagy szabadelvű pártjával. Valamint ez végczélként az ország kormányának teljes függetlensége és felelőssége után törekedett: úgy Szalay sem vonta kétségbe, hogy míg alkotmányunknak más garantiái nem lesznek, megyei szerkezetünkhöz kell ragaszkodnunk. De míg az ország nagy szabadelvű pártja a kormány felelősségét oly valaminek tekinté, mi alkotmányunk szükséges következése ugyan, de a létező viszonyok alatt még sokáig kivihetetlen; s míg ez megyei szerkezetünkben oly institutiót látott, mely visszaéléseitől megtisztítva, ezentúl is alkotmányunk biztos garantiája s a haladásnak hatalmas eszköze lehet: addig Szalay, meggyőződve arról, hogy a fennálló viszonyok fenntarthatlanok, eljöttnek vélte az időt, hogy az elméket a nagy változásra, melyet előre látott, előkészítsük; s azért kijelentve, hogy megyei szerkezetünkhöz ad-

dig, mfg jelen viszonyaink tartanak, mint alkotmányunk egyedüli garantiájához ragaszkodnunk kell, egyszerűsmint kimondá világosan, hogy ezen institutiót nemcsak kinövéséiért, de lényegénél fogva sem tartja olyannak, mely egy valóban alkotmányos népnek egyedüli garantiájául szolgálhatna; s ez az, mi által nézetei az ország nagy szabadelvű pártjának nézeteivel egyenes, s az élénkség mellett, melylyel politikai vitatkozásaink akkor folytak, sokszor elkeseredett ellentétbe jutottak.

Az alkotmányos élet föltételeihez tartozik, hogy erős meggyőződések létezzenek, s hogy midőn a haza java forog kérdésben, minden más tekintetet félretegyünk; s azért a szenvedély, melylyel a közügyek tárgyaltatnak, s az igazságtalanság, melylyel a pártok egymásról néha ítélnek, nem lephet meg senkit. De vajjon ki az, ki, midőn az igazságtalanság őt sújtja, fájdalom nélkül tűrhetné el azt?

Szalay tudta, hogy dicsőséget csak a jövő adhat, s nem vágyódott a hír után, melylyel a jelen kegyenczeit dicsőíti.

De ki viselheti el türelemmel a pöffeszkedést, melylyel a középszerűség — mert a járt úton maradva nem téved — saját csalhatatlanságát hirdeti? — Ki láthatja harag nélkül a tömeget, mely hazafiságból keresetet úzve, a nép körül tolong, s udvaroncok módjára a nép minden gyöngeségeinek hízeleg? S ha becsületes ember, ki a szabadságnak lobogóját követte mindig, — mert nem viseli a szabadelvűség bérruháját, s a hazafiságot szívében hordozza s nem ajkain, — pillanatokra elkeseredik, midőn gyanúsítva s mellőzve látja magát, mert hazájának javát a nép pillanatnyi kegyénél többre becsüli; s ha Szalay, midőn legtisztább szándékai félremagyaráztattak, midőn sokan, kiket ő barátainak tartott, tőle visszavonultak, sokan tevékenységét a hazára nézve károsnak hirdeték, néha kétkedni kezdett — nem elveinek helyességén, de azon, nem lett volna-e jobb, ha a politikai pályá-

tól egészen távol tartja magát: — vajjon bámulhatjuk-e ezt?

A férfiaság nem abban áll, hogy a fájdalmat ne érezzük, hanem abban, hogy keserűségét ismerve, nyugodtan viseljük el; s nem az érdemli a polgári koszorút, ki a közvélemény iránt közönyös, hanem ki polgártársainak szeretetét a legfőbb kincsnek tartva, azt, ha kell, a hazának áldozatúl hozza. És ezen érdemet Szalaytól senki meg nem tagadhatja. Mint a hajó, mely a szélben meghajló árboczokkal s ingadozva a habok között változatlanúl folytatja útját: — ilyen vala ő, érezve minden csapást, s megindulva, de biztosan folytatva irányát az ellenséges elem között, azon következetességgel, melyet a legerősebb meggyőződés is csak azoknak ad, kiket erős kötelesség-érzet lelkesít.

A journalistika mezején, s később, — miután a hirlap vezetését Csengery Antalban méltó kezekre bízván, azt csak dolgozataival támogató, — a *Szónokok és státusférjak* könyvében, hol azon férfiakat jellemzi, kiknek a parlamentáris kormány elveinek kifejtése legtöbbet köszön, társalgásaiban és kiterjedt levelezésében minden törekvései ez egy célra voltak irányozva, egész tevékenysége abban központosult. S ha azoknak száma, kik az annyi visszatetszéssel fogadott elveket magukéinak vallák, naponként szaporodott, s mindinkább terjedett a meggyőződés, hogy hazánk állami önállása nem a megyei rendszer, hanem csak független magyar kormány által biztosítható; s ha minden lépés, melyet a nemzet a haladás ösvényén tett, azon irányban történt, mely ellen előbb az összes közvélemény tiltakozott: ez kétségtelenül csak az ő tevékenységének és kitartásának vala köszönhető, melynek eredményeit nagyszerűségökben azonban csak az 1848-iki események mutatták meg.

Mert midőn a nemzet, megszabadulva az akadályoktól, melyek óhajtásainak eddig útjában álltak, szabadon határozhatott jövője fölött, s háromezázados

küzdelmek után, önállásának teljes birtokában látva magát, ennek biztosítékait meggyőződése szerint választhatá magának: nem Szalay elvei voltak-e azok, melyeket egyhangulag elfogadott, ugyanazon elvek, melyek néhány évvel azelőtt az egész hazában visszhangra alig találtak, s melyek most nem találtak ellenmondásra? Van-e valaki, ki tagadja, ki csak kétségbe vonhatná, hogy a kormány felelősségének elve s a képviseleti rendszer az 1848-iki törvényekben ily szabatosan formulázva nem állítottak volna fel, ha Szalay a nemzetet ezen elvek elfogadására elő nem készíti, — ha megyei szerkezetünk s az egész kormányrendszer hiányait fölfedezve, évekig tartó törekvéseivel meg nem győzi arról, hogy az újabb kor alkotmányos és socialis haladásaiban részt csak úgy vehetünk, ha azoknak föltételeit elfogadjuk.

Kevesen voltak, kik a zajban, melylyel a nemzet új állását elfoglalta, a szerény tudósról megemlékeztek; az élczekkel és gyanusításokkal, melyekkel a doctrinarius előbb illettetett, elhangzott neve is és a tömeg tapsai között az ő elveinek mások ülték diadalát; de azt, hogy az 1848-iki törvényeknek, melyekhez a nemzet mint új aranybullájához ragaszkodik, ő vetette meg alapjait, — hogy a haza e nagy vívmányáért minden egyesek között neki köszön legtöbbit: ezen öntudatot tőle nem veheté el senki és ő keserűség nélkül engedé át másoknak a babért, megelégedve az eredménynyel, mely, mint akkor hittük, a hazának egy szebb jövőt biztosít.

És ha Szalay első pillanatban megdöbbsent is, midőn azt, mit előbb hosszú törekvések biztos, de nehezen szerzendő jutalmának gondolt, oly egyszerre, csaknem küzdelem nélkül elérve látá: miért kételkedett volna a nagy átalakulás üdvös eredményein?

A sérelmek hosszú sora, mely nemzedékről nemzedékre szállva, arra kényszerített, hogy egész tevékenységünket a multnak orvoslására fordítsuk, nem volt-e végre befejezve? A nemzet önállása, melyért száza-

dokig küzdött s tanácskozott, nem volt-e végre biztosítva? S ha jelen helyzetünkben még sok vala, mi a hazafiak vágyait nem elégítheté ki: nem volt-e most a haza sorsa saját kezünkbe adva, — azoknak kezébe, kik azt szerették, s érte minden áldozatra késznek érezték magukat? A veszély, melylyel a birodalom többi részeiben uralkodó absolut kormányrendszer hazánk alkotmányosságát egykor fenyegeté, nem létezett többé; s a nagy egységi mozgalom, mely egész Németországot lelkesíté, biztosságot látszott nyujtani, hogy az unificatió utáni törekvés, mely az osztrák birodalomban a német császárság megszűntével kezdődött, s nemzeti önállásunkat fenyegette, — ezentúl lehetetlenné vált.

Szalay sokkal higgadtabban ítélte viszonyainkról, semhogy magát ámitotta volna a nehézségek iránt, melyek a hazát környezék. — Tudta, hogy az 1848-iki törvények csak elveket mondanak ki, melyeknek üdvös eredményei alkalmazásuktól függenek; ismerte e törvények egyes hiányait, s hogy azok a nemzetet készületlenül találták, s ezért inkább egy szebb jövőnek zálogát látta bennök, melyet élvezni csak sok fáradtság és áldozat után fogunk, s melyet előkészíteni nemzedékünk nehéz, de dicső feladata lesz; mindez azonban csak azon buzgalmat növelé, melylyel a hazában, mint az igazságügyi ministerium egyik osztályfőnöke, a polgári törvények codificatióját készíté elő, s később, mint Magyarországnak követe, a frankfurti nemzetgyűlésen küldetésében eljárta; s e feladatának nagysága és nehézségei nem ingathaták meg bizodalmit.

Nem korunkat illeti, hogy ítéletet mondjon az eseményekről, melyek oly dicső és szomorú emlékeket hagytak hazánkban. — Az egyeseknek hibáit és bűneit, az egész nemzet dicsőségét igazságosan csak a jövő ítélheti meg. Minket, kik e korban élünk, a barátság, melylyel egyesekhez viseltettünk, a szenvedély, melylyel a küzdelemben részt vevünk, s a fáj-

dalom túlengedékenyenyé és túlszigorúvá tesz egyesek iránt és jobb, ha hallgatunk.

Szalayt e nagy események a külföldön találták. Még júniusban a magyar kormány által a frankfurti nemzetgyűlésre küldve, miután itt működésének tere elzárattott, hasonló kiküldetésben Párisba és Londonba ment, s így e szomorú időszakban a házától távol volt, de csak hogy annál kínosabban érezze minden szenvedéseit.

A hosszú bizonytalanság, az ellenkező hírek, a pillanatnyi öröm, mely az égisz emel, s reá a kétségbeesés, mely talán egyaránt alaptalan, míg végre mindennek vége van és tudjuk, hogy nincsen többé, mit ezután veszthetünk: — Szalay átszenvedte mindezt, s levelei, melyeket ez időszakban egy, szintén a külföldön tartózkodó barátjához írt, elevenen ecsetelik a fájdalmat, mely nemes keblét dúlta. Kedélye a természetből komor vala. Már első ifjúságában, mikor az élet mindenkinek mosolyog, ő annak komolyabb oldalát fogta fel, s bizodalmatlansággal lépett a világba; de tevékenysége kiragadta őt ez állapotból, s mióta egy nagy czélt látott maga előtt s törekvéseinek sikerét tapasztalá, közlékenyenyé vált, s barátainak körében vidáman néha maga is bámulatát fejezé ki az optimismus fölött, melylyel a világot tekinteni kezdé. Most, midőn leszorítva a pályáról, minden reményei e roppant csalódással végződtek: ifjabb napjainak komor hangulata visszatért, s mindez sűrű fátyolt borított kedélyére, sőt szellemi tehetségeire, s midőn vele a zürichi tó partjain találkozám, hol hosszú vándorlások után családjával letelepedett, elijedtem a változáson, melyet egy év tett benne.

Épen, mert törekvéseiben az önzésnek nem vala része, mert a közpályán soha személyes érdek vagy nagyravágyás nem vezette lépteit, s éveken át a nagy czél miatt, melynek élete szentelve vala, magáról megfeledkezett: azért veszté el a czéllal mindenét, nem keresve és találva vigasztalást még azon öntudat-

ban sem, melylyel mások fájdalmaikat enyhíték, hogy e szörnyű csapásnak nem ők okozói. Vajjon a haza kevésbbé veszett-e el, mert vesztét más okozta, s vajjon kevésbbé fájnak-e sebei, ha a bűnnek súlya másokon fekszik is?

És mondhatjuk-e csak azt is? A tömeg többnyire igazságtalan ítéletében, midőn egyes embereket istenít, s azt, min egy egész korszak dolgozott, egynek tulajdonítja; de nem kevésbbé igazságtalan azon kárhoztatás is, melyet egész országok veszténél egy emberre mondunk. A bűnnek súlya egyen nagyobb lehet. Magas állásában kevésbbé volt szabad csalódnia. Épen mert tudható, hogy a népszerűség árja azokat, kiket emel, többnyire elragadja, vigyázóbbnak kellett volna lennie.

De vajjon a bűnnek terhe csak egy szerencsétlenül fekszik-e, s nem mindazokon, kik csalódásaiban osztoztak, kik azokat talán belátták, s a dagadó árnak, melylyel a közvélemény mindent elragadott, elmentálni nem tudtak? S a nemzedék, mely a hazának bomlásánál jelen volt, fölmentheti-e magát a vádtól, melyet a jövő egyesek fölött kimond, — fölmentheti-e magát főkép a kötelességtől, hogy a mit halomra dönteni engedett, újra felépítse s utódjainak így adja át?

Ezen gondolatok, melyeket Szalay a zürichi tó partján fel s alá járva, szívének keserűségében elmondott, foglalták el egész lelkét, s a fájdalom, mely tehetségeit lebilincselé, megfosztotta őt azon vigasztalástól is, melyet a munkában találhatott volna.

«Tisztába kell jönni magammal — így írt hozzám kevés héttel később, miután elváltunk. — Egész erélylyel Schwandtner tanulmányozására vettem magamat, melyet az itteni könyvtárban találtam. Hozsd el Magyarországból Fejér codexét, s a mennyi könyvet szerezhetsz, melyben történetünk forrásait találok és küldd hozzám. Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még remény-

lenünk? A nemzetnek tulajdonai egy esemény által nem változhatnak meg, s ezért egész multja az, mi-
ben jövőjének kulcsát találhatjuk. Tudni akarom, mi
vár reánk, — hogy meggyőződve nemzetünk hivatta-
tásáról, új erővel fogjunk munkához, s elkövetett hi-
báinkat jóvá tegyük, vagy azon meggyőződéssel hal-
junk meg, hogy a magyarnak úgy sincs mit keresnie
a világon.»

S e határozatával egész élete új irányt vett.

Nem tudományos kíváncsiságnak kielégítését, nem
irodalmi babérokat: — ő a történetben csak nemze-
tét kereste, s ennek multja meghozá szívének a vi-
gasztalást, melyet a jelenben nem találhatott.

Távol a hazától, családján kívül, elkülönözve min-
den társaságtól, egészen tanulmányainak élt, átkutatva
újra a forrásokat, melyekkel ifjú korában Horvát Ist-
ván vezetése alatt megismerkedett, fölkeresve, mit a
szt-galleni kolostor s a zürichi egyetem könyvtáraiban
ide vonatkozót talált; s minél inkább elmélyedett ta-
nulmányaiban, az érdekekkel a mult iránt nőttön-nőtt
bizodalma a jövőhöz.

A szeretet, melylyel nemzetéhez viseltetett, nem
zavarta meg ítéletét, s önámítás nélkül ismeré fel a
hibákat, melyekből szenvedéseink eredtek, s melyek,
mert mindig visszatérnek, a nemzet jelleme kifolyá-
sainak látszanak. De ha a hibáknak daczára a nem-
zet egy ezreden át fentartotta magát; ha a nagy
síkon, mely nyugat s keletnek határain előbb a né-
pek küzdteréül szolgált, hont alapítani képes volt,
melyet a legkedvezőtlenebb körülmények között, csak-
nem folytonos megtámadások ellen, megvédeni tu-
dott; ha tisztán fentartva nemzetiségi jellemét, az
európai népek küzdelmeiben dicsőséges részt vett;
ha többször legyőzve, csaknem megsemmisítve a küz-
delemben, újra feltámadt régi alakjában, nem alázva
meg a szolgaság által, melyet túrt, de soha el nem
fogadott: e nemzet Isten után nem magának köszönheti-
e ezt is? — azon önbizalomnak, mely kedvező pilla-

natokban néha veszélybe hozá, de a sors legnehezebb megpróbáltatásai között nem hagyá el soha? — nem köszöni-e mindezt egész jellemének, mely hajlani nem tud, de bir az aranynak azon másik tulajdonával, hogy a mocsár között a rozsa nem emészti meg?

Vajjon, ha a nemzet multját tanulmányozzuk, — nem Nagy Lajos és Mátyás fényes korszakát, melyben hazafiságunk gyönyörködik, s melyhez hasonlók más nemzetek történetében is előfordulnak, s melyek néha csak kedvező körülmények, vagy az ellenek gyengeségének eredményei, — de tanulmányozzuk azon zord időt, melyben másfél századig török járom nehezedett hazánkra, s a nép szebb idejéből csak széttépett zászlóját tartva meg, honának romjait barátai és ellenségei ellen egyszerre védelmezé, s polgári és vallásos szabadságáért egy időben vérezett; ha egész történetünkön végig megyünk, mely mint egy nehéz vihar vonult el fölöttünk, villámokhoz hasonló fényes pillanatokkal, hogy a ború, mely azokat követé, annál sötétebb legyen, s melynek befolyása alatt a nemzet mindent veszített, mindenről lemondott, csak azon meggyőződésről nem, hogy a szabadság, melyet az ősök a pusztaszeri szerződésben megállapítottak, a magyarnak elidegeníthetlen joga marad; ha a legújabb időkig érünk, hol az éretlenségnek elég jeleit találjuk talán, de a rothadásnak sehol: — van-e okunk kétkedni jövőnkön?

Szalay meg vala győzve, hogy nincs és szívét boldogság töltötte el, s ellenállhatatlan vágy a hon után, hová hosszú vándorlásaiból, tapasztalásokban gazdagon, őszülő fürtökkel, de azon meggyőződésekkel tért vissza, melyek őt egész életén át vezérlék, s azon feltétellel, melylyel a hazát évek előtt elhagyá: hogy minden tehetségeit ismét szolgálatának szenteli.

Leirjam-e azon éveket, melyeket azóta körünkben töltött? Élete egy tudós élete vala: szegény külső

eseményekben, nehéz munkának szentelve, s csak a szeretet által szebbítve, melylyel családján függött, s ez változhatlan hívséggel hozzá ragaszkodott.

De a látszólag egyszerű életnek, mely örömeiben oly szegény vala, ki nem ismeri gazdag eredményeit? Szükséges-e, hogy elsoroljam? — A kisebb történelmi értekezésektől s egyes kutforrások kiadásától, melyek történetünk egyes szakait felderíték, a nagy műig, melyben egész multunknak képét állítá előnkbe: mily gazdag kincs! s mégis csak egy része annak, mit tőle várhatánk, ha a halál őt munkájának közepette el nem ragadja, s tanulmányait, melyekből most csak mások által használhatatlan jegyzeteket birunk, nagy történetének befejezésére feldolgozhatja.

Soha lángész több szorgalommal nem párosult, soha a képesség, mely az események tömkelegéből az eszmét, mely felettök uralkodik, levonja, s a tudós pontossága, mely az egyes események legkisebb részleteit fürkészi, egy emberben annyira nem egyesült; s ha a páratlan igazság az, mi a történelemnek fő érdemét képezi: épen e túlságig vitt érdem az, mit némelyek nagy történeti munkájának hibául róttak fel.

És talán méltán.

Művészi szempontból itélve, e tiszta objectivitás, mely Szalay történetét jellemzi, talán gyengíti hatását. Ha az író nem uralkodik annyira maga fölött és lángoló szeretetének, melylyel nemzete — s a gyűlöletnek, melylyel annak elnyomói iránt viseltetett, szabad tért enged, s előadására meleg kedélyének gazdag kincseit önti el: műve szebb lehetne; de lenne-e hasznosabb? — Fátyolt borítva a nemzet tévedéseire, s elhallgatva azt, mi elleneink mentségül szolgálhat, a multnak ragyogóbb képét állíthatta volna fel, mely hazafiságunkat inkább kielégíthetné: de vajjon elérte volna-e célját, melyet munkájának előszavában kimond, s melynek minden más tekintetet alávetett?

Szalay itt, mint egész életében, nem kereste a népszerűséget, s midőn az végre őt kereste fel, s 1861-ben a főváros egyik kerülete egyhangúlag őt választá képviselőjének, a szerény férfiú csaknem meglepetve fogadta e megtiszteltetést, mely szívének jól esett.

De tevékenységét ez sem szakítá félbe. Részt vevén az 1861-iki országgyűlés tanácskozásaiban, az író sem vesztegelt, hanem, hogy a mulasztott időt helyrehozza, kettős erőfeszítéssel folytató fáradságos munkáját; hisz neki dolgoznia kellett erősen, szakadatlanúl, hogy a nagy feladatot, melyet magának kitűzött, bevégezze, s hogy — — éljen.

Szalay szegény volt, s ámbár rendkívüli tehetségei mellett s az állásban, melyet elfoglalt, csak tőle függött, hogy helyzetét megváltoztassa, szegény maradt. Mint kedélyes modorában egyszer mondá: ez volt az egyedüli luxus, melyet magának engedett.

A férfi, ki egész életét hazája közügyeinek s a tudománynak szentelé, nem talált időt, hogy családjának jövőjéről gondoskodjék s ötven éves korában az akadémia titoknoki fizetéséből és rosszúl díjazott, mert kevesektől vett munkáiból élt, csak a legnagyobb megerőltetéssel tartva fel függetlenségét, az által, hogy nagy munkáját félbenszakasztva, történeti tanulmányait adta ki, s néha egyszerre őt, sajtó alatt levő, munkájának íveit javíthatá.

Nem azért mondom ezt, hogy bármi ellen panaszt emeljek. Nincs okom reá. A fejedelem, ki Szalay halála után özvegyének és gyermekeinek nyugdíjt rendelve, királyi hatalmának legszebb jogát, — mely az érdem méltánylásában áll, — oly nemesen gyakorolta, s a kegyelet által, melyet a nemzet történetírója iránt mutatott, csak azon reményeket erősítette meg, melylyel jövőnket személyével összekötjük; az egyesek, kik a tiszteletet, melylyel a dicső férfiú iránt viseltetének, családjára iránti részvétök által bizonyították be; az egész haza, mely halálának hírére gyászba öltözött:

eléggé bizonyítják, hogy Szalay érdemei elismertettek, s ezek olyanok valának, melyeknek egyetlen jutalma csak a dicsőség lehet.

Szalay vagyonbeli állapotáról soha nem szólt senkinek, s csak kevés meghitt barátai ismerék a gondok terhét, melyek vállaira nehezültek. De ha ez órában, melyet emlékének szenteltünk, dicsőségéről szóltam, miért hallgassam el az árt, melyen e dicsőség szereztetett? S ha egész életét elmondottam, miért titkoljam azt, mi őt idő előtt sírjába vivé, s csak egy sugárral több, mely új fényt terjesztett alakja körül? Miért ne mondjam el, hogy Szalay szegény volt, ha csak azért is, hogy korunkban, midőn az anyagi haszonnak hódolnak annyian, s a siker, melyet egyesek a vagyonszerzésben előmutatnak, minden gyalázatot eltakar: meghajoljunk a nemesen viselt szegénység előtt, mely mindent csak magának köszön, s ha nehéz küzdelme után sírjába szállt, egy nemzetet hágy adósául.

Kétségtelen, hogy Szalay kora halálának oka a túlfeszített munka vala. — Már az akadémia nagygyűlésén, midőn szónoklatával a közönséget utolszor ragadta el, magában hordá a betegség csiráit, melynek áldozata lett; de bár orvosai pihenést javasoltak, családja és barátai kérték: kínos fájdalom között folytatá munkásságát, míg egy nehéz tél után végre ereje kifogyott, s érzé, hogy nem mehet tovább.

Az orvosok fürdőt ajánlottak, javulást ígértek; ő tudta, hogy a pálya végén áll, s midőn bucsút véve, utolszor találkozáink, azon meggyőződéssel szorítá kezemet, hogy többé nem látjuk egymást.

Hosszasan szóltunk még egyszer a múlttól. Feltételeiről beszélt, melyekkel az életbe lépett, s a czélokról, melyekért küzdött, s melyeknek egy részét elérte.

«Egy van, mi szívemnek jól esik — mondá, mielőtt távozott — az, hogy teljes meggyőződésem szerint a helyes úton jártam. Még sok dolgotok lesz, de

hitem erős, hogy a nemzet el fogja érni az állást, melyen látni szerettem volna.»

A jövőről kezdék beszélni, történetének hatodik kötetéről, melyet, ha egészsége helyreállt, őszkor bevégezhet. Ő egy ideig hallgatott.

«Orvosaim hosszú pihenést rendeltek — mondá végre fájdalmasan mosolyogva — hosszú pihenést; és tudod, hogy az orvosoknak engedelmeskedni kell.»

Így váltunk el, s egy hónappal később e város közönsége sírjába kísérte őt.

Egy évnél több múlt el azóta. A meglepetés, melyet kitünőbb embereknek halála, kiket még erejüknek teljében gondolánk, okoz; a hézag, mely ha egy körünkből kilép, egy ideig nem töltetik be; a fájdalom, mely — első pillanatban — veszteségünket mindig nagyobbnak tünteti fel: elvesztették hatásukat; de vajjon van-e valaki, ki Szalayról most másképp ítélne, mint akkor, mikor őt sírjába kísérték? Mi, kik hozzá évekig közel álltunk, vagy azok, kik vele csak rövid ideig találkoztak, kik tevékenységét csak a közélet s az irodalom mezején, vagy a magánéletből ismerék: van-e valaki, ki róla különbözőleg ítélne?

Mint a tiszta ég, akár egy darabját, akár egész boltozatát lássuk: mint az összhang, ha távolról vagy közletről halljuk, mint a napsugár, mely fényt és meleget gerjeszt mindenre, a mire hat: ilyen vala ő, tiszta, összhangzó, világos és meleg. Jellemének nincsenek fényoldalai, egy egész az, eszményképe a becsületnek, férfiasságnak és jóságnak, melynek nagy, tisztán emberi erényei még azon fényes tehetségeket is háttérbe szorítják, melyek mindig csak ezen erények szolgálatában használtattak fel.

Ha egy egész élet a haza szolgálatának szentelve, ha az érdem, hogy multját ő ismertette meg nemzetével, s hogy azon irányt, melyen haladva, szebb jövőnket várjuk, ő hirdeté először; ha a bátorság, melylyel meggyőződéseit kimondá, a kitartás, mely-

lyel értök küzdött, a hívség, melylyel hazájához ragaszkodott, jutalomra méltók: úgy tartsuk meleg emléünkben a hazának e legjobb, e legnemesebb fiát és tartsuk emléünkben azt, mi életének végső kívánsága, végső reménye volt.

A halál munkásságának közepette ragadta el őt. Valamint nagy történeti munkája, melynek végső éveit szentelé, úgy a nagy mű, melyen az egész nemzettel együtt egész életén át dolgozott, melynek tervét kijelölte, melynek felépítésén fáradt, melyre gondolva, szívét remény és boldogság töltötte el: félben szakítva áll.

Fejezzük be!

A KÖLTÉSNET HATÁSÁRÓL.

(Elnöki megnyitó beszéd a Kisfaludy-Társaság 1862. évi nagygyűlésén.)

Azon tényezők között, melyek az egyes nemzetek kifejlődésére hatnak, nincsen hatalmasabb a költészetnél, s a rege, mely szerint Orpheus lantjával városokat épített, csak egy kétségbevonhatatlan ténynek költői kifejezése, melyet az egész civilisatio története világosan bizonyít.

Valamint a természetben, úgy a népek életében a tavasz ébredését virágok jelölik, s ezen befolyás, melyet a költészet a civilisatio első lépéseire gyakorol, kiterjed egész folyamára, melyet tanulmányozva, látjuk, hogy minden változás, mely a költészetben követett irányra vagy ízlésre nézve történik, mindig mély nyomokat hágy maga után a népek erkölcsi s polgári állapotában is; s ennek tulajdonítható, hogy a költészet minden, a polgárosultság magasabb fokára emelkedett népnél a közélet fontosabb érdekei közé számíttatott, s hogy a köztársaság szabad polgárai s a belátóbb zsarnokok majd friss babérral, majd arany

koronákkal jutalmazva a dalnokot, semmiben sem versenyeztek inkább, mint abban, hogy azon művészetet, mely a nép kifejlődésére oly hatalmas befolyást gyakorol, saját céljaik előmozdítására megnyerjék.

Ugyanezt látjuk hazánkban is, s ha újabb időben alig találunk esetet, melyben az irodalom a nemzet egész életére oly közvetlen hatást gyakorolt volna: úgy azon meggyőződés is, hogy az irodalom kifejlése a nemzet haladásával, sőt fenmaradásával válhatlan kapcsolatban áll, talán soha sem volt annyira elterjedve, mint nálunk; s ezen meggyőződés az, minek, mint más intézetek, úgy a Kisfaludy-társaság is, alapítását s azon általános pártolást köszöni, melyben a nemzet minden osztályánál részesült, s mely által azon helyzetbe jött, hogy, ámbár csaknem anyagi segédforrások nélkül, kitűzött feladatának éveken át megfelelhett.

Az idő, melyről szólok, nem az évek száma, de az események nagysága miatt oly távol fekszik tőlünk, s ép azon férfiak közül, kiknek társaságunk működése minden eredményeit köszöni, annyian nincsenek többé közöttünk, hogy szerénytelenség nélkül szólhatok ezen eredményekről, melyek rajtunk csak azon kötelességek terhét növelik, melyeket az elődök érdeme az utódokra ró. És valóban, ha azon eseményeket tekintjük, melyek által társaságunk működése félben szakítottatott, s a nemzet egész gondolkodásmódja, törekvései új irányt vettek, s ha a hézagokat látjuk sorainkban: kétely támadhat bennünk, vajon e társaság meg fog-e felelhetni a várakozásnak, melyet egykori működése gerjesztett, s nem lett volna-e talán tanácsosabb egészen felhagyni oly törekvéssel, melynél ezentúl saját erőnkben nem bízhatunk, sem a nemzet támogatására nem számolhatunk többé?

Komoly napokat élünk s talán még komolyabb napoknak megyünk elébe. Mit a nemzet átélt és szenvedett, azt a költészet nem fejezheti ki dalaival, s nagy kötelességeink háttérbe szorítják a tisztán mű-

vészi és irodalmi érdekeket, melyeknek boldogabb apáink tehetségeiket szentelhatték; vajon e társaság, melynek feladata tisztán irodalmi, számíthat-e a nemzet pártfogására s nem lesznek-e inkább sokan, kik egy tisztán æsthetikai s irodalmi intézetnek felélesztését oly pillanatban, midőn a nemzet legfontosabb érdekei forognak kérdésben, ha nem is károsnak, legalább is a nemzetre nézve egészen közönyösnek találják?

Voltak s vannak talán, kik ekként vélekednek; mi másképp vagyunk meggyőződve, s ha elköveltünk mindent, hogy azon akadályok elháríttassanak, melyek társaságunk működésének évekig útjában álltak, s ha ezen napot, melyen mint társaság ismét a közönség elébe léphetünk, örömmel üdvözljük: tettük s teszszük azt nemcsak azért, mert a kegyelet, melylyel Kisfaludy emlékének tartozunk, azt kötelességünkké tévé, s mert azt hiszszük, hogy minden nap, melyen e hazában valami, legyen az nagy vagy csekély, romjaiból föltámad, örömnapp az egész nemzetre nézve, de teszszük azért, mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy az æsthetikai s tisztán irodalmi érdekeken kívül vannak nagyobb s általánosabb fontosságú érdekek is, melyek a Kisfaludy-társaság új működését kívánatossá, sőt szükségessé teszik.

Vannak sokan, kik a kort, melyben élünk, prózainak nevezik.

Nem osztozom e nézetben, s úgy vagyok meggyőződve, hogy a század, melyben az emberi nem egységének érzete a világot áthatotta, melyben Anglia legfontosabb anyagi érdekeinek feláldozásával föl szabadítá rabszolgáit, s Európában nem találunk nemzetet, mely bizonyos eszmékért minden áldozatra kész ne lenne, e szemrehányást nem érdemli, s hogy a jövő, ha majdan századunk nehéz, de nemes küzdelmeire visszatekint, más ítéletet fog mondani korszakunkról, habár mi, kik benne élünk, néha undorral fordulunk el a vastag materialismustól, melyet a társaság bizonyos rétegeiben találunk.

Költői minden kor, mely eszmékért lelkesedni tud, s ilyen a mienk, habár a költészeti irodalom egészen parlagon heverne is, s a tömegekben a művészileg szépnek érzetével kiveszett volna a fogékonyság, melytől minden irodalmi műnek hatása függ; pedig még ezt sem mondhatjuk századunkról, sőt ha azon helyzetet tekintjük, melyet az irodalom társadalmunkban elfoglal, azt fogjuk találni, hogy az, s hogy jelesen a szépirodalom soha nagyobb, soha általánosabb befolyást nem gyakorolt, mint éppen a jelen pillanatban.

Megengedem, szegényebbek lettünk egyes nagy művekben, s az utóbbi félszázad alatt alig nevezhetünk egy szépirodalmi remeket, mely oly hatást idézett elő, mint a múlt századok egyes nagyobb művei: mióta a rhapsod kobozával nem maga kíséri dalait, a közvetlen viszony, mely a troubadour és hallgatói között a középkorban létezett, társasági viszonyaink által lehetetlenné vált, a nép, melyet az óda elragadt, az olympi játékokon nem koszorúzza meg dalnokát s nem történhetik, hogy a vándorló minstrel énekén fölleskült vár lakói egyszerre felkössék fegyvereiket, hogy a keresztességben részt vegyenek, melyre az ének őket felszólította; de ha azon befolyást tekintjük, melyet az irodalom s jelesen a szépirodalom, a népek szellemi s erkölcsi kifejlődésére s ez által polgári szabadságukra és jólétekre gyakorol, belátjuk, hogy az soha nagyobb s általánosabb nem vala; miből azon következtetést kell vonnunk, hogy minden, mi a szépirodalom emelésére hathat, a gondolkozónak figyelmét s az egész társadalom támogatását soha nem érdemelte annyira, mint éppen a jelen pillanatban, s pedig annál inkább, minél inkább meg vagyunk győződve, hogy azon irány, mely egyes, éppen a műveltség legmagasabb fokán álló népek szépirodalmában mutatkozik, távolról sem felelhet meg kívánatainknak.

Minden kornak megvan saját költészete, s éppen

mert a való költészet csak a nép legbensőbb érzelmeinek s meggyőződésének kifolyása, természetes, ha az a művelődés különböző fokai szerint más-más alakban tűnik fel. — Azon arányban, melyben a szenvedelem helyébe érzemények lépnek, s az érzelmek hatalmát az eszmék uralma követi: a költői elragadtatás helyébe a reflexió lép; s ha nem vehetjük is rossz néven senkinek, a ki a költészetnek első nemét, mely a népdalban s eposzban nyilatkozik, a költészet későbbi művésziőbb formáinál többre becsüli; az, ki ezen előszeretetében annyira megy, hogy azon kívül más költészetet elismerni nem akar, s mint ezt többen tevék, Horácztól vagy Popetól a költőnek nevét megtagadja, nézetem szerint nem ítél helyesebben, mint ha valaki azért, mert a szabad természetben gyönyörködve, a mező virágait szebbeknek találja, ebből azt következtetné, hogy kertjeinkben nincsen tavasz. A költészet nem bizonyos tárgyakban fekszik, hanem, mint a nap, elterjeszti világát mindenre, mi e földön létezik; hatása nincs kötve bizonyos formához, hanem egyaránt nyilatkozik minden formában, mely által gondolatainkat úgy fejezzük ki, hogy azok érzeményeinkre hassanak, s érzeményeinket úgy, hogy azok gondolatokat ébresztszenek. Mint a magas székesegyházban s a kis falusi templomban, mint Palestrina mesteri dalaiban s az aggastyán halk imájában egy érzemény szólal fel: úgy a költészet nincs kötve semmi külsőségekhez. Isten úgy akarta, hogy valamint ege, úgy az, mi az éghez emel s az ember megnyugtatására szükséges, egyaránt közel legyen minden halandóhoz.

Az átélt idő s a művelődésnek foka, melyet elért, ellenállhatlan befolyást gyakorol az egyesre s egész korszakokra. Azon tárgyakkal, melyekért lelkesül, s az eszményképpel, melyet felállít, változik a kornak költészete is; s ha az jelenleg Trója hősei helyett a mindennapi élet előbb prózaiaknak tartott viszonyai-val foglalkozik, s a művésziőbb eposz vagy dráma

helyett a regény formáját használja: mindez csak a dolgok természetes kifejlődésének s jelen társadalmi viszonyainknak szükséges következése.

Tisztán művészi szempontból sajnálhatjuk, hogy irodalmunk, valamint a tárgyakra nézve, melyekkel foglalkozik, úgy főképp forma tekintetében alábbszállt. Az irodalom-történet egykor talán szigorúan fog itélni századunkról, s egyes művekben, melyeket a jelen bámul, talán ép úgy fel fogja mutatni a hanyatlás jeleit, mint mi azon nagy római írók műveiben, kik Augustus korát követték; de azon hanyatlásban nincs semmi, a mi elszomorítana, főképp ha meggondoljuk, hogy művészi tekintetben alábbszállásunk részben azon roppant elterjedésnek következése, melyet a szellemi művek napjainkban nyertek, s mely által az irodalom egyes kis számú művelt osztályok kizárólagos tulajdona lenni megszűnt.

Azon szomorúságnak, mely a gondolkozó szívét elfogja, ha korunk egyes s épen a műveltség élén álló népének irodalmát figyelemmel kíséri, azon aggodalomnak, melyet az irodalmi mezőn mutatkozó jelenségek bennünk gerjesztenek, oka másban fekszik.

Az olvasás szükséggé vált, szükséggé a nép minden osztályára nézve; e szükség az irodalomban soha nem látott productivitást idézett elő s részint ez, részint a befolyás, melyet közönsége az íróra gyakorol, okozta, hogy forma tekintetében alább szálltunk, s hogy a regény általános uralmával egy bizonyos szélesség és pongyolaság jött be minden irodalomba, mely a remeknek eszméjével össze nem fér; de vajon e sülyedés csak a forma tekintetében létezik-e s nem tapasztaljuk-e azt még inkább azon érzésekre s elvekre nézve, melyeket az irodalom terjeszt? s ha az írónak megbocsátjuk, ha csak népszerűséget keresve s arra fordítva figyelmét, hogy olvasó közönsége nagyobb legyen, irányában a műbirák helyett a tömeg ízlését követi: vajon mit mondjunk akkor, ha a legjelesebb tehetségek ugyanezen tekinteteknek meggyőződésö-

ket, legszentebb polgári kötelességeiket áldozzák föl, s Istentől nyert tehetségeiket arra használják, hogy a tömeg rossz indulatainak hizelegve, megingassák azon erkölcsi alapokat, melyeken a társadalom nyugszik s melyek megingatva, semmi által sem pótolthatnak többé?

S vajon nem kell-e megvallanunk, hogy korunk irodalmából e szomorú jelenségek sok példáját hozhatjuk fel?

Nem szándékom részletekbe bocsátkozni; kik az utóbbi harmincz év alatt a külföldi regényirodalmat figyelemmel kísérték, bizonyosan osztoznak nézetemben s én a rosszalást, melyet ezen irány érdemel, nem mondhatnám ki erősebb szavakkal, mint azt épen azon nemzetek jelesebb írói tették, melyeknek körében e baj jelentkezik; de ha a baj létezését ignorálnunk nem szabad s ha tekintve az elterjedést, melylyel a regényirodalom korunkban bír, nem titkolhatjuk magunk előtt azon következeseket, melyeket ez a köz-erkölcsiségre előidéz: vajon nem kell-e elismernünk, hogy a jelen pillanatban alig lehet valami fontosabb, mint hogy a bajoknak elejét vegyük?

Irodalmunk eddig nagy részben ment ezen kinövésektől. Az ok, melynek ezt köszönjük, azon hazafias irányban fekszik, mely irodalmunkat kezdetétől mostanig áthatotta, s azt megőrzé minden aljasodástól; azonban, ha helyzetünket elfogultság nélkül tekintjük, meg kell vallanunk, miként azon veszély, mely korunk rossz irodalmi irányából származik, mégis létezik — noha kisebb mértékben — hazánkra nézve is.

Korunk jelleme az általánosság; mint a természet-tudományok körében tett találmányok által az anyagi távolságok: úgy még inkább eltűntek a válaszfalak, melyek a népeket szellemi tekintetben egymástól elkülönözték.

Az eszmék villámgyorsasággal terjednek el, s a mi bármely irodalomban jelesnek vagy érdekesnek tartatik, fordítások által hetek alatt egész Európa tulaj-

donává lesz. Fölösleges, hogy azon idegen műveket elősoroljam, melyek ily módon irodalmunkba átmentek, sőt nemzeti színházunkban előadattak, a melyekről, a legkiméletesebben szólva is, azt mondhatjuk, hogy jobb lett volna, ha azok soha le nem fordítottak volna; — és ha nem függ tőlünk, hogy azt akadályozhassuk, és az industrialismusnak, mely irodalmi vállalatoknál csak a kelendőséget veszi tekintetbe, korlátokat szabjunk: valóban itt van az idő, hogy azon rossz befolyást, melyet hasonló művek elterjedése az erkölcsiségre gyakorolhat, azon egy módon ellensúlyozzuk, mely hatalmunkban áll, s mely csak nemzeti irodalmunk emelésében és abban fekszik, hogy a magyar olvasóközönségnek a külföld azon műveit adjuk kezébe, melyek által irodalmunk valóban gazdagabbá válik.

A rossz irodalomnak veszélyes hatásai ellen csak egy óvszer létezik, s ez a jó irodalom; s mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy azok, kik tevékenységüket arra szentelik, hogy hazánknak ezt megszerezzék, nem méltatlanok a nemzet pártolására.

Ez a feladat, melyet a Kisfalúdy-társaság magának kitűzött.

Mívelni saját irodalmunkat, hogy az e nemzet érzelmeinek s eszméinek legvalóbb, legnemesebb kifejezése legyen, s a jövőnek méltó formában fentartani azt, miért korunkban lelkesültünk; s midőn ezt teszszük s a magyar szellemet, mely nyelvünkön nyilatkozik, egész tisztaságában fentartjuk: egyszerűsmind műfordítások által saját körünkbe vonni a külföld kincseit, hogy az ó és új világirodalom remekei között ne legyen olyan, melynek élvezéséhez a magyar nyelv által juthatni ne lehetne: — ezt tűztük ki czélul; s mi át vagyunk hatva feladatunk nagyságától, de át vagyunk hatva annak szükségétől is, s ha saját erőnkben kétkedünk, tudjuk, hogy mögöttük a nemzet áll, mely eddig hatalmas támaszát semmi nemes törekvéstől nem vonta meg, s nem fogja azt

megvonni társaságunktól sem, mely midőn az irodalom csöndes körében nyelvünket műveli, azon öntudattal teszi azt, hogy ő is a nemzet szellemi újjászületésének nagy munkáján dolgozik, s hogy a bányász, kinek hatalmas ütéseitől a sötét akna felhangzik, s a gazda, ki csöndesen elhinti magvát, különböző módon, de egyiránt növelik a kincset, melyet egy boldogabb jövő élvezni fog.

A KÖLTÉSZET HIVATÁSÁRÓL.

(A Kisfaludy-Társaság 1863. évi nagy-gyűlésén tartott elnöki megnyitó beszéd.)

Midőn a Kisfaludy-Társaság több évig félbenszakított munkásságát újra megkezdé, némi aggodalommal határoztuk magunkat e lépésre, melyet nemcsak a társaságnak legjelesebb tagjaiban szenvedett veszteségei, hanem főkép azon változás idézett föl bennünk, melyen a nemzet az utolsó időkben keresztülment.

Korunk kiválólag practikusnak tekinti magát, s az anyagi érdekek és politika mezejére fordítva tevékenységét, azt, mi ezekkel közvetlen összeköttetésben nem áll, nem méltatja figyelmére: s nem ilyen-e társaságunk is, mely kizárólag a költészet és szépirodalom művelését tűzte ki feladatául?

Komoly munkával elfoglalt századunkban a vidám művészet versenyei kit érdekelnek? A füstölgő mozdonyok között, melyek vaspályáinkon robogva körülszáguldanak, ki hallgat a koboz szelid hangjaira; s ki méltatja figyelmére a virágokat, melyeknek tavaszkor örült, midőn a vetések már kalászban állnak s dús aratást ígérnek?

E nemzedék, mely Prometheus szikráját elrabolva, tűzénél új lánczokat s koronákat kovácsol magának, s a múltnak előítéleteivel hitének nagy részét elvesztette: meg fogja-e érteni, fogja-e méltányolni fárado-

zásainkat, midőn újra megkezdjük azon tevékenységet, mely a nemzet kifejlődésére egykor elhatározó befolyást gyakorolt, s nekünk fontosnak látszik, de mégis csak egy oly múltnak folytatása, melyet nagy események messze távolba helyeztek?

A két év, mely azóta lefolyt, a társaság alapító s pártoló tagjainak növekedő száma, s e tisztelt kör, melyet magunk körül látunk, megczáfolta ezen aggodalmainkat, s ha, tekintve feladatunk nagyságát, saját erőnkben kétkedünk is: legalább az iránt, hogy e feladat teljes fontosságában elismertetik, nem lehet kétségünk többé, s a nemzet megmutatta, hogy azon buzgalom, melylyel anyagi érdekeinek kifejtésén s politikai ujjászületésén dolgozik, nem lankasztá el a lelkesedést azon eszmék s törekvések iránt, melyekkel a haladás pályáján egy félszázad előtt fellépett.

Valamint az egyesnek állása attól függ, hogy azon társaságnak, melyben él, tevékeny s hasznos tagja legyen: úgy van az a nemzeteknél is. A leghatalmasabb is csak azon mértékben gyakorolhatja befolyását, melyben az emberiség közös céljainak szolgál, s erejét a korszellem irányában felhasználja.

Vágygya! tekinthetünk vissza multunkra, midőn zöld rónánkon, melynek sima színét az eke vasa akkor még nem sebezte meg, kaczagányos apáink száguldottak körül, nem ismerve más munkát, mint azt, mely a várak erődítésére fordított, s nem becsülve más tudományt, mint azt, mely a múlt idők dicső tetteit jegyezte fel krónikáiban. De ez idők elmúltak, előttünk új kor áll, s ha azt akarjuk, hogy e nemzet múltjához méltó állást foglaljon el, nem utasíthatjuk el magunktól annak követeléseit. Szükség, hogy részt vegyünk a nagy mozgalomban, melyet körülöttünk látunk.

Századunk hősei nem tornákon, hanem műhelyekben, hol csatáink fegyverei készülnek, edzik meg karjaikat a küzdelemhez, s nemzetünk jövője attól függ, hogy korunk ezen igényeit belátva, ugyanazon erély-

lyel fogjon azoknak teljesítéséhez, melyet történetünk minden phasisaiban tanúsított. Nekünk a közös irányban haladnunk, nekünk dolgoznunk keli, homlokunk izzadságával oly munkát végezve, melyet elődeink szolgainak tartottak.

De épen, mert ezt belátjuk, mert a kor általános irányát megváltoztatni hatalmunkban nem áll: nem feledkezhetünk meg azon veszélyekről, melyekkel anyagi érdekek ápolása minden korban és nemzetnél jár, s melyeket mi sem kerülhetünk ki.

A sebes haladás s minden viszonyok és helyzetek szüntelen változása, melylyel az szükségkép jár, végre minden állásnak bizonytalanságát vonja maga után, s nem távolíthatók el azon korlátok, melyekkel a társadalom az egyesnek törekvéseit egykor megszorítja, a nélkül, hogy egyszersmind azon fékek ne tágulnának, melyek az egyesnek tevékenységét bizonyos határok közé szorították.

A nemzedék, mely csak saját erejében bízva, annyit elért, mi egykor lehetetlennek látszott, valamint más, úgy az erkölcsi lehetőségek korlátain könnyen túlteszi magát, s nem uralkodhatunk az anyag fölött, a nélkül, hogy azzal szüntelen foglalkozva, az ránk ne ragadjon s ne veszítsék reánk való hatásukat azon szellemi potentiák, melyeknek hódolva emelkedtünk; s innen van, hogy azon korszakok, melyekben egyes nemzetek gyors haladásukban a materialis jólétnek legmagasabb fokát elérték, sokszor csak sülyedésöknek kezdetét jelölik, s végenyészetöket vonják magok után.

Épen azért szükséges, hogy, valamint a hajós, midőn kedvező szélről dagadt vitorlával leggyorsabban halad célja felé, legtöbbször emeli szeméit a csillagokhoz, melyek útját jelölik: úgy mi, épen midőn haladásunknak semmi nem áll útjában, s a rég óhajtott jólét közelnek látszik, azon magas eszméket se veszítsük szemünk elől, melyek haladásunknak egyedüli biztos vezetői, s melyek nélkül a gyorsaság,

melylyel előre megyünk, csak veszélyünket növeli; s én teljesen meg vagyok győződve, hogy a költészet, mely mindig létünk legszebb kincse, ily időszakban, minő a miénk, valóban szükségessé válik, mert csak ez őrizheti meg lelkünket az aljasodástól, mely az anyagi jólétnek, ha azt magasabb aspiratiók nem ellensúlyozzák, természetes következése.

A befolyás, melyet jelenleg az irodalom e haza kifejlődésére gyakorol, sem oly közvetlen, sem oly általános nem lehet többé, mint egykor volt, s költészetünk, mely egy félszázad előtt nemzetiségi törekvéseink összegét foglalta magában, most azoknak csak egy részét képezi; de e rész azért nem kevésbé lényeges, s ha e hon érdeke azt kívánja, hogy a tevékenységnek semmi ága ne hanyagoltassék el, s ha örvendünk a buzgóságnak, melylyel egyesek a nemzet társadalmi és állami kifejlődésének szentelik egész erejüket, míg mások kizárólag az ipar, a kereskedés, a gazdaság vagy más külön érdekeknek élnek: valóban nem kevésbé fontos, hogy azok is, kik a tevékenységnek e zajosabb köreitől visszavonulva, az irodalom művelését választák feladatokul, hivatásuk fontosságától áthatva, azt kettőzött lelkesedéssel teljesítsék.

Hisz épen, midőn a vita legélénkebben foly, akkor szükséges, hogy a közös zászló, mely a küzdőket összetartja, erős karoktól tartva magasan lobogjon a küzdők fölött, s ne hiányozzanak, kik a csüggedőt bátorítják, azt, kit az ellen fegyvere sebzett, vigasztalják, s a győzőt intsek, hogy diadalának örömeiben el ne felejtse, miként van valami a sikeren kívül, mitől tetteink dicsősége függ, s hogy valamint a babér, melyet a fortély s erőszak a jog fölött nyert, nem takarhatja el a gyalázatot: úgy a vér, mely a haza oltárán áldozatképen ontatott, azért nem vészett el, habár az áldást csak a jövő nemzedékek élveznék is.

Ez a költészetnek magas hivatása századunkban, s e társaság, mely legfőbb feladatát abban találja, hogy

ezen hivatásnak érzete irodalmunkban ébren tartásék, mint eddig, úgy ezentúl is bizton számít a nemzet támogatására, mely valamint a tudományt buzgó pártolásában részesíti, — mert a hatást, melyet az a nép értelmi kifejlődésére gyakorol, belátta, — úgy bizonyosan nem fogja megvonni támogatását az irodalom azon ágaitól sem, melyeknek feladata, hogy a nemzet kedélyének nem kevésbé fontos művelésére hasonló befolyást gyakoroljanak.

IRODALMUNK NEMZETI IRÁNYÁRÓL.

(Elnöki megnyitó-beszéd a Kisfaludy-Társaság 1864. évi nagygyűlésén.)

Ha valaki kétségbe vonja azon befolyást, melyet az egyes nemzetek állására irodalmuk gyakorol, azt a jelen év, melyen Európa nagy nemzeteinek egyike legnagyobb költőjének három-százados születése napját ünnepli, meggyőzheti tévedéséről. A babérok és kincsek között, melyeket az angol nép százados törekvéseivel kiérdemelt, bizonyára nincs olyan, melynek birtokában büszkébbnek, gazdagabbnak érezné magát, mint azon borostyán által, melylyel a civilisált világ nevében majdan nagy fiának szobrát fogja megkoszorúzni. A sors népek, mint egyesek iránt állhatatlan, s jöhetnek idők, midőn a nagy nemzet, mely az újkorban Róma és Carthago szerepét egyesítve — mit a régiek lehetetlennek tartottak — a világ ura és tőzsére akar lenni egyszerre, talán épen ezért magas állásából alább száll; de a fény, melyet Shakspere neve az irígyelhető szigetre áraszt, s a befolyás, melyet az angol irodalom a művelt világra gyakorol, azért fenn fogja tartani e nemzet dicsőségét még akkor is, ha hatalmának minden támaszai porba dőltek.

És méltán; mert valamint azon érdemek között, melyekre az egyes nép hivatkozhatik, azok a leg-

nagyobbak, melyeket magának az emberiség általános művelése körül szerzett, úgy nincs semmi, mit annyira sajátjának mondhatna.

A hadi dicsőség, az anyagi jólét, sőt egyes tudományokban s művészetekben tett nagyszerű haladás a földirati helyzet, kedvező körülmények, vagy a nép egyes képességeinek eredménye lehetnek; de irodalma csak egész egyéniségének kifolyása, azért szellemi és kedélyi egész becsének legigazságosabb mérlege úgy, hogy a mit némelyek az alkotmányról mondanak, az sokkal jobban illik az irodalomra: hogy minden nép olyannal bír, minőre érdemes, s azon állást, melyet e tekintetben elfoglal, mindig csak magának köszöni.

Mert ne higye senki, hogy az irodalom fejlődése annak anyagi pártolásától függ. A történet ellentmond ezen, hízelgők által annyiszor ismételt, s hiúk és gyengék által annyiszor elhitt állításnak. A bőkezűség, melylyel az uralkodók és kormányok az irodalmat néha felkarolták, ott, hol az más okoknál fogva már fejlődésnek indult, elősegíthette a fejlődést; de valóban nagy és életre való irodalmat teremteni nem bírt sehol, sőt — mert az író, ki pártolását csak a hatalomtól várja, annak irányában lealázza — többnyire épen az ellenkező hatást idézte elő. Ez történt Augustus és X. Leo, ez XIV. Lajos alatt, midőn a vásárolt írók által nagynak nevezett király, ki Augustusnak képzelve magát, az irodalmat felséges mosolyaival és nyílt erszényével tartá, minden bőkezűsége által csak azt érthette el, hogy a fénykor, melynek csillagai, Corneille, Racine, Molière, Boileau s annyi ezekhez hasonló, uralkodásának első felében ragyogtak, általános súlyedéssel végződött, s a büszke király életének utolsó húsz évében azon nemzedékből, mely kormányának hatása alatt nőtt fel, nem találunk egy nevet vagy munkát, mely a francia irodalomra állandó hatást gyakorolt volna.

A végzet az egyestől megtagadta a hatalmat a szel-

lem fölött, s miként az önkény erőlködése annak ébredését nem nyomhatják el, úgy egyesek jó akarata nem ébresztheti azt fel álmából.

Nem egyesek pártfogása, hanem közrészvét az, mitől az irodalom fejlődése függ, s csak a nép szelleme és kedélyének nemesebb tulajdonai azon források, melyekből kincsei folynak, s hogy erről meggyőződünk, nem szükséges egyéb, mint hogy saját irodalmunk történetére tekintsünk vissza.

Nem tartozom azok közé, kik a hiúságnak bármily téren hízelegni szoktak, s önámításnak hiszem, ha irodalmunkat jelen állásában Európa előbbre haladt nagy nemzetek irodalmával párvojalba állítjuk. — Erős bizodalom van irodalmunk jövőjében, melynek harmincz év óta gyenge tehetségeimet szentelem; de ha meg vagyok is győződve arról, hogy a fa, mely félszázad alatt ennyire nőtt, a legmagasabbakkal versenyezve fogja idővel emelni erős sudarát, s hogy az épület, melynek alapjait leraktuk, egykor dicső leendő: én a fiatal fát a százados tölgyekkel nem hasonlítom egybe, s elismerem, hogy az alapokban, melyeken nemzeti irodalmunk magasztos épülete majdan emelkedni fog, sok egyes követ találunk, melyen a művészet simítása hiányzik. De ha irodalmunk jelen állása nem felel is meg vágyainknak, ha az a fényponttól, hová csak hosszú törekvéseink emelhetik, még távol áll: nem mondhatjuk-e némi öntudattal, hogy irodalmunk fejlődése példátlanul gyors vala, s hogy mindent, mit e téren előmutathatunk, egyedül önmagunknak köszönhetünk? — Elég nagyobb és fényesebb irodalmat találunk, de olyan, mely a hatalom részéről kevesebb pártfogásban részesült volna, bizonyosan nincs a világon. Ápolás nélkül, szabadon fejlődött az, mint a fa az erdőben, mely növést csak a csira épségének és a föld termékenységének köszöni; s mégis e fa nem termett-e már is oly gyümölcsöket, melyekre büszkeséggel mutatunk?

Ismétlem, ne ámítsuk magunkat törekvéseink ered-

ménye iránt, s valljuk be nyiltan, hogy az irodalom legtöbb ágaiban kezdők vagyunk. Regényirodalmunk, ha azt az angol-, német- vagy francziával hasonlítjuk össze, aránylag szegény, s még inkább drámairodalmunk; sőt ha az eposz- és lyrában sok kitünőt mutathatunk fel, más népek a költészet ezen nemeiben is többet, s talán tökéletesebbet alkottak; de van egy ága irodalmunknak, melyre nézve ezt nem ismerem el, s melyben meggyőződéseim szerint más nemzetekkel nemcsak versenyezhetünk, de azokat felülmúltuk. Költészetünk azon része ez, mely hazafiúi érzelmek kifejezését választá tárgyául. Tekintsük át Európa irodalmát, s nem találunk olyat, mely e téren a mienknél jeles művekben gazdagabb volna.

S honnan van ez? Honnan van, hogy jelesebb íróink kivétel nélkül épen e tárggyal foglalkozva alkották legjelesebb műveiket? Szükséges-e hogy e tagadhatatlan tények okáit fejtegessem, s elmondjam, mit önök úgy is tudnak: hogy irodalmunk ezen felsőbbsege csak azon összeköttetésnek tulajdonítható, mely közte s a nemzet legbensőbb érzelmei között létezik?

Mert költészetünk, midőn a hazáról szól, csak a nemzet aggodalmait s bánatát, reményeit és lelkesezését fejezi ki; mert a dal csak ezerek érzelmeinek visszhangja; mert a nemzet keblében ezen húr rezeg legerősebben; mert a költő itt azon öntudattal nyúl a kobozhoz, hogy a mit kimondani nem tud, azt ezerek érteni fogják; mert népünk kedélyének mély aknáiban ezen ér a leggazdagabb, — azért leggazdagabb e nemben költészetünk is, s ebbeli felsőbbségünk csak azon régi tapasztalásnak egy új bizonyosága, hogy minden irodalomnak valamint becse, úgy hatása azon összeköttetéstől függ, melyben az a nemzet életével áll.

S ez az, mi, valamint eddig, úgy ezentúl is irodalmunk egészséges fejlődésének feltétele.

Ismétlem, nem pártolás s egyesek bőkezűsége biz-

tosítják irodalmunk jövőjét, sőt még azon lelkesedés sem, melylyel azok, kik az irodalom mezején működnek, feladatukat teljesítik. Az akadémia, mely az összes irodalom-, s társaságunk, mely annak egyes ágainak művelését tűzte ki feladatául, egyaránt elégtelenek e cél elérésére; mindez azon összeköttetéstől függ, mely a nemzet és irodalom közt létezik, s hogy ezt fentartsuk, s hogy ezt erősebbé, felbonthatatlanná tegyük: ez az, miben én azon kötelességek legfőbbikét látom, melyekkel a nemzet irodalmának s ez a nemzetnek tartozik, s mely röviden kimondva csak abban áll, hogy a nemzet irodalmát legbecsesebb sajátjának ismerve, iránta részvéttel viseltessék s az irodalom, a nemzet szelleme képviselőjének tekintve magát, azt méltóan képviselje.

Irodalmunk jövője, legbensőbb meggyőződésem szerint, csak attól függ, hogy e kötelességek mindkét részről híven teljesíttessenek.

Talán fölösleges, hogy önök körében e kötelességekről szólok. A lelkesedés, melyet e nemzet a tudományosság előmozdításában tanúsít, a részvét, melyet társaságunk is oly bőven tapasztal, biztosítanak, hogy erre nincs szükség; de miután tisztemben áll, hogy az ülést megnyitva irodalmunk állásáról, szükségéről és kilátásáról szóljak, miért ne mondanám ki nézeteimet azon feltételek iránt, melyektől meggyőződésem szerint e kilátások teljesülése függ, ha ezt csak azért tenném is, hogy azon bizodalmat fejezzem ki, melylyel a jövőbe tekintek?

Mert valamint e nemzet, mely irodalmához eddig annyi szeretettel ragaszkodott, s a legnehezebb időkben, ezer sürgőségtől szorongatva, neki palotát emel, az iránt, miben jövőjének zálogát látta, közönyössé csak úgy válhatnék, ha az részvételére érdemetlennek mutatná magát: úgy ez csak akkor történhetik, ha mi, kik tevékenységünket e térre fordítjuk, megfeledkezve kötelességeinkről, feladatunkhoz hívtelenekké válnánk; s ha e teremben körültekintve, a hölgyek és férfiak

koszorúját látom, kik e kizárólag irodalmi ünnepélyünket jelenlétükkel megtisztelik, s látom körülöttem társaimat, kik közül többekkel annyi éven át egy téren működöm, s azokat, kik ifjabb erővel hozzánk csatlakoznak, törekvéseinket folytatva, hogy a magasságot, mely után hasztalan sóvárogtunk, elérjék, teljes bizalommal elmondom: ez nem lesz soha!

A nemzet tudja azt, mivel irodalmának — s az irodalom, mivel a nemzetnek tartozik, s valamint ez, bármi nagy jövőt rendelt számára a kegyes istenség, mindig kegyelettel s hálával fog viseltetni az iránt, a mi, mint a tavasz virágai, ébredésének első jele vala: úgy mi, kik a magyar irodalom terén működünk, nem feledhetjük el, hogy azoknak nyomdokain járunk, kiket az utódok műveikben talán felülmúlhatnak, de törekvéseik tisztaságában, nemes lelkesedésben és áldozataik nagyságában senki, s kik, bár mint írók nem, de mint emberek mindig példányképen fognak állani előttünk, szobraikon viselve a koszorút, az egyedüli bért, melyet a művésznek kívánni szabad, de melyet biztosan csak az visel, ki azt mint művész, mint ember s mint hazafi, háromszor érdemelte meg.

A TUDOMÁNY BEFOLYÁSÁRÓL AZ ÉLETRE.

(Elnöki megnyitó-beszéd a M. T. Akadémia 1861. évi nagygyűlésén.)

Ha azon jellemet keressük, mely századunkat az azt megelőző korszakoktól leginkább megkülönbözteti: ez azon befolyás, melyet napjainkban a tudomány az életre gyakorol.

Voltak korszakok, melyek a művészet tekintetében remekebb műveket alkottak, voltak olyanok, melyek alatt a társadalom a miénkhez hasonló nagyságú átalakuláson ment keresztül, és Amerika vagy azon törvények fölfedezése, melyek szerint vilárendszerünk

mozog, talán még nagyobb hatást idézett elő a tudomány körében is, mint korunk találmányai; de századot, melyben a tudomány oly általános, oly mindenre kiterjedő befolyást gyakorolt volna, mint a jelenben, nem találunk a világtörténetben; s ha napjainkban oly neveket nem hozhatunk fel, melyek hasonló fényben ragyognak, mint Galilei, Keppler, Newton vagy csak a XVIII. század nagyobb tudósai is, ez azért van, mert az ismeretek általános színvonala magasabbá vált, s azoknak száma nagyobb, kik a tudomány körében nagy eredményekhez jutottak.

Napjainkban, ha e szóval élni szabad, a tudomány, mint minden, demokratizálódott, azaz: egyesek kiváltságából köztulajdonná vált; s ha magasabb színvonalon, melyen egész népek ismeretei állanak, az egyesnek mindig nehezebbé válik, hogy annál sokkal magasabbra emelkedjék; s ha azoknak sokasága miatt, kik a tudományokkal foglalkoznak, az egyes tudósnak készen kell lennie, hogy rövid idő múlva új, hasonló érdemek által háttérbe szoríttatik és talán túl fogja élni hírét: kárpoztalást találhat abban, hogy oly időben él, midőn az igazság elhintett magvának gyümölcseit még láthatja, s azon nagy eredményeknek, melyeket csendes munkájával előidézett, maga is tanúja lehet.

Fölösleges, hogy egyes példákat hozzak fel. A hová tekintünk, szemünkbe ötlenek azok; s valamint senki sem fogja tagadni, hogy azon nagy változások, melyeken a világ néhány évtized alatt keresztül ment, a természettudományok vívmányainak köszönhetőek: úgy a mindennapi tapasztalás mutatja a gyorsaságot, melylyel egyes, a tiszta tudomány körében tett lépés az életre kihat, s az, mit a chemia, physika vagy mechanika feltalált, az ipar által közhasznúvá válik, s ezeknek élelmet nyújtva, millióknak jólétét növeli.

Kétségtelen, hogy a haladás, melyet azon tudományok körében tapasztalunk, melyek emberi természetünk szellemi részével s társadalmi viszonyainkkal foglalkoznak, kevésbbé feltűnő, s hogy annak hatása az

életre nem oly közvetlen; de ha ennek magyarázatát részint abban kereshetjük, mert az önismeret, valamint minden egyesnek, úgy az egész emberiségnek legnehezebb feladata, részint abban kereshetjük, mert épen e téren az egyesek érdekei és szenvedelmei az általánosan elismert igazság gyakorlati alkalmazásának útjában állnak: bizonyos, hogy e téren is a tudománynak nagy és üdvös hatásait az újabb időben nem vonhatjuk kétségbe.

A haladás, melyet itt tapasztalunk, nem felel meg vágyainknak, s a lassúság, melylyel a tudomány elvei alkalmaztatnak, néha próbára teszi türelmünket; de ha a világ míveltebb nemzeteinek socialis állapotait azokkal hasonlítjuk egybe, melyek ugyanazon nemzeteknél csak egy félszázad előtt léteztek: sem azt, hogy szabadságban s az emberi jogok tiszteletében, s a mi ebből következik, az általános jólétben haladtunk, sem azt nem vonhatjuk kétségbe, hogy ezen haladást is főkép a tudománynak köszönjük. Sok, mi még egy század előtt utópiának tartatott, melyről csak az egyes tudós, gúnyolva a világ embere által, ábrándozott, most valósággá vált, és pedig épen azon ábrándozók tevékenysége által, kik elvonultan a világtól, munkájok által, melynek nyomait a felszínen senki nem vette észre, zaj nélkül egy új társaságnak alapjait rakták le.

Ki azon eredményeket tekinti, melyeket — hogy csak egyet említsek — a nemzetgazdaságnak újabb időben köszönünk, az a társadalmi tudományok practikus eredményein nem kételkedhetik; s miután a történelem mélyebb tanulmányozása azon meggyőződéshez vezet, hogy mint mindenben, úgy társadalmi viszonyaink kifejlődésében is egy bizonyos törvényszerűség uralkodik, s azon eszmék, melyek egyes korszakokban uralkodnak, logikai összeköttetésben állnak egymással; s miután az emberi nem multjának két ezrede fekszik előttünk, mely alatt nemünk kifejlődését követhetjük, s mindig több egyes népek, egész

civilisatiók történetével ismerkedünk meg, melyeknek titkai, mint az ind, a sinai, a régi perzsa, a nyelvészet fáradalmai által előttünk megnyílnak: miért ne remélhetnők, hogy az idő közeleg, midőn azon törvények, melyeket az emberi társaság és egyes népek kifejlődésökben követnek, ép oly ismertek lesznek előttünk, mint azok, melyeket más organismusnak kifejlődésében észlelünk; és ha idáig jutottunk, akkor a tudomány, mely ezen törvények megismertetésével foglalkozik, bizonyosan ép oly befolyást fog gyakorolni társadalmi viszonyainkra, mint minden tudomány azon körre, melyre világát terjeszti. És ki tagadhatja, hogy ezen hatást, habár kisebb mértékben, már most is tapasztaljuk?

Itt, mint mindenütt, a tudománynak befolyása naponként érezhetőbbé válik; itt, mint mindenütt, naponként inkább meg-meggyőződünk, hogy a tudomány csakugyan hatalom, melyet az istenség az emberi nemnek arra adott, hogy a természet törvényeit megismerve, annak urává váljék, anyagi jólétét biztosítva, azon szellemi emelkedés és kedélyi nemesülés után törekedjék, mely magasabb feladatát képezi.

Mint a nap, mely midőn felkél, csak a legmagasabb bércek egyes csúcsait világosítja meg, s később elterjed mindenre, s a legrejtettebb völgyeket eltölti melegítő sugaraival: ilyen a tudomány, s kik ebben aljasodást látnak, rosszul fogják fel állását. — Épen elterjedése mutatja, hogy emelkedett. A kölcsönös hatás, melyet napjainkban a tudomány és az élet egymásra gyakorolnak, nem vonja azt le magasságából, hanem csak termékenységet növeli; mert midőn a gyümölcs, mely a tudomány fájáról megérve a földre esett, a művészetben, iparban és társadalmi életünkben gyökeret ver és új sarjadékot hajt, e sarjadék később felnöve, új gyümölcsöket terem a tudománynak, mely az élet tapasztalásait haladásának eszközéül használja fel, s így az élet minden körében segédeket

talál, kik öntudatlanul nagy feladatának megoldásánál vele közreműködnek.

De ha az állás, melyet a tudomány a társadalomban elfoglal, megváltozott, nem változtak-e meg a társadalomnak igényei is a tudomány irányában, és azon kötelességek, melyeknek teljesítését az egyes nemzetek akadémiáinkhoz hasonló intézetektől várják?

A tudomány legfőbb célja maga a tudomány, és szükség, hogy legyenek olyanok, kik tisztán ezért lelkesülnek. A legmagasabb tetőket mindig csak azok érik el, kik ott egy tágabb látkörnél nem keresnek egyebet, s ha nem értjük a lelkesedést, melylyel a magános vándor látszólag cél nélkül csak felfelé törekszik, s a türelem és önfeláldozás, melyet látszólag haszontalan törekvéseire fecsérel, csaknem sajnálkozással tölt el: legyünk meggyőződve, hogy soha igazság, bármennyire elvont és természetlennel látszik, nem találtatott fel, mely az emberi nem haladására és jólétére befolyást nem gyakorolt.

De mi az egyes tudósnek legfőbb, sőt egyedüli célja lehet, az elvont igazságnak fölfedezése, azt tudományos intézetek nem tűzhetik ki maguknak feladatúl, már csak azért sem, mert e feladat általuk meg nem oldható. — Az egyesülés hatalma csak az igazságoknak alkalmazásában és nem azoknak fölfedezésében nyilatkozik; a tudomány kincsei, melyek arra valók, hogy ezerek által használtassanak, csak az egyesek által találtathatnak fel; s ezért minden tudományos intézetnek célja nem lehet más, mint hogy azoknak, kik a tudománnyal foglalkoznak, gyűlőpontúl szolgálva, a tudomány hézagait és azon irányokat jelöljék ki, melyeket az egyeseknek vizsgálataikban követniök kell; s vajon méltánytalan-e azon követelés, melylyel a társadalom napjainkban ily intézetekhez fordul, hogy ezen irányok kijelölésében a társadalom szükségére tekintettel legyenek?

Századunkban a tudomány több befolyást gyakorol az életre, semhogy attól visszavonulhatna. Az em-

beriség haladásában nem nélkülözi azon eszközt, melynél hatalmasabb neki céljainak megközelítésére nem adatott; s ha a tudomány napjainkban oly állást foglal el, mint erre a múlt századokban példát nem találhatunk, s azon bámulat helyébe, mely a tudóst hajdan környezé, most azon tisztelet lépett, melylyel a nép csak azok előtt hajlik meg, kiktől jótéteményeket vár; ezt éppen annak tulajdonítjuk, mert a tudomány az újabb időben a társadalom követeléseinek mindennütt megfelel, — nem mivel a küzdelem terére lép, mely nem neki való, hanem az által, hogy mint a világító torony, mely a hullámok körén kívül áll, biztos fényét oda veti, hol arra szükség van, hogy a véstől hányatott hajók a biztos irányt ne téveszszék el,

S ez a feladata intézetünknek is. A tudományok művelésére alapítva az akadémiának nem szabad felednie, hogy a cél, mely neki kitűzetett, nem tisztán nemzeti. Hivatása, hogy a közös munkában részt vegyen, melylyel az emberiség az ismeret útján a boldogság után törekszik, s melynél az egyes népek egymástól átvéve és egymással közölve az igazságnak fáradsággal szerzett töredékeit, azon állapotot készítik elő, midőn, mint most, az európai nemzeteknél a hit, úgy majdan a tudomány közös lesz, s a létező ellentéteket ki fogja egyenlíteni; de az akadémia nem feledheti el azt sem, hogy e hivatásnak csak úgy felelhet meg, ha azt saját körében teljesíti, s midőn a tudományok általános érdekében fárad, nemzetünk külön szükségeit és érdekeit nem veszi el szemelől, tudva, hogy bármennyire szép, ha az emberiség haladásáért lelkesülünk, lelkesedésünknek eredménye csak úgy lehet, ha egy nemzetnek haladásán dolgozunk, s hogy a fényes ábrándot, mely a világot jövőben paradicsomnak látja, az által közelítjük meg leginkább, ha a darab földet, mely nekünk jutott, munkánkkal kertté alakítjuk át.

Csak midőn e kettős feladatunkat teljesítjük, midőn

lelkestülve a tudomány iránt, egyszersmind szemeink előtt tartjuk azt is, hogy a czélok, mely után a nemzet fárad, céljai maradnak a tudósnak is, kit tudománya sohasem menthet fel azon kötelességektől, melyekkel hazája iránt tartozik: csak akkor várhatjuk, hogy intézetünk azon nagy feladainak, melyet alapítói kitűztek, eleget tesz, s méltó helyet foglalva el a művelt világ hasonló intézetei között, midőn velök együtt a tudomány haladásán dolgozik, egyszersmind e nemzet által szellemi emelkedésének, anyagi jólétének és polgári szabadságának egyik főtényezőjéül ismertetik el.

A TUDOMÁNY NEMZETI HIVATÁSÁRÓL.

(Elnöki megnyitó beszéd a M. T. Akadémia 1869. évi nagygyűlésén.)

Mindenkinek állása azon befolyástól függ, melyet körére gyakorolni képes. Így van az nemcsak egyeseknél, de nemzeteknél is, s így volt minden időben. Mert habár akkor, mikor a magasabb műveltség csak az egyházi rendnél volt található, s a nagyobb birtok kizárólag a nemesség kezében összpontosult, az állam csak ezen osztályok által kormányoztatott; és oly korszakokban, melyekben a népek csak csatamezőkön érintkeztek, minden nemzetnek állása kizárólag harczias tulajdonaitól függött; bizonyos, hogy minden felsőbbségnek oka, akkor, mint most, nem az egyesek törvényes kiváltságaiban, vagy a népeknek történelmi jogában, hanem azon befolyásban kereshető, melyet a nagyobb birtok és intelligentia egyes osztályoknak és harczias erényei egyes nemzeteknek adtak. Ezt bizonyítja hazánk története is: s a kitünő állás, melyet nemzetünk a XV. századtól a XVI-ig elfoglalt és fennmaradásunk a török járom korszakában szintúgy, mint azon tény, hogy a magyar nép épen akkor süllyedett legmélyebbre, mikor a XVIII század kezdetével a

veszélyek megszűntek, melyek létünket fenyegették, s országunk csaknem másfél századig ellenséget nem látott határai között, csak egy példával többet nyújt annak bebizonyítására, hogy oly nemzetnek léte biztosítva van, melynek fenmaradása a civilizáció érdekében szükséges, s hogy a legnagyobb veszély, mely országot vagy nemzetet fenyegethet, az, ha fenmaradása az emberiség érdekében közönyössé válik.

Végkép nem a szám s a geographiai helyzet, s nem a szerencse adományai, hanem a képesség s erény jelölik ki mindenkinek helyét; s ha a sors egyes nemzetet néha a szabadság s hatalom nem várt fokára emel is: dicsősége hasonló a hullámhoz, melyet a szél hatalma magasra emel, hogy egy rövid pillanat után ismét természetes színvonalára süllyedjen vissza; mert e világon minden csak azon helyet tartja meg, melyet betölt.

E vigasztaló tapasztalás, melyet a történetből meríthetünk, egyszersmind azon meggyőződéshez vezet: hogy miután minden egyes népnek állása azon befolyástól függ, melyet az emberiség közös céljának előmozdítására gyakorol, azon iránynyal, melyet az emberiség különböző korszakokban követ, változnia kell azon iránynak is, melyben az egyes nép nemzeti nagyságának megalapításán dolgozik, s be kellene hunynia szemünket az iránt, mi körülöttünk történik, ha megfeledkeznénk azon tanulásgról, melyet ebből meríthetünk.

A világ — legalább a mennyire keresztyén civilizációnk befolyása terjed — újabb időben nagy átalakuláson ment keresztül, melynek az államok egymás közötti viszonyaiban s a társadalomban történt változások csak egyes jelenségeit képezik. Alapja ez átalakulásnak azon befolyásban található, melyet napjainkban szellemi tényezők az államra s a társadalom minden viszonyaira gyakorolnak.

A büszke jövendölés, hogy a «a tudomány hatalom», korunkban teljesült, legalább annyiban, hogy többé nincs hatalom tudomány nélkül.

Nincs kör, hol ki nem jelölhetjük azon hatást, melyet a tudomány állapotainkra gyakorol, s ez nem csekélyebb az állam s a társadalom, mint anyagi fejlődésünk körében. Mert ki nem látja, miként az, hogy korunkban bizonyos kiváltságok megszűntek, csak azon befolyásnak köszönhető, melyet napjainkban az ész és tudomány, azaz nem örökösödés törvénye szerint bírt tulajdonok, mindenre gyakorolnak, s hogy valamint századunk demokratikus iránya ebben találja magyarázatát, úgy azon állás is, melyet egyes államok egymás irányában elfoglalnak, inkább azon előnyöknek következtése, melyeket nekik szellemi kifejlődésük biztosít, mint azoknak, melyeket a természetnek köszönnek.

Ezen nézetek vezették törvényhozásunkat is, midőn annyi teendői között, melyek sürgetőbbeknek látszóttak, mindenekelőtt a nemzet szellemi fejlődésére fordítá figyelmét, s arra törekedett, hogy népoktatási törvényében mindenekelőtt a nemzet művelődésének biztos alapját rakja le, mert belátá, hogy jólétünk emelésére irányzott egész törekvésünk, a közigazgatás és igazságszolgáltatás körében czélzott minden javításaink, sőt még a polgári szabadság és jogegyenlőség megalapítására alkotott törvények is, meddő kísérletek fognak maradni mindaddig, míg a nemzet culturviszonyai politikai institutióknak meg nem felelnek.

Bizonyosan nincs senki, ki a népnevelés túlnyomó fontosságát el nem ismerné, s nem helyeselné törvényhozásunk eljárását, mely mindenekelőtt erre fordítá gondolkodását; de nem kevésbbé tagadhatatlan az is, hogy a népnevelés a nemzetet még nem emelheti a műveltségnek azon színvonalára, melyre törekednünk kell.

Demokratikus korszakban élünk, s ez általános irány észrevehető a szellemi törekvések mezején is. Valamint a múlt században azon uralkodók s egyesek, kik a műveltségért buzogtak, csak a tudomány és művészet magasabb ágaira fordíták figyelmüket, s a népnevelés ügye csaknem mindenütt háttérbe szorítottatott: úgy

jelenleg mindinkább szaporodik azoknak száma, kik a magasabb tudományt, mely a practikus életben közvetlenül nem alkalmazható, ha nem is fölöslegesnek, legalább olyannak tartják, mi a nemzetnek legszebb dísze, de végre is csak fényűzési cikk, melynek megszerzését az egyesnek lelkesedésére vagy hiúságára bízhatjuk, és melyért a nemzetnek áldozni legalább addig nem szabad, míg a népnevelés minden szükségiről gondoskodva nincsen.

De a tapasztalás megczáfolja e nézetet; s akár az utat vegyük figyelembe, melyet a civilisatió fejlődésében követett, akár korunk tapasztalásait; az ellenkező meggyőződésre jutunk. Mint a napvilág elébb a legmagasabb csúcsokat világítja meg, s csak később terjed el a rónaságon, behatva végre a legszűkebb völgyekbe is: ugyanezen utat követi minden civilisatió. s az egész történetben nem mutathatunk fel példát, hogy a tudományokban tett haladás ne vont volna haladást maga után a társadalom és politikai élet körében is. Lehetetlen, hogy azon igazságok, melyeket a tudomány feltalált, elébb-utóbb az élet minden viszonyaira ne alkalmaztassanak, és a kik a tudományt, melynek közvetlen anyagi hasznát nem látják, fölöslegesnek hirdetik, hasonlók ahhoz, ki a magas hegylánczot, melynek sziklái vetéseket nem teremnek, haszontalannak tartaná, elfeledve, hogy a folyó, mely a rónaságon termékenyítve átfolyik, csak e kopár csúcsok között vehette eredetét.

Valamint az anyagi, úgy a szellemi érdekek terén solidaritás létezik; s miként — daczára azon panaszoknak, melyeket a munkások az iparral foglalkozó nagy capitális ellen emelnek, — el kell ismernünk, hogy ott, hol nagyobb capitális az iparral nem foglalkozik, ennek magasabb kifejlődése lehetetlen: úgy a népnevelés, melyet a jogegyenlőség s haladás alapjának tekintünk, csak ott teremheti várt gyümölcseit, hol a tudomány érdekei el nem hanyagoltatnak.

Átlátta ezt intézetünk nagy alapítója, s ha ő, kit

méltán a legnagyobb magyarnak nevezünk, a nemzet regeneratióját tűzvén ki feladatául, reformátori művét épen akadémiánk megalapításával kezdé meg, s ha a nemzet később e palotát emelte a tudománynak, akkor, mikor a falusi iskola még szerény hajlékot sem talált; ez csak azt bizonyítja, hogy a nagy férfiú belátta, hogy a nemzet érzi az összefüggést, melyben a tudomány egész nemzeti fejlődésünkkel áll.

S vajon mi erről megfeledezhetnénk-e? s azon meggyőződés, hogy midőn tudományos feladatunkon dolgozunk, egyszersmind a honnak legfontosabb érdekeit mozdítjuk elő, nem fogja-e még nevelni buzgóságunkat? Mondják: a tudósnak nincs szüksége ily serkentésre, s lealázza a tudományt, ki azt bármi más célok eszközének tekintti. Cél az magában is, s ki a valóért lelkesül, — s csak az érdemli a tudósnak nevét — az nem keres más jutalmat, mint azon gyönyört, mely szívét eltölti, ha a valóhoz közeledik.

Mindez igaz, A tudománynak nincs hazája, nincs nemzetisége. Magasan áll az küzdelmeink fölött, s ki egész életét ennek szentelheti, ki mindig magasabbra törekedve oda ért, honnan — mint a hegytetőről a rónaságon elszórt falvak s városok, — az ember fáradásainak s küzdelmeinek színhelye, mindig kisebbnek látszik, kit gyengesége vagy kötelességei emelkedésében nem gátolnak: azt méltán boldognak nevezhetjük.

Miután természetünk úgy hozza magával, hogy megnyugvásunkat csak erős meggyőződésben találhatjuk, a hit után csak a tudomány boldogíthat, sőt a megelégedés, melyet ebben találunk, még élénkebb lehet, mert azon megnyugváshoz, melyet csak erős meggyőződés adhat, még az öntudat járul, hogy azt magunknak köszönhetjük.

De vajon a sors azon ritka kedveltjeit is, kiket csak a tudomány tiszta szeretete lelkesít, s kik távol az élet küzdelmeitől, tágabb látkörön kívül mást nem kívánnak a világtól, — vajon a tudomány emberét is

vissza fogja-e tartóztatni törekvésében azon gondolat, hogy midőn magas céljának él, egyszersmind embertársainak javára dolgozik, hogy nemzetének dicsőségét, hogy az őt környező hazának jólétét mozdítja elő; s nem fog-e inkább vigasztalólag buzdítva hatni reá is, legalább azon pillanatokban, melyek a tudósnak életében talán még többször fordulnak elő, mint más pályán, — midőn erőnket lankadni érezzük, s törekvéseink eredményén kételkedni kezdünk?

Nemesebb törekvéseink nem állanak ellentétben egymással, s ha újabb időben többször azon kérdés állíttatott fel: vajon az akadémia akkor felel-e meg inkább hivatásának, ha eltekintve minden nemzeti érdektől, tisztán a tudományt tűzi ki céljának, vagy akkor, ha a tudományt csak eszköznek tekintve, kizárólag a nemzet érdekeit tartja szem előtt, én ezen kérdés tárgyalását, mely oly éles vitatkozásokra adott már alkalmat, legalább is meddőnek tartom.

Miután minden nép, mely a tudomány törekvéseiben részt vesz, egy új erő, minden nyelv, melyben a tudományt műveljük, egy új eszköz, minden ország, melynek története és természeti viszonyai tudományosan megvizsgálatnak, egy új tér, mely ismereteink terjedésére nyílik, s így a tudomány közös érdekeit semmi által sem mozdíthatjuk inkább elő, mint midőn azt nemzetünk körében terjesztjük, saját nyelvünkön műveljük, s hazánk viszonyainak megismerésére felhasználjuk; s miután nemzetünk állását a jelenben, emelkedését a jövőben csak úgy biztosíthatjuk, ha a tudomány körében is mentül magasabbra emelkedünk: a két különböző kiinduló pont egy célhoz vezet.

Azon kérdés fölött: mi akadémiánk közvetlen feladata, nézeteink eltérhetnek egymástól; de azon kérdés iránt, mi mindenikünknek, minden egyes akadémikusnak kötelessége: csak egy meggyőződésünk lehet; s a lelkesedés, melylyel a tudomány, s az, melylyel hazánk jövője iránt viseltetünk, egy iránt intenek: hogy lankadatlanul haladjunk a pályán, s hazai tudo-

mányunkat s vele intézetünk fényét mennél magasabbra emeljük, nem feledkezve meg soha arról, hogy miután az akadályok, melyek tevékenységünknek elébb útjában álltak, eltávolítottak, a nemzet most méltán nagyobb eredményeket követel munkásságunktól, s hogy reánk, mint e hon minden polgáraitra nézve, a szabadsággal, melynek birtokába jutottunk, egyszersmind kötelességeink is növekedtek.

POLITIKAI BESZÉDEK

DEÁK FERENCZ ÜDVÖZLÉSE.*

Hazánk viszontagságos történetében alig találunk időszakot, mely a nemzet jövőjére elhatározóbb következtetéseket vont volna maga után, mint az utolsó két év.

Miután nehéz tapasztalások azon meggyőződéshez vezettek, hogy egy nagy birodalomnak, melyet ellenségek környeznek, hadseregének fegyelmezett vitézségén kívül s népeinek hallgatásain kívül más támaszokra van szüksége; s miután az osztrák birodalomban az előbb uralkodott absolutizmus helyett azon kormányformák behozatala határozottatott el, melyek alatt Európa egyes országai a hatalomnak s jólétnek legmagasabb fokára emelkedtek: a fejedelem 1860-iki október 20-án kiadott diplomájában kimondá ősi alkotmányunk helyreállítását és a nemzet, mely tíz évnél tovább egykori szabadságának még csak említésétől is eltiltatott, új nyilatkozásra hivatott fel.

Mindnyájan emlékezünk a hatásra, melyet ezen, inkább óhajtott, mint várt rögtöni változás az egész országban előidézett; és ha az öröm közé, melylyel e hír általán véve fogadtatott, aggodalmak vegyültek, ezek onnan eredtek, mert ha az alkotmányosságban azon egyedüli eszközt láttuk is, mely hazánk s a birodalom jólétét és hatalmát a jövőre biztosíthatja, nem titkolhattuk el magunk előtt azon nehézségeket, me-

* Tartatott 1863. évi márczius 28-án, midőn tisztelői az 1861-iki országgyűlés mindkét házának arcképalbumát nyujtották át Deák Ferencznek.

lyekkel alkotmányunk tettleges helyreállítása, főkép az októberi diplomában kijelölt úton, járni fog.

A királyi levél ebben régi intézményeink helyreállítását mondá ki, de oly rendelkezéseket foglalt magában, melyek alkotmányunk alapelveivel ellenkezésben álltak. Ősalkotmányunk maga is az 1848-ban királyilag szentesített törvények által lényeges átalakulásokon ment keresztül, melynek új formái akkor csak alapvonalaikban határozottak meg, s midőn a nemzet, mely politikai életre felszólított, az első pillanatban kétkedve az irány fölött, melyet követnie kell, körültekintett, csak azt látá, hogy azok közül, kiket egykor mint vezetőit követe, a legtöbben hiányzanak.

Soha nemzetnek több egyetértésre, soha helyzetének higgadtabb megfontolására nagyobb szüksége nem vala és soha nemzet nem állt oly viszonyok között, melyek erre kevesebb kilátást nyújtottak.

Azon intézvények közül, melyek alatt a nemzet századokon át élt, nem volt egy, melyet az egymást követő provisoriumok helyéből ki nem forgattak; az országban nem volt egy ember, kinek szívében az elmúlt évek keserű emléket nem hagytak magok után; s mégis, ha ezen emlékeknek határozatainkra befolyást engedünk, ha csak személyes érdekeinket tartjuk szem előtt, vagy egyéni, bármí jogosított érzelmeinket követjük, minden egyetértés lehetetlenné válik!

Egy utunk maradt, melyen e veszélyt kikerülhetünk: az, ha háttérbe szorítva mindent, kizárólag csak egyet tartunk szemünk előtt: kötelességünket.

A mult egynek szívében több keserűséget hagyott maga után, más fényesebb reményekkel tekintett a jövőbe, egyet érdekei, mást bizalmatlansága túlvitt engedékenységre, vagy túlzó szigorra csábíthattak talán és sokaknak úgy látszott, hogy azon kilátás, mely az októberi diploma után előttünk nyílik, nem elég oly szenvedések díjául, minőkön a nemzet 1848 óta keresztülment. De arra nézve, miben áll kötelességünk, nem

lehetek eltérő nézeteink: s azoknak, kik honunk szebb jövőjét csak az 1848-iki törvények teljes életbeléptetésétől várták; mint azoknak, kik ezen törvények által a nemzet függetlenségét vagy a birodalommal való kapcsolatunkat eléggé biztosítva nem vélvén, ezen törvényeknek némi módosítását óhajtották, meg kelle egyezniök azon meggyőződésben, hogy kétségbevonhatlan az, hogy a nemzet által hozott s királyunk által szentesített törvények megtartásától magunkat fölmentenünk nem szabad s hogy e szerint a kiindulási pont, mely a rendezett állapothoz visszavezet, csak a törvényesség helyreállításában keresendő. Ez egyre nézve a haza minden részében minden osztály, minden párt- s véleményárnyalat között véleménykülönbség nem létezhetett, s ennek köszönhető, hogy oly országban, mely a legnagyobb megrázkodásokon ment keresztül, s tíz évnél tovább minden eszköztől megfosztatott, mely által a vélemények egyesítése lehetségessé válik, midőn hosszú hallgatás után végre felszólt, a legnagyobb egyetértésben nyilatkozott, s hogy ezen egyetértést sem az országgyűlési tanácsosok, sem az azokat követő események, s egyeseknek erőlködései nem zavarhaták fel. Feltűnő talán, hogy midőn azért szólok, hogy az utolsó országgyűlés tagjainak nevében tiszteletünk emlékét nyújtsam át, közügyeinkről mindenki által ismert dolgokat hozok fel; de épen mert nevedet kimondani nem lehet a nélkül, hogy a hazáról ne szóljunk, s mert érdemeidet említve, oly dolgokat mondunk el, melyeket e hon legszegényebb polgára is ismer, ez az, miben dicsőséged alapja fekszik.

Nem egy nagyszerű pillanat, melyben a nemzet élére álltál, egész életed igazolja tiszteletünket. Mert azon nevezetes időszakban, mely alatt a nemzet kibontakozva középkori állapotáiból, a jogegyenlőség elvét tűzte ki zászlójára, te álltál élén, mert a nemzet közérzületének te adtál mindig legtisztább kifejezést, mert nem magasztalhatunk a nélkül, hogy némi önérzettel ne tekintsünk saját multunkra is: ez az, miért

nemcsak a haza, de a világ, mióta törekvéseink figyelmét magokra vonták, igazságos ügyünk legtisztább kifejezését s az egész nemzet képviselőjét benned látja. Dicső sors, minő kevés embernek jutott, s melyért szerencsésnek mondanálak, ha nem tudnám, hogy valamint minden sugár, mely borús egünkön áttör, először reád esik, ki közöttünk legmagasabban állsz, úgy e hon egész keservét s minden aggodalmait hordod szivedben. És valóban, ki hazánk jelen helyzetét tekinti, nem nézhet a jövőbe aggodalom nélkül.

Európa azon nagy krízisek egyikén megy keresztül, melyek egész időszakokra elhatározó befolyást gyakorolnak. Soha talán annyi s oly nagyszerű kérdés nem közelgett egyszerre megoldáshoz, mint a jelen pillanatban, s ha a szerepre gondolunk, mely ennél, már geographiai helyzetünknel fogva, a birodalomra és hazánkra vár, be kell vallanunk, hogy sem amaz, sem Magyarország nincsenek azon állásban, hogy a nekik jutott nagy feladatnak megfeleljenek.

A sebek, melyeket az utolsó nagy rázkódások hazánkon s a birodalmon ejtettek, még nem hegedtek be; az egymást követő provisoriumok csak az általános bizonytalanságot növelték, s bár a közcsend a jelen pillanatban nem zavartatik, oly épület, melynek minden egyes köve helyében megrendítettett, nincs előkészülve arra, hogy az idő erős rohamainak ellentálljon, s elcsüggednénk, ha helyzetünk nehézségeire gondolva, nem jutna eszünkbe, hogy valamint a nemzetre talán soha nehezebb pillanatok nem vártak, nem is volt soha annyira egyesülve, nem csak honszeretében — mire történetünkben több példát találunk — de nézeteiben és szándokaiban is. S minthogy azt főként neked köszönhetjük, neked, ki, mit ezerezen éreztek s gondolának, megczáfolhatatlan okokkal bebizonyítva, a haza közmeggyőződésévé emelted, és a nemzet jogainak s kötelességeinek körét szabatosan meghatározva, kijelölted az utat, melyen haladnunk kell, s melyen haladva, fáradozásaink célját talán nem

érjük el, de nem fogjuk elveszteni soha azon férfias öntudatot, mely minden jólétnél s hatalomnál többet ér. Valóban, csak méltányos, ha mi, kik az utolsó törvényhozásnál társaid s az általad kijelölt irányban követőid voltunk, párt- és véleménykülönbség nélkül azért egyesülünk, hogy irántad hálánkat s tiszteletünket kifejezzük.

Szokatlan hódolat ez, mely a politikai pályán küzdőre többnyire csak halála után vár, de nem rendkívüliebb, mint helyzeted és érdemeid.

A népek sorsa Isten kezében van, s bármi szép jövő vár e hazára, tudjuk, hogy sok küzdelemre, sok áldozatra lesz szükségünk, mielőtt azt elérhetjük, sőt egész nemzedékünknek talán csak azon feladat jutott, hogy e szebb jövőnek utjait előkészítse; de valamint erős meggyőződésünk, hogy célunk más úton, mint melyet utolsó országgyűlésünk kijelölt, el nem érhető: úgy el vagyunk határozva, hogy ettől, melyre vezetésed alatt léptünk, eltérni nem fogunk.

Egyes kérdésekre nézve véleményeink szétágazhatnak, s mi az alkotmányos élet körében máskép alig lehet, pártokra oszolhatunk, de a mi a jog és törvények iránti tiszteletet, s mi ebből foly, azon meggyőződésünket illeti, hogy minden lépéseinknek, melyekkel külön céljaink felé törekszünk, közös kiindulási pontjok csak a törvényesség lehet: az iránt minden párt, bármi távol álljon másban egymástól, egyaránt híven fogja teljesíteni kötelességét.

Ezt kívánja tőlünk a haza, mely anyagi viszonytagóságok között csak törvényeihez való szilárd ragaszkodásának köszönheti fenmaradását, ezt hűségünk a trón iránt, mely csak míg a jog s törvény szilárd alapjain áll, daczolhat a veszélyekkel, melyek azt századunkban környezik, ezt azon népek érdekei, melyekkel három századnál tovább kapcsolatban élünk, s melyek tőlünk joggal követelhetik, hogy azon viszonyok, melyektől jólétünk függ, oly alapokra fektettessenek, melyeknek jogszerűségét senki kétségbe nem vonhatja;

ezt parancsolja nekünk, egyeseknek, azon ígéret, melyet — az utolsó országgyűlés feliratait elfogadva — a nemzet és világ előtt ünnepélyesen tettünk, s melyhez becsületünk köt.

Legyen ez emlékkönyv, melyben az utolsó törvényhozás tagjainak arczképeit találod, egyszersmind jelképe azon egyetértésnek, mely arra nézve közöttünk létezik; legyen záloga azon hűségnek, melylyel a nemzet jogszerűleg fennálló törvényeihez ragaszkodik, s mint eddig, úgy ezentúl is ragaszkodni fog minden, de csak azon viszonyhoz — teljesíteni fogja minden, de csak azon kötelességét, melyet törvényes formában magára vállalt.

És most engedd, hogy midőn ez emléket átnyújtva, azon meggyőződéssel mondom ki általános tiszteletünket, hogy az összes nemzet érzelmeit soha hívebben nem képviseltük, rövid szavakban az egész hazának kívánatát fogjam össze.

Élj sokáig, tisztelt férfiú, s élj boldogul, ezt nem barátaid, ezt a haza kívánja neked: mert hisz egész életed a hazáé, te boldog nem lehetsz, míg e nemzetet megelégedve nem látod.

A SZÓLÁSSZABADSÁGRÓL.*

Ha azon kir. leiraton, mely által tanácskozásaink eddig felfüggesztettek, végig megyünk: lehetetlen eltitkolni azon örömrészt, melylyel e kir. leiratnak egyes részei szívünket eltölték. Azon biztosítás, mely által királyunk szavára emlékeztetve alkotmányunk fentartása mintegy újra ígértetik; azon nyilatkozat, hogy a törvényadta szólásszabadságunknak sértése soha fejlődelmünk szándékai közé nem tartozott; azon magas

* Tartotta a főrendeknél, 1840 ápr. 22-én. Wesselényi perbejogtatása, Kossuth elfogatása idején a KR. és RK. a Fölséghez fntézendő feliratot küldték át a főrendekhez.

szó, mely által királyunk kegyességére intetünk; mindez örömmel tölti szívünket; mindez újra bizonyítja, mennyire nem csalódott nemzetünk azon reményekben, melyekkel ő felségének trónra emeltetését fogadá, melyekkel — nehezen sértve bár — eddig minden lépéseit követé, melyekkel sérelmeinek a magas trón elébe való jutását állhatatosan kívánva, kérelmeinek igazságában már kívánatainak teljesítését látá. De mennyivel nagyobb vala az öröm, melylyel a kir. leiratnak egyes részei szívünket eltölték; mennyivel erősebb a bizodalom, a mely keblünkben ébredé; mennyivel szebbek a remények, a melyekkel a jövőbe tekinthetnénk: annyival szomorúbb megvallani, ha e kir. leiratot a jelen tárgygyal összefüggésbe hozzuk s benne, mint sokan, nem egy királyi nyilatkozást, hanem sérelmeink orvoslását keressük, hogy ezen kir. leirat által helyzetünk semmiben nem változott, hogy benne semmi nem foglaltatik olyan, mi által kérelmeink haszontalanokká, panaszaink alapnélküliekké válnának. Mert nézzük a kir. leiratot végig, s mit látunk benne? Alkotmányunknak fentartása ígértetik; ámde lehet-e felednünk, hogy egyes polgárok elzáratása által az I. Rész kilenczedik czime, egy országgyűlési követnek eltiltása, a másiknak perbeidézése által követneinknek függetlensége s így alkotmányunk legszentebb részeiben sértetett, s hogy mindezen sérelmek nemcsak orvosolva, de még elismerve sincsenek. Mondatik, hogy a szólásszabadságnak sértése soha királyunk szándékai közé nem tartozott; ámde nem kell-e szomorúan tapasztalnunk, hogy mindaddig, míg egyes polgárok köztanácskozásokban tartott beszédekért, melyeknek semmi rossz következésök nem vala, nehéz felelősségre vonattak, míg a jelen eljárás fennáll, a szólás szabadsága immár nem létezik, sőt fejedelmünk minden kegyessége mellett tetteleg lehetetlenné válik? Fejedelmünk kegyességére emlékeztetnek, de vajon nem kell-e emlékeznünk azokra is, kikhez e magas királyi szó csak börtönök falain át juthat, s kiket a

legjobb fejedelem szive másoknak hibás tetteitől meg nem őrizhet? Nem kell-e megvallanunk egy szóval, hogy bármi szépek legyenek a remények, a melyekkel a jövőbe tekinthetünk, jelen szomorú helyzetünk semmiben nem változott s a mult sérelmek orvoslása még hátra van? Ötödször kerül a jelen tárgy tanácskozás alá és én nem fogom cs. kir. Főherczegségedet és a mélt. főrendeket az annyiszor mondottaknak ismétlésével fárasztani: a tárgy egyszerűbb, mint hogy hosszabb bizonyításokra szükség volna; fontosabb, mint hogy ennyi vitatások után mindenki ne szerzett volna magának egy bizonyos meggyőződést, s kit szive, kit az esetek pusztá előadása s a hozzá alkalmazott törvényeknek száraz szavai meg nem győztek, arra beszédemnek hatása úgysem lehet. Csak egy oldala van a kérdésnek vagy inkább jelen állásunknak, mely — csekély belátásom szerint — még tekintetbe nem vétetett: a jövő. Eddig a multról szoltunk. Nincs ok, mely mindkét részről a multa nézve felhozva, nincs nehézség, ellenvetés, mely előadva vagy megczáfolva ne volna, de arról: mik leendnek e mélt. tábla állhatatosságának következtései, mi leend parlamentararis győzelmeinek díja? eddig nem szoltunk még, s én csak erre kívánom irányzani a mélt. tábla figyelmét. A jövő az, mely tetteinkről itélni fog, mely áldani vagy kárhoztatni fogja határozatainkat, s nem lehet érdektelen, főkép a dolgok jelen stadiumában, hol az hihetőkép utolszor kerül tanácskozásaink alá, legalább egy tekintetet vetni azon jövőre, melynek javát eszközölni vala feladatunk, s ha már állhatatosan akarunk haladni előbbi ösvényeinken, előre meggondolni: hová vezet? E mélt. tábla további állhatatosságának első következtése — teljes meggyőződés szerint — e tárgy letétele. Ha e mélt. tábla annyi felszólítás, annyi kérés után még tovább is állhatatos marad megtagadásában: a KK. és RR. nem remélhetnek többé egyezséget. Elégszer visszavettettek elveik, elégszer megtagadtattak kívánataik; nincs hátra egyéb,

mint hogy állhatatosan elveikhez ragaszkodva ők is, e tárgy további vitatásáról lemondjanak s egy jövő, boldogabb időre bizzák az ügynek kivivását, melyért kötelességök szerint fáradozni meg nem szüntek, de melyet kivívni nem nekik adatott. Teljes meggyőződéseim szerint csak e tárgy levételéhez vezethet e mélt. tábla további állhatatossága. Nézzük tehát ennek következeit; következeit a kormányra nézve, mely hogy erős legyen, a nemzet érdekében fekszik; következeit törvényszékeinkre, melyeknek függetlenségeért a főrendek annyira buzognak; következeit a nemzetre nézve, melynek javát eszközölni első, legszentebb kötelességünk. A kormány hihetőkép folytatni fogja előbbi eljárását, hivatkozva a szokásra, hivatkozva e mélt. tábla határozataira; nincs semmi, mi a kormányt előbbi elveinek változtatására bírhatná. De vajon fogja-e ez növelni a kormány tekintetét? fogja-e növelni azon bizodalmat, mely alkotmányos országban miként a kormánynak legerősebb támaszát teszi, úgy jótékony hatásának leglényegesebb feltétele? Én kételkedem. A kormány hatalmas leend, de a közvélemény ellen; a kormány büntetni fog, de a nemzet helybenhagyása nélkül; a kormány hallgatásra fogja bírni legszilárdabb elleneit, de az ellenekkel hallgatni fognak leghivebb, legfüggetlenebb pártolói is, s nem ez azon csend, mely a kormányt erőssé teszi, nem ez azon állapot, melyben én egy alkotmányos ország kormányát látni kívánom. Most nézzük törvényszékeinket. Ragaszkodni fognak előbbi elveikhez, s itélni, miként előbb itéltek. Ámde miután a KK. és RR. ezen ítéleteket törvényteleneknek nyilatkoztatták; miután ezen teremben, habár csak a kisebbség, e véleményben osztozott; miután maga e mélt. tábla többsége új törvények alkotását kívánva, azokat, melyek szerint ítéltetett, legalább homályosaknak hirdette; miután a közvélemény oly hangosan felszólalt: nem nehezedett-e törvényszékeinknek állása? Ők ragaszkodni fognak előbbi elveikhez, ők

ellent fognak állani a közvélemény dagályainak s remélem, ellentállni azon benső ösztönnek is, mely őket, a legfelsőbb bírakat, talán nagyobb szigorúságra intené, ha majd elleneik ügye forog kérdésben. Én hiszem, akarom hinni mindezt, de vajon kell-e törvényszékeinket ily nehéz összeütközésekbe hoznunk? kell-e bíránkat oly helyzetbe állitanunk, hol már kötelességeiknek pusztá teljesítésére a polgári legnagyobb erény kívántatik? Most nézzük a nemzetet. Vagy azt gondoljuk talán, hogy határozataink után minden szabadabb szó el fog hallgatni hazánkban; hogy a nemzet e tárgy letételében meg fog nyugodni s a kormánynak s törvényszékeknek alkalmok lesz előbbi elveik folytatására? Mélt. fő RR.! Ne gondoljuk ezt. Hol szigorú törvények léteznek, ott soha nem hiányzott még az áruló, soha nem hiányzott még az áldozat. Vannak mindig, kik a legártatlanabb tettet kajánul a törvényhez alkalmazzák; vannak, kik végrehajtására önmagok ajánlkoznak áldozatul; s ha azon kevés évnek tapasztalásain átmegyünk, hol nálunk is szóbeli vétségek iránt nagyobb szigorúság létezett, látni fogjuk, hogy több alávalóság s több lelkesedés található honunkban is, mint előre gondoltuk volna. De én nem egyes esetekről szólok; jól tudom én, hogy a legtisztább lelkesedés, a legnemesebb szándék oly tettekre vezethet, melyeket az államnak túrni nem lehet és szánom az áldozatot; de meg vagyok győződve, hogy nincs oly szigorúság, mely törvényesen s a nemzet aggodalmáért gyakorolva, kegyetlenséggé válnék. De vajon az a szigorúság, mely e tárgy letétele után hazánkban a szóbeli vétségek iránt hihetőkép létezni fog, nyugodalomhoz fogja-e vezetni a nemzetet? Nézzük a jelent, tekintsünk vissza a multra s ítéljük a jövőről. Vajon nem ezen kérdés vala-e az, mely országgyűlésünk folyamatát megakadályoztatá, mely már országgyűlésünk előtt az egész nemzetet izgalomban tartá s báró Wesselényi Miklóssal megkezdve, alapjául szolgált mindazon szomorú eseteknek, melyek

azóta történtek? S mi remélhetjük-e, hogy a nemzet meg fog nyugodni, ha majd e tárgy letétetett; hogy azon többsége nemzetünknek, mely ennyi állhatatossággal vivott ez ügy mellett, le fog mondani legigazságosabb kívánatairól, legforróbb óhajtásairól, hosszú iparkodásának céljáról, csak mert e mélt. tábla e kívánatukban meg nem egyezett s a nemzet képviselői azt kénytelenségből letevék; hogy a letétetett tárgy nem fog ott maradni, hogy úgy mondjam, lábaink alatt, akadályoztatva minden lépést, melylyel haladni akarnánk, elkeserítve minden viszonyunkat, elrontva minden bizodalmat? Mert ne gondoljuk, mélt. fő RR., hogy királyunk kegyessége s törvényszékeink nagyobb engedékenysége a megcsonkult bizodalmat helyre fogják állithatni. Mig a sérelem orvosolva nincs, míg az elvek fenmaradnak, míg a jelen eljárás csak a lehetőségek közé tartozik: a nemzet nyugodtan nem érezheti magát. A nemzetet nem kegyesség, hanem csak törvényeinek szoros megtartása biztosíthatja. S mi történik akkor, ha ez úgy van; ha a kormány a legjótékonyabb intézkedéseket teszi, a nemzet, szólásszabadságára emlékezve, nem bizik jótéteményeiben; ha egyesek a leghasznosabb dolgokat indítványozzák és senki nem hallgat szavokra; ha a legjobb vállalatok célkoztatnak és senki sem ajánlkozik pártolásokra; ha az egész nemzet vágyai, reményei, iparkodásai ez egy kérdésben központosulnak s minden haladásról s minden reményről, melylyel eddig a haladást követtük, egyszerre lemondhatunk? Akarja-e e mélt. tábla magára vállalni a jövőnek felelet-terhét? Vagy azok után, miket tapasztaltunk, nem kell-e megvallanunk, hogy ez legalább valószínű? A vándor, ha azt, mit kincsének tartott, elveszté, megáll s felkeresi vesztett vagyonát: s mi várhatjuk-e, hogy egy nemzet, ha attól, mit legnagyobb kincsének tartott, minek birtokában magát gazdagnak érezte, megfosztatott, nyugodtan haladjon tovább? Ezek lesznek — csekély belátásom szerint — e tárgy letételének következesi. Erősíteni

akartuk a kormányt s megfosztottuk legerősebb támaszától; biztosítani akartuk törvényszékeink függetlenségét, s a lehető legnehezebb állásba hoztuk; meg akartuk nyugtatni a nemzetet, s felingereltük. Adja az ég, hogy csalódjam, de én mást e tárgy letételétől nem várhatok s nem hiszem, hogy a mélt. tábla további állhatatossága máshoz vezethetne, mint e tárgy letételéhez. De vajon nem a KK. és RR. okai annak, hogy e részben még egyezés nem szereztetett? így kérdez talán valaki, és sokan a mélt. fő RR. közül talán önmagok hiszik ezt. Két ok hozatik fel azon állításnak bebizonyítására. Az elsőre: hogy e mélt. tábla által tett többféle ajánlatok a KK. és RR. által el nem fogadtattak; a másik: hogy a KK. és RR. izenetei oly elveket foglalnak magokban, melyekkel kormányozni nem lehet. Legyen szabad ez állításokra röviden felelnem. Az elsőre: hogy e mélt. tábla ajánlatai a KK. és RR. által el nem fogadtattak, bátor vagyok azon megjegyzéssel felelni, hogy ez bizonyára csak azon egy, igen egyszerű okból történt, mert ez ajánlatok elfogadhatók nem valának. Az első, melyben a KK. és RR. új, korszerűbb, általános alkotmányi elvekkel megegyező törvények alkotására felszólítottak, azért nem, mert míg a két tábla elveiben oly távol állt egymástól, a KK. és RR. új törvények alkotásában megegyezést nem várhatának, s ha várhattak volna, a nemzet legfőbb jogait nem függeszthették fel oly törvények alkotásáig, melyeket a kormány helybenhagyása nélkül alkotni nem lehetett s melyeknek pusztá reményeért tőlök már az kívántatott, hogy a fenforgó esetek helybenhagyása által létező törvényeinket úgy magyarázzák, mint azt sem általános alkotmányi elvök, sem meggyőződésök nem engedi. Az ajánlatok másodika, hol minden irománynak együtt való felterjesztése kívántatott, azért nem, mert oly országban, hol a két-kamarai rendszer legalább tetteleg létezik, oly példát veszély nélkül felállítani nem lehetett, mely többször ismételve, ha azt

mutatná, hogy e mélt. tábla a kormánynyal mindig egyetért, könnyen haszontalannak, ha azt, hogy a nemzet kívánatainak mindig ellentáll, könnyen károsnak mutatná a mélt. táblát s mindenestre növelné azon esetek számát, hol a kormány s törvényhozás mindkettőnek kárával egyenes összeütközésben állanak. S most megyek az okok másodikára, arra, hogy a KK. és RR. izenetei oly elveket foglalnak magokban, melyekkel kormányozni nem lehet s bármennyi fontosság tulajdonított is néhányak által ezen állításnak, csak egy általános s igen közönséges nézettel fogok reá felelni. Minden alkotmány, hol a királyi hatalom szabadsággal párosul, szükségkép oly elveket foglal magában, melyek, egyenkint tekintve, látszólag vagy a királyi hatalommal, vagy a szabadsággal ellenkezésben állanak. A királyi hatalom a törvényhozási általános vetőt, a hadseregek parancsnokságát, a hivatalok kinevezését s az egész végrehajtó hatalmat tartja magának: s ha csak ezen jogokat tekintjük, talán az absolutismus küszöbén láthatjuk magunkat. A nemzet törvényhozásában, az adónak s minden subsidiumoknak szabad megajánlásában, gyülekezeti jogában, szólásszabadságában bízik, s ha ismét csak ezen jogokat tekintjük, át nem láthatjuk, miként lehet ennyi szabadsággal kormányozni. De tekintsük ezen jogokat együttvéve; gondoljuk, hogy mindezen jogok felett egy nagy kötelességérzet áll, mely a királyt s nemzetet természetes korlátai között tartja; s talán át fogjuk látni, hogy a kormány mindezen jogok mellett alkotmányos hatalmát fentarthatja, s bármi szabadok legyenek azon elvek, melyeket a KK. és RR. izenetökben felállítanak, míg azon jogok, melyekkel alkotmányunk a királyi hatalmat felruházta, fennállanak, az alkotmányos kormány hazánkban lehetetlenné válni nem fog, főkép addig nem, míg az ország szelleme az marad, mi most; míg a nemzet nyugodalmat kíván és szabadság alatt nem ért mást, mint a mit törvényeink szoros megtartása mellett eddig élvezett.

Vannak, kik ezen kételkednek s korunk haladási ösztönét revolutionarius irányoknak tulajdonítják. A kis dézsma megszűnik s ők az országot veszélyben látják; a pálcza büntetések korlátoltatnak s ők az alkotmány romlása felett keseregnek; a jobbágyoknak örök megválthatási jog adatik, s ők a birtok szentségét látják sértve; nem hozatik egy igazságos törvény, nem haladunk egy lépést a nélkül, hogy számtalan panasz ne követné tetteinket, a nélkül, hogy egész csoport hazánk romlását ne jósolná. Ne hagyjuk magunkat ámítani ily beszédek által. E nemzet halad, de nyugodt; s éppen mert haladni akar, azért fog nyugalomban maradni. Meglehet, hogy e haladás némely egyes érdekeket sért, s nem csodálatos, ha azok, kik eddig csak éldelek, nehezteléssel néznek a korra, melyben tőlök is áldozatok kívántatnak; természetes, hogy azok, kik magokat oly magasaknak vélték, haraggal néznek mindenre, mi másokat hozzájuk felemel; vannak emberek, kik, mint Cicero mondja, «numulos curant, villulas, hortulos, non rempublicam», s ezek veszélyeket láthatnak, ezek remegjenek. De a kormány, ha szándéka — mint remélem — tiszta; ha céljai — mint hiszem — nemesek, bátran nézhet a jövő elébe; s bármi nagy legyen azon ingerültség, mely itt-ott ellene mutatkozik, habár történtek dolgok, melyeket jóváhagyni nem lehet, mondattak szavak, melyeket csak szenvedelem sugallt: a törvényhez ragaszkodó kormányt vészek nem fenítik a jövőben, s ha majdan — a mit biztosan remélek — a kormány maga ajánlkozik haladásunk vezéréül, a nemzet tapsolva fogja követni lépteit, s a kormány látni fogja, hogy tetteivel lelkesedést gerjesz, milyent tárogató nem szülhet többé e határokon. Rövidséggel összefoglalom beszédemet. E tábla további állhatatossága nem vezethet máshoz, mint e tárgy letételéhez; e tárgy letételének csak károsak lehetnek következései; károsak a kormányra, a mely iránt való bizodalmat gyengítik; károsak a nemzetre nézve, melynek haladását akadá-

lyozhatják. A KK. és RR. izenetének elfogadása ellenben — meggyőződéseim szerint — semmi rosszat nem szülhet; alkotmányunk, mely a királyi hatalmat annyi jogokkal felruházta s a nemzet nyugodt szelleme egyformán kezeskednek, hogy ezen elvekkel, melyek a KK. és RR. által felállítottak, visszaélések se történni, se történhetni nem fognak. En tehát a KK. és RR. izenetének egész kiterjedésében való elfogadására szavazok. Soha, mélt. főrendek, nem volt a nemzet s kormány között a bizodalom annyira szükségese, mint most. Egy nagy regeneratio küszöbén állunk s ez a kormány közbenjárása nélkül lehetetlen; törvénykönyveink javításokat kívánnak; népünk neveletlen; intézeteink zsongásban állanak s mindez a kormány segedelme nélkül nem gyarapodhatik. S ha határainkon túl tekintünk, egy szétbomló s egy szüntelen terjeszkedő birodalom közé állítva, azon monarchiára, melylyel oly szoros kapcsolatban állunk, talán egy nagy jövő vár; idők jöhetnek, hol Európa szabadsága, korunknak egész civilisatiója ezen monarchiának hatalmától függhet, s e monarchia erős nem lehet, e monarchia ellent nem állhat küzdéseiben, ha e nemzet gyöngye, ha e nemzet kormányával viszálykodásokban él. Ne felejtkezzünk meg magas hivatásunkról. Egyszer védte már e nemzet Európát s csak viszálykodásai által győzetett le a vitában; idők jöhetnek, hol minket egy hasonló jövendőtől csak egyezségünk őrizhet meg s minden nap, melyet viszálykodások közt töltünk, egy országos csapás. Ne taszítsuk el tehát magunktól azon egyetlen módot, mely közöttünk egyezséget szerezhet: ne tagadjuk meg tovább a nemzet kívánatait; ne hozzuk képviselőit azon szomorú helyzetbe, melyben nem kívánatainkról, hanem reményeinkről kénytelenek lemondani. Sok helyesnek látszó ok hozatott fel ezen vélemény ellen; sok fenségesen hangzó mondás; a szónoklat kimerítheti ékességeit, de a kormány s nemzet közötti bizodalomnak helyreállítása, a törvényhozásnak egysége,

nemzetünk nyugodalma ezt kívánják s e mélt. tábla talán hódolni fog annyi tekinteteknek, hódolni azon erős meggyőződéssel, hogy ha már egy erős kormány szükséges e nemzetnek kifejlődésére, bizonyára mindazon szigorúság, mely a szóbeli vétségek iránt létezett s talán létezni fog, oly erőssé a kormányt nem teheti, mint egy magában egyetértő népnek önkéntes hódolata, s azon emelő biztosság, hogy mindazt, mit a király népének szabadságban ad, a nemzet vérével fogja visszafizetni egykor.

TANULMÁNYOK

VÉLEMÉNY A FOGHÁZJAVÍTÁS ÜGYÉBEN, BORSOD-VÁRMEGYE EBBELI KÜLDÖTTSÉ- GÉHEZ.

(1837.)

A hol társaság létezik, ott büntető törvényeket is találunk, a művelődés első fokától, hol még minden törvény büntetést foglal magában, a legmagasabbikig, hol határa mindig szűkebb körökbe szorúl. — A theokratiától a demokráciáig mindenütt tetteleg elismerve találjuk a büntetés jogát.

De a mily régi a dolog maga, oly új annak teoriája, s alig mult egy század, hogy a büntetőjog való alapjairól egyesek gondolkozni kezdének, habár ezredkig gyakorolta is azt az emberi nem, mintegy a természettől oktatta, mely mint az állatoknak, úgy neki is a lételére szükséges ösztönöket megadá, hogy tudatlanúl institutiókat alkothasson, melyek nélkül társaság fel nem állhat. — Nincs semmi új a nap alatt, így szólnak sokan, — s ez való, főkép az alkotmányi világban, hol nagy, szünetlen harcz vívatik uralkodás és szabadság között; való az anyagiban, hol szünetlen változásban ugyanazon tettek váltják fel egymást, s az ember, az anyagi, — mint minden állat vagy növény, — változhatlanúl ugyanaz marad; de nem való a nemesebb, a szellemi tekintetben, mert ebben korunk egyhez sem hasonló, mely előtte lefolyt. A gondolkodás kora ez, hol minden tettek oka ke-restetik, minden építménynek alapja, minden jelenésnek egy törvény; — melyben talán a tett kevesebb, melyben kevesebbet alkotunk, de melyben először vetettük tekinteteinket az okokra, s mintha álomból ébredett volna az emberi nem, visszatekintve először

kérdé: Mit jelent mindez? Est aliquid rerum cognoscere causas; — egyszóval, korunk theoriákat alkotott.

Csekély érdem, így gondol talán sok, mert vannak emberek, s nálunk sokan, kik a theoriát a praxissal ellenkezőnek vélvén, a telhetetlenség synonymáját látják benne s elfelejtik, hogy az, a mi közönségesen praxisnak neveztetik, nem egyéb oly egyes esetekre alapult theoriánál, mely ismét csak kevés esetekre alkalmaztatható, azaz nem mindig practicabilis. — De én részemről úgy hiszem, hogy nagy érdem ez, s hogy olyan, mely életünk minden viszonyaira a legnagyobb befolyással bír, s nemünket a vak esetek hatalma alól felmentve, egy biztos, előre kimért pályára vezetendi, melyen bátrabban haladhat; s hogy a mi a kérdésben lévő jobbításokat illeti, e theoriáknak majdnem épen annyit köszönhetünk, mint korunk emberszerető irányainak. — Csak miután Beccaria s követői a büntetés egyik céljának ösmerék a gonosztevők megjobbítását, lehete világos a tömlőczők céliránytalansága.

Institutióink nagyobb része a középkor szüleménye, valamint azokat a homályos hajdan szükségstől vagy egyes indulatok- s szenvedélyektől vezéreltetve alkotá, úgy hagyják azt a következő századok, s úgy birjuk mi. — Csalatkozik, ki egy rossz elv következményeit keresi bennök; hibájok épen az, hogy semmi elven nem alapulnak, s nagyrészt csak a véletlen eset szüleményei, s nem egyebek. Mert nézzünk be börtöneinkbe, vessünk egy tekintetet azon sötét, rossz levegővel eltelt, százados mocsokkal befertőztetett tömlőczőkbe, melyekben ezerek, s talán sokan ártatlanok vagy legalább még el nem ítélték, sinlődnék, — ne forduljunk el félénken, mint azok, kiknek emberszeretete egy sóhajtattal gondolja leróni hasonlóihoz való tartozását, s részéről azt véli, eleget tett, mert itt-ott mondá, hogy szánja embertársait; de nézzünk be bátran mint férfiak, kiknél az érzés feltétellé érik, s az óhajtás akarattá erősbul, — s vajon mit látunk? —

Mindezen irtóztatóság elvek következtése-e? Elven alapúl, hogy kit a törvény rövid időre elítélt, azt a rossz levegő s elhagyottság ölje meg? Elven, hogy a megrögzött gonosztevő, s az, kinek vétke egy szerencsétlen pillanat gerjedelme volt, s a még ártatlan, s a gyermek, s a tanu egy szenvedésnek, egy romlásnak tételessék ki, mint kiken egy nagy átok, a törvény súlya nyugszik? — S elven, hogy a büntető törvény, mely a társaság védpaizsának alkottatott, most gonosztevők iskolájává lett s egyesületté, melyben a vétek legnagyobb mesterei a társaságtól nekik erővel általadott tanítványaikat nevelik, s melyből, mint egy közműhelyből, a rég forralt vétek a naponkint szabadultak által elárad? — Elven, hogy midőn egy megyében a tömlöczök tisztasága s egészsége tűnik szemünkbe, a másikban a homály, mely a börtönön elárad, mintegy jó tettnek látszik, mert mindazon undokságokat elrejtí elölünk, melyek benne léteznek, s melyektől eliszonyodnánk, s hogy így a gonosztévő nem azért büntetetik oly keményen, mert vétke súlya nagyobb, mert kevesebb reményt ád jobbulásia, hanem azért, mert szerencsétlenül egy megye tömlöczébe került s nem a másikéba.

Elven alapúl-e mindez, vagy nem inkább a vak eset szüleménye s tanusága annak, mi a társasági életben legvétkesebb: hogy egy ilyen nagyszerű tárgyban eddig elvet nem követtünk s azt a legrosszabb önkénynek, a gondatlanságnak engedjük által. Hála tehát századunknak, mely theoriáival átláttatá velünk, hogy nincsen ember, kit az Isten csak rosszra teremtett volna, s hogy a társaságnak sülyedett embertársa iránt van egy szebb joga, mint a büntetés, az t. i., hogy reményelheti jobbulását s mindent elkövethet ennek elérésére. — E nemes megye karainak évekig mutatott huzgósága a tömlöczök javítása iránt legjobb biztosítás arról, hogy a theoria nem fog theoria maradni.

A tömlöczök javítása jó és kívánatos, így szólnak

bizonyára sokan azon úri emberek közül, kikből talán, ha szókönyvökből e szócskát: de, elvehetnéd, még jó polgárokat csinálnál, — de nem idején van; hazánk ily jobbításokra még nem érett, s balgatagság épen ezen kezdeni, holott még mások vannak, az iskolák például, s az utak s mindenek. — Nem történt újítás e hazában, mely ellen ezek nem hoztak volna föl; alapíts academiát, s normalis iskolákról szólandanak, építs elemi iskolát s præparandia kell, hol iskolamesterek neveltessenek, s ha ezt, ismét felsőbb intézetek e mesterek mestereinek neveltetésére, s így megint az academiához jutsz; kezdj akármit, nem itt kellene kezdened. Hát hol? Megmondom én a titkot: — sehol.

Ne hallgassunk ezekre, hanem a mi jó, bármi legyen az, alapítsuk, alkossuk, terjeszszük; a kezdésnek legjobb módja valamit kezdeni, s e földön semmi nincsen termékenyebb, mint a jó, mely egyszer behozva, ezer következtést szül, s ha nem rendszeres úton is, végre oda vezet, hová érni akarunk — a jobbhoz.

★

Ha tömlöczeink mostani állapotát tekintjük, kétféle hiányokra találunk: olyanokra, melyek a rabok testi jólétét veszélyeztetik, s olyanokra melyek erkölcsiségük végromlásának kútfejei lehetnek.

A mi az elsőt illeti, fájdalom, annyi példa van hazánkban, hogy bővebb fejtegetést bátran elmellőzhetnék. Megyénk tömlöczében alig mult két esztendeje, hogy a tömlöczi láz megszűnt, ugyanekkor uralkodott Szabolcs-vármegyében, hol átutaztam, s ki tudja, még hány más helyen; úgy, hogy bátran ki merem mondani: nem mulik egy esztendő, hol egy vagy más megyében e nyavalyának sokan nem esnének áldozatul, s hol nem történhetnék egy vagy más törvényszékkal nálunk is az, a mi 1557-ben az oxfordi úgynevezett fekete assisekkel történt, hol a raboktól köz-

lött ragály következésében mind, a kik az ülésen jelen voltak, bírák, tanúk s hallgatók, ugyanazon betegségben meghaltak. Gilbert Blanc szerint* legalább 600 köblábnyi hely szükséges arra, hogy egy ember egészsége kára nélkül élhessen. Niemann** 730 lábat mond; s vajon teli tömött tömlöczeinkben jut-e ennyi, azaz 3 köb öl egy-egy személyre, ha nem veszszük is tekintetbe azt, hogy szellőztetésről gondoskodva nincs, s hogy a romlott levegő soha meg nem újulhat, mi hogy mennyire káros, például szolgálhat, hogy 1753-ban — a mint Howard említi — hét ember, ki magát a newgati tömlöcz szellőztetése alkalmával vigyázatlanul a tömlöczből jött levegőfolyamnak kitette, mind megbetegedett.

Milyen az évenkénti halandóság tömlöczeinkben, nem tudom, minthogy ily statisztikus adatok Magyarországon csak ritkán s tökéletlenül találhatunk, de annyi bizonyos, hogy az nagy, s rendkívül nagyobb, mint lennie kellene, ha tömlöczeink úgy rendeztetnének be, miként Amerikában s Európa némely országában már léteznek, hol a halandóság a tömlöczben néha kisebb, mint a szabadlábbon élők között.*** De még károsabb, még ezerszerte inkább figyelmünket érdemlő mostani tömlöczeink második következése, azon lelki megromlást értem, melynek annyi gonosztevő vegyüléséből szükségképen eredni kell. Három

* *Medico Chirurgical transactions.*

** *Handbuch der Staatsarzneiwissenschaft.*

*** Nincs semmi szembetűnőbb, mint azon különbség, mely az egészségi állapot s főkép a halál eseteire nézve az ó s új rendszer között Amerikában létezik, midőn t. i. a philadelphiai walnut-streeti tömlöczben a halálesetek száma úgy állott, mint 1 a 16-hoz, a newyorki newgateiben mint a 1 a 19-hez, (mely tömlöczök a róluk adott leírás szerint a miénket még a mellett mind tisztaság, mind rendességre nézve felülhaladrák). A mostani elvek szerint alakult fogházakban a halál esetei így állnak: Singsinben 1, 37-ből; Wetherfieldben 1, 44-ből; Baltimoreban 1, 49-ből; Auburnban 1, 56-ből s Bostonban 1, 58-ből. Beaumont et Tocqueville — *Système pénitentiaire aux États-Unis*: 1, 80.

az ok — így szól Bentham, e nagy gondolkozó, egy helyütt, — melyek a tömlöczök által való romlásnak fő kútfejei:

1. Megerősítése azon okoknak, melyek a vétekre buzdítanak.

2. Gyengítése azon tekinteteknek, melyek attól visszatartanak.

3. A vétek véghezvitelére nyert oktatás és könnyebbség.

Már nézzük megyei tömlöczeinket. A mi az elsőt illeti, minden gonosztettnek kútfeje a szükség, a munkátlanság s bizonyos hibás meggyőződés, mely a gonosztévőnek vétkét nem annyira undoknak, mint következesei végett kívánatosnak festi. Már kérdem, tömlöczeink a vétek okait gyengítik-e, vagy nem erősítik inkább? A kiszabadult rab nem vetődik-e vissza a társaság körébe mint koldus, a nélkül, hogy élelméről csak az első napokban is gondoskodva volna, a legnagyobb, a legkínosabb szükség között, kitéve ezer csábításnak, melyek őt, ha ellent nem áll, ugyanoda vezetik, honnan alig szabadult, a nélkül, hogy ellentnem-állása által megfertőztetett nevét kitisztíthatná; mert az élet kényelmei között ki tudná átlátni, hogy vagynak pillanatok, melyekben nem lopni nagy tett. S tegyük fel most, hogy a szabadult hosszú büntetést szenvedvén, dolgozni elfelejtett, vagy épen minden munkára tehetatlenné vált — mi botozás által igen könnyen megtörténhetik; — tegyük fel, hogy csekély tömlöczi szerzeményét, a mi nálunk közönségesen történik, erősebb italok megszerzésére fordítá s így minden szenvedései között oly kényelemhez szokott, melynek szükséggé vált kielégítésére becsületes módon nem juthat; s most gondoljunk mindezekhez egy embert, ki évekig gonoszok társaságában élve, a bűn képzeletével megbarátkozott, kinek e földön más társa nincs, mint gonosztévő, kit e világhoz semmi sem köt, mint szükségei, a kit a törvények csak sujtanak, — s vajon reményelhetjük-e, hogy a

szükségtől szorongatva, becsületes fog maradni, reménylhetjük-e főkép, ha a második okra figyelünk s meggondoljuk:

Hogy mindazon indító okok, melyek a közönséges embert az erény ösvényén fentartják, a tömlöczöztetetre nézve hatásukat elvesztik, — mert ne hasonlítsa magát össze senki azon szerencsétlenekkel, kiket a törvény súlya ért. Mással, habár szegény is, a törvény csak védelmét, csak önbiztosságát érezteti; neki barátjai vannak, ösmerősei, száz édes kötelék, mely őt az övéihez csatolja; mellette intve áll a hit szent oktatásaival, s egy egész társaság, melyben, bármi romlottnak mondják sokan, becsületes embereket csak az nem talál, ki találni nem akar; — őt becsületre maga inti azon név, melyet visel, melyet ő apától tisztán veve át, s így eresztend gyermekeire; melyet rossz hír átka még nem sujt, s mely habár a boldogulás kapuit nem nyitja fel előtte, mint más hangozabbak, legalább semmit el nem zár; — azon név, mely mindeniknek annyira kedves, mint személye s mely szüntelen védfalként áll közte s a véték között. S mit bir mindebből a rab? Ne szóljon törvényről neki senki, csak súlyait érzé, csak lánczokat ada néki; ne szóljon emberekről, a kötelékek, melyek hozzájuk köték őt egykor, elszakadtak mind, s közte s a társaság között nincs egyéb láncz, mint azon gyűlölés, mely az elnyomatottat elnyomóihoz fűzi; — mert ne gondoljuk, hogy igazságosnak ösmerendi büntetését; ha volna is valami e lealázott szívben, mi mint lelkiösméret megbánásra s jobbulásra intené a magánost: mellette állnak társai, gonoszabbjai, s gúnykaczajuk előtt a jobb érzemény előbb félénken elhallgat, később elenyézik, mint minden, a mit soha ki nem mondhatunk; bűnének nem ő oka, így szólanak pajtásai, hanem azon társaság, mely őt az élet minden vagyonából kegyetlenül kizárá, mely őt semmi jóra nem oktató, nem nevelé, mely első, talán meggondolatlan-ságból követett kis hibáit kegyetlenül bünteté, s meg-

bélyegezve nevét, minden jobbra való útat elzára előtte. S mi kösse a hazához őt, kire határain csak egy jövődő vár, a gyalázat; rokonai már nem azok, kiket a természet ada neki, s kik most tőle szégyennel visszavonulnak: ezentúl nincs senki, kiben bízhatnak, csupán azok, kiket vele egy vétek, egy gyalázat, egy szenvedés köte össze; s ezekhez csatolja nemcsak önválasztása — mely őt talán másfelé vezetné, — hanem azon szükség, mely minden embert társaságba vezet, s inkább a legrosszabbak közt, mint magánosan hagyja állani.

S ime, egy új társaság alakul a börtön homályai között, esküdött ellensége annak, melynek őreitől őriztetik; alapja a vétek, társai gonosztevők, célja a törvényeknek megszegése; s ki e körben legmerészebb, kinek beszédei a törvények ellen leglázasztóbbak, ki a hit parancsai s fenyítékei ellen gunyolódva legélénkebb, kinek multját a legundokabb tettek fertőztetik, az az első, a csodált, a példa, melynek követését száz, a magányban felhevült képzelet czélul tűzi ki magának a jövődőre.

Közös megbecsülés tart fenn minden társaságot s erények kellene ennek, mint minden egyébnek; de ez erények nem azok, melyek jó polgárt nevelnek, hanem makacs eltökélés, melylyel az egyes a büntető társaság ellenébe szegül, azon elszánás, mely őt szenvedni tanítja, a nélkül, hogy panaszra fakadna vagy az erősebb előtt meghajolna; azon hívség, melylyel czimborái titkait őrizi s az igazság kiszolgáltatását gátolni igyekszik, egy szóval azon szolgai tökély, mely a vesztett szabadság után minden egyebekből egyetlenül fenmarad, türelem s boszú. De a fogóság csak egy ideig tartó, a rab szabadulni fog, neki is vannak még reményei: jobb étkek, munkátlan szabadság, bor, pénz s undok ölelések; ezek, mik őt e helyre vezették, nem örökké vesztek el még, van neki is még egy reménye: a vétek.

S most job a harmadik ok; ott ülnek lánczaik közt

a vad czimborák, a jövőről foly beszédök, víg napokat említenek, dús vagyont s dicsőséget; emelkedik minden kebel, hevül minden képzelet, s a mit az egyes nem tud, arra száz társa tanítja; mitől az egyes vissza ijedne, az most biztosnak s könnyűnek látszik, mert annyi társ között, kiknek segédére kiszabadulva majdan számot tarthat, hogyne érezné magát erősnek mindenki!

Ezek következései a vegyes bezárásnak, melyek tömlöczeinkből véték-iskolát csinálnak; s ne gondolja senki, hogy kelletténél homályosabb szinekkel festék; a mit mondtam, azt számtalan tapasztalás igazolja, s nem ez az egyetlen való Magyarországon, mi hihetetlennek látszik. Magános ember egészen jó, vagy egészen rossz nincsen, a társaság azzá teheti. A haza pillanatokra Istenné, a tömlöcz ördöggé.

Bővebben szoltam a dologról, mint talán czéлом kívánná, de csak azért, mert épen e két hiba elkerülése az, mi az új tömlöczi rendszernek fő czélja s tökélye, ez, miben egész alapja fekszik, ez végre mi tömlöczeink jobbítását egyik legszebb, de miután annak szükségét átláttuk, egyszersmind egyik legszorosabb köteleességünké teszi. Mert vajon a rab nem marad-e embertársunk? Nem marad-e polgára azon hazának, melynek törvényei őt sújtják, de csak a mennyire vétkezett, midőn azokat megszegi, egyébként az ő, valamint mindenki védelmére létező, s nem tartozunk-e a törvények védelmét fentartani még annak is, ki azokat megbántá? S ha 1792-iki szeptember első napjaiban, mikor a fellázadt francia pór a rabokat meggyilkolá, egy iszonykiáltás hatá át egész Európát, s ha maiglan méltán átkozva emlékezik az emberi nem e tette, melynek szennyét annyi győzelmi babér el nem takarhatá, vajon felejtethjük-e, hogy rabokat gondatlanság által halni hagyni nem egy pillanatnyi kinnal, de az elhagyottság évekig tartó szenvedései után, semmivel nem jobb? Felejtethjük-e, hogy nemcsak egy neme van a gyilkolásnak, s hogy

nincs nagyobb kegyetlenség, mint melyet gondatlan-ság szül, mert ezt még az egyes lelkiismerete sem korlátozhatja. Mit Apert oly szépen mond el a francia tömlöczökről írt munkájában, azt hazánkról ezen-től ne mondhassa senki: «A királyi kegyelem, mely életre akarná fentartani a szerencsétlent, csak veszté-sét halasztja, míg az embereknél kegyesebb halál föl nem oldja bilincseit.» És ha meggondoljuk, hogy nemcsak gonosztevők töltik tömlöczeinket, hanem hogy, bármennyire tökéletesüljenek is büntető törvényeink, soha annyira nem haladhatnak, hogy egy ártatlannak büntetése általok egészen lehetetlenné válnék, s hogy gyanusok, sőt néha tanuk is elzártnak, vajon nem borzasztó a gondolat, hogy ezeket ily társaságba hozta a törvény, s hogy egykor rajtuk büntetni fogja, mit talán csak önmaga okozott? Rossz véget jósolunk oly ifjúnak (így szól ismét Apert ugyanazon munkájában), ki rossz társaságba jár, s vajon mi leend annak követ-kezése, ha hozzá lánczoltatik?

Biztosítani a rab személyét, hogy azt nagyobb s más szenvedések ne érijék, mint melyeket a törvény vétkének büntetéséül szabott, s biztosítani erkölcsiségét, hogy az legalább a büntetés által ne romoljon még inkább, ezek az új rendszer czéljai.

A jobbulás mindig csak remény, mely szép, s fön-séges, de bizonytalan, mint azt Beaumont és Tocque-ville az amerikai javításokról írt munkájokban leg-jobban kifejezik e szavakkal: «Ne veszítsük soha sze-meink elöl azon szomorú igazságokat, hogy az erkölcsi megjobbulás még a hallgatás és magánosság mellett is mindig bizonytalan, míg a megromlás, ha a rabok társalkodnak, soha nem az, hogy tehát a tudomány tökéletesülése után a legjobb rendszer az leend, mely a gonoszokat megjobbítandja. De hogy most a dolog jelen s valódi állapotában a legtökéletesebb mód talán az, mely a gonoszokat gátolja, nehogy még gono-szabbakká váljanak.

Azonban hábár e második rendbeli hiányok (azaz:

melyek a rabok erkölcsiségét veszélyeztetik) magukra a raboskodókra is, de leginkább a társaságra nézve sokszor fontosabbak: mégis az elsők azok, melyeknek talán minden jobbítást, mely e részben történt, köszönhetünk. — Ritkák azok, kik morális szenvedéseket értenének, s még ritkábbak, kik valódi részvétellel tekintenék vagy orvosolni akarnák azt, mit nem kénytelenek látni; de a testi kín világos mindenkinek, mintha könyörületessegre akarta volna vezetni az embert maga a természet; érzékei felriadnak látására, s kik talán hidegvérűen ölnének ezreket egy pennavonással, kik nyugodt lélekkel alkotnának törvényeket, melyek által egy ország népessége fosztatnék meg vagyonától s személyes bátorságától, azokat egy csekély seb elhalványítja. — Az önöst gyengének teremté az Isten, mert lelkének egy része hibázik, mely őt részvétellel vezetné; oly testet ada neki, melynek jóvoltához szükséges, hogy kínokat ne lásson, s mely a hallgató lelkiösmeret helyet felszólal s emberi könyörületessegre inti.

Mindaz, a mi a középkorban a tömlöczök javítása körül történt, csak ezen anyagi szenvedések könnyebbítésére irányoztatott. — Ezért tevék a keleti császárok kötelességökké a püspököknek és bíráknak a tömlöczök évenkénti megvizsgáltatását.* Ezért történt ugyanaz Milanóban, Genuában, több olasz tartományban s végre Franciaországban, hol I. Ferencztől XIV. Lajosig majdnem minden király alatt új törvények által parancsoltatik a tömlöczökre való felvigyázat; ezért fáradtak végre mindazon egyesek, kik durva századukat meghaladva, s csak szent hitvallásunk parancsait követve, mely naponként imádkozik a rabokért, nagylelkűen feláldozák életüket s minden örömeit, hogy egyes szerencsétleneknek le-törölhessék könyveiket s egy vígasztalással derítsék a

* *Codex Theodosianus* Lib. LX-o de custodia reorum *Codex Justinianus* Lib. I. Tit. IV-o de episcopali audientia.

sötét börtön homályait; ezért Paulai sz. Vincze, Boromæi sz. Károly, Claude Bernard, ezért végre nagyrészt Howard, korunknak azon nagy szentje, kinek neve szebben fog hangzani századok után, mint bármilyen más, melyet mindenki ismer, senki nem áld. Mert ha szép embertársainknak áldozni életet, ha dicső, évekig fáradni homályban oly cél után, melytől dicsőséget nem várhatunk, csak hogy szerencsétlen embertársaink sorsán könnyíthessünk: bizonyára az övé a legszebb babér, ki 1756-tól, a francia fogságból megszabadulva (hol a hétéves háború alatt katonai fogságban tartatott) egész életét, mint a bedfordi grófság sheriffje s független egyes, csak e célnak szentelé, s körüljárva hazája tömlöczeit s körülutazva Európát, veszélyekkel s kellemetlenségekkel küzködve feláldozza mindent, mit az élet a vagyonosnak kellemettest nyújthat, csak azon egy reményért, hogy a rabok sorsa (melyet munkájában a világgal ő ösmertetett meg először egész szörnyűségében) enyhülni fog. De Howard maga a rabok anyagi jóléte gyarapításában fáradott leginkább, s habár munkásságával a tömlöczökre nézve egy új æra kezdődik s habár munkái a leghasznosabb gondolatokat foglalják is magukban, még távol vala attól, mire a tömlöczi tudomány félszázadnyi tapasztalás után végre haladt. — Megtartani tisztaság, rend s az által, hogy egy tömlöczbe nem szerfelett sok rab záratik, az egészséget, munkásság által biztosítani a rabok jövőjét s egyszersmind kisebbiteni a tartási költséget: ez vala majdnem az, mit Howard, s idejében azok, kik példáját követték, tömlöczjavítás alatt közönségesen értettek, s mi akkor a genfi tömlöczben, mely 1772-ben Mária Terézia helybenhagyásával építettett, már létezett.

A valódi jobbító rendszer, mely csak a rabok teljes elkülönözésében áll, még távol vala, s hogy Európában még annyira halasztatott behozatása, csak azoknak tulajdoníthatjuk, kik mint a tömlöczjavításnak leg-

buzgóbb, legbeszédesebb pártolói álltak elő. — Van egy neme az embereknek, minden újításnál a legveszedelmesebb, mely jó és rossz helyett csak divatost ismerve, mihelyest valami új gondolat feltámad, azt határtalan tulságoskodások által nevetségessé teszi. — Miként Voltaire istentagadókká, Rousseau embergyűlölökké tevő e szegényeket, úgy Howard munkája után egyszerre véghetlen emberszeretet hatá meg szívöket s tömlöczjavítás lőn a jelszó, melylyel egyszerre minde középszerűségek a térre szálltak, hogy maguknak kis hírecskét szerezzenek. — Ez a lánczok terhességét említé, amaz a börtön homályosságát, a magány szörnyeit vagy az étkek durvaságát; mindenik jobbít, mindenik javasol, ugyannyira, hogy ha az érzelgők kívánatainak a kormányok hódolnak, bizonyára olyanná vált volna rövid idő után a rabok sorsa, mely a szabad munkás előtt kívánatosnak látszik.

Ellenszegülés támada tehát, közönséges következése minden újításnak, melynek, mint az akkori jobbító rendszernek, elve csak tagadó, s a jelen állapot rossz állása; s alig vehetjük rossz néven azoknak, kik a tömlöczjavításokat csak zelotáikból ösmervén, nyílt megtagadást s gúnyt használtak annak népszerűtlentésére; — azon úton, melyen indulni kezdé ez ügy, úgy sem lehete jót várni.

A tömlöczök jobbítása nem abban áll, hogy a rabok anyagi jóléte s kényelmei növekedjenek, hanem abban, hogy gondatlanság által semmivel többet ne szenvedjen senki, mint a mire ítéltetett, de hogy azt mindig s mindenütt egyformán szenvedje; — távol legyen tőle minden kényelem, minden öröm, melyet jobb étkek, erősebb italok s más anyagi gyönyörűségek neki szerezhetnének, de távol legyen egyszersmind minden, mi életét veszélyeztetheti vagy őt oly sanyargatásoknak teszi ki, melyeket sem ő, midőn vétkezett, sem a bíró, midőn ítelt, előre nem láthatának, s melyek a börtön homályába temetve senkinek például nem szolgálván, haszontalanok.

A tömlöcz büntetés maradjon mindig, de ne váljék soha kinzássá, melynek nagysága nem a rab gonoszágától, hanem őrzője embertelenségétől függ.

Nem Európának vala szánva e szép intézet dicsősége, s habár Bentham Panopticum (melyről később, midőn az építés formájához érek, bővebben szólnok) jeles előlépésnek nézethetik, mivel rendszere sem testi, sem morális elkülönözést, azaz hallgatást nem foglal magában: még ez is a pœnitentiarius tömlöczökhöz való előkészületnek nevezhető inkább, mint elkezdésének. Egy más boldogabb éghajlat alatt tenyészett az, mint annyi más szép s jó, minek magvait mindig Európa hinti el, de a mi mindig csak ott hajtja kalászait, mintha az Isten éghajlatunknak napszámul adta volna a másíknak művelését, nekünk csak a küzködést adva végzetül; s szerény quackernek köszönheti a világ, hogy a hibák, melyeket a XVIII. század tudósai észrevettek, de a nélkül, hogy orvoslásukra valamit javasoltak volna s melyek jobbítására a büszke francia törvényhozó test, kinek 1791-ben Bentham Panopticum tervét megküldé, egy bizottság kinevezésénél egyebet nem tett, — végre megszűntek, s józanabb s emberiebb tömlöczöztetés lépe helyükbe.

Azonban itt is hosszú, majdnem negyven esztendei tapasztalás vala szükséges, míg végre a mostani tökéletesülés annyi próbákból kifejlődhetett.

Minekutána a gyarmati összeköttetés megszűntével az anyaország vérengző törvénykezése megszűnt s az elébb annyi esetben használt halálos büntetés helyében mind inkább hosszás elzárás használtatott, az előbbi tömlöczök szűke végett Pensilvániában egy új s Howard nézeteihez alkalmazott fogház építettett ugyan 1786-ban Philadelphia városában, mely helyéről a walnut streeti tömlöcz neve alatt ismeretes, de minekutána itt csak a nagyobb gonosztevők zárattak el magánosan, csendröl pedig vagy valódi elkülönözésről szó sem vala még, főkép miután a hely szűke miatt

két-két gonosztevő záratott egy szobába: e tömlöcz, bár akkori időben a legtökéletesebbnek hirdetve s 1797-ben New-York s később más tartományoktól utánoztatva, pœnitentiarius tömlöcznek nem nevezhető, s a szabadult rabok sokszori visszatérése csakhamar hibásnak gyanítottá e módot s minthogy mindenki átlátá, hogy leginkább a rabok összekeverése és társalkodása az ok, mely miatt az eddigi tömlöczök a közváramozásnak meg nem feleltek vala: a new-yorki státus 1816-ban az auburni, Pensilvânia 1816 a pittsburgi, s 1821 a város s a keleti grófságok számára a cheryhilli tömlöczöket építvén, alapelvül az egészen magános elzárást hozák be ez új intézetekbe. — E próbával a tömlöczjavításban új érat kezdve, melyet, Howard iparkodásait az elsőnek nézve, másodiknak nevezhetünk.

De minekutána a magános munkátlan elzárás az auburni fogházban megpróbáltatott s kitünt, hogy 80 e célra elkülönözött rab közül nemcsak 5 meghalt s egy megbolondult, hanem valamennyi oly testi- s lelki-kép elgyengült állapotba sülyedett, mely azoknak további tartását a legnagyobb veszedelem nélkül nem engedé, midőn ugyanaz tünt ki minden más ehhez hasonló tömlöczökben is, hol a rabok munkátlan magányban tartattak, az egészen magános s munkátlan elzárás rendszerét Pensilvániában megváltoztatták, New-York s más tartományokban pedig 1823-ban végkép elhagyták, hol helyébe az úgynevezett auburni rendszer hozatott be 1824-ben, mely az éjjeli magános elzárást megtartván, nappal közös munkát rendel, a legszorosabb hallgatás által feltartván azon morális elkülönözést, mely nélkül a rabot társai rossz befolyásától megőrizni nem lehet.

S innen kezdődik a tömlöcz-javítások harmadik, mostani epochája, mely szerint azon amerikai tartományok, melyeknek tömlöczei javítóházak,* két külön-

* Mindössze csak kilencz ilyent állítanak Beaumont és Tocqueville jeles munkájuk 1837-iki kiadásában.

böző rendszert követnek, miknek egyike, mely közös munka és hallgatás, az auburninak neve alatt hét tartományban gyakoroltatik, — másika, melynek alapja munkával összekötött tökéletes magánosság, Pensilvánián kívül még csak New-Jerseyben létezik, Európa tartományai nagy részint az előbbihez ragaszkodván.

Ugyanazon alapelveken épülnek ezek, s teljességes elkülönözés és munka az, mitől mindkettőben a jobbítás váratik, csak a módok különbözők.

A philadelphiai rendszer szerint az elkülönözés anyagi s azért biztosabb, az auburni szerint csak mintegy lelki, de épen azon következtésekhez vezető; — hallgatók közül bármennyien álljanak is egymás mellett — viszonyok nem támadhatnak, s magánosan áll mindenki a tömeg között, s gyengén elkülönözése által.

Mutatja ezt leginkább a singsingi büntető intézet, hol több 1000 rabnál 30 felvigyázó által őriztetik, hol, bár lánczok nélkül dolgoznak a rabok s munkájok végett fegyverekkel ellátva, — kővágásra használtatnak, — soha eddig tetemes ellenszegülés vagy épen lázadás nem támadott. — A 30 felvigyázót társasággá egyesíti a beszéd, mely által minden pillanatban akaratukat közölhetik, s az ezer rab nyájként, de elkülönözve áll, mint épen annyi egyes, az örök által ellenében, — ez titka az egésznek.

A mi a munkát illeti, a philadelphiai rendszerben mindenkinek egyes akaratától függ, dolgozni akaré egyes szobájában vagy henyélni, — az auburniban a munka kényszerített, itt is azonban, a mi a következtéseket illeti, hasonlókká teszi azokat az, hogy magánosság s unalom a munkát mindeniknek inkább kívánatossá teszi, mint nem s hogy így a philadelphiai rendszernél talán még nagyobb s szakadatlanabb iparkodás várható, mint az auburni által.

Mióta jobbító fogházak léteznek, sok mondatott s iratott e két különböző rendszer nagyobb vagy kisebb célirányosságáról, s míg például Pensilvániában az

auburni, mint a melyet testi büntetések nélkül feltartani nem lehet, minden jobbulásra egyáltalában alkalmazhatatlannak állítottatott eddig, a confœderatio más tartományi a philadelphiait mint sokkal költségesebbet s ritkábban czélt érőt egészen elhagyták. — Beaumont s Tocqueville, kik az amerikai büntető-házakról írt munkájok által oly nagy rugást adának az európai börtönök megjobbítására e részben, az amerikai büntető rendszer hasznairól szólva, így ítélnék:

«Háromfelé oszthatni az amerikai büntető rendszer hasznait.

Az első: lehetetlensége a rabok megromlásának a tömlöczben.

Második: nagy hihetősége annak, hogy munkássághoz s engedelemhez szokva, tömlöczöztetésük által belőlük még jó polgárok válhatnak.

Harmadik: lehetősége egy teljes erkölcsi megjobbulásnak.

Noha mindazon intézet, melyet láttunk, e három czél felé törekszik, mégis vannak némelyek e részben, melyek által különbség létezik az auburni s philadelphiai rendszer között.

Mindenek előtt, a mi az elsőt illeti, a philadelphiai tökéletesebb, mert minden esetre olyan rabok, kiket vastag falak választanak el, még kevésbbé közlekedhetnek, mint a kiket csak a hallgatás szigetel el egymástól. Az auburni rendszer biztosít ugyan arról, hogy e hallgatás szakadatlanul megtartatik, de e biztosság csak morális, melyen kételkedni lehet, míg a philadelphiainál a rabok közlekedése anyagilag lehetetlen.

A philadelphiai rendszer lévén egyszersmind az, mely a rab lelkére legnagyobb hatással bír, általa eszközölhető bizonyára a legtöbb valódi erkölcsi megjobbulás. De talán az auburni az, mely rendszere által a társas élet viszonyaihoz inkább hasonlítván, több oly megjobbulást eszközöl, melyet törvényesnek nevezhetnénk, mert az egyest csak arra vezetik, hogy törvényes kötelességét teljesítse.

Ha ez így van, a philadelphiai több hecsületes embert, az auburni több a törvényeknek hódoló polgárt nevelne.»

A mi személyes meggyőződésemet illeti (a mennyire ember, kinek tapasztalása egészben nincsen, s ki ez annyira practikus tudománynak csak könyveiben járatos, ilyenről szólhat), véleményem szerint a legjobb fogház bizonyára az volna, mely sem az egyik, sem a másik rendszert nem követné egészen, de elosztva kétfelé, rabjainak egy részét az auburni, másikát a philadelphiai rendszer szerint tartaná. A tömlöcz, a mennyiben általa nem csak büntetés, hanem még azonfelül a rabnak megjobbítása céloztatik, egyszerűs mind nevelő intézet, s azért bizonyára annyival célzott erőbb, mennyivel inkább alkalmaztathatik az egyes lelki tulajdonaihoz. Azonban az ok, miért én e két rendszer egyesítését kívánom, nem ez; teljes és belső megjobbulás oly ritkán reménylhető, hogy azt politikus intézetek céljául kitűzni nem lehet, csak a hit eszközölheti ezt szent befolyásával, s nincs ember, ki annak létesíthetését bebizonyíthatná.

Okom az, hogy tömlöczjeinkben nagy számmal oly személyek találhatók, kire az auburni rendszer igazságtalanság nélkül, mások, kikre az való sikerrel nem alkalmazható. A gyanusokat értem s azokat, kik rövidebb elzárásra ítéltetnek.

Noha azt hiszem, hogy előleges eljárásunk által az ítélet előtt elzárt ártatlanok száma nálunk csekélyebb, mint például Franciaországban, hol e szám statisztikai számolások szerint 40 száztól: mégis bizonyos, hogy e neme a raboknak nálunk is nagy számmal találhatók, s hogy habár csak egy volna is, reá nézve az auburni rendszer, mely mind a közös és kényszerített munkára, mind a csend fentartására szükséges erősebb disciplinaris fenyték miatt százszorta lealázóbb, mint bármely más tömlöczöltetés, nem volna alkalmazható; ha nem vennők is tekintetbe azt, hogy egynéhány hónap alatt gyári munkák elkészítésére

senkit úgy oktatni nem lehet, hogy azokat haszonnal gyakorolhatná.

Ez utóbbi ok nehezíti az auburni rendszer alkalmaztatását azokra nézve is, kik csak rövid időre ítéltettek s innen van, hogy mind Angliában, mind az amerikai szövetség nagy részében, még ott is, hol a jobbító tömlöczök elvei már rég gyakoroltatnak, ez elvek a gyanusokra s rövidebb időre ítéltekre épen nem alkalmaztattak.*

Mennyire káros e büntetésmód, által láthatja mindenki, meggondolván, hogy valódi jobbulást csak olyanoktól reménylhetni, kik a gonosz pályáján még messze nem haladtak, s hogy leginkább azokat tartozik megőrizni minden romlástól a társaság, kiket, mint csak gyanusokat, büntetni joga nincs, s kikből, habár mint olyanok léptek is a tömlöczbe, kik az elzárást nem érdemlették, olyanok válhatnak veszedelmes társaság által, kik nem érdemlik többé a szabadságot.

Nem használni a pœnitentiarius rendszert rövidebb időre ítélt raboknál s gyanusoknál, valóban nem más, mint róluk ott lemondani, hol siker talán egyedül vagy legalább sokkal inkább reménylhető, s ott, hol annak elmulasztása a legnagyobb jogsértést foglalja magában.

Én tehát mind a gyanusokra, mind a rövidebb időre ítélt rabokra a pœnitentiarius rendszert minden esetre alkalmaztatni kívánom, egyébiránt e részben épen úgy a philadelphiai rendszerhez ragaszkodván, mint különben egészen az auburnira szavazok, meg lévén győződve, hogy az, nemcsak mert építési költségei csekélyebbek, a rabok szerzeménye pedig, mely nagy részint tartásukra fordíttatik, nagyobb, már olcsósága végett ajánlhatóbb, de hogy az egyszermind hazánkra nézve sokkal célirányosabb, minthogy henyéléshez

* Tudtom szerint csak a Blachwel-islandi tömlöcz New-Yorkban formál e részben kivételt, hol a pœnitentiarius rendszer kisebb gonosztevőkre is használtatik.

szokott pásztoraink, kik nagyrészt tömlöczeinket töltik, a kényszerített munkában nagyobb büntetést találnak, mint a philadelphiai magányban, melyet, habár Isten szabad ege alatt, régen megszoktak. Okaim, miért kívánom e rabokra nézve a philadelphiai rendszert behozatni, ezek:

1. Mert az auburni, mint inkább megszegyenítő, s a magános elzáratásnál sokkal inkább a büntetés színét hordozza magán, a gyanusra nézve igazságtalan, a kisebb gonosztévőre veszedelmes, mert azon erkölcsi védelmet, melyet becsületérzés ad, benne elgyengítvén, őt oly emberek ösmeretségébe hozza, kik egykor jövődő életére nézve káros befolyást gyakorolhatnak.*

2. Mert arra, hogy az auburni rendszer szerint, melyben a munka nagyrészt gyári, egy rabból hasznos munkás válhassék, sokkal több idő szükséges, mint a philadelphiainál, hol a rabok nagy része egyszerű fonásra használható; noha itt sem kell soha elfelejtenünk azt, hogy a munka mindig csak segédeszköz és soha nem czél, s hogy bármi tökéletlen legyen is az, a társaságra nézve mindig nagyobb hasznot fog hajtani, mint ha mind azok, kiktől tökéletes munkát nem reménylhetünk, henyélnének.

3. Mert a magános elzárás az ártatlan gyanusra nézve, kit magányában lelkiösmerete s ártatlanságán alapult reménye biztat, kisebb szenvedés, mint ha közös munkára kényszerítették, s habár szó nélkül is, társalkodnék azokkal, kiket megvet; a rövidebb időre elzárt gonosztévőnek pedig talán kínosabb s azért jobbulására nézve hasznosabb.

4. Mert a gyanust, minekelőtte pöre bevégződött, társaságban veszedelem nélkül hagyni nem lehet, mert jelek vagy egyes szavak által is oly közlések történ-

* *Diligentius enim vivit, cui aliquid integri superest; nemo dignitati perditæ parcit. Impunitatis genus est jam non habere pœnæ locum. Senec. de clementia.*

hetnek, melyek az igazság kiszolgáltatásának gátakat állíthatnának elébe. A kisebb időre elzárt rabra pedig az auburni rendszer, mely leginkább a szokás hatalma által jobbít, csak kevés hatással lehet.

5. Mert a mi a raboknak e két nemét illeti, mind e hasznokat elérhetjük a nélkül, hogy a rendszer legkisebb káros következéseitől kellene félnünk, melyek, a mint említém, Amerikában mindjárt a magános elzárás megpróbáltatása után tapasztaltattak, de csak oly esetekben, hol a magános elzáratás munka nélkül vagy felette hosszú időre használtatott.

6. Végre mivel a két rendszer egyesítése által az építési költségek tetemesen kisebbek, a mi nálunk, kiknek híres conservatív elveik sok esetben csak pénzhiányon alapulnak, bizonyára nem megvethető jobbítás. Minekutána t. i. a philadelphiai rendszer szerint egyes — az egészség fentartása végett 600—730 köblábnyi terjedésű — szobáknál egyéb nem szükséges, s alig képzelhetni házat, melyben némely változatok után ilyenek nem csináltattathatnának, ily módon most létező fogházunk, mely az auburnei rendszerhez egyáltalában alkalmatlan, haszonvehetővé válnék; — egy emelettel felemelve azt s belsejét az említett nagyságú egyes szobákra osztva, bizonyos vagyok, hogy abban per alatt lévő rabjaink nagyrésze, — azok t. i. kik kezességre nem eresztetnek, s a kisebb időre ítelt rabok 1—6 hónapig, — megférnének, s így az általam a javallat folytatában ajánlott 144 rabra építendő dolgozóház szükségünknek megfelelne, min e segédintézet nélkül kételkedem, nem is említve itt azon hasznot s könnyebbséget, mely abból háramlanék, hogy a per alatt lévő rabok a törvényszékek közelében tartatnának.

Jól ösmerem mindazon ellenvetéseket, melyek e terv ellen tétethetnek, s csupán azért, mert új s tudtommal sehol nincs még gyakorlatban, tétetni fognak. Tudom, hogy tökéletes pœnitentarius tömlöczöt régi épületből majdnem lehetetlen készíteni, s hogy bizo-

nyára az, melyet régi börtönünkből készíthetünk, távol leend a philadelphiai pœnitentiaria tőkélyétől; de a kérdés itt csak az, megfelel-e céljának, remélhetjük-e hogy mostani körülményeinkben ennél tökéletesebbet készíthetünk? Mire én az elsőre igennel felelek, meg lévén arról győződve, hogy ha a szobák az említett nagyságra építtetnek, egyes udvarokra szükség nem leend, főkép oly rabok egészsége fentartására, kik csak legfeljebb hat hónapig tartatnak tömlöczben, s hogy a belső rend fentartására elég egy közfolyosón végig járó űr, ki az ajtóba beeresztett kis lyukas plében minden rabot szobájában láthat, a nélkül, hogy tőle láttatnék.

A másokra kételkedve felelek, nem igen bízván abban, hogy még e nemes megye rendei is, minden nagylelkiségök mellett, miután már tetemes költségekkel egy pœnitentiariát építtettek a nagyobb gonosztevők számára, egy új, bármily szép s tökéletes ilyen vállalathoz fognának, ha az sokba kerülne.

Tervem e szerint tökéletlen, mit önként elismerek, de könnyen létesíthető s azért lehetséges, — mi véleményem szerint hasonlókép egy neme a tőkélynek. Helyes-e az, vagy helytelen, — a tettes vármegye fogja megítélni; csak azon egy kérést legyen szabad lelkes közönségének elibe terjesztenem, hogy ha valahogy pénzbeli csekély erőnk végett nem építhetnénk oly tömlöczöt, melyben minden rabjaink megférnének, inkább a hosszabb időre ítétek zárattassanak ki ezen intézetből, mint azok, kik egy első hibáért szenvedve, jobbulásra még reményt nyujtanak s így e törvényes jótéteményre érdemesebbek.

Minekelőtte a tettes küldöttségnek azon épület tervét elébe terjeszteném, melyet hosszú megfontolás után legjobbnak találtam, s mely Vaucher Cremieux építömester által készült s Aubanel 1837-ben Genfben kiadott munkájában található,* szükségesnek tar-

* *Mémoire sur le système pénitentiaire adressé à mr. le Ministre*

tom némely közönséges elveket előre bocsájtani, melyekből a terv célirányossága, a mint reménylem, legjobban kitünhetik.

Hogy egy fogház célirányosságáról ítélhessünk, szükséges kétféle tekintetet szemünk előtt tartanunk: a büntető társaságot, s a rabot, a ki büntettetik.

Az elsöre nézve a fogháznak célja a társaságnak biztosítása s törvényei sértőjének büntetése.

A másikra: hogy a rab testi egészsége, jóléte többet, mint a mire őt a törvények ítelték, ne szenvedjen, hogy rossz társaságtól, s így még nagyobb lelki megromlás veszélyétől megőriztessék, végre, hogy józan fenyték s erkölcsi oktatások által, a mennyire lehet, az erény ösvényére vissza hozattassék.

A mennyivel többet érhetünk el az egyes célokból egy tömlöczi rendszer által, a mennyivel inkább egyesíthetjük a társaság biztosítását a rab testi s lelki jólétével, annyival tökéletesebb az, annyival inkább érdemli pártolásunkat, — nem feledkezzvén meg egyéb-iránt soha arról, hogy minden büntetésnél a főcél mindig a társaság marad, s hogy minden philanthropia csak addig érdemli e nevet, míg az érzemény, melylyel az egyes iránt viseltetünk, nem felejteti velünk kötelességeinket, melyekkel a társaságnak tartozunk. — Legyen a büntetés bármi szigorú, sőt vérengző, ha a vétkes azt mint rendesen kihirdetettet ismerheti, s ha az eset példás fenytéket kíván: igazságos, mert a társaságnak joga vagyon mindenhez, mi fentartására szükséges, — de csak ehhez, s azért minden, mi e szükségét felülhaladja, minden, mi a rabnak szenvedéseket okoz a nélkül, hogy a társaságnak használna, kegyetlenség s nem egyéb.

Már a javallatba hozott poenitentiarius rendszer megfelel-e ezen kívánatoknak s mi eszközök által? Nézzük pontonkint.

de l'Intérieur de France. E munka ő méltósága, e megye főispáni helytartója által közöltetett velem, mindjárt a külföldről való hazajövelelem után.

1-ször. A mi a társaságot illeti, jelesen a biztosságot: a ki csak egyszer valamely pœnitentiarius házat látott, vagy magát a tervet vigyázva átnézi, könnyen meggyőződhetik, hogy minden tömlöczök közt s bármily vastag falakból építették is azokat elődeink, s bármennyi zárat rakjunk kapuikra s rabjaikra bármily nehéz bilincseket, nincs egy sem, melyből a megszökés nehezebb, sőt majdnem lehetetlen volna, mint ezekből. Körülvéve magas kettős falától, szüntelen felvigyázat alatt elkülönözve, nappal hallgatás által társaitól, éjszaka magános szobájában, ruhája által szökevénynek ismerve, mihelyest börtönéből kilép: miként álmodhatnék szabadulásról itt a rab, s ha illetén terv támadna is képzetében, vajon nem valószínű-e, hogy az sikerülni nem fog.

Megengedjük azt, így szólnak erre a rendszer elleni, de a büntetésnek főczélja a példa, s ki ijedne meg e büntető házak előtt, — s megvallom, ha ezen ellenvetés áll, akkor nem tehetünk mást, mint lemondani tervünkről, mert a mint mondám, az első mindig a társaság, s csak a mennyire ennek jóléte engedi, lehetünk kegyesek a rabok iránt.

De tekintsük ezen ellenvetést közelebbről s kérdezzük, vajjon mostani tömlöczeink e czélznak megfelelnék-e; vajon általok s azon lealázó pálczabüntetések által a vétkek száma kevesbedett-e? Vagy nem látunk-e naponkint több-több gonosztevőt törvényszékünk előtt? — Fájdalom, úgy van, — akármerre fordítsuk szemeinket, az ország akármely törvényhatóságánál kérdezkedjünk, mindenütt szomorú módon növekedik a rabok száma, s nem elég bizonyosság-e ez legalább arra, hogy a mostan követett út céliránytalan.

Ne titkoljuk el magunk előtt: a legközönségesebb vétkeknek fő oka nemzetünk szegényebb rendeknek szokásaiban s hogy úgy mondjam, characterében fekszik. Nálunk, hol a kézi munka oly keresett, hogy éptagú élelem nélkül csak önakaratjából maradhat, a

legtöbb birtokelleni bántásnak oka nem a szegénység, hanem az úgynevezett betyárság: a tolvaj a legtöbbek előtt nem az, ki alávaló módon más birtokához nyúl; ő sokaknak bátor férfiú, ki az egész világ üldözéseit ügyessége által kikerüli vagy azoknak ellent áll; mintegy regényes nimbus veszi körül személyét, s ha csakugyan szánás és részvétel nem követi is őt tömlöczébe, legalább bizonyára nem azon gyűlölés, nem azon megvetés, melyekkel más nemzetek a tolvaj iránt viseltetnek. Vannak számtalanok e hazában, kiknél a zshiványság inkább valami bámulásra, mint utálásra méltó, s kik a szegény legényt elárulni nagyobb hívtelenségnek tartanak talán, mint azon társaságot, melynek polgárai.

Míg ez így marad, míg a közvélemény a törvényt nem segíti, míg a kóborlás mindenütt tanyát talál, hol tettét elmesélve csak csudálókra akad: e valóban rémítően növekedő baj jobbulni nem fog, s bármi nevetségesnek látszassék is, nálunk első kötelessége büntető törvényeinknek a gonosztevőket depopularizálni.

Jól tudom, hogy erre a leghathatósabb, talán az egyetlen valódi mód a nevelés, de meg vagyok győződve egyszersmind arról is, hogy a büntetés módja a cél elérésére ha nem is oly hatalmas, legalább bizonyára nem haszontalan eszközzé válhatik. — Szükséges tehát, hogy mivel e közrészvétel leginkább mérészségben s egy vad erő kifejtésében gyökeredzik, a büntetés épen olyan legyen, mely e tulajdonokkal egyenesen ellenkezik. — A pálcáztatás, mely alatt a szenvedő kínjait eltitkolva, mintegy új erőt fejthet ki s a csudálkozásnak új tárgyává válhatik, ezért véleményem szerint bizonyára a legalkalmatlanabb büntetési mód; a koplalás, asszonyi munka, leberetvált bajusz, tömlöczi öltözet, azaz, egyszóval, a pœnitenziarius rendszer, véleményem szerint hazánkban ezerte nagyobb visszajesztő erővel birand, mint bármely kegyetlen tömlöczünk.

A mi 2-szor a pœnitentiarius rendszernek befolyását a rabokra nézve illeti, elég arra emlékeztetni, mit a halandóság változásáról az amerikai tömlöczökről feljebb említettem, s elég e tekintetes küldöttség minden egyes tagjának személyes tapasztalására hivatkoynom, melyet mostani tömlöczeinkben tartott rabjaink megromlásáról maga szerezhett, hogy az újabb rendszer tökélyeiről meggyőződünk; s ezért, elmellőzve minden bővebb fejtegetést, csak azon módokról szándékozom még szólni, melyek által az újabb rendezetű tömlöczökben e kívánt resultatumokhoz érünk.

Való ugyan, nincs semmi az ember testi jólétére nézve károsabb, mint a véték, s ennyiben minden, a mi a tömlöczökben az erkölcsiség fentartására s növekedésére történik, egyszersmind nagyrészt növeli a rabok testi jólétét is. — Nagyobb világosság végett egyébiránt kétfelé oszthatjuk a pœnitentiaria rendszabályait: olyanokra, melyek a rab testi jólétét érdeklik, s olyanokra, melyek által közelebbről vagy lelki nagyobb megromlásának gátoltatása, vagy erényességének neveltetése czéloztatik.

Az elsőhöz tartoznak mindazon rendszabályok, melyek a tisztaságot, a tömlöcz szellőztetését, a rabok étkeinek mennyiségét s minéműségét, s végre a betegek részére elkészítendő különös betegházi osztályt illetik.

A mi 1-ször a tisztaságot illeti, magyarázat nélkül átláthatja mindenki, mennyire szükséges az oly intézetben, hol már maga az elzárás a testet betegségre hajlandóbbá s több embernek együttléte minden betegséget könnyen ragálylyá teszen; csak azt kívánom említeni itt, hogy való tisztaság a szükséges vízmennyiség nélkül lehetetlen, s hogy azért bármely költségeseznek látszanék, szükséges minden emeletet szivárványok által a kívánt vízmennyiséggel ellátni.

De minden tisztaság nem elég a rabok egészsége fentartására, ha

2-szor: a szobák s főkép a dolgozó termek nem

építtetnek oly módon, hogy bennök a levegő ablakok felnyitása, vagy, ha az elegendő nem volna, különös ventilátorok által megújíttathassék;

3-szor, a mi a rabok ételmei tartását illeti, két túlság vagyon, melyet egyformán szükséges kerülni: az, hogy az étek felette jók ne legyenek s nem olyanok, hogy vagy mennyiségök vagy minéműségök által a rabok egészségi állapotjára káros befolyással lehessenek; — az első balgatagság, mert közönségesen a mivelődés legalantabb fokán álló emberekkel lévén dolga a büntető törvénykezésnek, könnyen történhetnék, hogy magok ezen jobb étek a vétkeknek indító okául szolgálhatnának, — a másik kegyetlenség pedig annyival nagyobb, mennyivel bizonytalanabbak következései.

Rendszabályul e részben csak az adathatik, hogy a rabok tartása soha ne legyen jobb annál, melyet a legszegényebb napszámos munkájával kereshet, ennek alkalmazása egyébiránt egészen az igazgatóság belátására bízván.

Az amerikai tömlöczök nagyobb részében a raboknak étellemmel való ellátása, úgy mint munkájok, egyes vállalókra bízatik, kik az igazgatóság által meghatározott ételmenemeket kiszabott áron elkészítik, s helyébe vagy pénzt vagy a munkának egy részét veszik az igazgatóságtól. S meggondolva, mennyivel alkalmosabb egyes ember ilyenemű foglalatosságokra, mint például főzés, ruházat, melegítés stb. mint egy törvényhatóság, s mennyire szükséges, hogy az, kire e tárgyak bíztnak, a legszorosabb felvigyázat alatt legyen, nem javalhatok a tek. küldöttségnek jobbat, mint e mód követését; azon óvással mindazáltal, hogy

a) A vállaló s a rabok közti viszonyokra a legnagyobb felvigyázat legyen, s az elsőbbnek a belső rendszerre nézve a legkisebb befolyás se engedtessek.

b) Hogy a rabok tartásának kibérlésével, Bentham terve szerint, életbiztosítás köttessék össze a rabok számára, úgy t. i., hogy középhalandóságnak véve

p. o 100-tól 10-et vagy 5-öt évenként, a kibérlő minden e számon felül meghalt rabért bizonyos sumrát kénytelenítették fizetni; mi által a kibérlő haszna a rabok jótartásával összeköttetvén, mintegy biztosítva lehetne az igazgatóság arról, hogy azok sem felette jól, sem kényelmesen tartatni nem fognak, mert ez a kibérlő hasznával össze nem férne; sem oly valamit szenvedni nem lesznek kénytelenek, a mi életükre káros következtést szülhetne.

4-szer. A beteg osztálynak minden esetre két alosztályból kell állania, hogy ragályos betegség esetére az ily betegségben szenvedők minden más betegektől elkülönöztethessenek.

Azon rendszabályok közül, melyek a rab erkölcsi állapotjára hatók, magány és hallgatás a leghatalmasabbak, oly annyira, hogy nélkülök jó tömlöczrendszer nem is képzelhető; bár nem is osztozkodhatom azon sanguinicus reményekben, melyekkel sokan e két rendszabályból minden rab biztos megjobbulását jósolják, véleményem szerint semmi nem szükségesebb tömlöczben, mint ezen elkülönözés (magány és hallgatás csak ehhez vezetnek), mely nélkül tömlöcz csak vétek oskolájává válik, — semmi sem czélirányosabb, mint ezen rendszabályok, melyek által a tömlöcz, bár egyébiránt százszorta kevesebb anyagi szenvedéssel összekötött büntetés, mint egykor, mégis morális szenvedései által több visszajeszto erővel bír; — de egyszersmind, véleményem szerint, semmi nem kevesebbet jobbító.

Mert a mint Apert mondja: «Az ember szabadságra született, soha sem felejtethi ez isteni jogát, s a gondolat, hogy fogva van, ellenszegülésre bírja mindaz ellen, mit felvigyázói tőle kívánhatnak, s nincs talán ember, ki büntetés által belső kép megjobbult volna».

A mi e belső megjobbulást illeti, nem mellőzhetem el az általam ajánlott auburni rendszernek egyik fő hiányát, s az a testi büntetéseknek szüksége, melyet,

meggondolva, hogy e tömlöczök alapja a hallgatás és szakadatlan munka, mindenki könnyen átláthat, s mely annyira elősmert, hogy még a szabad Amerika törvényhozása is a tömlöczi felvigyázóknak e büntetés mérséklett használatára jogot adott. Hogy mi, kiknek köznépe, fájdalom, e büntetéshez szokott, ezt el nem kerülhetjük — világos; azonban ha meggondoljuk, hogy e büntetés csak a legátalkodottabbak ellen használtatik, miután t. i. magános elzáratás, később sötét szobában ágy nélkül, végre böjtöléssel, nem használtak; hogy e tömlöcz maga csak a legnagyobb gonosztevőket zárandja magába (a kisebbekre, mint javalám, a pensilvániai rendszer alkalmaztatván) s hogy azonfelül büntető jegyzékek, s a legnagyobb ütémennyiségnek meghatározása által a rabok egészségéről gondoskodva leend, úgy tartom, e fájdalmas szükség legalább addig ok nem lehet az általam ajánlott rendszer ellen, míg hazánkban a pálcza-büntetés, mint a leggyengébb, a legkisebb véték s kicsapongások fenytékeül használtatni fog, mi hogy mennél előbb megszűnhessék, bizonyára senki sem óhajtja inkább, mint én.

Magány s hallgatás, a mint mondám, csak őrző s nem jobbító eszközök; fájdalom elkeserít, s csak az jobbíthat, mi által boldogok vagyunk. S így a tömlöczben a rabnak fő vigasztalása a munka, az, mi jobbulásának talpköve lehet. Kisebb vagy nagyobb mértékben való ez, de való mindig, mert habár az auburni rendszerben a munka kényszerített, bizonyos, hogy az azért vigasztalás marad, s hogy a munka nélkül való elzárás minden auburni tömlöczben is büntetésnek nézetik.

Ha nagy a haszon, mely e munkából a társaságra háramol, mely egykor nehéz teherként hordozva rabjainak tartását, most már Amerika némely tartományában ezt jövedelmei közé számítja, mindenütt pedig, valahol csak e rendszer behozatott, költségeit tetemesen kevesedni tapasztalta: ezerte nagyobb bizonyára

az, mely általa a szegény rabra elárad. A munka az, melyben iparkodásai czélt találnak, melyben reményeinek egy mező nyílik. A szabad akarat oly gazdag forrása a megelégedésnek s általa a jónak, hogy törvényhozó azt soha tekintet nélkül nem hagyhatja; bármit tegyen egyébiránt, bármily keskeny körökbe szorítsa rabját rendszabályaival, természete győzelmesen ellentáll, — s mert már mindig valaminek kell lenni, hol az ember rablánczok közt is szabad lehessen, a keskeny körben egy nemét a szabadságnak fogja alkotni magának; azért a törvényhozó nem tehet jobbat, mintha e lelki erőnek maga kijeleli mezéjét, melyen hasznossá válhassék. E mező a munka. Nem mintha szabad akaratjában állana dolgozni vagy nem dolgozni, hanem mert szabad többet dolgozni mint mások, mert iparkodása által tömlöczi szerzeményét nevelheti, sőt még rabsága ideje alatt is jó magaviselete által egy magasabb osztályba emelkedhetik és sorsát jobbíthatja, ez vigasztalja lelkét.

Teljes meggyőződés, hogy munka nélkül minden magány s hallgatás mellett is csak igen csekély volna a jobbulás reménye; de nincs semmi, mi azt annyira nevelné, mint ennek következményei, az t. i. hogy ha a rabnak tömlöcztetése idejében keresett bérének egy része általadatik, — s józanul elintézett osztályozás.

Az amerikai tömlöczökben, kivéven a baltimoreit, azon elv szerint, hogy a rab a társaságnak minden munkájával tartozik, a szabadultnak bármely szorgos munka után nem támad joga egyéb, mint egy pár dollárra, mely néki egy új ruházattal együtt azért adatik, hogy e segedelemmel születése helyére visszatérhessen. — Nekem a baltimori rendszer, mely szerint minden rab feladata elvégzése után maga hasznára dolgozik, jobbnak látszik, mert:

1-ször: Neveli annak buzgóságát, s ha a feladat úgy számíttatott ki, hogy általa a társaság költsége fedve legyen (s mivel egyforma szorgalmat valameny-

nyitól reményleni nem lehet, még valamivel több), a költségek megtérítését inkább biztosítja.

2-szor: Mivel a rabot szabaduláskor (mely reá nézve a legveszedelmesebb időszak) az első pillanatokban a szükségtől, mely annyi gonosz tettnek fő oka, megóvja, s

3-szor: Mert a rab setét börtönébe egy reménysugárt eresztve, annak erkölcsiségét neveli; s mert habár a gonosztól vissza nem tart semmi inkább, mint félelem, nincs ellenben semmi, mi az erkölcsiséget inkább nevelné, mint a remény.

Azonban, ha Amerikában e kérdés még elhatározva nincs, ha sokan találatnak ott, kik a baltimori rendszert mint károst mellőzik, Európa viszonyai mások. A munkások sokasága s az ebből eredett munkátlan-ság, az alsóbb néposztályok nagyobb demoralisatiója, a felsőbbeknek kevesebb vallásossága s emberszeretete mindannyi okok, melyek a rabnak szabadulása-kor adandó segítséget szükségessé teszik, oly annyira, hogy eziránt senki nem is kételkedik s mindenki csak a mennyiség iránt vitatkozik.

Nagyobb a kérdés, vajon hasznos-e a rendszer fenntartására nézve, ha a rabnak, míg fogsága tart, szerzeményének egy része kezébe adatik; — én úgy tartom, hogy nem, — mert szorosan eltiltván minden hevítő itallal való élést, eltiltván a pipázást (mit én tömlöczünkben egy rendszabálynak tartok) vajon mire használhatja szerzeményeinek egy részét a rab? Szükségeiről gondoskodik a társaság, gyönyörüségeket nem enged büntetése. Gyümölcsöt vagy kenyeret fog venni magának (így szól Aubanel, ki e rendszert leginkább pártolja), de vajon nem csemegévé válik-e a kenyér is, ha nem szükséges, s ha az, nem tartozik-e a társaság ezzel ellátni rabját, ha a munkára tehetetlen s így minden szerzemény nélkül volna is; s vajon nem érhetné-e el azon morális hasznokat, melyek abból erednek, ha rabsága alatt a rab családjának segélyt küldve, vele összeköttetésben marad, úgy is, ha az

igazgatóság a rab nevében maga rendelkezik ezekről, a nélkül, hogy néki kezébe csak egy fillér is adatnék. — Elég rosszat szül a világon a vagyonbeli különbség, s úgy tartom rosszul érti feladatát, ki vele jobbító házakba irigységet, gyűlölést s mindama rossz indulatokat behozza, melyek e különbségnek szüntelen követői.

Azonban, ha veszélyes a kiszabadultat mint koldust visszataszítani az életbe, bizonyosan nem veszély nélküli reá nézve a kiszabadulás pillanata akkor sem, ha szerzeményrésze nagyobb sommára nevedvén, egyszerre kezébe adatik, s alig tehetni fel, hogy az, ki évekig rabságban tartatva, most egyszerre visszanyeré egész szabadságát, s vele együtt most talán először életében annyi pénzt, mely által az élet oly veszedelmes gyönyöreit egy ideig szabadon éldelheti, szabadságával józanon élni, vagy jövő jólétének jelen gyönyöreit feláldozni tudná! — Ezért véleményem szerint (ott, hol a kiszabadult rabok pártolására s felvigyázására különös társaságok nem léteznek) a legjobb még az, ha a rabnak (mi Genfben s egy idő óta már Franciaországban is történik,) szerzett pénze, csak minekutána már születése helyére ért, adatik által; sőt még ott sem egyszerre, hanem hónaponként kisebb részekben, mi által a szabadult még egy ideig felvigyázat alatt marad, mely reá nézve annyival hasznosabb, mert nem oly lealázó, mint más, például Franciaországban szokásban lévő politikai felvigyázat.

Sokkal nehezebb kérdés az, vajon a raboknak különböző osztályokra való elosztása hasznos-e vagy nem?

Bentham zavart, betegeszünek tekintve a gonosztevőt, kinek jobbítása még mindig reménylhető, s általlátva azt, hogy minden jobbítás csak szabadságból eredhet, a raboknak elosztását javallva, belőlük mintegy kis társaságokat akar alakítani, melyekben egymás közti vetélkedés által, a mint hiszi, végre becsületézés, iparkodás s egy szóval társasági eré-

nyek fognak támadni, melyek nélkül jó senki sem lehet, s melyeket a magános elzárítás, — főkép ha sokáig tart, — egészen elől. — Mivel azonban a bíró csak tetteket ítélhet, ezek pedig a belső megromlottságnak mértékeül soha nem szolgálhatnak s így, ha az elosztás tettek szerint történnék, céliránytalanná, — ha pedig a bíró vagy felvigyázók belső meggyőződése szerint, a legnagyobb, legigazságtalanabb önkénynek válnék, — az osztályozás bírói ítélet által egyáltalában nem javalható, annyival inkább:

minthogy célirányos classificato, mely a rabokra nézve, ha azok társalkodhatnak, káros következtéseket nem szülne, tömlöczökben majdnem épen oly lehetetlen, mint bolondházakban. — Nincs vétek oly különböző, melynek mással érintései nem volnának, s minden társaságban engedményeket tesz az egyes többségnek, mely itt, hol az a vétek iránt való engedékenység, csak káros lehet. — Ha pedig társalkodás nem engedtetik, minden ilyetén, csak vétek szerinti elosztás — haszontalan.

S ezen okoknál fogva magam is minden tömlöcz osztályozásnak ellenére valék, mindaddig, míg a genfi fogház rendszerének megvizsgálása meggyőződésemet változtatá.

A genfi tömlöcz két fő osztályból áll, egyike a gonosztevők, másika az úgynevezett correctionális rabok büntetésének rendeltetvén; ezen fő osztályok mindegyike ismét két alosztálylyá választatik, melyek a rosszabb s a már jobbuló gonosztevők, s hasonlókép a rosszabb s jobbuló correctionálisok osztályainak neveztetnek. — A rab elzárításakor az ítélet határozza el azon fő osztályt, melybe lépnie kell, a törvény némely bűnökre nehezebb, némelyekre könnyebb tömlöczi büntetést szabván, úgy mindazonáltal, hogy első idejét mindig osztályának legszigorúbb szakaszában töltsse; későbbi helye csak a tömlöczi igazgatóságtól vagy inkább önmagaviseletétől függ, mely által a szigorúbb gonosztevők osztályából fokon-

ként a jobbuló correctionálisokéba emelkedhetik, vagy ebből amamba kerülhet, miként azt érdemei hozzák magukkal. — Az osztályok, mint magától értetik, a rabok élelmére s tartásuk szigorúságára nézve különbözök, s azért az igazgatóságnak adott általtételi jog jutalmul is, fenyítékül is szolgálhat, mi annyival jobb, mennyivel szükségesebbek ily indító okok oly intézetben, hol, mihelyest a reményt egészen kizárjuk, hatalmunkat elvesztjük. — Jól tudom, vannak sokan, kik ez osztályozást s főkép az igazgatóságnak engedett általtételi jogot rosszalják, s részemről magam is meg vagyok győződve, hogy a raboknak a tömlöczben mutatott megjobbulásában sokat bízni nem lehet, s hogy rablánczok közt többnyire tettetés a jóság, melyre a rabot csak anyagi jólétének növelése buzdítja: de vajon e tettetés oly nagy szerencsétlenség-e? Vagy nem kellene-e inkább örülnünk oly intézetnek, mely arra bírja az embereket, hogy magukat jóknak tetessék? Ezek azon rendszabályok, melyektől, úgy az auburni, mint a philadelphiai rendszer szerint, minden siker váratik.

Hogy azonban ezek pontosan teljesíttessenek s a tömlöczökben azon rendesség létezzék, melyen minden jobbulás reménye alapul, kettő szükséges: jól alkotott igazgatás és célirányos épület.

Már a mi az elsőt illeti, valamint minden politikus intézetnek sikere leginkább igazgatásától függ, úgy nem várhatni semmi jót tömlöczi jobbításainktól sem, ha a kormányzó személyek gondos választása s a közvéleménynek szüntelen ébersége által nem gondoskodunk mindenekelőtt arról, hogy e rendszer fentartása csak olyanokra bizassék, kik tudomány s jóakarát által annak vitelére érdemesek és képesek. Azonban mivel minden ujítás között nincs veszedelmesebb, mint a formák megújítása, s mivel országba új elvek csak akkor hozhatnak be desorganisatio nélkül, ha erre régi s már mindenki által ismert eszközök használatnak: véleményem szerint a legjobb administratió

bizonyára az leend, mely az új rendszerhez alkalmazva, vármegyei formáinktól, a mennyire lehet, keveset távozand, s így inkább jobbítás, mint valami új léssen a közönség előtt; bármint változzanak az institutiók, szükség, hogy mint a gyermek, ha évek mulva férfivá nőtt, s mindenkihez hasonlóbb, mint ahhoz, ki egykor volt, nevét ne változtassa, mert elvesztené barátjait.

Nevezzen ki a közgyűlés egy, különösen a tömlöczök kormányára s felügyelésére rendelt küldöttséget.

Nevezzen ki ez egy fő-, s két alfogházkormányzót — nehogy e választásokban politikai sympathiák vagy népszerűség oly férfiakat rendeljenek e hivatalra, kik arra kevésbé alkalmasok, mi közválasztásnál könnyen történhetnék.

Függjön minden kulcsár s őr kinevezése egyenesen attól, ki az egészért számolni tartozik, azaz a főkormányzótól. S ha, a mint reménylhetni, a küldöttség, melynek a főkormányzó számolni tartozik, kötelességének megfelel, s a közgyűlés megértve magas állását, mint szüntelen segéd s felvigyázó áll küldöttsége mellett, majdnem biztosan előre mondhatjuk tömlöczi rendszerünk fentartását.

E rendszert megvizsgálva, általláthatja mindenki, hogy az a most létezőtől anyagilag csak igen keveset különbözik. A felvigyázó alispán helyébe egy főkormányzó lép, a várnagy kötelességeit alkormányzók teljesítik, s meglehet, ugyanazon örök s tömlöcztartók segedelmével; csak egy új elem jön az egészbe, a nyilvánosság, ezen nagy őrangyala municipális alkotmányunknak, melynek hibája talán az, hogy mint a nap, mindennek árnyékoldalát kitünteti, de mely, mint ez, formáját s szépségét is előnkbe állítja. — Adjuk a tömlöczigazgatóságot tárgyazó dolognak a lehető legnagyobb nyilvánosságot, s meg lehetünk győződve, hogy annak hibái — ha néha valahogy ilyenek támadnának, hamar el fognak tűnni, mert mint egy nagy lelkiösmeret áll akkor az egész közönség tisztviselője

mellett, s ritka az, ki ezer szavának ellent merne állani.*

A mint fõntebb említém, minden pœnitentiárius rendszer második szüksége egy czélszerû épület; s nem lévén szándékom itt, (hol e folyóirat czéljához képest csak elveket fejtegetek) bővebben a tárgy practikus oldalába belé ereszkednem, csak azon tervre kívánom figyelmeztetni a közönséget, melyet Vaucher-Cremieux építõmester M. C. Aubanel munkájában közlött** s melyet õ, mint a genfi fogház igazgatója, legtökéletesebb gyanánt ajánl. — Elég legyen itt emlékeztetnem arra, hogy pœnitentiárius tömlöcz soha czéljának meg nem felelhet, hacsak különösen e végett nem építettett, s ha elrendelésében nem követték Bentham Panopticumának alapelvei.

Csak a legszorosabb, megszüntelenebb felvigyázat az, mi által a tömlöcz rendszer fennállhat, s nem képzelhetek épületet, melyben e czél úgy elérhetőnék, mint a csillag vagy sugárformájú panopticum által. Ha t. i. a tömlöcz középpontjában lakó kormányzó mind a rabokat, mind felvigyázó õreiket, minden pillanatban láthatja, ha egy tekintettel átnézheti az egyes dolgozó-termeket s folyosókat, melyek, mint e középpontból eredett sugárok, lakását körülfogják, bizonyosak lehetünk arról, hogy a rend csak igen ritkán fog megtõretni. Mint egy mindenható lény áll intézete közepében a felvigyázó, s bár mindenütt jelen nem lehet, e felvigyázat minden pillanatbani lehetősége õr s rabra úgy hat, mintha valóban szakadatlanul tartana. A rab biztos lehet, hogy õre hatalmával visszaélni nem fog, az õr örökké le van kötve kötelességé-

* A ki tömlöczök belsõ rendtartásáról bővebb felvilágosítást kíván, olvassa Beaumont s Tocqueville munkájának második kötetében 171. lap, a connecticuti tömlöcz rendszabályait.

** Czímje e munkának: *Mémoire sur le systhème pénitentiaire adressé en Janvier 1837 á M. le Ministre de l'Intérieur de France. Genève 1838.*

hez, mert nem tudja, nem kémleli-e őt a kormányzó épen e pillanatban.

★

Előadtam, habár rövideden, mindazon elveket, melyeken minden pœnitentiárius rendszer alapul, s melyeket követve a büntető társaság mindazt teszi, a mi a rab anyagi s morális épségének fentartására egyedül tőle függ; de csalatkozik, ki azt véli, hogy mindezek mellett is célját — a mennyire ez morális megjavulás vala — elérheti. Nem magányos elzárás, nem munka, nem hallgatás eszközölhetik ezt; a társaság büntethet, vissza ijeszthet a rossztól, meggátolhatja a gonoszok egymás közti megromlását, de csak egy jobbíthat igazán s örökre: a hit. Minden, mi a tömlöczök javítása körül történt, csak vallásosság következménye vala, csak ez vezeté mindazon emberszerető férfit, kiknek neveiket áldva említjük, e sötét börtönökbe, csak általa örülünk mindazon szép következményeknek, melyeket a tömlöcz javításából eddig tapasztaltunk; csak általa várhatjuk azt, hogy ezen újítást, melynek látásán keblünk feldobog, hazánkban is áldhatni fogjuk. Nem vak eset szüleménye az, hogy a pœnitentiária csak ott létez sikerrel, hol a vallásosság legbuzgóbb: Amerikában, Genfben s Anglia egy részében, míg Franciaország — bár annyira kedvelője minden újításnak, még e részben oly keveset tett.

Nem azon hideg formákból álló vallásosságot értem, mely szavakkal megelégszik, s ha a rabok számára kápolnát épített, melybe rabokon kívül senki nem jár, s lelkipásztort fizet, kit mindenki lenéz: azt gondolja, hogy kötelességének eleget tett. Hogy a vallásosság áldást árasszon el, szükség, hogy emberszerető tettekre buzdítson, hogy a kiengesztelt társaságot megbocsátani tanítsa, s az egyest könyörületességre azok iránt, kiknél jobb talán, de bizonyára boldogabb is. Csak ha ez történik, csak ha a büntető társaság mellett egy másik áll, mely a sülyedett szerencsétlent

magához felemelni igyekszik, csak ha a rendes tömlöczi kormányt egyes polgárok segítik, részint a lelkipásztort felváltva, vigasztalással közelítve a rabokhoz, részint oktattva őket, vagy kiszabadulásuk után jövő jólétükről gondoskodva: csak akkor remélhetni mind ezen institutiók sikerét. Addig bármikép iparkodjék lelkipásztor s tanító, bármily jól rendeltessék el a vasárnapi iskola, bármennyi szentírás osztassék ki a rabok között, hihetőkép hasztalan fáradtunk. Csak, ki jó emberekkel társalkodva, magán érzé a felebaráti szeretet áldásait, csak az fog igazán ragaszkodni vallásához, mely az erényeket tanítja.

Nagy a kor, melyben élünk, s alig van kebel anynyira hideg vagy elszigetelt, ki e sebesen haladó kifejlődést tekintve, nem szorulna vagy emelkednék, miként vagy a reményein túlhaladt vagy azokhoz közelgő időt tekinti! De nagysága nem az, hogy a gőz hatalmát feltalálta s vasútjait építve, minden távolságot eltüntetett s a földet mintegy kisebbé varázsolá, hogy rajta önmagát nagyobbának érezhesse; nem hídjai, csatornái s fenséges építményei, — mert így nagyot tettek a régiek is, s bár zsarnokhatalom építé, csudálva állunk Egyptom pyamisai előtt: — korunknak nagysága az, hogy emberszerető; korunknak dicsősége, hogy az emberi nem vele született nemeségét elismeré; hogy a rabszolgakereskedést megszünteté; a spanyol autodafének lángjait eloltá; hogy a rabok sorsát meggondolva, a kínzást büntetéssé változtatá.

Sietve halad e haza is a század szellemével; mindünnen vasútak méretnek, a Duna síkját gőzösök szántják fel, mindünnen iskolák s intézetek támadnak; hát a tömlöcz-jobbításra nézve nem volna szabad semmit reménylenünk? Csak az anyagi jólét megszerzése után fáradoznék e nagy nemzeti erő s nem volna egy szó, mely arra intene, hogy van valami, mi fényes reményeinknél előbb jár: kötelességünk, kötelességünk azok iránt, kik ellenünk vétkeztek, kik a honi törvényt

megszegék, de nem szüntek meg azért embertársaink lenni; kik véghetetlen keserveket szenvednek, s kiken segítenünk kell, mert segítenünk lehet; s mert embertársaink iránt minden szoros kötelesség, a mi nem lehetetlen.

A ZSIDÓK EMANCIPATIÓJA.

(1840.)

The wild-dove hath her nest, the
fox his cave
Mankind their country — Israel
but the grave!
Byron.

Ha egy nemzet átfutva a pályán, melyre a végzet által felhivatott, végső küzködésében elvérzett; ha százados iparkodás és áldozatok után nemes tettek s dicső szenvedések díjául végre csak egy név maradt, csak egy emlék az emberi nem történeteiben; ha honának szétbonczolt határai között más népek tanýáznak, s mi dicsőségnek épült, csak vesztét hirdeti romjai között: jól illik a köny, melylyel a gondolkozó ez emléknél megáll.

De van valami, mi ennél szomorúabb: látni népet legyőzve, de élve vég csatája után; egy nemzetet haza nélkül, melynek központja nincs, mi körül egyesülnie lehetne s mely mégis a világ minden egyéb lakóitól különvált; mely fegyvereit elveszté s mégis ellenségként üldöztetik; népet egy szóval, mely hazájától megfosztva, mint test nélkül a kísértet bolyg körül nyugtalan, kínok közt, mint egy rég mult kor-nak polgára, idegen az élők között, csak gyűlölést, csak elleneket találva, mintha egy nagy átok függne fején. Ez szomorúabb, ezerszer szomorúabb mindennél, mit e világon láthatunk. S ily nép a zsidó!

Ki nem ösmeri a regét Ahasverró, az örök zsidóról, ki mert Üdvözítónktől, midőn háza előtt kereszt-

jét hordva vizet kért, az enyhítő italt megtagadta, most átkozott halhatatlanságban jár körül az emberek között, magányosan, mint egy rég elvirult tavasznak száraz levele, körülhordva fergetegektől, nem találva helyet, hol fáradt fejével lepihenhessen. Mindenki ösmeri e regét, s alig van, főkép az éjszaki kereszttyén nemzetek között egy, hol az a nép mondái között nagy szerepet nem játszanék. Én nem ösmerek szomorúabbat, nem egyet, mely inkább szívemhez hatna, mert e rege való!

Az örök zsidó nem képzelet; ő él és szenved. Menj a piacra, s hol a néphullámok legtömöttebbek, hol a zaj lehangosabb: ott áll ő, előtte az asztalon vagy földön kitérve koldus holmija, melyet nagy hangon mintegy esdekelve ajánlgat; menj a pusztára s a csárdához közel, honnan víg hangok zengenek elédbe, terhe alatt görnyedve gázol a nehéz homokon át; menj akárhová, e honnak egyik határától a másikig, s fel fogod találni.

Nézd a setét, halvány arcot, mely vonásival keleti származását bizonyítja, nézd a lángoló tekintetet, melyet elnyomott boszú s ki nem elégített vágyak lelkesítenek, nézd szenvedéseit s rá fogsz ismerni. Gúnyolva mutat reá a gyermekcsapat s az átmenő egy megvető tekintetet vet arra, kit az utolsó nem vallana hasonlójának. S ott áll annyi ember között magányosan, elszigetelve egy előítélet által, melyet legyőznie nem lehet, százszorta szerencsétlenebb, mint ha rossz tettek által vesztené a közbecsülést, mert ő nem jobbulhat, véle született vétkét a kegyetlen világ meg nem bocsátja, s bármint ragaszkodják az erényhez, bármint kövesse becsülete utait: szegény maradhat, de zsidó lenni meg nem szünt. S mégis talán, ha szívébe nézhetnénk, ha tudhatnók gondolatait, ha sejdítenők az érzeményeket, melyek keblét kínozza átregzik, talán becsülnünk kellene, kit oly hidegen megvetünk. Talán épen gyermekeire gondol vagy nejeire, kik távol tőle a város legsetétebb utczá-

jában éheznek, kiknek egyetlen reménye ő, a reménytelen, — ő, kitől a társaság mindent elrabolt, csak e szeretetet nem. Vagy talán még szívét nemesebb vágyak töltik el, talán e kebel lángolón tudna szeretni egy hazát, talán az emberiségnek akarna élni ő is, talán a dicsőség nagy gondolata villant át lelkén s szíve feszülten érzi, hogy áldozni tudna; de ki gondol erre, ki, hogy neki is érzeményei lehetnek, melyek őt a pillanatnyi élet porkörén túlemelnék? Megvetve néz reá az átmenő s e semmisítő tekintet felébreszté benne a zsidót, azaz mit annak nevezünk, a szívtelen idegent, ki senkivel rokonságot nem érez, ki, mert más célja nem maradt, csak nyereség után vágyódik, — a szemtelen uzsorást, kinek becsülete nem vala, melyet veszthetne, s ki azért csak szívének forró kívánatát s nem az erkölcs szabályait követi tetteiben, egyszóval az örök zsidót, a jogtalan, a számúzóttat, azt, kit őseink minden emberi jogtól megfosztának, kit mi minden emberi jogra érdemlennék hirdetünk.

S miért? Vajon az állhatatos gyűlölésnek vallásosság-e még oka, vallásosság, mely kegyetlenné válhatik s a legszörnyebb tettekre ragadhat, de legalább indító okaiban tiszta? Vajon korunk keresztyéne, ki megvetve tiporja lábaival a zsidót, még Isten parancsai eszközének hiszi-e magát, mint durvább apái? Vajon azért fordulunk el e néptől, mert Isten vesztét jósolá, mert ájtatosságunk nem engedi, hogy azokkal, kik Üdvözítőnket kínozzák, egyesüljünk? Oh ha ez volna, akkor legalább az indító ok lenne tiszta, akkor szánva e szerencsétlen nép sorsát, elszomorodva nem érdemlett kínain s korom vakultságán, vigasztalhatna a gondolat, hogy e viszonyok egykor változandnak; hihetném, hogy miként en-vallásos fogalmam más, miként én nem boszuló, de áldó istenséget imádok oltáraitom: úgy jönni fog az idő, melyben az egész emberi nem más tanulságot találанд szent könyveinkben, s kiket vallásosság természetök ellen gyűlölni

taníta, annyival könnyebben fogják követni a szeretnek végre megértett parancsait. De ez nem úgy van. A fanatizmus évei megszűntek; korunknak bélyege — fájdalom — inkább vallásos közömbösség, mint túlhév; s kiknek keblét hit lelkesíti napjainkban, rég átláták, hogy az, ki e hitet alapítja, nem követőiért, hanem az egész emberi nemért vérezett, hogy haldokló ajkai egy egész világ felett elmondák áldásukat, s hogy ő, ki imádkozni ekként tanított: «... és bocsásd meg a mi vétkeinket, miként mi is megbocsátunk azoknak, kik ellenünk vétkezének», ő, ki ellenei előtt maga mondá: «Bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit tesznek» — nem akarhatá, hogy nevében egy ártatlan nemzet ezredéves elnyomás alatt szenvedjen. — Korunk keresztyénei tudják, hogy miként Isten jók és rosszak felett egyenlően fel hagyja kelni napját, miként a csillagok egyenlően sugárznak, a föld egyenlően zöldel jámbor s gonosztevő körül, hogy miként az isteni gondviselés egy messze terjedő faként az egész emberi nem felett terjeszti ágait, hogy alatta pihenjünk mind, hogy mindenkinek tőle jöjjenek az öröm hamar fonnyadó virágai, tőle az élvezet édes gyümölcsei: úgy földi feladásunk áldást terjeszteni egész körünkre, jót tenni mindenkivel, ki hozzánk közelít; s mert Isten más jelt nem adott, miből felebarátunkat megösmérhetnők, mint emberi arczvonásait: szeretni minden embert. Korunk keresztyénei tudják, hogy minden kebelben szív dobog, szerelem után vágyódó, mint az övök, — hogy gyengék és segédszükségben vagyunk valamennyien; miért taszítanak ők el maguktól azt, ki szeretve közelített; miért ne ragadnának meg minden kezét, mely feléjük nyúl; hisz e rövid életben oly ritka az alkalom, melyben jót tehetünk, s ha jó, el kell-e mulasztanunk a szép pillanatot? El lehet-e felejtkeznünk, hogy minden jó, mit tevénk, nyereség: mert ha jótéteményünk érdemetlent segíté is néha, legalább mindig mindegyikünket emelé? Nem, — szívem teljes meggyőző-

déséből mondom, — nem a vallás oka, ha a zsidóknak még maiglan emberi jogaik megtagadtatnak; nem azok, kiknek kebleiket hit lelkesíti, tartják vissza az igazságot. Ezerek között, kik a zsidók ellen leghangosabban felszólalnak, alig van tán egy, ki a legvallástalanabb keresztyént, ki magát az atheistát a zsidókkal hasonló helyzetbe akarná hozni; mindazon balgatag mesék, melyek a középkorban a zsidók ellen felhozattak, ma legfeljebb mosolygást gerjesztenek; nem hiszi senki, hogy zsidók néha keresztyén vérről áldoznak, hogy nagy ünnepeken keresztyén gyermekeket ölnek, hogy hamis esküvések náluk keresztyének ellen tiltva nincsenek, s mi több, hogy ilyen balgaságok valaha mondattak; mert mi volna elég nevetségesen hihetetlen, min rosszakarat kételkednék? Korunkban mindezt egy pár dajkán kívül talán senki nem hiszi.

S miért hát ennyi indulatosság, valahányszor a zsidók polgárosítása szőnyegre kerül? Miért a panaszok a kormány ellen, mely e népnek oly kevés engedelményeket ada, de ezekkel is megmutatá, hogy haladni s egy jobb jövőt előkészíteni akar? Miért a keserű gúny s rágalom azon férfiak ellen, kik mult országgyűlésünkön e nagy igazság mellett felszólaltak, s a törvényhozásnak, legnemesebb tetteben, eszközei valának? Miért ennyi zaj, ennyi lelkesedés azoknál, kik talán, ha önszabadságukról volna szó, nem mutatnának annyi lelkesedést, mint most, midőn embertársaik elnyomatása czéluk? Egy előítélet, egy nagy ezredes előítélet; jaj annak, ki e szentséghez közelíteni merne; jaj annak, ki ez agyaglábú colosst meg merné rendíteni, ki e Sais-szoborról istentelen kezekkel le merné rántani a fátyolt: a szörnyeteg ledőlhetne, a fátyol alól a vélt istennő arcjai helyett undok rém állna előttünk, s mi lenne a világból, ha még előítéletei sem lennének szentek! Mi lenne annyi jámbor vargasszabóból, mi a boltoslegények keresztyén hadából, ha végre zsidó is felvétetnék fenséges körükbe? Hol

keresse az árva keresztyén mindennapi kenyerét, ha a zsidóknak is birtokjog adatik? Nem elég-e, hogy a zsidót tűrjük, hogy az ország minden terheiben részt vehet, hogy védelmére vérezik, kifejlődésében ő is iparkodhatik, s érdemeinek dicső jutalmául azon levegőt szívja, melyet mi, s oly nagy sirt talál, mint bármely keresztyén; nem elég mindez, s mit kívánhatnak még, mit adhatunk mi vesztünk nélkül? Ha a zsidóknak birtokjog adatik, a jószágok becse emelkedni fog, s a keresztyén drágábban acquirálhat; ha a czéhekbe felvétetnek, talán jobban dolgoznának, s a keresztyén mesterember nagyobb szorgalomra kényszeríttetnék; s nem istentelenség-e ez? Minek legyünk keresztyének, ha némi haszon nincs összekötte vallásunkkal?

Az előítélet önösséggel lépett frigyre, s ez az, mi a zsidók polgárosítása ellen felhozva, a józan ész elfogulatlan ítéletét meggyőzhetné, hogy nincs egyetlen egy erősség, mely vagy semmit vagy épen az ellenkezőt nem bizonyítaná, arról meg vagyok győződve, s ezt reménylem kimutathatni.

Ifjuságom első éveitől szívem minden elnyomás ellen feldobogott; gyűlöltem a zsarnokságot, inkább belső ösztönömet követve, mint azért, mert a szabadság áldásairól még okok meggyőzének, s innen van, hogy a zsidók polgárosításának kérdése, még minekelőtte az hazánkban szőnyegre került, már egész figyelmemet magára vonta. Olvastam sokat a polgárosítás mellett, sokat ellene, s ha véleményeimben, melyeket benső meggyőződéseim szerint választék, csalódtam: legalább arról kezes vagyok mindenkinek, hogy tudva nem fogok elhallgatni semmit, mi a zsidók polgárosítása ellen felhozva, a legkisebb fontossággal bírna; s bátran felszólítok mindenkit, ki a felhozandókon kívül még valamit mondhatna a polgárosítás ellen, hogy azt bármely helyen közölje, tökéletesen meg lévén győződve, hogy az igazságnak semmi nem használhat úgy, mint ha vitatás alá vétetik.

Ne várjon senki újat e lapokban; ne keressen eredetiséget s meglepő elmésségeket: az okok, melyek ez ügy mellett szólnak, velünk születtek, s az olvasó, ha előítéleteiről lemond, önszívében annyit fog találni, mint soraimban. El fogok kerülni minden lelkesülést, elfojtani minden keserúséget s bár nehéz nyugodtnak maradni, hol embertársaink elnyomatása forog kérdésben, hideg okokkal és száraz statisztikai adatokkal kívánom bebizonyítani állításomat, teljesen meggyőződve, hogy az igazság legszebb, ha mézítelen állíttatik elénkbe s zászlói alatt az író nem keres más érdemet, mint azt, hogy bátran kimondá.

I.

Az első ok, mely a zsidók emancipációja ellen legtöbbször s legnagyobb bizodalommal felhozatik: a zsidók általános romlottsága. A zsidók alávalók s azért érdemetlenek minden szabadságra; a polgári jogok, melyeket velük osztani akarnának, csak rosszra, csak minkárunkra fognának használtatni, s azért csak lágyszivű érzelgés szólalhat fel e polgárosítás mellett.

Talán nem helytelenül felelhetnénk erre, hogy a szabadság nem oly valami, mit érdekéért jutalmul adni rajtunk áll; hogy az minden embernek vele született joga, melytől véték nélkül senki által meg nem fosztathatik; mondhatnók: az, hogy valaki a polgári jogokkal visszaélhetne, egy egész néposztálynak kizárására elég ok nem lehet; hogy maga Drako csak elkövetett vétkek büntetésében vala kegyetlen, s a legvérengzőbb zsarnok egy népnek vétkeit legfőlebb az által bünteté, hogy minden tizediket vérezteté; mondhatnám, hogy valakit jobbíthatlannak hirdetni, kinek jobbításáért semmit nem tevénk, nem igazságos; s hogy miután korunkban a legundokabb gonosztevőre sem szoktunk bélyeget nyomni, a szégyenjel, melyet egy egész nemzetre nyománk, talán

épen oly kegyetlen. De minek ennyi ok? Vessünk egy tekintetet a zsidók történeteire, s vajon mi vádolhatjuk romlottságukat, mi, kik őket ezredeig elnyomtuk, kik őket üldöztük és megvetettük, míg kebleikben minden nemesebb szikra elaludt? Mi, kik bennük soha hasonlóinkat elösmerni nem akartuk, kik bennük erényeket nem kerestünk s legfeljebb könnyűüretességgel, de soha rokon érzettel nem tekinténk le hozzájuk; vajon rajtunk áll-e most szemükre hányni romlottságukat, rajtuk a láncznyomra mutatva, melyet majdnem kétezredes szolgaság karjaira nyomott, azt mondani: el tőlem szolgál! Vajon azon zsidóknál, kik, mióta városuk romokba dőlt, csak kegyetlen üldözéseket találtak, kereshetünk-e moralitást; náluk, kiknél az egész középkor egy hosszú martyrság valásukért, kiket Németországban a pór- és kereszteshadak ezrenként gyilkolnak, kiket Francziaországban 1182-ben Filep Ágoston, később IV. Filep elűz, kik midőn visszatérnek, 1320-ban keresztyén rablók által, később az 1348-iki pestis alkalmával a kutak megmérgezése ürügye alatt ezrenként gyilkoltatnak, 1594-ben ismét elűzetnek; náluk, kik Angliában Oroszlánszívű Richard s János alatt hasonló üldözéseket szenvednek; kiket a királytól az utolsó báróig mindenki zsarol, nehezen szerzett birtokuktól mindenki büntetlen megfoszt s végre 1290-ben az ország elűz; kik Spanyolországban — hol egy ideig a maurok alatt megpihentek — végre hallatlan üldözések után, melyeket 1380 s 1390-ben a burgosi s valladolidi cortesek határozatai következtében vak térítési buzgóság által szenvedének, 1492-ben 300,000 számmal hazájukból elűzetnek; kik Portugalliában 1506-ban kényszerítve megtérítetnek; náluk, kik mindig s mindenütt üldöztetve, ha néha egy pár évig zsarnokuk felhagya kegyetlenségeivel, előre tudhaták: hisz csak azért engedtetnek e szűnnapok, hogy vagyont keresve, annyival hasznosabb martalékká váljanak, — mint a gazda megheverteti marháját, hogy kihízzék,

minekelőtte a mézszárszékre hurczoltatik; vajon náluk, a megvetett, a lábbal tiport, a kiűzött s vérpadra hurczolt zsidóknál kereshetünk-e magas érzelmeket? S ha azon nemzetben, melynek syndicusa Toulouseban nagy ünnepeken a templom előtt pofoztatott; melynek Beriersben évenként virágvasárnap előtt való napon a nép a templomban kövezésére intetett; melynek tagjai Wormsban a dorbézoló tanácsbeliek jelenlétében évenként egyszer száraz malomban bizonyos mennyiségű gabona megőrlésére a kerékhez fogattak s marhaként ostoroztattak; melynek polgárai közül senki biztos nem vala, hogy — mint a bristoli zsidó János király alatt — naponként egy-egy fogától megfosztatni nem fog, míg vagyónát a zsarnoknak ki nem adá, vagy mint annyian, az inquisitió máglyáin nem fogja végezni kínos életét; ha azon nemzetben, mely ennyit szenvedett a nélkül, hogy ellenállhatna, nagy becsületérzést nem találunk, vajon csodálatos-e ez? S ha mindaz, mit a polgárosítás ellenei e nemzet romlottóságáról mondanak, állana; ha mindazon kedvező itéletek, melyek e nemzet erkölcsi tulajdonairól anyfiak által hozattak, mind csak érzélgésszülte ábrándozások; ha Streckfuss, ki a zsidók polgárosítása ellen írt, midőn épen a legaljasabb osztályról szólva úgy nyilatkozik, hogy ez osztálytól bizonyos neki tulajdon erényeket, mértékletességet, szorgalmat, aszszonyai erkölcsiségét és szülők iránti tiszteletet eltagadni nem lehet,* csak túlságos zsidószeretetből szólt; ha Peel Róbert, ki egyébként túlérzelgőnek nem tartatik, s a polgárosítás ellen szólott, midőn kimondá, hogy igazságtalianságnak tartaná, ha a zsidók magaviseletében keresne okokat polgárosításuk ellen, mert teljes meggyőződése szerint az semmi okot nem ád: e nép magasabb osztályai jóltevők s tiszteletreméltók lévén, alsóbb osztályai semmivel sem

* Streckfuss: *Über das Verhältniss der Juden zu christlichen Staaten.*

rosszabbak, mint más, ő felsége kormánya alatt élő alattvalók,* — csak lágykeblű költő; ha mondom minden, mi a zsidók romlottóságáról mondatott, mondatik s még mondatni fog, áll: vajon mi mást bizonyít mindez, mint hogy nemzetek elnyomás által erenyeiket elvesztik; s valóban nem vala szükségünk a zsidókra ennek bebizonyítására. A hatalmas rómaiak ivadéka, a görögök napjainkban, Spanyolország, — miután rajta egy háromszázados zsarnokság átment — elég világosan szólnak, s talán minden gondolkozó emberek között nincs egy, ki ezen valaha kételkedett volna.

Isten szabadságra teremté az embert, s csak hol e természetes elemében látjuk, ítélhetünk természetéről. Mint a fa, mely a mezőn egy zöld óriásként állna elődbe, messze szétterjesztve virágos ágait, szűk körbe szorítva mint egy törpe bokor áll előtted: úgy az ember, kit talán az ég nagyra teremté, eltörpül a szolgaság elnyomó korlátai között; a szolgálta rablanczai elgyengítik végre a legerősebb férfikart, s nincs oly jó szív, mely sokáig szeretni tudna, ha csak gyűlölésre talál okot.

De mit tartozik ez a tárgyhoz? — így szólnak a polgárosítás ellenei. A zsidók elromlottak — megengedjük, hogy azért, mert elnyomottak, — de romlottak mindenesetre; s épen ezért érdemetlenek minden polgári jog gyakorlására. Nincs fukarabb ember a zsidónál — így szólnak ellenei; — lelkük egész erejéből csak pénz után fáradva, nincs oly szent elv, melyet ennek fel nem áldoznának; s van-e vagy volt-e valaha csalárdabb nemzet, mint ez; félenkebb minden nemesben s mégis oly állhatatos, oly engesztelhetetlen gyűlölésében a keresztyének ellen?

Ezek majdnem azon főhibák, melyekkel a zsidók elleneik által vádoltatnak. Talán némi mentségeket is felhozhatnék védelmökre. Mondhatnám, hogy minden

* Peel Róbert beszédje 1830-ban.

embernek legalább egy remény kell; hogy minden embernek szükséges egy pálya, melyen haladnia, egy cél, mely felé iparkodnia lehessen; s hogy ha a zsidó csak pénz után fárad, ha pénz azon remény, azon cél, mely felé szüntelen halad, ha öröme, ha vágya, mindene pénz, mely után fáradva vak szomjában néha erkölcstelen eszközökhöz nyúl: talán nem egészen őt okozhatjuk, ki előtt minden egyéb út el vala zárva, hanem inkább azokat, kik őt e sivatag pályára szoríták, kiknek tettei a küzködőnek fülébe kiáltják: «Légy becsületes s megvetlek; légy gazdag s megvetlek úgy is, de hódolok előtted; légy becsületes s elűzlek ajtóm elől, ha koldulsz, légy gazdag s barátilag megszorítom aranyval telt kezedet.» Mondhatnám, hogy a gyengének elnyomója ellen nincs egyéb fegyvere, mint csalfasága, hogy a szolgáról mást tettetésnél nem kívánhatunk, s hogy nem csodálatos, ha az, kit földön csúszni kényszerítünk, végre kigyó természetét vevé magára. Mondhatnám, hogy körülfogva veszélyektől, ezredeken által naponként fenyegetve személyökben s vagyonukban, e nép, mely mint egy a százhoz, úgy álla elnyomóinak ellenében, szükségkép félenkké vált. Mondhatnám végre, hogy azon gyűlölség, mely néhány zsidó kebelében a keresztyének ellen netalán találtatik, természetes; hogy minden embernél, bármennyire alázta azt zsarnoka, legalább a szív szabad marad, legalább a gyűlölségben, melylyel elnyomójára tekint, lángol a szikra, mely a szabadságot szeretné; hogy alávalóbbat nem ösmerek egy megelégedett szolgánál; — mondhatnám, hogy e gyűlölés közös, s hogy az egy Shylockra, kit a halhatatlan Shakspeare *Velenczei kalmárjában* oly szörnyű színekkel festett, ezer keresztyén nevet hozhatnék fel, mely e zsidó mellett bátran megállhat; hogy példákat idézhetnék, nem a költészet halhatatlan műveiből, hanem történetkönyveinkből mérítve, példákat, hol nem egy font keresztyén-hús, hanem ezer zsidó vére kivántatott. De minek ez? Ke-

vesen vannak, kik a zsidók elnyomatásának okait nem ösmernék, kevesen, kik nem tudnák, hogy minden hibájok keresztyén kezek által ápoltatott; romlottságuknak egész fája csak keresztyén földön izmosodhatott ennyire. Ők romlottak, — mi közünk, hogy apáink kegyetlensége által lettek azzá; — nem rajtunk áll őket megjobbítani, s így, a mint vannak, polgárosításuk lehetetlen.

De vajon áll-e ezen következtetés? Ha volnának is hibák, melyek egyes személyeket a polgárosításra alkalmatlanokká tesznek; ha e hibákat egy egész népről a priori képtelenség nélkül fel lehetne is tennünk: vajon azok, melyekkel a zsidók vádoltatnak, olyanok-e?

A fukar, kinek pénznél nincs nagyobb érdeke, nem lehet-e hasznos polgára az országnak, főkép ez anyagi érdekek korában, midőn népek s egyesek gazdagságuk növelésén fáradsz? Hol Macchiavellek kormányoztak, a tettetés a polgárosításra alkalmatlanná tehet-e valakit? Vagy mondhatjuk-e: mert Áron- vagy Izsáknak merészsége nincs, a szabó czéh által fel nem vétethetik, vagy nem készíthet jó kardokat, mert velök víni nem tud? Vagy végre azon keresztyéngyűlölésből, melylyel a zsidók vádoltatnak, az következik-e, hogy törvényeinknek engedelmeskedni nem fognak, s önmagokat a legsúlyosb büntetéseknek fogják kitenni, csak hogy egy keresztyénnek ártsanak? Hisz ők fukarok, hogy sértének önérdekeiket? Ők tettető, miért nem színlelnék el gyűlöléseket? Ők félénkek, hogy mernék megszegni a törvényt s magukra vonni a nehéz büntetés súlyát?

Nincsenek-e köztünk keresztyének között is fukarok, tettető, félénkek, gyűlölők; nincsenek-e keresztyén népeink között is olyanok, kik ezen, vagy más, még sokkal veszedelmesebb hibákra mintegy természetes hajlandóságot mutatnak — s kinek jutott még eszébe egy keresztyénnek a polgárosítástól megfosztását kívánni hibáiért? Ki merné mondani, hogy mert a spa-

nyol boszuálló, a hollandi fukar, a nápolyi nem vi-téz, a görög tettető: e nemzetek polgári jogok gya-korlására alkalmatlanok? Mintha az Úristen bizo-nyos phrenologiai rend szerint teremtené nemzeteit, s rajtunk keresztýéneken állana megnézni koponyáikat s nyugodtan elmondani, hogy alávalóságra teremtettek. Vagy csak a zsidónál szabad ez? Hagyján! engedjük meg még ezt is, ösmerjük el, hogy Isten épen e föld legrosszabb népét választá magának; hogy épen a legalábbvaló, legjobbbíthatlanabb népnek hirdeté igéit, melyek vallásunk alapjául szolgálnak: vajon azok, kik a zsidókat nemzeti romlottságuk miatt min-den joptól megfosztanak, elfelejtik-e, hogy a zsidónak csak keresztelés szükséges, hogy mindezen jogokban részesüljön; hogy csak egy alávalóság kell, csak egy tettetéssel több s hogy az, ki Mózes vallását meg-gyözödése ellen elhagyá, mihelyt vallástalanná lett — azaz: az országnak erkölcsiségére nézve egy bizto-sítással kevesebbet ad — körünkbe felvétetik; s vajon hol ez létezik, hol az apostasia minden polgári jog-nak elnyerésére biztos utat nyit, lehet-e jó lelkiisme-rettel a zsidó erénytelenségét felhozni polgárosítása ellen?

Vagy ha a zsidók napjainkban kizárólag kereske-déssel foglalatoskodnak, s ez, főkép úgy úzve, mint általok úzetik, csakugyan oly demoralisáló, mint az emancipáció ellenei által közönségesen állítatik: le-het-e ezt az emancipáció ellen okul felhozni? Ha azon életmód, melyet a zsidó népesség többnyire kö-vet, a közállományra nézve veszélyes: miért nem til-tanók el inkább a keresetmódot, mely nem-polgáro-sított zsidók által úzve, azért veszélyes lenni meg nem szűnt; ha pedig nem az, miért büntetni egy egész nemzetet azért, mert egyes tagjai egy talán alacsony, de ártatlan módon keresik élelmüket, főkép ha bebizonyított, hogy annak ily módon való ke-resésére kényszerítve vala? Mert vajon ezt ki meri tagadni? Ki nem ösmeri el, hogy a zsidók csak épen

elnyomás által, s mert előttök minden más életmód elzárattott, emelkedhetnének ennyire az egy szabadon engedett kereskedésben? * Hazájukban: Palestina-, Syria-, Babylonia- s Mesopotamiában a kalifatus idejéig a zsidók földművelés- és mesterségekből éltek. Szent könyveik egészen szántóvető népesség viszonyaira irottak. Talmudjok, mely szokásaikat, törvényeiket s úgyszólván egész nemzeti éltöket foglalja magában, valahányszor kereset- s mesterségekről szól, mezei munkát, bor- és olajsajtólókat, ételadást s szállítást emleget; a városi foglalatosságok között építők, kertészek, asztalosok, kovácsok stb. említettnek, néha hajósok, számár- s tevehajtók js.

«De — így szól Jost, az izraeliták történeteinek szerzője — nem emlékezem oly törvényre, mely arra mutatna, hogy ezen korban a kereskedés a zsidók között kitünő, vagy csak nagyobb tiszteletben lett volna.»

Afrikában s Ázsiában a zsidók régóta mesterségeket űznek; a hol az emancipáció létre jött, mindenütt napról-napra több zsidó fordul a kereskedéstől mesterségekhez.

Württembergben, hol a zsidók 1828-ban részlegesen emancipáltattak, 1836-ban, midőn végre tökéletes polgárosításuk kimondatott, a kamarai viták között már nyilván említettett, hogy e rövid időszak alatt is már sok fiatal izraelita kereskedés helyett más mesterségekre adta magát.

Ugyanaz tapasztaltatott Bavariában. «Felvehetni, — így szól Graser ** a felső mainai kerületről szólva — hogy kivéven néhány személyt, kik gyengélkedő szülőiknek segítségeül a kereskedést el nem hagyhaták, az egész fiatal férfinépség művészet-, tudomány- s

* *Offenes Sendschreiben an den Herrn Geh. Ober-Regierungsrath K. Streckfuss zur Verständigung über einige Punkte in dem Verhältnisse der Juden.*

** *Das Judenthum und seine Reform. Bayreuth. 1828.*

mesterségek vagy mezei gazdasággal foglalatoskodik. Hét esztendő előtt (1821) már 300 zsidó mesterfiú s 50 legény találtatott a felső mainai kerületben stb.» A felszabadító edict kihirdetése előtt majdnem az egész, e kerületben mintegy 1400 családból álló népesség schacherből élt, most az ezen életmódot követők száma majdnem 280-ra szállt.

Badenben, hol a zsidók majdnem minden polgári joggal bírnak — kivéven azt, hogy kamarai követeknek nem választathatnak, — midőn a második kamarában tökéletes polgárosításuk vala szőnyegen, Winter statusminister így szólt: «Kötelesnek tartom magamat nyilván kimondani, hogy a zsidók magukat e szabadságra mindig érdemeseknek mutatták. Mezei gazdaságra s mesterségekre vetették magukat, úgy, hogy városban nehezen lesz oly mesterség, mely egy vagy több zsidó által nem űzetnék.»

Ha tehát e tisztán kereskedő irány, — mely sokak által a zsidók romlottsága fő okának állítatik — e nemzetnek egykor nem vala tulajdona; ha szent könyveiből világos, hogy ezen irány nem vallásának következése, hanem egyedül azon elnyomásé, mely mihelyt eltűnik vagy csak gyengül, e természetnek állított hajlandóság megváltozik: vajon — ha a zsidók kereskedési iparja az országra nézve káros, a zsidók erkölcsiségére veszélyes, mit én tagadni nem akarok, — nem volna-e józanabb e próbált módhoz folyamodni s inkább a polgárosításban keresni a baj megszűnését, melyet annyi üldözés nem gyengíthete; józanabb főkép most, midőn mind törvénykönyveink, mind a jelen egyformán bizonyítják, hogy mindenik javítást, mely a zsidók polgári létére nézve történt, aránylagos erkölcsi jobbulás követe.

Kordovában, hol a zsidók az arabok alatt valamivel jobb napokat éltek, Afrikában s Törökországban, főkép e birodalom kezdetén, midőn sorsuk még a keresztyéneknél is jobb vala, erkölcsi állapotjuk örvendetesebb. Ugyanezt látjuk napjainkban mindazon

országokban, hol az emancipáció vagy tökéletesen mint Anhalt-, Kurhessen-, Württemberg-, Holland-, Belgium-, Franciaország- s Amerikában, vagy legalább részben, mint Weimar-, Nassau-, Baden-, Poroszország-, Dánia- s Angolhonban már törvénynyé lett s hol a haladást — ha egyes bizonyságokat felhozni nem akarok is — világosan már azt is bizonyítja, hogy Amerikában több congressusi küldött, Franciaországban már egy kamarai követ, s más mind hadi, mind polgári hivatalokra, úgy Hollandia és Belgiumban is a legfontosabb hivatalokra zsidók választattak; s Angliában, hol már előbb is egy részleges emancipáció létezett, midőn e kérdés 1830-ban szőnyegre került, az emancipáció ellen nem egy, mellette sok petitio terjesztetett a parlament elibe, nemcsak a legjelesebb városoktól s jelesen London által egy 14,000 aláírással, hanem még cambridgei egyházi személyek részéről is.

Michaelis korában — állítása szerint — tolvajvizsgálódásoknál a gonosztevők felénél több még zsidókból álla; 50 esztendővel később dr. Mittermaier a kamara előtt nyilván előadja, hogy Badenben 1735 vizsgálódás alatt levő személy között csak 12 zsidó terhelhetett a lopás gyanújával.

Mind ebből, úgy hiszem, eléggé világos, hogy a zsidók romlottsága, ha az léteznék is, a polgárosítás ellen legfeljebb ürügyül, de bizonyosan okúl nem szolgálhat. De vajon e nemzetnél, épen mi erkölcsi tulajdonait illeti, nincs-e semmi, mi részvétünket érdemlené? Vajon azon nép, mely ellenséges nemzetek s harcok között, annyiszor győzve s legyőzve, vallását rablánczokban is megtartá; mely a hatalmas Róma csapásai alatt ledöntve, miután oltárai mellett hallatlan vitézséggel küzdött s városát még egyszer visszavéve s ismét elveszté, végre a nemzetek sorából kitöröltetve, hosszú vándorlásban eldődeinek hitét elviszi magával; mely túrve, mit soha nemzet nem túrt, a hidegen gúnyoló megvetéstől vérengző üldözéseki

mindent, mit emberi kegyetlenség csak képzelhet; mely szétszórva a világ minden részein, bár ellenállni gyenge, vallását a pogányok, mozlimek s keresztyének ellen mindenütt megtartá, midőn vallásának követése csak vérpadra vezethető, s midőn elhagyása minden világi élvezetre utat nyitott, mely üldözések s csábítás között egyformán állandó vala: — nem érdemli-e részvétünket? Van egy része a zsidók jellemének, mely sokszor kellemetlen, vizzataszító, sőt nevetséges; de van egy, mely bármennyi előítélettel s elfogultsággal tekintsünk is e népre, akaratlanul is tiszteletre kényszerít, s az: vallásossága. Ugyanazon zsidó, kit, ha csak keresztyénekkal látjuk viszonyokban, talán megvethetnénk; ki itt szívtelen fukar: különben mint jó atya, jó férj, s mint vallásosainak hív barátja áll előttünk; a szegény zsidó nem hasztalan fog koczogni ajtáján, nincs senki oly alávaló Mózes követői között, kivel rokonságot nem érezne. Ugyanazon zsidó, ki félénken hizelg elnyomóinak s nyugodt egykedvűséggel hordja lánczait, ellentállhatatlan hívséggel ragaszkodik vallásához, bátran néz minden kín, maga a halál elébe inkább, mintsem hogy apái oltárait elhagyná. Ugyanazon zsidó, ki talmúdjából tanult előítéleteihez gyermeki makacssággal ragaszkodik, Kánaán nemzetei között hősi szilárdsággal megtartá egy Istenének hitét, s vele azon fenséges morált, melyen magasabban álló keresztyénségünk épült. A zsidó nép, mint egy pénz egyik oldala, elkopott, de a másik még megtartá hajdani benyomásait, s nem oly nemtelen lehet azon ércz, mely ezredeken át mindennek ellent áll. S az, ki mint szolgál, annyi üldözések között ellent tud állni, nem érdemtelen, hogy polgárrá felvéve a közszabadság védelmében részt vehessen; a kő, melyet csapásaink szét nem törének, nem fogja gyengíteni országunk építményét, ha belé felvétetik.

De — így szólnak tovább a polgárosítás ellenei — mindez igaz lehet, de a polgárosításra nézve nem bizonyít semmit. Európa több országában a zsidók

világosabb példáit adák jobbulásuknak, mint hogy ezt többé okúl lehetne felhozni ellenök és sir Róbert Peel s mindazon felvilágosodottabb tagjai azon angol parlamentnek, kik az emancipatió ellen szavaztak s mindazon jelesebb írók, kik ellene irtak, mai nap elhagyva az erkölcsi okot, más fontosabb alapból indulnak ki, s ez nemzetiségük. «A zsidók — így szól lord Belgrave az alsó-házban május 17 én 1830-ban — támaszkodva vallásukra, mindig különös nemzetnek tartván magukat, a polgári jogokból önmagukat zárják ki. Hol a zsidók e föld kerektségén megjelentek, mindenütt egyenlő állhatatossággal ragaszkodtak nemzetiségükhöz. Vagy a zsidó Angliában — az, ki Montmouthstreetben ócska holmival, s az, ki a börzén országkölcsonokkal kereskedett — vajon akarta-e valaha érdekeit e nemzet nagy institutióival egybekötni? Ő soha való egyezsége nem léphetett, a britt történeteknek babérjai neki érdektelenek, az ő szive fel nem dobog emlékeinknél, ő nem vesz részt abban, mit mi szeretünk: mert azon pillanatban, melyben keblét az angol érzeményei töltenék el, megszünnék zsidó lenni. S a zsidók nem keresnek ily szoros kapcsolatot, ők más reményekkel néznek a jövőbe, ők egy más éghajlat lakói, polgárai egy más hazának, mely felé szemeik változhatatlan vágygyal szüntelen fordulnak.»

S majdnem így ír dr. Paulus.* «A zsidóság, míg rabinus és mózesi értelemben zsidó maradni akar, polgári jogokat egy nemzetnél sem gyakorolhat, mivel maga elkülönözve fennálló nemzet kíván maradni, s vallási kötelességének tartja, hogy mindazon nemzetektől, melyeknél menedéket talált, elkülönözve fennálljon. Már az, ki magát más nemzethez tartozónak tekinti s elkülönzésében tovább is maradni kíván, sőt

* *Die jüdische National-Absonderung nach Ursprung, Folgen, und Besserungsmitteln. Oder über Pflichten, Rechte und Verordnungen zur Verbesserung der jüdischen Schutzbürgerschaft in Deutschland v. Dr. H. E. G. Paulus, Heidelberg 1831.*

magát erre lekötelve hiszi, józanon sem nem kívánhatja, sem nem nyerheti azon jogokat, melyeknek fő feltétele, hogy az, ki ezeket gyakorolja, a nemzethez tartozzék, — s így a zsidóság sem, mely szétszórva a világ kerektségén, ugyanazon zsidó, minden más nemzetektől eltérő, házasság s más közös szokások s törvények által elkülönözött nemzetiségét kívánja fentartani. »

S vajon nálunk — így szólnak a polgárosítás elleni — hazánkban, hol a zsidók polgárosításával ezen idegen elem egy még csak fejlődő nemzetiséggel jönne érintésbe, vajon nem fogna-e veszély háramlani nemzetiségünkre, ez oly nehezen, annyi áldozatokkal feltartott kincsre, s nem józanabb-e lemondani, vagy legalább boldogabb időkre halasztani e máskép igazságos törvényt, mint ily veszélylyel szembeszállni? S megvallom, ha ez állna, ha ezen állítás csak legkisebb valószínűséggel birna előttem, bármi forrón óhajtom is, hogy e minden igazság által kívánt törvény végre létrejőjön, én magam volnék az, ki ellene szólalnék. Én kosmopolita nem vagyok; mindazon szépen hangzó beszédek, mikkel néhányan a közömbösséget, melylyel hazájuk iránt viseltetnek, nagy emberszeretet leplével takargatják, engem meg nem indítanak; nemcsak mert erősen hiszem, hogy attól, ki hazája iránt felhevülni nem tud, az emberiség épen oly keveset reményelhet, mint a haza attól, ki családi vonzalmakat nem érez, — de mert teljes meggyőződésemmel, hogy minden nemzetiségnek fentartása az egész nemzet érdekében fekszik, — érdekében, mint a testnek, hogy tagjai épen maradjanak, mint a családnak, hogy egyes gyermekei ne lépjenek ki köréből, melyet munkájok gazdagítja; s csak ki hazájának él, teljesíti kötelességét az egész nem iránt, melynek hasznos munkása csak az, ki erejét természetes körére szorítja, s a magot, mely reá bízott s mely elszórva az egész világban elveszne, öntelkén veti el, s itt örül vetésének, jól tudva, hogy az ég, midőn korlátolt erővel

teremté emberét, egyszersmind korlátolt határt akara szabni munkásságának.

De vajon azon veszély, melyet néhányan a zsidók polgárosításából nemzetiségünkre jósolnak, létezik-e csak a legkisebb mértékben is? Lehet-e valaki annyira pessimista, hogy e nemzetiséget, mely egy ezred előtt Ázsia közepéből a történet fergetegei között e határok közé vetve — bár idegen földön — oly erős gyökeret vert, hogy ennyi fergeteg után is fennáll; e nemzetiséget, mely fellépése első pillanatától ellenektől környékezve, egy ezreden által küzdött nyílt erő s alattomos üldözések ellen, s egy másfélszázados elfoglalás, egy háromszázados német szövetség után mégis fennáll, fennáll kevés milliók között oly hazában, melynek annyi polgárai iránta részvétlenek, melynek törvényes nyelve egykor latin, miveltebb körei németek valának; fennáll s nevelkedik, csudálatosan fentartva a gondviselés által, mely e népet mint a multban a török, úgy a jövőben talán egy más barbarizmus ellen őrseregnek rendelé; hogy, mondom, e nemzetiséget néhány ezer zsidó polgárosítása által veszélyeztetve lássa, veszélyeztetve most, midőn — hála az égnek! — a magyar végre átlátá, hogy jövője nemzetiségével egy, midőn minden szív, mely dobogni tud, a hazáért lángol, midőn őseink nyelve nem idegen többé e határok között, melyeket vérükkel szerzének. S vajon e nemzetiséget, melyet annyi hideg egykedvűség el nem enyésztetett, mely felejtve, sőt — szégyennel legyen mondva — megvetve azoktól, kik e haza legnagyobb áldásait élvezék, egy agg regeként csak a nép beszédében élt, végre mégis utat tört magának, most néhány zsidó polgárosítása ronthatná el? Az, hogy egy pár százezer szerencsétlennek sorsát enyhídjük, hogy egy elnyomott néposztályt, mely ugysis már hazánkban él, — s melyet égbekiáltó igazságtalanság nélkül ki nem tilthatunk határaiból — minden emberrel született jogokban részesítünk, nem a törvényhozásban, mely nálunk csak egy privilegiált osztály ki-

váltsága, nem oly jogokban, melyek által politikus befolyást szerezhette, csupán abban, hogy kenyerét keze munkája után becsületesen nyerhesse, s e hazában, melyet vérével őriz, munkájával gazdagít, egy darabka földet szerezhessen, — vajon ez hozna veszélyeket nemzetiségünkre, ez fogná ledönteni azt, mi annyi századnak diadalmasan ellentállt?

Meg kell vallani, a gondolat új, s kik kimondák, legalább azzal dicsekedhetnek, hogy e világon ők az elsők, kik egy nemzet vesztét abból jósolák, mert igazságos vala. S vajon mily nemzetiség az, melylyel a zsidók a mienket elronthatnák? A német? — de nem idegen-e ez a zsidókra nézve? S ha a zsidók hazánkban német elemet képeznek, nem mutatja-e épen ez, hogy e nemzet idegen nemzetiséget felvesz, s vele assimilálódik?

Ám legyen — így szólnak a polgárosítás elleni tovább, — megengedjük, hogy a zsidók polgárosítása nem fog káros következtetéseket szülni nemzetiségünkre, de vajon oly nemzet, mely magát hazánkban idegennek érzi s annak fogja érezni mindig, míg büszke Messiásálmái meg nem szűnnek; mely e hon többi polgáraitól vallása által elkülönözve áll s vele soha egyesülni nem fog — mert ha a kisebb s elhárítható akadályokat (mint nyelve, ruházatja) nem említjük is, a sabbath s külön ételtörvényei ezt nem engedik, — érdemli-e a polgárosítást, s nem balgatatag-e a törvényhozó, ki ha nem is elleneket, legalább olyanokat, kik a haza javáért buzgóságot nem éreznek s érezhetnek, a polgárok minden jogában részesít? Mert azt, hogy a zsidók hazánkban nemzetiségünk iránt eddig semmi részvételt nem mutattak, csakugyan nem tagadhatja senki.

Egy előbbi alkalommal mondám, hogy a zsidók polgárosításánál nem érdemek jutalmáról, hanem csak egy égbekiáltó igazságtalanság megszüntetéséről lehet szó; — mondhatnám most, hogy azoknak hibái, kiket tetteink által sérténk, a véteksúlyt nem enyhíthetik;

s talán — ha épen keressük — a szent könyv, melyen vallásunk alapul, talán elég mondat foglal magában, mely ezen állításomat bizonyítaná. De nem akarok visionariusnak tartatni, s kik vallásunk emberszerető értelmét felfogák, úgy sem lehetnek bizonytalanok e kérdés iránt; csak egyet legyen szabad kérdezni: vajon ha a zsidók eddig nemzetiségünk iránt buzgóságot nem mutattak, ők-e okai? — Túretve pénzkért, — gyűlöltetve e haza minden lakóitól, kizáratva minden hivatalból, minden megtiszteltetésből, eltiltva egyes városokból s törvényhatóságokból, gúnyoltatva, megvettelve, lábbal tiportatva, a hová csak fordultak, vajon mi vala az, mi nemzetiségünkben részvételüket gerjeszthetné, mi az, miért ők e hazát szeretheték?

A haza nem azon darab föld, melyen születünk. Nem a hegyláncz, melynek kékellő csúcsaira a gyermek vágyódva feltekinte; nem a térség, mely az ifjút nőni látta; nem a folyó, melynek hullámzatánál az ifjú szívét vágyak tölték el, teszik azt, miért a férfi halni kész. Hasonló vidékeket találunk a föld más részeiben is, s a szív azért nem érzi magát honosabbnak rajtok. A haza több. Azon hely, melyen magunkat szabadoknak érezhetjük, melyben csak hasonlót találunk, melynek története dicsőségünk, virágozása boldogságunk, jövője reményünk; hol házunk áll, hol homlokunk izzadságával munkált vetéseink zöldelnek, hol idegeneknek nem tartatunk, s nincs éldelet, melyet legalább reménylenünk nem lehetne: ez a haza, ez az, miért csak a gyáva nem áldozza életét, s kinek ezt nem adók, attól áldozatokat kívánni kegyetlenség.

Vagy nem ezt bizonyítják-e az emberi nem története első lapjuktól az utolsóig? Nem látjuk-e mindig s mindenütt, hogy honszeretetet soha szolgák erénye nem vala, hanem csak a szabadságban veheti gyökereit, s csak véle együtt terjed a polgárok szívében? Nem látjuk-e ugyanazon rómaiakat, mint hőseket szabadságuk, mint gyávákat császáraik korában? Nem váltak-e vitézek azon szászok ivadékaiból, kiket hazá-

jukkal együtt a XI. században néhány ezer normann elfoglala? S az 1793-iki Franciaország között, mely a világnak ellentáll, s a között, mely 1815-ben elfoglaltatik, mi a különbség, mint hogy elébb szabadságért, később uráért küzdött? Nem látjuk-e egy korban, ugyanazon nemzetnél a honszeretet legnagyobb csudáit a nép egy osztályánál, a legalábbvaló közömbösséget a másiknál? Olaszországban például hősokeket találunk a szabad városokban, a vidéken haszontalan pórt, mely minden diadalomnak egyformán örül, minden hősokek hasonló tapssal fonja körül babérral homlokát; vitézeket a francia lovagok között, míg a nép érdekek nélkül nézi csatáit; nem látjuk-e a honszeretetet eltűnni minden pártnál, melynek polgári jogai sértettek, vagy csak veszélyeztettek is: Franciaországban, hol a hugenották katolikus királyok ellen Angliához, a katolikusok hugenotte fejedelmek ellen Spanyolországhoz folyamodnak, — Angliában, hol a puritánusok I. Károly alatt a skótokat önmaguk hívják hazájuk ellen, — s talán felhozhatnék hasonló példákat honom történeteiből is. — S vajon mit bizonyít mindez, — ha nem azt, hogy az embernek első szüksége a szabadság, mely ha elvétetett, a haza neve elveszti bájerejét; ha nem azt, hogy a honszeretet nem — Helvetius gúnyoló definíciója szerint — a szárnak vonzalma istállójához, hanem az embernek ragaszkodása azon helyhez, melyen magát boldognak, azaz szabadnak érezheti. Csak ha mindenkit, ki a hon határai között él, az alkotmány áldásaiban részesítünk, gerjeszthetünk honszeretetet; csak ha mindenki, jogait éldelve, magát boldognak érzi, csak ha büszke lehet polgári állásában, akkor fog híven ragaszkodni nemzetiségéhez; minden egyéb, mit annak terjesztésére ez egyen kívül teszünk s tehetünk, haszontalan.

S vajon, ha mindez áll, ha meggondoljuk, hogy korunk nemzetei kivétel nélkül nem egy néptörzsből származottak, hanem véletlenül összejött különböző s egykor ellenséges részekből állanak, — ha

körültekintve különböző vallásokat látunk Európa majdnem minden országában, s így meggyőződünk, hogy a honszeretet nem eredeti vagy vallásos egységtől, hanem egyedül az alkotmánytól függ, mely Anglia annyi nemzedékekből összeszedett népességét egy nagy nemzetté foglalá össze, Észak-Amerika francia, angol s német lakóiból egy külön északamerikai népességet alkota, s Franciaország német tartományait egy század alatt francziákká változtatá:* lehet-e feltennünk, hogy ez a zsidóknál nem fog történni: feltennünk főképen most, midőn annyi példa ellenkezőt bizonyít, s a tapasztalás, a hol csak még a polgárosítás létre jöhetett, ezen állításnak ellentmond.

Amerikában, hol a zsidók minden polgári joggal élnek, s többször mint tartományaik képviselői parlamenti tagokká választattak, — Hollandiában s Belgiumban, hol minden polgári jogot élveznek, vajon nem mutatnak-e honszeretetet ők is, mint ez országok más polgárai? Vajon Franciaországban mi vala következése az emancipationnak? A közhivatalokban, melyeket viseltek, halhatatlan seregeik zászlói alatt, a tudomány-, művészet- s mesterségekben, melyeket egy negyedszázad óta gyakorolnak, meghazudtolták elnyomóik rágalmozásait, — így szól Merilhou minister a francia kamara előtt; — s ha az 1812-iki márczius 11-én adott edict, melyben a tilsiti békekesség által ki-

* Azok, kik a honszeretetet mintegy emberi ösztönnek tartva, a nescio qua natale solum dulcedine cunctos allicit szerint azt hiszik, hogy ez érzemény akaratlanúl, mintegy gondolat nélkül támad az emberi kebelben, s nem polgári állásától, hanem a földhöz való ragaszkodásától függ, elfelejtik, hogy ezen erényt csak oly nemzeteknél találjuk, melyek a műveltségnek bizonyos fokát már elérték; elfelejtik, hogy gyarmatok mindig anyaországukat gyűlölik leginkább, s hogy mindazon bájnak, melyet emlékeink bizonyos helyek körül vonnak, a honszeretet már azért nem lehet oka, mert ezen emlékek legfőlebb nevelésük helyét tehetik kedvessé, s mert ha a hazaszeretet ezen érzeményen alapulna, olyanoknál, kik hazájukon kívül neveltettek, nem is létezhetnék: ezt pedig nem fogja senki állíthatni.

jelölt porosz határok között a zsidóknak minden polgári mesterség gyakorlására, magasabb tanítószékekre, katonai tisztségekre s több más életpályára jogok adatnak, később majd világos határozatok, majd szokás által nagyrészt visszavétetett, a zsidók-e okai; ők, kikről Hardenberg január 4-én 1815-ben gróf Góthhoz írt levelében bizonytságot ad, miképen az utolsó háború története eléggé bizonyítja, hogy a zsidók, kik az ország polgárainak felvételtek, hív ragaszkodásuk által magukat ezen jótéteményre érdemesnek mutatták. «Zsidó vallású ifjak — így szól Hardenberg tovább — híven küzdöttek keresztyén hadtársaik mellett, s közöttük is elég hőstett s nemes elszánás példáit találhattuk, míg az országnak egyéb zsidó lakói, s jelesen az asszonyok, ez ország keresztyéneivel mindennemű áldozatokban vetélkedtek.» — S vajon nem lehetne-e hasonló okoktól hasonló következéseket várni nálunk is, s nem valószínű-e, hogy a polgárosítás nem hogy nemzetiségünknek ártana, hanem inkább e hon egész zsidó népességét hív követőinek hódítaná?

Mert habár Hartmann* és Streckfuss** s mindazok, kik a zsidók polgárosítása ellen írtak vagy írnak, leginkább a nemzetiségre alapítják főokoskodásukat: vajon mit hozhatnak fel annak bebizonyítására, hogy a zsidók valóban külön nemzetiség után vágyódnak, s keresztyén népekkel soha valóban egyesülni nem fognak? Azt, hogy a zsidók vallásos szertartásaik miatt a keresztyének lakomáiban nem részesülhetnek (ez egyike a legkedveltebb okoknak)? De elmellőzve itt azt, hogy annyi reform után, melyek a zsidók vallásában egy idő óta történnek, talán nincs távol az idő, melyben az iránt is változások fognak történni,*** vajon

* Anton Theodor Hartmanns *Grundsätze des orthodoxen Judenthums*.

** *Über das Verhältniss der Juden zu den christlichen Staaten*.

*** So schreibt die heilige Schrift nichts über die Art und Weise vor, wie das Vieh geschlachtet werden müsse, noch dass es, wenn es gewisse Verletzungen am Leibe hat, nicht gegessen

oly országban, mint a mienk, hol papistak s reformaltak századokig együtt élnek, es senkinek még eszébe nem jutott, hogy mert amazok vallasuk szerint bojtre kenyyszerıtve, majdnem az ev egyharmadig reformalt hontarsaikkal nem tablazhatnak, egyesülésük letesıthetlen: lehet-e a zsidó eteltorvenyekbol az egyesülés lehetetlenségét következtetni; vagy míg az országnak több egy millınyi lakojanal* külön kalendáriom szerint számolja ünnepeit, — mondani, hogy míg a zsidók sabbathjokat a vasárnapra által nem tették, a polgárosítás lehetetlen?

Vagy talán az ezerszer felhozott Messiás-reménye-
ket fogjuk felhozni annak bebizonyítására, hogy a zsidók, kik országuk helyreallasat várják, a polgárosításra alkalmatlanok? Hisz ők minden helyet csak szamkivetesuk helyének tekintenek, csak egy rövid nyugpontonk hosszú vandorlasukon — így szólnak a polgárosítás ellenei; — mi nekik Anglia vagy Német-
vagy Magyarország? Hazájok a Jordán partjain, a nagy Libanon hús völgyeiben áll, s csak ennek emlekenel dobog fel szıvok; csak ha az időről szólnak, melyben a rég várt Messiás végre eljő, tölti remény lelkuket. A zsidók lakhelyüket nem tekintik hazájuknak s azért polgarosıtasukrol szólni képtelenség.

De vajon lehet-e valami kegyetlenebb ezen okoskodasnal? — Egy nemzet elveszti hazáját; szétszórva a világ minden népeit kozott, a hova jo, elnyomas s hallatlan üldözés követi mindig; fegyvere nincs, melylyel elnyomoinak ellentallhatna, szazad szazad utan

werden dürfe, ebenso wenig gebietet die Schrift die Vermischung von Fleisch und Milchspeisen. Die Thalmudischen Ueberlieferungen über diesen Punkt werden theils für mündliche Ueberlieferungen erklärt, theils nach einer eigentlichen Exegese aus der Schrift hergeleitet. Diejenigen, welche nun die göttliche Authoritat des Thalmud nicht anerkennen, würden demnach an christlichen Tischen essen können. *Unpartheische Universal Kirchenzeitung* N. 6. *Die zwei Partheyen im Judenthum.*

* A görögök.

múlik, s tapasztalásai nem mutatnak egy természetes valószínűséget egykori állapotának helyreállítására: s ha e nemzet, bízva Istenében, még nem esik kétségbe, s feltekintve a magas égre, mely csak kínjait látta, s körültekintve a földön, hol csak szenvedett, — s érezve elnyomásának egész súlyát, szenvedéseinek egész keserűségét, egy csodába helyezi reményét, — mert nem hiheti, hogy Isten e szép világot egy ártatlan nép kínpadjául teremté, mert nem hiheti, hogy az örök igazság nem adna jutalmat ily állhatatos türelem után, — ha száműzve mindenünnen, a rég vesztett hazának képén gyönyörködik álmaiban, — ha semmi nemzet polgárainak nem fogadtatva, önnemzetiségének feltámadásáról ábrándozik: vajon mit mondjunk azokról, kik ily népnek, midőn honosítást kér, hideg gúnnyal azt felelik: hisz álmaidokba ti már birtok egy hazát, ti más ábrándozott nemzetnek polgárai vagytok, menjetek oda; mi nem fogadhatunk fel kö-rünkbe. Hát nem eleget szenvedett e nép, s büntetni kell-e őt még azon egy gyenge reményért is, mely-lyel kínjait enyhíti; azon egyért, melyen kívül ti néki mást nem hagyatok, s mely lelkének erőt ada kegyet-lenségtek eltűrésére? S vajon, ha csak kínokat találva a jelenben, bizalmát egy szebb jövőben helyezé; ha visszataszítva mindenkitől, csak hontársaival érez rokonságot; ha csak megvetést, csak kegyetlen üldö-zést találva e földön, szenvedései között ábrándozik, vajon mi vethetjük-e ezt szemére, kik tőle egy remé-nyen kívül mindent elkoboztunk? — Isten nem akarta, hogy egy szív remény nélkül éljen e világon, s kitől e föld megtagadja örömeit, annak az ég csillagai sugár-zanak bizalmat keblébe. — Kiket zsarnok elnyomott, kiket a világ visszataszíta s a keresztyén vallásukért kínoza, a pária nehéz terhe alatt feltekintenek, s a zsarnok nem rabolhatja el bizalmukat hatalmával, nem ronthatja el a vigasztaló gondolatot, hogy fenn e ne-héz élet után más, szebb haza vár a szenvedőre, hol ő is szabad lesz, hol a megvetés bélyege eltűnik

arczáról, hol a vándor nehéz útja után pihenni, s ki itt szenvedett, éldelni fog. De vajon, kérdem, lehet-e ez — s hogy a Messiás-remény a zsidók nagyobb részénél csak ebben áll, teljes meggyőződés — vétkül tulajdonítanunk? S ha talán néhány zsidó, elcsábítva szent könyveinek hibás magyarázata által, földi hazájának helyreállításáról álmodoznék is: lehet-e ez a polgárosítás ellen okúl felhozni, midőn e nemzet műveltebb része e Messiás-reményeket majdnem általánosan allegorice magyarázza?

«Messiásunk — így szól dr. Jakobi¹ — az igazság, mely mindig hatalmasabban emelkedik elavult előítéletek s középkori szokások ellen, s szabadságunkat előbb vagy később ki fogja vinni. Palaestinába nem akarunk visszatérni, csak emberi és polgári jogaink visszanyerését kívánjuk.»

«Mi a német hazához akarunk tartozni, ahhoz fogunk tartozni minden helyen. Németország tőlünk mindent kívánhat, mit csak joggal polgáraitól követelhet, s örömmel fogunk mindent áldozni védelmére, csak becsületünket s vallásunkat nem.² — Ha ezerek között egyesek volnának, kik inkább egy nem létező országhoz s nem nemzethez tartoznának, ilyeneket talán tanácsos volna policziai felvigyázat alá helyezni: nem, mert veszedelmesek, hanem inkább, mert igen is valószínű, hogy tébolyodottak.»³

«A hit, melylyel minden jó s igaznak győzelmében bízunk: ez Messiás-hitünk. Ragaszkodjunk erősen ehhez.»⁴

«Ki lánczainkat széttöri, ki gyalázatunktól megment

¹ *Uiber das Verhältniss des k. preuss. Ober-Riegerungsrathes Streckfuss zur Emancipation der Juden.*

² *Vertheidigung der bürgerlichen Gleichstellung der Juden gegen die Entwürfe des H. Dr. H. E. Paulus, von Gabriel Riesser Doctor der Rechte. Altona, 1831. p. 81.*

³ Ugyanott 49.

⁴ *Uiber die Stellung der Bekenner des Mosaischen Glaubens in Deutschland von Gabriel Riesser, Doctor der Rechte. Altona, 1831.*

s polgári jogaink megszerzésében segít — az Messiásunk. Más fogalmat az orthodox zsidóság nem tart Messiásáról.»*

S vajon miután a zsidók műveltebb része napjainkban így nyilatkozik, s miután az 1806. év május 30-án Napoleon által összehívott zsidó sanhedrin ugyanezen elvekhez ragaszkodik: lehet-e még a nemzetiségben okot keresni az emancipáció ellen; s mert a zsidók, részint helyzetüktől kényszerítve, részint talán hibás vallási fogalmak által megtévesztve, valaha külön nemzetiségökhöz ragaszkodtak, s mert Cardoso ezen nemzetiséghez annyira ragaszkodik, hogy még azon hajdani szokást is, mely szerint a zsidók egykor külön városrészekre szorítottak, nem annyira más népek megvetésének, mint inkább különös isteni gondviselésnek tulajdonítja, mely Izraelt elkülönözés által más népek hibáitól s romlottságától meg akará őrizni;** vajon lehet-e ebből következtetéseket vonni korunk zsidóira is, s azt mondani, hogy ők, kik oly állhatatosan esdeklenek polgárosításért, elkülönözést kívánnak, — mintha egy hazát bírni nem volna kedves minden kebelnek, mintha volna ember, kinek szívére egy homályos jóslat több hatással bírna, mint azon hely, melyet születésének első napjától a végsőig minden emlék felszentel, melyet eldődei sírja, gyermekeinek első hangjai kedvessé tevének, melyben magát szabadnak érezheti!

II.

Azon két fő okról szóltunk eddig, mely a zsidók polgárosítása ellen közönségesen felhozatik, s bármilyen gyengének ösmerjük is erőnket, reményilem, meggyőző-

* *Anton Theodor Hartmanns Grundsätze des wahren Judenthums in ihrem wahren Lichte dargestellt.* von Dr. Gotthold Salomon, Altona, 1838. p. 46.

** *Las Excellentias de los Hebreos.*

tük olvasóinkat ez okok alaptalanságáról. Hátra van, hogy még azon vallási tekintetről szóljunk, mely honunkban — hol majdnem mindenütt egy nagy párt a vallásos szabadságot személyes érdekéből védi — ritkábban említették ugyan, de valamint egykor a zsidók elnyomásának fő oka vala, úgy most, habár ritkábban, annyival több keserűséggel felhozatik, s majd a zsidó, majd a keresztyén vallás elveiből kiindulva, az emancipatiót majd veszedelmesnek, majd istentelennek hirdeti.

Korunk, a mint mondám, vallásos türelem kora; részint — fájdalom — közömbösség, részint azon meggyőződés, hogy minden térítési mód között a kényszerítés bizonyára a legrosszabb (Grotius szerint *coactus qui credit, non credit, sed credere simulat*), végre különös türelemre taníták az embereket, s bár itt-ott egyes kivételek találatnak is, (mint még századunkban a szabad Connecticut törvényt hozza, hogy a ki a quackerekhez áttér, először számkivetéssel, visszaesés esetében halállal büntetessék), bátran elmondhatjuk, hogy a vakbuzgóság s vallásos üldözések évei rég megszűntek, s hogy századunkban alig találhatik ország, hol százados küzködések díjául el nem ösmertetnék az, hogy az országnak polgárai vallására befolyása csak annyiban lehet, a mennyiben elvei a közállományra nézve veszedelmeseknek találatnak. — A közvélemény változásával változni kelle a zsidók polgárosítása ellen vallási tekintetből felhozott okoknak is, s ha egykor a zsidó név maga a legkegyetlenebb üldözésnek elég okúl találatott, ha a vallásos különbségnél nem kelle több, hogy minden kegyetlenség, mint az albingensisek, úgy a zsidók ellen, Istennek kedves keresztyéni tettnek hirdetessék: most csak az, ki megmutathatná, hogy vallásuk a közállományt veszélyezteti, reményelheti, hogy szavának hatása leend. S ez az út, melyet az emancipatió ellenei napjainkban követnek.

«Ha a zsidó vallásból — így szól Streckfuss —

mind azt elveszszük, mi vagy csak külső szertartás, vagy mit a természetes vallás tanít, positiv dogmái ezek fognak maradni: «Isten csak a zsidók Istene, s világi és egyházi feje. Ő csak a zsidókat szereti, más nemzeteket gyűlöl s megvet. — Vétkei büntetéseül széleszté el népét a világ kerekségén, s csak ezért adta elleneik hatalmába. De egykor, ha az idő eljő, elküldi Messiását, s kik hívei maradtak, vissza fognak térni Palæstinába, hol Isten hajdani országa fel fog támadni új fényben s dicsőségben. — Ezen oktatásoknak szükséges következése az, mit a zsidóknál látunk. Szigorú ritual törvényei által — melyek arra alkotvák, hogy a zsidót a világ más népeitől elszigeteljék, — más szünnapokra kényszerítve, mint keresztyén hontársai, sőt eltiltva majdnem minden nem zsidó kezek által készített étektől, más hontársaival való közlekedésben sokféle módon gátolva, sőt kizárva a keresztyén vendéges asztalától, a vallásos zsidó azon országban, hol lakik, magát soha honosnak nem érezheti. Lakóit ő soha közös célokra öszvegyült hontársainak, fejedelmét tettleges, de lelkiismerete szerént soha jogszerű urának nem fogja elősmerni. Ő nem szerezhet földbirtokot azon szándékkal, hogy azt jobbítva unokáira hagyja, hanem — mert hisz a Messiás minden nap eljöhethet s Palæstinába hívhatja őt — legfelebb, hogy vele kereskedjék. Néki egyáltalában csak oly mesterségek lehetnek kedvére, melyekről a legkisebb veszteséggel azonnal lemondhat, ha egykor a nagy szó, mely őt való hazájába visszahívja, felhangzik.»

Hartmann, ki többrendbeli munkában a zsidók polgárosítása ellen írt, hasonlólag a vallási alapra építi okoskodásait, s annak bebizonyítására, hogy a zsidók vallásos nézetei valóban oly elveket foglalnak magukban, melyeket egy jól elrendezett országban túrni nem lehet, a talmudból egyes helyeket idéz, melyek szerént:

Esküvések néha kötelezők, néha nem.*

Zsidóknak keresztyén bírák előtt perlekedni nem szabad. *Talmud, Tractat, Gittin*, Fol. 88. l. 2. *Tad Chasakak* IV. 248. Coi 1., u. o. *Schulchan Aruch*, 4-ik R. V. 26.

A bálványozókat (keresztyéneket) szóval s tettel csalni szabad. *Avodab Sara* Fol. 16. Col. 2. *Tract. Baba Ramma* fol. 113 stb.**

Minden fortély, mentség s kétértelműség szabad, valahányszor a szükség kívánja, vagy általuk jó czél érethetik el a nélkül, hogy mások károsulnának. *Conciliator* l. 48. Amsterdami kiadás 1633—4.

Csak oly eskü kötelező, mely egészen hibátlan Thorára tétetett le; ha a leirat hibás, az eskünek nincs ereje. Maimonides. *Hilchot Jesu de Hattorah* lap. VI. §. 10. *Talmud Tractat Schabbat*. fol. 110. 1.; *Gittin* fol. 45. Col. 2.***

A zsidó vallásnak e veszélyes elveiből kiindulva dr. Paulus így okoskodik: «Az ország, mely mint köztársaság minden vallás védelmére köteleztetik, nem kevésbbé köteles azért egész komolysággal s jogszerű hatalmának egész erejével nyilván kinyilatkoztatni minden vallási felekezetnek, hogy Istenhez való állásáról s viszonyairól tarthat, a mit akar; de hogy vallásos nézeteiből soha nem szabad tetteknek támadni, melyek által követői vagy mások jogaikban vagy kö-

* R. Akiba esküvő szájának mondásait szívében semmivé tette. *Tract. Callah*. Fol. XVIII. Col. 2. — Maimonides azt mondja, hogy az eskünek nincs kötelező ereje, valahányszor a száj és szív tökéletesen egyet nem ért. *Hilchot, Schebuoth*, az esküvekről. C. 1. §. 12. stb. stb.

** Maimonides mondja, hogy a zsidónak a bálványozó által számolásban elkövetett hibát — azon esetben, ha t. i. maga ezen hiba elkövetésében semmit nem tett, s Isten neve az által nem szentségtelenítettetik — önhasznára fordítani nem tilos. *Torb Deab* sz. 232. §. 14.

*** Minthogy a szerző a hebræus nyelvet nem érti, minden idézéseiben, melyeket a talmudból tett, csak az általa felhozott írókat követé.

telességeikben gátoltatnának. Semmi vallásos felekezetnek nem szabad külső tetteinek elrendezésében oly törvényeket követni, melyek az ország vagy a természet törvényeivel ellenkezésben állanak. Az ország nem engedheti, hogy alattvalói idegen törvényeket kövessenek».

Több ezekhez hasonló okoskodást idézhetnék; de miután a polgárosítás ellenei, a vallásos nézetből kiindulva, csak a szavakban különböznek (oly ritkák e rossz ügynél még a rossz okok is), az olvasó ezekből át fogja látni az utat, melyet állításuk bebizonyításában valamennyien követnek.

A zsidók vallása, úgy, mint azt Mózes könyvei tanítják s a talmud kifejti, oly elveken alapúl, melyeket jól elrendezett országban nem tűrhetni; már pedig soha nép Israelnél állhatatosabban vallásához nem ragaszkodott: tehát e népet polgárosítani nem lehet. Ez az okoskodás.

Elmellőzvéen itt, hogy miután ezen ok azok által hozatik fel, kik a polgárosítást a zsidók erkölcstelensége tekintetéből ellenzik, ezen két ok között, mely egy állításnak bebizonyítására használtatik, talán némi ellenkezés létezik, — mert, csekély belátásom szerint legalább, nem egészen világos, miként lehet azon nép, mely vallásához, azon valláshoz, melyen keresztyén-ségünk nagyrészt alapul, oly híven s állandóan ragaszkodik, egyszersmind a legerkölcstelenebb; — legyen szabad ezen okot egy kevésbé közelebről tekintenünk.

Arra, hogy ezen okoskodás álljon s a zsidók polgárosítása ellen napjainkban felhozathassék, kettő szükséges:

Először: hogy az ó testamentom s talmud szelleme — nem egyes kiszakított mondásai — valóban egy jól elrendezett ország szellemével ellenkezésben álljanak.

Másodszor: hogy a zsidó szent könyveit még napjainkban is ezen értelemben vegye, s hozzájuk állhatatosan ragaszkodják.

Már a mi az elsőt illeti, kérdem: ki meri ezt állítani? Ki meri mondani, hogy az ó testamentom — e legdicsebb emléke egy eltűnt civilisációnak — egy jól elrendezett ország elveivel ellenkezésben áll, nem egyes mondásaiban s példabeszédiben mondom, — mert hol van könyv, mely oly ellenséges szándékkal olvastatva, mint ez olvastatott, gáncsra alkalmat nem adna? — de egészében; nem szavaiban de szellemében? Vajon, ha e régi könyvekben Izrael isten népének neveztetik, s más népek csak megvetéssel s néha gyűlöléssel említettnek: oly menthetetlen-e e büszkeség azon népnél, mely körülfogva ellenektől, a bálványozás századaiban egy Istenben való hitét megtartá? Ha Mózes, ki átlátá, hogy népének rendkívüli helyzete csak rendkívüli erő kifejtése által állhat fenn; ki jól tudá, hogy józan törvényhozó mindig csak a jelenről gondoskodhatik, s csak a szükséghez mérheti törvényeit, a jövőre bizva a jövőt s meggyőződve, hogy minden, mit a haladó idő haszontalanná tett s előitéletté változtatott, megszűnik, mihelyt ideje eljött, csak nemzetiségének fentartásáról gondoskodva oly törvényeket alkotott, melyek Izraelt más népektől elkülönözték, s e népben idegen szomszédai ellen gyűlölést gerjeszthetett; ha tehát a zsidó törvényeknek ezen része, mely akkor alkottatott, kora bélyegét hordja homlokán, s például mi az étektörvényeket illeti, épen oly szigorú, mint a hajdani Egyiptomé: vajon el lehet-e felejtenünk, hogy épen ezen könyv más lapjain száz oktatás olvasható, melyben a törvényhozó nem századát, de ezredét meghaladta; hogy ugyanezen könyv, melynek egyes mondásaiból Streckfuss úr a zsidók emancipatiója ellen felszólal, az örök tízparancsolatot foglalja magában; hogy azon egyes mondások mellett, melyeket a zsidók ellenei oly szívesen idéznek, s melyekből oly ellenmondhatatlanul bebizonyíthatni vélik azt, hogy a zsidók vallásukat követve minden más népet gyűlölnék — mintha oly vallás, mely ezredeig fennáll, ily balgatagságokat

taníthatna — más épen oly régi s a zsidók által épen oly szenteknek tartott ígék állnak, mik az ellenkezőt parancsolják? Vagy nem áll-e a zsidók szent könyvében e fenséges ige: «Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat?»¹ Vagy gyűlölést hirdetnek-e ezen szavak: «Szeresd az idegent, mint tenmagadat?»² «Ti s az idegen egyenlők vagytok az Úr előtt.»³ Vagy nem áll-e írva: «Ha honotokban egy idegen lakik, ezt ne bántjátok. Ő úgy lakjék köztetek, mint a benszületett köztetek lakik, s szeresd őt, mint tenmagadat, mert te is idegen voltál Egyiptom földjén.»⁴ S tovább: «Így szól az Úr a rabokhoz, kiket elvezettek Babilonba: Építsetek házakat és ültessetek kerteket. Iparkodjatok a város javán, hová vezettetek s imádkoztatok érte az Úrhoz.»⁵ — Ha egy idegen, ki nem tartozik Izrael népéhez, jó messze földről s imádkozik a házban, hallgasd meg őt s tégy mindent, mert hozzád esdeklik, hogy minden népek ösmerjék s féljék nevedet.⁶ S végre így szól az Úr: az idegenek áldozatai kedvesek lesznek előttem, mert házam imádkozó ház minden népnek.⁷

Ha tehát egyes, a szent könyvekben talált mondások néhányak által a polgárosítás ellen hozatnak fel, nem lehetne-e több joggal az emancipatio mellett az egész törvénykönyv szellemére hivatkozni, melyről Krisztus maga mondá, hogy küldetése nem elrontani, de megerősíteni a törvényt, — ha csak azon képtelen állításhoz nem akarunk jutni, hogy a zsidók csak épen ez egyes mondásokra szorítják vallásosságukat, s vakon engedelmeskedve Isten szavának, mikor gyűlölésre int: mihelyt szeretni tanít, mihelyt a törvény szívünk hajlandóságaival s emberi természetünkkel összehangozik, ugyanazon vallás parancsait nem fogják követni.

¹ Lev. XIX. 19. ² U. o. 34. ³ Num. 15. 16. ⁴ Móz. 3. könyv, 19., 14. ⁵ Jeremiás 29., 4. s 7. ⁶ 2. Chron, 6., 32. Salamon templomának felszentelése. ⁷ Jesaiás 56., 7.

A mi az ó testamentumból felhozott egyes mondásokról mondatott, áll azokra nézve is, melyek, mint egy jól elrendezett ország nyugalmával ellenkezésben állók, a polgárosítás ellen a talmudból idéztetnek. Mert habár annak feszegetésébe: mennyire állnak a zsidók ellenségei által felhozott idézések, úgy mint azok felhozatnak, — én, ki a hebræus nyelvet nem ösmerem, belé ereszkedni nem akarok; habár megengedem, hogy dr. Salamon többször azon könyveket, melyekből Hartmann idéz, helytelenül nevezi apokriphoknak; habár nem tagadom, hogy a talmud — mely e nemzetnek több százados literaturáját foglalja magában — századának bélyegét hordja magán, s azon korban támadva, melyben — mint Streckfuss maga mondja — a keresztyének által a zsidókon elkövetett szörnyű undok tettek kebleikben csak gyűlölséget ébreszthetének, ezen érzeményt még inkább terjesztik: azt legalább senki nem tagadhatja, hogy a talmudban, e setét s valóban antisocialis oktatások mellett más, épen ellenkező oktatások is foglaltatnak; hogy ugyanazon talmud, mely izraelitáknak idegen bíró előtt a perlekedést eltiltja, más helyen e szavakban: «Az ország törvényei való törvények», híveit a törvények megtartására inti; hogy ugyanazon talmud minden keresztyén-gyűlölés mellett híveinek kötelességeül teszi, hogy szegény nem-izraelitákat az izraelita szegényekkel együtt tartsanak; hogy végre ugyanazon talmud, mely állítólag a hamis esküvéseket megengedi, számtalan más helyen az eskü szentségét partolja, mit Hartmann Tivadar maga is elősmer; hogy tehát a talmud — főkép oly ellenséges szándékkal olvastatva, mint azt Eisenmenger s mások tevék — habár sok oly dolgokat foglalna is magában, melyek a polgár jogaival s kötelességeivel ellenkezésben állnak, ezekből a polgárosítás ellen okokat meríteni csak akkor lehetne, ha tapasztalásunk mutatná, hogy századunk zsidói talmudjokból épen csak e helytelen oktatásokat követik, hogy csak ahhoz ragaszkodnak,

mi vallásos könyveikben országunk törvényeivel ellenkezésben áll.

S ez az, mitől véleményem szerint az egész kérdés eldöntése függ. — Mi vala a zsidók vallása századok s ezredek előtt, érdekes kétségen kívül a történetírónak, ki e nemzet emlékeit messzebb követhetve, mint másokét, s az eszmék kifejlődését sehol nem láthatja tisztábban; törvényhozót csak korunk zsidóinak vallásos fogalmai illetnek, s ha — mi minden vallásnál történik, mely, mint a zsidó, revelatió alapultva, változhatlan törvényekhez ragaszkodik — a zsidók megtartva ugyan hajdani könyveik szavait, magyarázataikban haladtak az idővel; ha nálok is, mint másoknál, a betűszerinti értelem később symbolikussá vált, s változva a századok szellemével, napjainkban civilisatiókkal ellenkezésben többé nem áll: az, hogy a zsidók ezredek vagy századok előtt antisocialis valláshoz ragaszkodtak, ma, ily körülmények között, a polgárosítás ellen képtelenség nélkül okúl többé fel nem hozhatik.

Vagy azt fogja talán mondani valaki, hogy a zsidók vallásos fogalmaikra nézve soha nem változának? — Való, hogy e nép, legalább mi vallásána kegyes tanúságait, jelesen a monotheismust s moráltörvényeit illeti, egy még semmi korban és semmi nemzetnél nem látott állhatatosságot mutatott, bámulatra méltót, ha csak e nép gyengeségét s kedvetlen körülményeit tekintve, nem jutna eszünkbe, hogy az igazság ellentállhatatlan, habár csak egy Sokrates áll is egész nemzete ellenében; s jól illik a büszkeség, melylyel Salomon ezen állhatatosságra tekintve így szól: «A világ minden népeinél inkább megmutatták a zsidók, mennyire képesek vért, vagyont s életet feláldozni egy magasabb eszmének. Ha e szent lélek nem lelkesítene még napjainkban is, mi könnyű volna vétkeink s kínainktól egy perczen megmenekednünk. Közöttünk ezren vannak, kiknek életük pusztáján a világ minden dicsőségét mutatva, csábítva mondja:

Mindez a tied, ha leborulva imádni fogsz; s kik vallásuk alkotójával felelnek: El tőlem sátán: mert írva áll: csak uradat, Istenedet imádjad, s csak neki szolgálj.»

De ebből az következik-e, hogy a zsidó nép, midőn oly állhatatos vallásának lényeges részében, mely keresztyéni hitünkkel oly kevéssé áll ellenkezésben, hogy inkább alapjául szolgál, épen ily makacssággal ragaszkodik minden törvényeihez? Vajon — hogy csak egy példát említsek — a sabbathra nézve nem változtak-e a zsidók nézetei? Vajon ezen institutióból, miként azt Mózes képzelé, mi maradt még napjainkban? Mózes akarata szerint mint a hetedik nap, úgy a hetedik év is munkaszünetnek vala szentelve. Az országnak e sabbathjában a zsidóknak nem volt szabad fákat ültetni, vetni vagy aratni; s csak azt, mi épen élelmére szükséges vala, veheté mindenki a föld természetényeiből.

Minden adósság elengedettett hét sabbath év elfolyta után; a nagy jubileum következik, s vele a szolga szabad; a zálog az adósnak, minden föld első birtokosának visszaadatik. — De vajon, kérdem még egyszer, ezen nagyszerű institutió, mely a szabadságot s egyenlőséget a zsidók között talán jobban fenntarthatá, mint Lykurg törvényei teheték, fennáll-e még; vagy azon urak, kik a zsidók makacssága ellen panaszkodnak, éltek-e már oly hetedik sabbath évet, melyben adósságaik a zsidók által elengedetttek, vagy adós az ellen panaszkodhatnék, hogy záloga izraelita hitelezője által visszaadatott?

Vagy, hogy újabb időkről szóljak, — mert úgyis sokan vannak, kik a zsidókban nem annyira szent könyveik, mint a talmud követőit üldözik — azon zsidók között, kik a modenai Leo őszinte vallomása szerint minden világi tudományt veszedelmesnek s károsnak tartanak; kiknek tudós Josephus Flaviusuk minden idegen nyelvről megvetéssel szól; s kiknek tizenhét századdal később egyik legnagyobb tudósuk,

Cardoso, nyilván kimondja, hogy Izrael nem bajlódik emberi tudományokkal, bizonytalan philosophia-, empiricai medicina-, s álmódzó chemiával, hogy Izraelnek kedve nincs más népek történeteit tanulni, polgári változások chronológiáját vagy fejedelmek bölcseségét — s azon zsidók között, kik századunkban majdnem minden európai nyelvnek írói között tündökölnek, kik nagy neveket mutathatnak a tudomány és művészet majdnem minden ágában, nincs-e különbség?

S hogy végre egyenesen a talmudról szóljak, lehet-e mondani, hogy a zsidóknak nézete e könyv hitelességéről nem változott? Dr. Creuzenach (zsidó) nyilvánosan a közönséges egyházi ujságban* kinyomtatott thesisekben fellép hitelessége ellen.**

Dr. Dernburg (a mainzi izraelita közönség elnöke) ezen thesisekre tekintve így szól: «Mikor e sorok írója gyermekből ifjává lett s először kezdé sejdíteni a vallás való értelmét, szemébe ötlött, miként lehet valaha a talmud balgatagságait (Alfanzereyen des Thalmuds) ide számítani. Nincs is szükség tehát e thesisekre. E könyv, mely tekintélyét, mint vallásos kútfő, csak a zsidók egykori tudatlanságának köszöni,

* *Unpartheische Universal-Kirchenzeitung* Nr. 2.

** A felállított thesisek ezek:

1. Soha a talmudnak hiteles codexe nem létezett.
2. A talmud soha bevégzett munkának nem állított.
3. A talmud csak igen kevés traditionalis határozatot foglal magában.
4. A talmudnak nem traditionalis része szerzőitől is embermívnek állítatik.
5. Maimonides oktatásai nem a talmudon alapulnak.
6. A talmud szelleme soha nem követtetett.
7. Sok orthodox a talmudisták ellenének tekinthető.
8. Maimonides *More Nebuchim* nevű munkájában a talmud ellenének mutatkozik.
9. A rabbinusok egyes esetekben hozott határozatai nem kötelezők.
10. A ceremonialis nehézségek s akadályok, melyek a zsidókat terhelik, nagyrészt nem a talmudból erednek.

s mely ellen napjainkban mindenki szabadon szólhat és szólni köteles, azt úgy is el fogja veszteni.»

Dr. Jost* a talmudról így nyilatkozik: «A zsidók, kik a talmudhoz ragaszkodnak, jól tudják a konkolytól megválasztani a jó magot, s nincs rabbin, ki mindent, mi a talmudban áll, az életre alkalmazhatónak tartana és sok határozatnak egyoldalúságát el nem ösmerné. Legnagyobb bizonyítványai ennek Maimonides, Albó, Simon Zenach s mások mélyen tisztelt munkái, melyek sok félreérthető helyet kiigazítva, egyszersmind megmutatják, hogy a talmud felvételében csak cum grano salis kell itélnünk.»

Vajon nem világos-e ebből, hogy a zsidók vallásos nézetei századok leforgása alatt csakugyan változnak? S hogy bármi megférhetlenek legyenek is mostani állásunkkal Mózes törvényei, bármi antisocialis elveket zár is a talmud magába: a törvényhozóra nézve a polgárosítás megtagadására nincs ok, mielőtt bebizonyíttatnék, hogy a zsidók napjainkban oly vallási elvekhez ragaszkodnak, melyek keresztyén törvényhozással egyenes összeütközésben állanak. De vajon ki mondhatja ezt? Mindazon számos munkában, melyekben, mióta az emancipatio szőnyegen van, zsidók vallási elveikről szólnak, foglaltatik-e csak egy elv, mely ezen állításra jogosítana? Az 1806-iki francia synedrium nyilatkozásai** nem bizonyítják-e épen az

* *Allgemeine Kirchenzeitung* Nr. 126. 1833.

** Az 1806-ban Napoleon által összehívott zsidó notablek gyűlékezete, melynek határozatai a később 1807-ben megnyitott francia zsidó sanhedrin által is helybenhagyattak, e következőkben egyesíté határozatait:

1. A francia zsidók a francziák testvérei; Franciaország közös hazájok.

2. Monogamia. A házastársak elválása csak az ország törvény-székeinek helybenhagyásával történhetik. Keresztyénnel való házasságok tiltva nincsenek.

3. A morális törvények s kötelességek ugyanazok nem-zsidók mint vallástársak iránt.

4. A rabbinusoknak csak szokáson alapult befolyásuk, de

ellenkezőt? Vagy ki mondhatja, hogy valaha, mióta a zsidók az egyházi szónoklatot szertartásaik közé felvették, csak egy szót is halla zsidó szónokoktól, mely ezen állításra okot adhatna? Vajon lehet-e még tovább egy rég múlt század sötétségében koholt okot felhozni, főkép most, midőn a zsidók gyermekeik nevelésére s cultusuk jobbítására annyit tevének, s az emancipatio annyi helyen megtörténve, mindenütt áldó, de sehol még káros következései nem mutatkoztak?

Nem csudálatos-e, ha még századunkban a vak zsidógyűlöletet oly kiterjedésben látjuk, hogy férfiak, mint Streckfuss, még a zsidók reformáló iparkodásaira is kaján szemmel néznek, s miután vallásuk ellen — mint az elébb tartatott — hosszasan szóltak, értekezésöket azzal végzik, hogy a reformatio, mely a zsidó vallást tiszta theismussá változtatja (azaz: minden oly veszedelmeseknek hirdetett elveitől megtisztítja) nem veszély nélküli; nem kell-e fájdalommal látnunk, ha keresztyének — mint Hartman Tivadar — mindent, mi a zsidók részéről napjainkban történik vagy mondatik, csak a keresztyének csalására használt fortélynak állítva, benne inkább új haragra s gyűlölségre találnak okot, elfelejtve, hogy milliókból álló közönség ily fortélyos képmutatásra alkalmatlan, hogy azon elvek — ha csakugyan a zsidók között még közönségesek nem lennének — azzá válnának, ha e nemzet jobbjai által szóval s írásban egy ideig színleltettek; s hogy végre a törvényhozó tettekről ítélhet s nem gondolatokról, s egy vallásos felekezetet, mely nyilván csak jó elveket színlel, a polgári lét áldásaiból ki nem zárhat azért, mert e vallás oktatói századok vagy ezredek előtt veszedelmes elveket tanítottak, s mert

semmi törvényes hatalmuk nincsen. Választásuk módja bizonyítja.

5. Minden mesterség s életmód szabad, tilos csak az uzsorászkodás.

az utolsó zsidó még le nem monda utolsó előitéletéről; hogy, mondom, a törvényhozás ezt nem teheti, ha csak a természet első jogait, a keresztyén vallásnak legszentebb kötelességeit sérteni nem akarja.

Jól tudom én, hogy nem hiányzanak azok sem, kik a zsidók ellen úzótt elnyomásnak mentségeül vallásunkra mernek hivatkozni; — régi szokás a legrosszabb ügyet a legszentebbel összekötni, — s nem csudálom, ha az elnyomás védői — mint hajdan gonosztévők — az oltár előtt keresék biztosságukat.

«A keresztyén elvekkel, — melyekhez országainknak, ha csak romlásnak nem akarnak indulni, most erősebben szükség ragaszkodniok, mint valaha, — a zsidók tökéletes emancipációja össze nem fér.»*

«Meg kell gondolnunk mindenek előtt azt is, mivel tartozunk a keresztyén egyháznak. A zsidóság, mint ez az idő haladásával kifejlődött, nemcsak tagadása, de világos ellentéte egyházunknak.»

«Soha a zsidók polgárosítása által az országnak keresztyén jellemét elvonnunk nem szabad** stb. stb. stb.» — mert minek ismételjem mindazokat, melyeket Németországban mint Angliában a vallásos elnyomás hősei annyiszor ismételtek, valahányszor más hitű hontársaikról szó vala, s melyekre szánakozó mosolygással felelhetnénk, ha nem állana előttünk Irland szerencsétlen népességében tanúság, mi alaptalan okoskodásokon alapul sokszor egy egész népnek elnyomatása.

De hát mi keresztyének szabadítsuk fel azon népet, mely Üdvözítőnket kínozá s vallásunknak első üldözője vala — így szólnak buzgólkodva az emancipáció ellenei; — hát nem átkozta-e el népét Isten önvétkeiért? nem áll-e szent könyveinkben: hogy ellenei-

* Alexander Müllers: *Archiv der neuesten Gesetzgebung*, Band 5. Heft 1. 1. 108.

** Fő consistorialis tanácsnok Köhler a hassiai nagyhercezség 2-ik kamarájában.

ket fogják szolgálni, éhség s szomjúságban, remegve nappal s éjszaka? S hol Isten hatalmas keze lesújtott, mi ellent mernénk állani? — De vajon kell-e ezekre felelnünk, kell-e mondanunk, hogy a jóslatoknak teljesítése nem rajtunk áll, hogy Isten nem a gyenge embert választá büntetéseinek eszközéül; — kell-e mondanunk, hogy ugyanazon szent könyv, melyben az átok áll, a nagy, fenséges parancsot foglalja magában, mely embertársunk szeretetére int; — kell-e mondanunk mindezt, vagy nem inkább lerántva az ájtatos álorcztát, mely alatt csak gyűlölség rejtőzik, vallásunk szent szellemét követve, kezét nyújtani az elnyomottaknak?

Vannak írók, kik az elnyomásnak megszűnését azon majd világosan, majd rejtélyesen kimondott okból is ellenzik, mert a megtérések kevesbednének. — De vajon van-e valami, mi ezen vélemény mellett szólna? Vajon azon üldözések, melyek a szenvedélyes Luthert ezen mondásra birták: «Sokan úgy bántak a zsidókkal, hogy ki jó keresztyén, inkább zsidóvá válnék», terjesztették-e vallásunkat? Azon oktatásoknak, melyeknek hallgatására katolikus és reformált országokban, Rómában mint Baselben, a zsidók egykor kényszerítettettek, mindazon iparkodásoknak, melyekkel egyes társaságok — mint a londoniak — a zsidók megtéréésében fáradtak, — mi vala sikere? Nem józanabb-e hát, emlékezve Luther intő szavára: «Ha az apostolok, kik szintén zsidók valának, velünk pogányokkal úgy bántak volna, mint mi a zsidókkal, nem vált vala egy keresztyén sem a pogányok közül», — felhagyni az üldözéssel; s mint I. Gergely pápa oly szépen mondja, azokat, kik a keresztyén vallást nem követik, szelídség, jóakarát, intés és szabad meggyőződés által vezetni a vallás egységéhez? S csak ez a mód az egyetlen, mely végre a fenséges cél eléréséhez vezethet s teljes meggyőződés szerint előbb-utóbb vezetni fog. Egész civilisatióink a keresztyénségen alapul, s a világ egyes népei nem haladhatnak a nélkül,

hogy közelednének; és miként, kik egy hegy külön oldalairól indulnak ki, a tetőn végre találkoznak: úgy a nemzetek nem közeledhetnek egymáshoz műveltségükben a nélkül, hogy mint mindenütt, úgy vallásos nézeteikben is végre egy irányban ne álljanak; de ez egyike azon dolgoknak, melyeket csak az idő érlelhet, s bizonyára semmi sem hátráltathat inkább, mint ha vallásunk formája mellett buzgólkodva, elfelejtjük szent értelmét, mely csak felebarátunk szeretetére int, s nem gyűlölést s embertársunk üldözését rendelé földi feladásunkúl.

Emberi feladatunk segíteni mindig, hol segíthetünk, enyhíteni minden szenvedést, magunkhoz felemelni minden elnyomottat, helyre pótolni minden igazságtalanságot, s csak ha ezt, s a mennyiben ezt teljesítjük, teljesítettük isteni Üdvözítőnk parancsait, — csak ha ezt tettük, reményelhetjük, hogy vallásunk tetteink által hirdelve, terjedésében végre e népet is körébe fogadja, mely hozzá elveiben közelebb áll, mint maga gondolná.

III.

De térjünk végre az emancipáció elleneinek utolsó okához, mely, habár nem oly hangosan hirdelve, mint a többiek, e szerencsétlen nép elnyomatásában hatóságosabban munkál, mint bármely más: ez a zsidó polgárosításának veszélye; nem azon veszély, melylyel romlottsága erkölcsiségünket, külön nemzetisége hazánkat, hite vallásunkat fenyegeti; ha csak ez volna, akkor talán még nagylelkűen haligatnánk; a veszély személyes érdekeinket fenyegeti, innen a zaj. — A zsidók romlottak! — Ám legyen; ha az ország törvényeit meg nem szegik, mitől büntetés által épen úgy visszatartóztathatnak, mint ha erényeik volnának, — mi közünk romlottságukkal? Felvételük nemzetiségünket sérti! Hagyján, hisz ha mindazokat, kik nemzeti-ségünk ellen harczra keltek, vagy azt hidegségükben

elhanyagolták, sőt magyar létükre megtagadták, jogaiktól megfosztanók: hová jutnánk népességünkkel, hol keresnénk új birtokosokat legszebb jószágainknak? — Vallásunk veszélyeztetik! — Isten neki, a miénk egy felvilágosodott század, a vallásos buzgóság nem illik többé ily magasan álló férfiakhoz. De érdekeink sértenek! Mily kebel maradhatna nyugodtan ily pillanatban, ki nem áldozna fel mindent, habár legfenségesebb elvei volnának is, érdekei fentartásának?

E sorok írója ösmeri az érdekek hatalmát. Teljes meggyőződése szerint az országnak nagyobb érdeke az igazságnál ugyan nem lehet; nem lehet anyagi érdek, mely egy immoralis eszme törvényesítését menthetné vagy orvosolhatná: de meggyőződése az is, hogy ez eszme költői ábrándozásnak fogna sokaktól tartatni; s nem fogja olvasóit terhelni vitatásával. Korunk végzetetlen józan s számoló; jaj annak, ki javallatait annak megmutatásával kezdi, hogy igazságosak, s nem inkább, hogy hasznosak, vagy legalább senkinek kárával összekötve nincsenek; boldog még, ha ez utolsó esetben is részvétet gerjeszthete, s nem vala kénytelen tapasztalni, hogy az emberek többnyire fizetést kérnek jótetteikért is; az író tudja mind ezt, nem akar harczba szállni az önösség ellen; az író nem kíván, nem vár áldozatokat senkitől; — de ha százezreket lát, kik a kínok legnagyobbikát — elnyomatást szenvednek; ha a leghallatlanabb igazságtalanság mentségeül a szükségesség hozatik fel; ha egy oly gyenge kisebbség elnyomatásának okául az állítatik, hogy százezrek az emberiség első jogaiban nem részesülhetnek a nélkül, hogy azon millióknak sorsa, kik azokat most gyakorolják, veszélyeztetnék; ha, mondom, a milliók százezerek ellenében azt mondják, hogy nem mernek igazságosak lenni: akkor az író meggyőződése szerint kötelesség legalább arról bizonyosságot keresnünk, vajon áll-e mindaz, mi századokig előítéletként elhíttetett; vajon e csoda — mert csakugyan az volna, hogy egynéhány zsidó polgáro-

sítása egy keresztyén nemzetnek veszélyes lehetne, — történt-e valahol? A kérdés, melytől annyi ezernek jóléte függ, megérdemli vizsgálatunkat.

Ha egy néposztály különös kiváltsági jogokkal bír s birtokra, kereskedésre, vagy mesterségekre nézve monopoliumokat úz, átlátja mindenki, hogy ez állás veszélyes s káros lehet nemcsak azon egyesekre nézve, kik ellen ezen monopol úzetik s kik fejlődésökben s éldeleteikben általa gátoltatnak, hanem káros az országra nézve is, mely természetes kifejlődésében gátolva, soha nem fog úgy haladni, mint azt természetes ereje engedné. Minden monopolium vagy elnyomja, vagy legalább mesterségesen — mintegy üvegházban — neveli azon industriát, melyben úzetik; s tapasztalásaink után végre átlátjuk, hogy az egyik oly veszélyes lehet, mint a másik; átlátja mindenki azt is, hogy valamint egy néposztálynak különös pártolása, úgy rendkívüli elnyomása is veszélyessé válhatik, mint azt mindazon országok, melyben szolgaság valaha létezett vagy még létezik, eléggé bizonyítják. — De hogy abból, ha egy eddig elnyomott kisebbségnek nem kiváltságok, hanem egyedül a közjogokkal való szabad élés engedtetik, az egészre káros következtetések származhatnak: ezt feltenni, csekély belátásom szerint legalább, a legnagyobb képtelenség nélkül nem lehet.

Vagy azok, kik a zsidók polgárosítása ellen leghangosabban felszólalnak, vajon hozhatnak-e fel csak egy okot is, mely a legegyszerűbb, de szenvedelem nélkül ítélő gondolkozót meggyőzhetné? A zsidók által gyakorlott mesterségek el fogják rontani a keresztyén mesteremberek keresetjét — Így szólnak; de vajon mit hozhatnak fel ezen állítás bebizonyítására? A példát? Az ott, hol a zsidók már emancipáltattak, ellenkezőt mutat: a keresztyén mesteremberek sorsa nem változott; nálunk, hol a zsidók majdnem kizárólag kereskedéssel foglalatoskodnak, a keresztyén kereskedők nem kevésbé gyarapodnak. Vagy a dolog ter-

mészetét, mely szerint a munkások száma szaporodván, szükségkép kisebbedni kell nyereségeiknek; ámde ki nem látja, hogy e nyereség soha nem kisebbedhetik egy bizonyos legkisebb fokon alul, melyben a munkás fáradságának jutalmát még feltalálhatja, ha csak azon képtelenséget nem akarjuk feltenni, hogy a zsidók még azon esetre is, ha egy vagy más mesterség a concurrentia által oly állapotba jutna, melyben művelése jutalmazó lenni megszűnt, azt minden haszon nélkül — a fukar zsidók — csak épen, nem tudom, emberszeretetből vagy a keresztyének megrontására, tovább akarnák folytatni. — Vagy a zsidók nagyobb műveltségét, s hihetőkép a mesterségekben is, mint máshol, várható ügyességöket? — De vajon hát ha a törvényhozás csakugyan a tudatlanság s ügyetlenség pártolását vevé magának feladásúl, ha magát felhíva, jogosítva hiszi elnyomni minden nagyobb ipart, bilincsekbe verni minden talentumot, csakhogy annál dúsabban viruljon az áldott közép-szerűség, csakhogy az, ki megérdemelné, soha el ne ragadhassa a jutalmat azoktól, kik érdemetlenek; ha mondom, a törvényhozás ezt vevé céljának, — s hogy csakugyan, legalább practice némely helyeken ez történt, mutatják a czéhek — vajon a zsidók kizárása elég-e erre, s nem kellene-e inkább kizárni azon keresztyéneket is, kik egy vagy más mesterség gyakorlásában több ügyességet mutatnak, kizárni minden idegent, ki mint jobb mester a jámbor honosokat veszélyeztethetné, kizárni egy szóval mindenkit, ki nagyobb ész vagy tőke által mesterségét jobban folytathatná, s csak annak adni szabadságot, ki szigorú examen által megmutatta, hogy ügyetlensége s tudatlansága által senkinek veszélyes nem lehet. — Ne mondja senki, hogy képtelenséghez vezetem elle-neimet; nem rajtam az ok, ha előzményeikből kiindulva, egyszerű logikával máshoz nem juthatok, mint képtelenségekhez; az épen fő jelleme a hamis fogalomnak, hogy logikus fővel nem gondolkozhatunk fe-

lőle a nélkül, hogy végre képtelenséghez ne jutnánk. — De ha a példa mást mutat, ha a dolog természetéből más következik, s a zsidók nagyobb ügyessége emancipatiójok ellen fel nem hozathatik, miből fogják következtetni az emancipatio veszélyességét?

A zsidók gazdagok — így szólnak az ellenek — s ez az ok, melyért nekik jogokat adnunk nem lehet a nélkül, hogy velük a keresztyének kárára vissza ne élnének. — Talán egy kevésbé csodálatosnak látszhatik ezen állítás; s ha meggondoljuk, hogy e hazában annyi ideig majdnem minden jog a nemességgel azaz birtokkal vala összekötve; hogy századunkban majdnem minden alkotmány a vagyontalant kizárja, minden hatalom birtokon alapúl: talán némi joggal bámulhatnók, hogy épen e hazában, épen e pénzszázadban az, a mi után mindenki fárad, mi néhányak által a polgári erények legfőbbikének, vagy legalább a szabadság jogai feltételének tartatik, a zsidóknak vétkül tulajdonított s polgárosításuk ellen okúl vétetik. Mondhatnók talán, hogy ezen veszély, mely a gazdag zsidók concurrentiája által országunk szegényebb lakosaira nézve létezik, épen oly fenyegető, ha e nagyobb vagyon keresztyén kezek között halmozódik, s hogy e szerint következetlenség nélkül feltennünk nem lehet, hogy ezen nemzet, törvény által mesterségek gyakorlására jogosítva, ezen engedelemmel oly kiterjedésben élne, mely a keresztyéneknek veszélyes lehetne; de elmellözve mindezt, vajon mik hát azon veszélyek, melyekkel a zsidók emancipatiója az ország lakóit fenyegeti? Nem tagadom én, hogy azon vagyonos zsidó, ki mesterségét nagyobb tőkével kezdve, azt nagyobb kiterjedésben tökélylyel űzheti, nagyobb hasznot fog nyerni, mint szegény keresztyén szomszédja, kinek iparkodásai elősegelésére két keze munkájánál egyéb eszköze nincs: de ki nem látja, hogy e nagyobb nyereség nem a munkás, hanem a capitalista nyereségét teszi, s hogy mindent összevéve a társaság talán nem vesz, ha a capitalista inkább maga

gyümölcsözteti tőkáját, mint ha korlátoló törvények által kényszerítve, csak az uzsorában keresi vagyona jövedelmezését; s így a bírhatási jogra nézve tagadni nem lehet, hogy az emancipatio után sok jó darab föld, mely most keresztyén birtokosa alatt kopáron hever, zsidó kezek között jövedelmezővé válnék; de miután a törvényhozás nem gátolhatja, hogy a zsidók ipar által tőkét gyűjtsenek s velök kényők szerint éljenek; miután hatalma a keresztyén birtokost zsidó hitelezője keresetjéi ellen nem védelmezheti úgy, hogy adóssággal terhelt jószága ne hitelezőjének jövedelmezzen, s ő maga, noha állítólag birtokos, ne váljék practice pusztá munkássá, ki csak a zsidónak dolgozik: — úgy vélem, a bírhatási jognak törvényes megadása nem szülhet a keresztyénekre nézve semmi oly káros következt, mely teljes mértékben már most is nem léteznék.

S vajon nem áll-e hát ez egyáltalában mindazokról, mik a zsidók emancipációjára ellen felhozatnak, s ezen törvényes változás veszélyei gyanánt hirdettetnek? — Vajon ha e néposztály polgárosítása oly károsnak tartatik, nem a jelen állapot vala-e az, miből ellenei okaikat keresik? — Vagy az, hogy a zsidók — mint annyian oly szívesen hirdetik — alávalók, hogy zsarolásaik földnépünket elszegényítik, hogy csábítás és uzsora által egyes zsidó kereskedők egész faluk elszegényítésén alapítják vagyonukat, hogy nincs erkölcsstelenség, melytől, ha haszon forog kérdésben, visszajednének, s melyet elkövetni, vagy legalább elősegíteni vonakodnának, a jelen állapotnak dicséretére szolgál-e? S mindazon rossz, melyet e népnél tapasztalunk, s mindazon veszély, melylyel érintkezésök keresztyén hontársaikat fenyegeti, a jelen elnyomási rendszer fentartását javasolja-e, vagy nem mutatja-e inkább, hogy mostani törvényeink, melyek a zsidók iránt léteznek, semmi rosszat nem gátolhatnak, s hogy igazságtalanságuknak még azon egy szegény védelme sem marad, hogy hasznosak?

Mostani törvényeink, melyek a zsidók állapota iránt léteznek, hatalmatlanok. — Minden törvény, mely egy néposztályt egyoldalúlag elnyom s kifejlődését gátolja, mindig s mindenütt ki fog játszani, s noha a törvény világosan tiltja, tudja mindenki, hogy például a zsidók házakat, sőt jószágokat bírnak, s egy álnév palástja alatt mindazon jogokat, melyeknek törvényes éldelete annyira elleneztetik, már tetteleg gyakorolják. — A zsidók, kiket minmagunk — hogy úgy mondjam — kényszerítenénk a kereskedelemre, s kik most — mert minden állhatatos törekvés végre eléri célját — vízként, mely keskeny csőbe szorítva azon egy ponton, mely emelkedésének szabadon engedtetett, magasra emelkedik s elszéledne, ha egy kis körre szorított ereje, természetét követve, elszéledhetne, — ez egy iparágban minden másoknál nagyobb ügyességet nyertek: talán minden törvényes gát mellett nyomják országunk más kereskedőit. Törvényeink a becsületes zsidó gyarapodásának ezer gátat állítanak elébe, s ím az ügyes, az erkölcstelen kijátszsa törvényeinket, s népünk minden törvényes határozat mellett szenved és zsaroltatik; törvényeink a zsidótól közdolgokban minden befolyást tagadnak: a pénz országok sorsát adá kezébe; — törvényeink a pénz hatalmát nem ronthatták meg s nem fogják megronthatni soha; törvényeink a szegény keresztyént nem védhetik a gazdag zsidó befolyása ellen; nem gátolhatják az erkölcstelen zsidót zsarolásaiban; — hát vajon miért ragaszkodjunk hozzájuk? Miért nem törölni ki egy ezredes igazságtalanság végnyomát törvénykönyvünkől, ha nyugodt megfontolás után mindenki átlátja, hogy tökéletes végrehajtása lehetetlen, részletes teljesítése senkinek nem hasznos, százezreknek pedig a legkínzóbb elnyomás.

Felhoztam, habár röviden, mindazon okokat, melyek a zsidók emancipációja ellen hazánkban vagy más országokban, hol ezen kérdés még újabb vala s nagyobb érdekekkel vitattatott, részint parlamentaris be-

szédekben, részint könyvekben felhozattak: s habár annyi elleniratok elolvasása közben szomorúan jutott is eszembe néha, mennyivel boldogabb volna a világ, ha mindenben oly scrupulosusak volnánk, mint ha egy igazság gyakorlása forog kérdésben; ha mindig annyi dátumot s bizonyítványt keresnénk: örömmel érzém sokszor, mi gyenge a legfortélyosabbok, mely ily rossz ügy mellett felhozatik. — S nem egy remény nélkül fejezem be soraimat.

Távol legyen tőlem, hogy ezen ügy kivívásában valamit enmagamnak s gyenge iparkodásaimnak tulajdonítanék; de teljes meggyőződés, hogy minden, mi valóban jó s igazságos, végre kivívja önmagát; s nem fogja semmi gyengíteni keblemben azon erős meggyőződést, hogy az, mi mellett minden szív felszólal, végre győzni fog, habár az egész világ áltudósai küzködnének is ellene sophismáikkal.

Ki a zsidók jelen állapotát meggondolja, ki e nép szenvedéseit felfogá s látta szegényeit küzködve az élet minden bajával, s látta a gazdagot örömtelen birtoka között, melynek megszerzésén egy vesztett ifjúság függ, mely alatt ő, mint a bányász, e dús élet minden kellemeiről lemondva, setétben keresé drága érczerét, melyért annyit tapasztalt, annyi csalódásokat vesztett, annyi kínokat szenvedett; — ki egész szörnyűségében átgondolá azon létet, melyre mi e szerencsétlen népet kárhoztattuk; ki képzelheti, mi az: megvettetni, midőn az életbe lépünk, szenvedni míg haladunk, s végre ha célunkat elértük, nem várhatni mást, mint irigyeket, s azon megelégedést, hogy megvethetjük, kik egykor reánk lenéztek: az nem lehet kétségben ezen kérdés iránt; s ha egyszer a nemzet jobbjai egy dolog igazságáról meggyőződtek, nincs erő, mely létezését többé gátolhatná.

Ha előtételek s hibás fogalmak nem gátolják, a jó mindig többséget talál az emberek között s az előítélet, mely a zsidók polgárosításának eddig ellentállt, századunkban többé soká nem tarthat.

Távol legyen tőlem, hogy magamtól azon nehézségeket, melyek a zsidók emancipációjával hazánkban még most összekötvék, eltagadjam.

A társaság senki ellen sem lehet igazságtalan büntetlenül, s ha másképp nem, legalább az által érzi teteteinek büntetését, hogy azt, kit századokig lánczokban tartott, fel nem szabadíthatja veszély nélkül; s talán félhető, hogy a zsidók emancipációját is visszaélések fognák követni az első pillanatokban; félhető, hogy a vélemények jelen állapotában, midőn — tagadni nem lehet — még sok előítélet uralkodik e részben, — az ingerültség, mely a zsidók ellen létezik, törvényes felszabadításuk által csak nevedni fog, s hogy így azon elkülönözés, melyben e nemzet eddig élt, fentartva a szokás által, a társasági életben még soká fenmaradhat. De az idő halad, s a században, melyben élünk, minden nap, mely egünkön felderült, egy előítéletnek halála felett alkonyodik, s bármi erősen gyökerezik is az, mely a zsidók iránt létezik népünk szokásaiban és nézeteiben, józanon nem lehet félnünk, hogy az, miután egyszer törvényesen ledöntetett, még sokáig takarhatná el látkörünket; a kivágott fa sokszor még újra kihajt tövéből, gyökerének végereje ágakat hajthat, új zölddel kényeskedik talán; de ne féljen senki, hogy ez új hajtásokból alacsony bokornál egyéb válhatnék; s minek kivágása egykor oly nehéz vala, annak végmaradványait egy gyermek is kiirthatja gyenge kezével. S végre, bármi nehézségek lennének is összekötve az emancipációval jelen állásunkban, miután a haza haladási szándékának annyi előzményét adta, a polgárosításnak megadása vagy megtagadása nézetem szerint csak annyiban függ tőlünk, mennyiben rajtunk áll tovább haladni, vagy eltávozni a megkezdett ösvényről; de hogyha szívünkben a haladás eszméje egy pillanat gerjedelménél, az emberiség jogai mellett mutatott buzgóság hazugságnál több vala: a zsidók emancipációja szükségké válta; ez véleményem szerint minden kételkedésen felül áll.

Nincs senkinek több kötelessége, mint annak, ki szabadságot vön iparkodásainak jelszavául s csak ha ezeket teljesítjük, érdemeljük s várhatjuk korunk tiszteletét. Maga az absolut orosz birodalom engedett korunk ellenállhatatlan szellemének, s midőn 1836. esztendőben kiadott ukáza által azon zsidókat, kik mesterség, művészet, vagy tudomány valamely ágával foglalatoskodnak, többi keresztyén alattvalóival egy fokra emelé, — midőn továbbá ugyanazon ukázban megengedé, hogy azok, kik városokban czéhekbe, vagy más mesterség-egyesületekbe felvétettek, a választásokban más városiakkal hasonló jogokkal részt vehessenek, sőt azon esetre, ha oroszúl írni-olvasni tudnak, városi tisztviselőknek is választathassanak: megmutatá szabadelvű szándékait a zsidók iránt; s magyar hazánk nem fog hátrább maradni a szabadelvűség ösvényén, s haladása elleneinek nem fog alkalmat adni azon vádra, hogy szabadelvűségének alapja csak önösség; azok által, miket eddig tettünk, jogot adánk a zsidóknak igazságot reményleni tőlünk, — mi őket nem fogjuk megfosztani reményeiktől.

Jól tudom én, hogy a zsidók emancipációja nem popularis. — Minden törvény, bármily igazságtalan legyen is, számtalan viszony elrendezésében alapúl szolgál, s így természetes, hogy midőn ily törvénynek megváltoztatása forog kérdésben, azok, kik terveikben fennállására számolának, magukat sértve érzik s jól szerzett jogaik megfosztása ellen panaszkodnak; természetes még az is, hogy miután már szerencsétlen természetünk: csak mások felett emelkedve keresni magasságunkat, — miután minden kiváltságos osztályt annyi állhatatossággal látunk vívni leghasztalanabb jogai mellett is, itt, hol az egész nép az, mely egy kis más vallású kisebbség ellenében kiváltságokkal bír, ezen — hogy úgy mondjam — aristokratikus állását nem szívesen hagyja el; nem csodálatos, mondom, ha mi, kik ezen kérdés mellett víttünk s vívni fogunk, mint eddig, rágalom s indulatosság megtámadásainak

czéljául vétetünk; de miután meggyőződése, hogy valamint az, ki a sokaság ítélete ellen ön- vagy egy néposztály előítéletei mellett küzködik, elvész, úgy az, ki egy igazsággal lép fel ellene, győzhetetlen: nem hogy, mint néhányan az angol parlamentben, vagy Streckfuss úr sokszor említett munkájában, e népszerűség hiányában ellenokot látnék nézeteim ellen — épen ez az, mi nézetem szerint minden emberbarátot felhí, hogy az előítélettel szembe szálljon. Nem hizelgők, de barátok kellene a népnek, s csak ki a nép javának fel tudja áldozni szeretetét, az érdemi e nevet; — csak ki a mai tapsról le tudja mondani, várhatja, hogy nevének holnapja legyen.

A zsidók emancipációja ki fogja vívni magát nálunk nélkül is; dicsekedve felvilágosításával, a nép át fogja látni végre, hogy az emberjogok tisztelete, mely minden ajkon lebeg, nem egyéb pusztá szónál, míg ezek a kínok legnagyobbikát, a megvetést szenvedik; által fogja látni, hogy a zsidók romlottságának oka csak elnyomatásuk, s hogy ha azt, kit földre tapostunk, sárban találjuk, nem megvetni, hanem kezet nyújtani felemelésére emberi feladásunk. — Idők fognak jönni boldogabbak, mert jobbak, mint korunk, mikben a nép a szomorú valóságot, melyet az örök zsidó regéje képez, épen oly lehetetlennek fogja tartani, mint mi a regét. Minden, mit az igazság megkíván, végre meg fog történni; de siettethetjük a pillanatot, melyben a jó történik. Ha egy nagy gondolatot, mely nemünket emeli, csak egy órával hirdettünk is elébb, — ha egy rossz törvénynek eltörlését csak egy órával siettettük: éltünknek legszebb feladása el van érve s nem mondhatjuk, hogy nem vala nagy jutalma életünknek. Az idő int, s nekünk nem szabad hátra maradni. Nem kiváltságok, hanem szabadság kell századunkban, s ez nem létezhetik, ha nem köztulajdonunk, s ha a szolgaság — mely gázként könnyebben terjed, mint gondolnók — véggyökereiben ki nem irtatik.

A FRANCZIA FORRADALOM OKAI.

(1857.)

«Nincs, — úgymond Tocqueville legújabb munkája kezdetén — nincs, a mi philosophjainkat és államférfiainkat inkább szerénységre inthetné, mint a francia forradalom; mert nem volt soha nagyobb esemény, a melynek fonalai távolabbra visszahatnak, a mely inkább elő lett volna készítve s a melyet mégis kevésbé láttak előre.» Nézetem szerint van még valami, a mi, ha legkisebb hajlamuk volna bölcseinknek és államférfiainknak a szerénységre, szintén kifejthetné bennök e szép tulajdont, — s ez a francia forradalom eredményeiben fekszik.

Nem volt talán még soha politikai mozgalom, melyre a bölcseletnek és államtudományoknak nagyobb befolyása lett volna. A forradalom ugyanazon elvekért küzdött, melyeket a tudomány felállított; megsemmisítette mindazt, a miben a század bölcsei előbb az emberi nem szenvedéseinek forrásait keresték; létesítette, a mit a politikusok a közboldogságra szükségesnek tartottak; s mit alkotott? — Kényuralmat egy vagy más formában, a szabadság vagy az egyenlőség nevében, de kényuralmat mindig és mindenütt. S Franciaországban, mely a keresztyén civilisatió élén gondolá magát, a cäsarismus és jogtalan demokratia, melyek által az ó-világ civilisatiója elveszett, már többször váltották fel egymást a nagy forradalom óta; mintha nemünknek átka lenne, hogy minden haladás végre e célhoz vezessen; mintha emelkedetésünk köre azon hegycsúcsokhoz lenne hasonló, melyeknek legmagasabb pontján keblünket szorulni érezzük, s vágyó tekintettel nézünk vissza a messze alattunk fekvő térre, honnan feljutottunk, s a hová, a menyire lehet, visszasietünk.

Alig van tárgy, mely a gondolkodó figyelmét inkább

megérdemli, s ez okból mindazok, kik a legújabb időkben politikával tudományosan foglalkoznak, egy vagy más úton ezen tény megfejtését tűzték ki feladatúl. Guizot a demokratiáról írt munkájában s azon röpiratban, melynek czíme: *Miért sikerült az angol forradalom?* tulajdonképen csak azt keresi, miért nem sikerült a francia? Duvergier de Hauranne a parlamenti kormány történetében és Chambrun a parlamenti rendszerről, Montalembert Anglia politikai jövőjéről írt munkáikban ugyanezen alapeszméből indulnak ki, sőt még Thiers *Le consulat et l'empire* című munkája későbbi kötetein is meglátszik a hatás, melylyel az utolsó évek eseményei voltak reá. Mindazon tisztelet mellett, melyet Thiers a francia forradalom történetében minden bevégzett tény és győzelmes politika irányában tanusított, ellenére azon rokonszenvnek, melyet hajdan I. Napoléon rendszere iránt érzett: az idézett munka utóbbi részein észreveszszük, hogy az író lelkében kételyek támadtak azon rendszer iránt, melyet nálánál senki sem értett, senki sem adott elő jobban, s a melynek dicsőítése volt egyik czélja a consulatus és császárság története megírásában.

Sohasem volt talán nagyobb egyetértés azok között, kik az állammal tudományosan foglalkoztak. S ha csaknem egyedül álltam, midőn az *Uralkodó eszmék befolyásáról* írt munkámban azon meggyőződést fejeztem ki, hogy a létező bajok s azon forradalmi hajlam, mely korunkat jellemzi és a mely a kényuralom útját készíti elő, épen azon elvek valósításából erednek, a melyeket a francia forradalom felállított: most, főleg Franciaországban, a jeles írók egész névsorát hozhatom fel, a kik azóta hasonló nézeteket hirdetnek, vagy a kiknek állításai legalább ezen nézetekre vezetnek.

Azon visszahatás mellett, mely 1849 óta a gyakorlati politika terén bekövetkezett, bár különböző célokkal s eltérő nézetekből kiindulva, egy más visszahatást veszünk észre az államtudományok körében is;

s főleg a francia forradalom történetét illetőleg azt találjuk, hogy egészen változott a szempont, melyből e nagy eseményt egykor tekintették.

Miután szemlénk* feladatúl tűzte, hogy a tudományok körében történt mozgalmakat a magyar közönséggel megismertesse: ez új irány is annál inkább igénybe veszi figyelmünket, minél inkább előre látható, hogy az életre nem fog hatás nélkül maradni, s minél nagyobb azon befolyás, melyet a francia forradalom félszeg felfogása gyakorolt egész Európa újabb történetére.

A francia népnek elég drágán vásárolt kiváltsága, hogy másfél század óta vezérszerepet visz a politikában. Valamint XIV. Lajos a XVIII. század uralkodójának, s az utána visszahatásképen támadt physiokraták és encyclopaedisták más országok tudósainak mintául szolgáltak: úgy a francia forradalmat s az azt követő állapotokat iskolául tekintik egy félszázad óta, mely más népeknek felvilágosítást nyujt állapotaik hiányai felől, s a melyben oktatást keresnek az állam miként rendezésére nézve.

Idéje tiszta fogalmat szereznünk végre a nagy eseményről, melyről annyi szépet olvasánk, s a dithyrambusok után, melyekkel a «terreur» férfainak nagy tetteit dicsőítették, higgadtan szólnunk a nagy esemény okairól, jelleméről és következményeiről is.

Ezt kezdjük meg, midőn Tocqueville legújabb politikai munkáját olvasóinkkal megismertetjük. Hogy nem kritikát írunk s nem részletes kivonatot, — szemlénk természetéből folyik. Kimerítő ismereteket mindenki csak magából a munkából szerezhethet, melynél jobbat olvasóinknak nem ajánlhatunk. Feladatunk nem egyéb, mint felmutatni azon eredményeket, melyeket a tudomány ez újabb dolgozatnak köszön, s a melyek annál fontosabbak, minél nagyobb érdekűek azon kérdések, a melyekkel foglalkozik.

* E tanulmány a *Budapesti Szemlé*-ben jelent meg.

Tocqueville — mint előszavában mondja — munkája előttünk fekvő első részében azon kérdést veti föl, hogy az a nagy forradalom, mely a XVIII. században mindenütt készülöben volt, miért ütött ki előbb Franciaországban, mint másutt; miként fejlődött mintegy magából azon társadalomból, melyet megsemmisített; minek tulajdonítható, hogy a régi monarchiát oly rögtön s oly tökéletesen megsemmisítheté?

Miután ezen kérdések megfejtése csak a forradalmat megelőzőtt állapotok ismerete által lehetséges, Tocqueville munkája ezen állapotok vizsgálatával foglalkozik, kimutatván főleg azon befolyást, melyet a régi francia monarchia által behozott kormányzási rendszer Franciaország társadalmi állapotára, s ezek a forradalomra gyakoroltak.

Kövessük előadását.

Mikor még Franciaországnak politikai gyűlései voltak — mond Tocqueville,* — egy szónokot hallottam egyszer, ki az adminisztratív központosításról szólván, azt a forradalom szép szerzeményének nevezte, a melyet irigyel tőlünk Európa. Megengedem, hogy a központosítás szép szerzemény, nem ellenzem, hogy azt Európa tőlünk irigyli; de azt állítom, hogy az nem a forradalom szerzeménye, sőt, hogy a központosítás a régi rendszerből ered; s mi több, a régi rendszer alatt fennállott politikai szervezet egyedüli része, mely a forradalmat túlélte.

A középkor történetét tanulmányozva, semmi sem lep meg inkább, mint azon egyformaság, melyet különböző s csaknem érintkezés nélkül élt népek intézményeiben találunk. Napjainkban az institutiók között felöltő hasonlatot a sajtó működése, politikai rend-

* *L'ancien régime et la Révolution*. Liv. II. Chap. II. 49. I. Hogy e cikkelyt felette számos jegyzetekkel ne terheljük, a lapok idézését, melyekről egyes helyek vétettek, ezentúl mellőzve, csak azt jegyezzük meg, hogy a hol csak tehetjük, saját szavaival adjuk a nagynevű szerző állításait. Azon eszméket, melyeket Tocqueville formulázott, senki sem adhatná elő szebben és tisztábban.

szerünk, mely Európa népei közt solidaritást idézett elő, s a közlekedés könnyűsége magyarázza meg: de ha a középkorban épen olyan nagy, sőt némi tekintetben még nagyobb hasonlatot találunk, e körülményt csak az egyháznak tulajdoníthatjuk; s talán semmi sem bizonyítja befolyása nagyságát annyira, mint azon egység, melyet e korban a legkülönbözőbb népek erkölcsi és jogi fogalmaiban, sőt még közéletük formáiban is találunk.*

Általános nézet, hogy a középkori intézmények, melyeknek épen legterhesebb részei több helyen századunkig fentartották magokat, sehol sem maradtak fenn annyira egész szigorúságukban, mint Franciaországban. E nézet csalódáson alapszik. Tocqueville megmutatja, hogy a régibb intézmények, ha, a formákat illetőleg, látszólag fennállottak is, jóval a forradalom előtt elvesztették minden gyakorlati fontosságukat s tetteleg más kezekbe ment át azon hatalom, melyet a középkorban egyes, a kormánytól független közigazgatási testületek és hivatalnokok az ország közügyeire gyakoroltak. A középkori intézmények árnyéka alatt csaknem észrevétlenül egy új administratív testület alakult, mely a trón mellett állva, a királyi tanács neve alatt, lassanként minden valóságos hatalmat körébe vont.

E tanácsnak eredete régi, de hatásköre nagy részben új és csaknem határtalan volt. A XVIII. században az ország összes hatalma e tanácsban központosult. Az ország főtörvényszéke volt, a mennyiben minden rendes törvényszék ítéletét megsemmisíthette; törvényhozója, a mennyiben az vitatta meg s indítványozta a törvényeket, az határozta meg és vetette ki az adót; főkormányzója, a mennyiben az igazgatás

* Hogy ezen egyezést az egyháznak köszönhetjük, már abból világos, mert csak azon országokra terjed, melyek a római egyház alatt állottak, míg Európának a keleti egyházhoz tartozó népei egészen különböző irányban haladtak.

általános szabályainak meghatározása, mint legfelsőbb administratív tanácstól, tőle függött. A fontosabb ügyeket mind e tanács döntötte el, minden ahhoz vezetett vissza, tőle jött minden lendület. S ámbár e testületnek határozatai csak a király helybenhagyása által nyertek erőt, s ámbár e tanács nem nagy urakból, hanem középszerű, polgári származású emberekből állott, a kiket minden pillanatban megfoszthattak hivataluktól: tőle függött sajátlag Franciaország egész kormányzása. A belügyek vezetése pedig egyes tisztviselőre, a controleur généralra volt bízva, kinek kezében központosultak mind a közigazgatás legfontosabb ágai.

Ha csak az ancien régime hivatalnokainak lajstromát nézzük, úgy találjuk, hogy akkor minden tartománynak külön ministere volt; de ha a jegyzőkönyvekből az igazgatás gyakorlati menetét tanulmányozzuk, arról győződünk meg, hogy — néhány kevés fontosságú eset kivételével — mindent a controleur général intézett, a ki lassanként a pénzkiadással járó dolgokat, azaz úgyszólván az egész közigazgatást saját körébe vonta, s majd mint a pénz- vagy belügy, majd mint a közmunkák és kereskedési ügyek ministere lépett föl.

Míg e szerint az ország összes közigazgatása Párisban egy hivatalnok kezében központosult, az egyes tartományokat e hivatalnok helyettesei kormányozták. A kormányzók, kik a királyi hatalmat képviselték az egyes tartományokban, megtarták ugyan hivatalaik címét és külsőségeit, de a valóságos hatalom az intendánsok kezébe ment át, a kik nem születésnek, se nem választásnak köszönték hivatalukat, s a kormány által minden pillanatban elmozdíthatók lévén, csak a királyi tanács képviselőiül léptek föl. Valamint e tanács az egész ország kormányzását és közigazgatását hatáskörébe vonta: úgy az egyes tartomány kormánya és igazgatása teljesen az intendánstól függött, a ki szűkebb körében a birói és közigazgatási hatalmat szint-

úgy egyesíté kezében, mint a királyi tanács az egész országra nézve.

Az intendáns alatt s általa kinevezve subdelégue címmel alsóbb tisztviselők állottak, kik annak kötelességeit az egyes cantonban teljesíték; s ámbár soha a nemesi rendnek tagjai nem voltak, s az intendáns minden pillanatban elmozdíthatá őket, — az egész kormányt képviselték igazgatásuk területén.

Látjuk ezekből, hogy az ancien régime kormánygépezete csak az egyes tisztviselők elnevezésében különbözött attól, a melyet Franciaországban később találunk. Ugyanezen meggyőződésre jutunk, ha az akkori kormány hatáskörére fordítjuk figyelmünket.

Az adó nagysága és kivetési módja a kormánytól függött. A taille nagyságát a királyi tanács határozta meg évenként titkos ülésben; ez vetette ki a capitatiot a controleur générallal és intendánsokkal egyetértőleg, s az adónak ezen és más neveire nézve ő szerződött a bérlőkkel, ő határozta meg a beszedés módját, ő eszközölte a behajtást, vagy közvetlenül tisztviselői által, vagy legalább ezek felügyelete alatt.

A katonaaállításra nézve a tanács döntötte el, hány újoncz állítására köteleztessék mindenik tartomány. Az egyes provinciákra eső mennyiséget az egyes községekre az intendáns vetette ki, s a subdelégue vezette a sorsolást.

Ki a katonáskodás alól föl akart mentetni, csak ennek útján nyerhette azt meg.

A közlekedési eszközök, a vicinalis utak kivételével, kizárólag a kormány által tartattak fel. A tervet az intendánsok állapíták meg s a végrehajtásra, mely többnyire ingyen, közmunkák által történt, a subdelégue vigyázott fel.

A közcsend és közbátorság fentartásáról szintén a kormány gondoskodott. Az intendans szemelte ki a katonákat és nevezte ki tiszteiket még oly városokban is, hol e célra, a maréchausséen és rendes katonaságon kívül, külön városi katonaság (garde urbaine) volt.

A kormány gondoskodott a szegényekről, magára vállalva az egyes földesurak ebbeli kötelességeit. Évenként az adó egy bizonyos része volt rendelve e célra. Szóval a kormány figyelme és rendeletei mindenre kiterjedtek, s számos intézmény maradt reánk, a melyekben bizonyos árúczikkek miként készítése határoztatik meg, vagy rendelés adatik, hogy a szőlőket irtsák ki egyes vidékeken, melyek a kormány nézete szerint nem alkalmasak bortermesztésre.

Minden szerfölött nagy hatalomnak fő veszélye nem az ellentállásban, hanem abban fekszik, hogy a vele szemben álló akadályokkal küzdve, azokat nem csak legyőzi, hanem megsemmisíti, s így tovább terjed, mint biztosan tennie lehetne. Augustus császártól fogva a világ csaknem minden nagyobb uralkodója jól tudta, hogy semmi sem biztosíthatja inkább a hatalmat, mint ha erős határok veszik körül, melyek által, a ki e hatalmat gyakorolja, egyszer-másszor megszorítva érzi magát, de a melyek egyszersmind erős védfalul szolgálnak neki. Azonban alig ismerünk oly embert, a ki a hatalom bizonyos fokára jutva, korlátolhatta volna önmagát. Ezt látjuk Franciaországban is. S ámbár a városok a királyi hatalomnak hajdan nemcsak gátat nem vetettek, sőt eszközül szolgáltak céljai kivitelében: a városok municipalis kiváltságai sem tarthatták fenn magukat a kormány központosító iránya ellenében, s a XVIII. században elvesztették minden fontosságukat.

E nagy változás Tocqueville szerint nem előre kijelölt politika következménye. A kormány pillanatnyi finaciális nehézségeknek öntudatlanul áldozta föl a nemzet municipalis életét, mit onnan látunk, hogy 1692-től fogva, midőn a municipalis hivatalok választását először szüntették meg s e hivatalokat pénzért adták el, a kormány a városoknak bizonyos pénzüsszeg lefizetéséért többször visszaadta e választási jogot.* De bár azon kormányt, mely pillanatnyi

* Nyolczvan év alatt hatszor történt ez.

pénzügyi nehézségek kikerülése végett ily fontos változásokat tesz közigazgatási rendszerében, nem lehet menteni: Franciaországban mélyebben fekszenek, nézetünk szerint, a helyhatósági szerkezet sülyedésének okai; s e sülyedés akkor is bekövetkezik vala, ha a kormány soha nem is bántja a városok választási jogát.

Miután XI. Lajos a municipalis szabadságot — demokrata jellemétől tartva, s így jól tudva mit tesz — megszorította; miután a városok közgyűlésére, mely a XV. században sok helyütt még az egész népből állt, csak az úgynevezett notablek s a czéhek és társulatok küldöttjei hívtak meg; miután e notablek száma a küldöttek számához képest mindig nagyobbá vált, s a mesteremberek küldöttei egészen kizáratván, végre csak a polgárok küldötteit találjuk; miután e változások következtében a nép legnagyobb része közönyössé lett a municipalis szerkezet iránt: a városok municipalis élete nem volt többé fentartható csupán az által, hogy a választási szabadságot meghagyták e zárt testületeknek, melyek magokat a város közgyűléseinek nevezték, — főleg oly kormánynyal szemközt, mely, miután az egész közigazgatást kezébe vette, a városi szerkezetben, ha nem is akadályt, legalább alkalmatlanságot talált, és a mely hasonló viszonyok között hatalma terjesztésére sokszor épen az által volt kényszerítve, mert a nagy számot védenie kellett azon zárt testületek ellenében, melyek a város nevében csak saját érdekeiket pártolák.

Bármiben keressük azonban a változások okait, kétségtelen tény, hogy a városok municipalis szerkezete a XVIII. században elvesztette minden fontosságát. A városok nem szabályozhaták többé a vámokat, nem vethetének ki adót, nem adhattak és nem zálogosíthatának el immár semmit, nem perelhettek, nem kezelheték s nem adhaták bérbe jövedelmeiket, nem rendelkezhettek azoknak feleslegeiről a kormány közbejövetele nélkül. Szóval nem volt tárgy, melyre nézve a városok a kormányhoz ne folyamodtak volna, s a

melyben ne attól függött volna az elhatározás. S a mit a városokban láttunk, még nagyobb kiterjedésben föltaláljuk a falusi községekben.

Mióta a földesurak, részint mivel jószágaik kezelését gazdasági tiszteikre bízták, részint mivel fekvő birtokukat darabonként eladva, csak feudalis jogaik jövedelmező részét tartották meg, a falusi községek kormányzásában minden befolyásukat elvesztették, s mióta a vagyonosabb lakosok a falukból a városokba vonultak; a falusi községek, mint hasonló viszonyok közt nem is lehetett máskép, egészen a kormánytól jöttek függésbe. Azon számos hivatalnokból, kik a középkor folytán a községek ügyeit kezelték, a XVIII. században többnyire csak kettőt találunk: az adószedőt és a syndicust; de miután annak az adót az intendans egyenes rendeletei szerint szedte be, ez pedig a subdelégué parancsa alatt állván, minden eljárásában csak őt képviselte: mindkettő tulajdonkép csak kormányi tisztviselőnek tekinthető; s ha a választási jog, legalább formára nézve, a községek nagyobb részében fennmaradt is, s ha a nép e jogához, mindamelllett, hogy az intendansok kijelölése s a választások sokszor történt megsemmisítése által csaknem illusoriussá vált, még mindig ragaszkodott is: e forma nem változtathatta meg a dolgok lényegét, s igen természetes, ha a községi hivatalok ez időben többnyire már nem tiszteletnek, hanem tehernek tekintettek, melyet mindenki kikerülni iparkodott.

Az ancien régime alatt már nem volt város, falu, vagy szállás, nem volt kórház, zárda vagy iskola, mely saját ügyeiben saját akarata szerint járhatott el, saját javairól saját belátása szerint rendelkezhetett volna. Már akkor a közigazgatás gyámsága alatt állt minden francia, ha ez nem volt is még oly nyíltan kimondva, mint napjainkban.

E korszakot a jelennel összehasonlítva, a kettő között a birói hivatal szerkezetében fekszik a különbség. Ha azon tökéletes függetlenséget tekintjük, melyben

a törvényszékek egyes tagjai a kormány irányában állottak, mint a kik pénzen vásárolták hivatalaikat: ha tekintetbe vesszük, minő szerepet játszottak a francia parlamentnek minden politikai mozgalom alkalmával s minő befolyást engedett maga a kormány a törvényszékeknek egyes közigazgatási tárgyokban: úgy látszik, mintha a birói hivatal állása a közigazgatási szerkezet hiányait legalább némileg ellensúlyozhatta volna. De csalódunk. A hol a szabadságnak semmi más biztosítéka nincs, az egyes polgárok és testületek jogai egyedül a törvényszékek szerkezete által nem oltalmaztathatnak meg a közigazgatás önkénye ellen. S ha az ancien régime állapotjait közelebbről vizsgáljuk, meggyőződünk, hogy a rendes törvényszékek nem voltak ugyan sehol Európában függetlenebbek a kormánytól, mint Franciaországban, de a rendkívüli törvényszékek sem voltak sehol annyira divatban, mint ott.

A múlt században kiadott királyi rendeletek és tanácsi határozatok között igen keveset találunk, melyben ki nem mondatnék, hogy minden azokból támadható pör kizárólag az intendans vagy királyi tanács előtt indíttassék meg. Azon pörökre nézve, melyek régiebb törvényeken vagy szokásokon alapulnak, a királyi tanács az úgynevezett evocatiók által biztosította befolyását. Nem a törvények, hanem a végrehajtó hatalom által elvül állíttatott föl, hogy minden olyan pör, a melyben közérdek forog kérdésben, vagy a mely igazgatási rendeletek magyarázgatásából támad, nem a rendes törvényszékekhez tartozik, sőt, hogy a király — gyakorlatilag a királyi tanács — minden magánügyet is maga elé vonhat, valahányszor szükségét látja.

Gyakorlatban már akkor is fennállott azon elv, mely Franciaország újabb alkotmányában, minden változás daczára, fentartotta magát, hogy tudniillik a közigazgatás tisztviselőit a kormány helybenhagyása nélkül a rendes törvényszékek pörbe nem foghatják. A régiebb és újabb kor között csak abban fekszik a különbség,

hogy a mit a kormány most a törvények értelmében tehet, azt akkor a törvények megszegésével cselekedte.

Hasonló viszonyok hasonló eredményekre vezettek: s valamint az ó- és új rendszer tisztviselői között még írásmódjukra nézve is alig találunk különbséget; merőben a mostanihoz volt hasonló azon állás is, melyet a kormányzottak a kormány irányában elfoglaltak.

A controleur général nemcsak fontos ügyekben, hanem egyes személyekre nézve is az intendansoktól kívánt tudósítást. Ezek azokat subdeléguéiktól követelték, s a mit ezek nekik jelentettek, úgy adták elő, mintha saját tapasztalásukból tudnák. A ministerek teendői számtalanok. Semmi sem történik náluk nélkül, (mint D'Argenson már 1733-ban írja), semmi másként, mint általok, s ha ismereteik nem terjednek annyira, mint hatalmuk, a legfontosabb dolgokat az alárendelt tisztviselőkre kellett bízniok, a kik ez által valóságos urakká váltak. Így egyrészt a közigazgatási gépezet a szükséges ellenőrködés miatt mindig bonyolódottabbá vált, az írományok halmaza nőttön-nőtt, a legegyszerűbb ügyek eldöntése is évekre terjedett; míg másfelől szaporodott a kormányi rendeletek száma, s örökös változások történtek a közigazgatásban. Az ancien régime vége felé annyira egymást érték az új rendszabályok, hogy a kikre a végrehajtás volt bízva, a sok rendelet miatt azt sem tudták többé, miként engedelmeskedjenek.

S míg a kormány, mintegy ellenállhatlan erőtől ragadtatva, haladt ez irányban tovább-tovább; a nép minden osztálya mindinkább elvesztette önkormányzási képességét. A kik a fennállott viszonyoknak ellenei voltak, azok is a központi hatalomtól várták azoknak megváltoztatását. Mirabeau atyja, ki a fennálló viszonyok gyűlöletétől elragadtatva azt mondta egykor, hogy valódi «*commissarius handák*»-ká lennének a törvénytörők, ha azoknak kinevezése a kormányra bíztnék, mindamellett is csak a kormánytól várta lehe-

tetlen tervei kivitelét; Tocqueville több forradalom előtti igazgatási kerület levéltárát átkutatván, oly beadványokra talált, melyekben egyesek azzal vádolják a kormányt, hogy hivatásának még mindig nem felel meg eléggé. Miért nem neveztetnek ki biztosok — így szól egy ezek közül, — a kik az egyes tartományok földművelőinek gazdaságuk czélszerűbb vezetésében oktatást adjanak, s megmondják nekik, mit csináljanak marháikkal, miként hizlalták azokat, miként neveljék, hogy' és mily vásáron adják el stb. Miután a kormány a gondviselés szerepét vállalta magára, igen természetes, ha minden egyes hozzá folyamodik saját szükségeiben, ha minden bajért a kormányt vádolják s végre, mint a forradalom előtt látjuk, még a rossz termésért is őt teszik felelőssé.

S most foglaljuk össze röviden a mondottakat.

A birodalom központján álló testület, mely az egész közigazgatásra felügyel; egy miniszter, ki e tanácsot vezeti; minden tartományban egyes tisztviselők, a kik a tanács rendeleteit végrehajtják, semmi másodrendű igazgatási, vagy bármily testület, mely engedelem nélkül mozoghatna; rendkívüli törvényszékek, melyek minden közigazgatást érdeklő ügyben ítélnék s a kormány alsóbb tisztviselőit védik: mi egyéb ez azon központosításnál, melyet ismerünk? Formái még határozatlanabbak, eljárása kevésbé szabályozott, fennállása kétségesebb, de lényegében ugyanaz. Igaz, hogy csak utóbb, a forradalom által lőn szentesítve azon nagy elv, hogy a többségnek és annak, ki azt képviseli, minden szabad: bizonyos továbbá, hogy a pulya XV., vagy a vallásos és emberséges XVI. Lajos kezében bármily nagy hatalom sem idézhetett elő oly szörnyű eredményeket, mint midőn a kérlelhetetlen convent vagy óriási utódja kezére került: de kétségen kívül áll, hogy a kormány az ancien régime alatt már csaknem mindazon tárgyakat hatáskörébe vonta, a melyek most ahhoz tartoznak.

Magában is világos, hogy az országban létező kor-

mányrendszer nem maradhatott befolyás nélkül a forradalom kitörésére és lefolyására; de hogy e befolyást kellőleg megítélhessük, ismernünk kell azon viszonyokat, a melyek között e kormányrendszer alkalmaztatott.

Ha tekintetbe vesszük azok számát, kik a XVIII. század történeteivel foglalkoztak, s a reánk maradt emlékiratok tömegét, melyekből bizonyos emberek és osztályok mindennapi életét apróságokig ismerjük: ha figyelembe vesszük mindazt, a mit a forradalom alatt és után a parlamenti tárgyalások folytán a régi rendszer mellett és ellen mondtak: úgy látszik, alig találhatunk többé, a mit nem ismernénk; mindamellett Tocqueville jelen munkája talán több és meglepőbb újat foglal magában, mint az, a melyet évek előtt irt az amerikai szövetség demokráciájáról.

Hogy mindenekelőtt a legfontosabbat emeljem ki, lássuk először is Franciaország birtokviszonyait a forradalom előtt.

Altalános meggyőződés, hogy a földbirtoknak végtelen felosztása a forradalom következtében történt. A kik ezen felaprózást, mely a birtokosok számát milliókra szaporította, a legnagyobb áldásnak tekintik, és a kik az oly földbirtokot, mely a birtokos eltartására elégtelen, s őt telkéhez kötve, más élelemkérésztől visszatartóztatja, inkább tehernek, mint jótémenynek tartják, s a föld feldarabolásában látják Franciaország egyik fő baját, egyiránt megegyeznek abban, hogy ez állapot a forradalom által behozott törvényeknek tulajdonítható. Tocqueville könyvéből látjuk, hogy e nézet merőben hibás.

Mindazon dolgok között, melyeket Young Arthur Franciaországban első utazása alatt látott, semmi sem lepte meg őt annyira, mint az, hogy a földbirtok felét parasztok kezében s a legapróbb részekre feldarabolva találta. A híres angol gazdának ily állapotról, mint maga mondja, még fogalma sem volt. «Az örökségek felosztása — így szól egy intendans a kormányhoz a

forradalom előtt néhány évvel beadott jelentésében — aggasztó módon halad előre, s miután minden örökös mindenből s mindenütt megkivánja részét, mindig apróbb meg apróbb darabokra osztják a földeket.»

Egyes gazdasági egyesületek már húsz évvel a forradalom előtt kiemelték e bajt, s Turgot osztozott aggodalmaikban. «Az örökségek felosztása — úgymond — oly fokra hágott, hogy a telek, mely épen elég volt egy család fentartására, most 5—6 gyermek között daraboltatik fel. Természetes, hogy ezek családostól már nem élhetnek meg birtokukból.» Néhány évvel utóbb Necker az országban élő kisebb földbirtokosok roppant számáról beszél; s Tocqueville a földadó kivetésére 1790-ben készült összeírások nyomán a földbirtokosok számát azon helyeken, melyeknek összeírásait átvizsgálhatta, a jelen földbirtokosoknak felére, egyes helyeken kétharmadára teszi, a mi csakugyan nagy felosztásra mutat, ha tekintetbe vesszük, hogy az ország népessége azon idő óta egy negyeddel növekedett.*

A francia parasztek igen nagy része e szerint már a forradalom előtt földbirtokosokból állott, s habár az ezen osztály kezében levő földbirtok súlyos terhekkel járt: a francia parasztek sem e tekintetben, se jogi állásra nézve nem volt rosszabb állapotban, mint a minőben ez osztályt, Anglia kivételével, Európa bármely országában találják azon időkben.

Németország nagy részében a XVIII. század végéig még nem volt eltörölve a szolgaság.** 1788-ban a

* Miután a forradalom alatt elkobzott nemesi és egyházi birtokok — mint arról Tocqueville az eladási jegyzőkönyvek áttekintése után meggyőződött — nagy részben olyanok által vétettek meg, a kik már földet bírtak, a földbirtokosok száma ez erőszakos rendszabály által kevésbé szaporodott, mint gondolnók.

** Schleswig-Holsteinban csak 1804-ben, Nassauban 1808-ban, a Bergi nagyhercegségben Napoleon által 1808-ban, a Westfalai királyságban és Lippe-Detmold hercegségben 1809, Schaumburg-Lippe- és a Svéd-Pomeraniában 1810, Hessen-Darmstadtban

német paraszt engedelem nélkül nem hagyhatta el lakhelyét. Urának hatósága alatt állott. Nem változtathatta állását, nem tanulhatott mesterséget, nem házasodhatott engedelem nélkül. Ideje nagy része másnak szolgálatában folyt le.

A robot egész szigorúságban fennállott és sok helyen három napra terjedt hetenként. Ő építette, ő tartotta fenn ura épületeit, ő művelte földjét, ő szállította be termékeit. Birtokjoga, melyet magának szereshetett, mindig korlátolt vala; nem adhatta, nem zálogosíthatta el, sőt még használatában is urának akarata határozott, s halála után sem szállt egészen és nagy terhek nélkül gyermekeire.

Franciaországban mindez nem volt többé. A paraszt kedve szerint költözködött; adta, vette, művelte vagy elzálogosította birtokát. A szolgaság végső maradványai csak az ország egyes keleti tartományaiban voltak találhatóak, a többiekben már idejét sem tudták, mikor szűnt meg, s a tudományos kutatásokból kisült, hogy Normandiában már a XIII. században nem létezett többé.

Hogy a nem-nemes terhes föltételek mellett birta földjét, nem szenved kétséget; s habár azon jobbágyi tartozások, melyeket a feudális jogok neve alatt 4-ik augusztusban eltörültek, kevés kivétellel általánosak nem voltak is, s nagyrészt csak egyes vidékeken vagy épen egyes uradalmakban gyakorolták még azon úri jogokat, a melyeknek hosszú sorozatát a constituante borzadással hallotta: a francia paraszt állapota nem volt irígylendő. De bizonyos az is, hogy e tartozások egy része Angliában maiglan fenmaradt, a nélkül, hogy ez által a földművelés emelkedése hátrányt szenvedne; s e tartozások a XVIII. század vége felé Európa minden országában léteztek, sőt a földművelő

1811-ben, Oldenburgban 1814-ben, Würtembergben 1817-ben, Mecklenburgban 1820-ban, Szász-Lausitzban 1832-ben történt e szolgaság eltörlése.

helyzete épen e tekintetben kedvezőbb volt Franciaországban, mint másutt, miután több ilyenmű terhes tartozás — például az úgynevezett urasági robot (*corvée seigneuriale*), a magánosok által birt út- és híd-vámok stb. — Franciaország legnagyobb részében már el volt törölve; s a mi még fontosabb, a jobbágyok függetlenebbekké lettek uraságaiktól, mint ez idő szerint Európa bármely más országában voltak.

Azon tisztviselők, a kikre a falusi ügyek kezelése bízva volt, részint a község, részint az intendans által nevezve ki, mindig az utóbbinak rendelkezése alatt jártak el hivatalaikban, s ha a községi autonomia — mint főlebb láttuk — ez által nem nyert is, nem szenved kétséget, hogy legalább földesurától egészen függetlenné vált a község. A földesúrnak a XVIII. században a községi ügyekre nem volt többé semmi befolyása. Nemcsak a kezelés, de még a felügyelés is másokat illetett, a mi több, a királyi hatalmat az egyes községben nem a földesúr képviselte többé. Az országos törvények alkalmazása, a katonaállítás, az adó kivetése, a királyi parancsolatok kihirdetése és inség esetében a közsegély kiosztása mind másokra volt bízva. A földesúr — mire az intendansok szüntelen emlékeztették subdelégueiket — csak az első lakos. ki a többiektől vagyona és kiváltságai által különbözik, de nem hatalmánál fogva.

Ha a francia paraszt akkori helyzetét jelen elveink szerint itéljük meg, lealázónak s nyomottnak találjuk azt; de az sem szenved kétséget, hogy az elnyomás legnagyobb részben nem a földesuri hatalomnak tulajdonítható; hogy a francia paraszt apró feudalis zsarnokok martalékául a XVIII. században többé nem szolgálhatott; hogy polgári szabadsággal birt, s hazája földje nagy részét tulajdonának nevezhette. Oly körülmények, melyeket figyelembe vevén, meg kell vallanunk, hogy a dolgok valódi állásától nagyon különböző azon kép, a melyet az érintett osztály állapótáról a forradalom alatt tartott beszédekből alkot az

olvasó képzelődése. Ugyanez áll a nemzet többi osztályaira nézve.

Siéyès híres röpirata *Qu' est ce que le tiers état* nemcsak azokra, kik a forradalom történeteivel foglalkoznak, de fájdalom azokra is, kik a forradalom elveit mint államférfiak alkalmazták, sokkal nagyobb befolyást gyakorolt, mint a minőt érdemelt. A kik e röpiratot olvassák, azon meggyőződésre jutnak, hogy:

1-ször, mindazon néposztályok, melyek 1789-ben a nemesség és egyházi rend ellen felléptek, helyzetükben egyenlők, érzésükben rokonok voltak; egy szóval, hogy a nemzet nem kiváltságos része mint egy homogen egész állt szemben azzal, mely kiváltságokkal birt, vagy legalább mindig olyannak érezte magát.

2-szor, hogy a nemzet nem kiváltságos része a kormányra, közigazgatásra és törvénykezésre, szóval az ország fontosabb ügyeire semmi befolyást nem gyakorolt, s az állam kormányával összekötött minden jövedelmes állásból ki volt zárva.

Egyiránt hamis mind a két nézet.

Mi az elsőt illeti, kétségtelen, hogy a forradalom előtt a nem-kiváltságos osztályok vagyonosabb része, a földbirtokosok, művészek, gyárosok, mesteremberek, egy szóval a polgári és középrend e solidaritást, melyre Siéyès hivatkozik, nemcsak nem érezték, sőt mindent elkövettek, hogy magukat a néptől a lehetőségig elkülönözzék. Az egyesek az által, hogy mihelyt vagyonuk engedte, saját számukra nemességet vagy legalább hivatalt vásároltak,* az egész rend az által, hogy mint rend magát kiváltságosnak tekinté. Nemcsak a falvak és városok, de még az utóbbiak különböző sorsú lakosai közt sem volt egység, s mint az

* Bizonyítja ezt az utolsó században kiosztott nemeslevelek roppant száma s a hivataloknak, — melyek pénzért adatván, a kormánynak tetemes jövedelmi forrásul szolgáltak, — rendkívüli szaporítása. Tocqueville egy középszerű nagyságú tartományi város jegyzőkönyveit 1750-ből átnézvén, százkilencz birói hivatalnokot és százhuszonhat végrehajtó tisztviselőt talált.

emberszerető Turgot panasolja munkáiban, a polgárok oly módon tudták rendezni a fogyasztási adót, hogy csak a város szegényebb lakóit terhelte.

Szintúgy tévedésen alapszik a második nézet is. Egyes főbb hivatalok, mint például a tartományok kormányzósága, és a melyek az udvar fényének emelésére tartoztak, kizárólag a főbb nemesség kezében voltak még; a nagyobb családok megtarták elődöik czímeit, de e czímek értelme megváltozott. A középkori államszerkezet mellett, mint fentebb láttuk, egy új kormányzási gépezet állítottatott fel, mely lassanként minden valóságos hatalmat magához vont s ez részint nemesek, részint olyanok kezében vala, a kik csak most szerezhén nemességet, kiléptek a polgári rendből, a nélkül, hogy a régibb nemesség által hasonlóknak ismertetnének el. Ami pedig azon nagy nyereséget illeti, melyeket az ancien régime alatt — mint minden rosszul kormányzott államban — egyesek az ország rovására szereztek, első helyen szintén nem a nemesség áll, s a kegypénzek, a melyeket ennek egyes tagjai az udvartól vontak, föl sem tűnnek a fermier généralok s körözetük jövedelmeihez képest.

Ha vád illeti a nemességet, — a mi alól senki nem mentheti föl, ha a forradalom történetét ismeri, — inkább azért sújtja őt vád, mivel az ország kormányától egészen visszavonult, s a fennállott hatalom tisztviselőit megvetve s pusztá czímekhez és egykori állása jövedelmeihez ragaszkodva, minden befolyásáról oly könnyen lemondott. Azon panaszok, melyeket lehangosabban hirdettek a nemesség ellen, nagy részint alaptalanok.

A nemesség, mint egész, — mert valamint a tiers état-t nem ítélhetni meg Danton vagy Roberspierre után, úgy a nemességet sem azok szerint, a miket egyes túlzók mondtak vagy tettek, — nem volt a felvilágosodásnak ellensége; sőt kelletén túl részt vett korának szellemi mozgalmaiban, s nem gondolva a következményekkel, maga hirdette azon elveket, a me-

lyek vesztére vezettek. A nemesség nem ellenezte a szabadságot, s a forradalom előtt senki sem követelte az ország alkotmányos jogainak visszaállítását nálánál hangosabban. Mindazon biztosítékok között, melyekkel Franciaország harmincz éves alkotmányos élete folytán birt, egy sincsen, a melynek kivívását a nemesség már 1789-ben utasításul ne adta volna követeinek. S ez utasításokat olvasva — mond Tocqueville — örökre sajnálnunk kell, hogy a nemesség a forradalom által megsemmisítettett. A nemzet ez által egyik lényeges tényezőjétől fosztá meg magát, s oly sebet ejtett szabadságán, melyből soha sem fog egészen kiépülni.

Ugyanezt mondhatni az egyházzól is.

Ha a francia egyházat 1789-ben tekintjük, talán türelmetlenséget vethetünk szemére, talán azt mondhatjuk, hogy a túlságig ragaszkodott egyes régi kiváltságaihoz; de azzal senki sem vádolhatja a francia egyházat, hogy a polgári és állami szabadság iránt ellenszenvet, sőt csak közönyösséget mutatott volna. A tiers état-nak a haladási kérdésekben nem volt biztosabb frigyese, s mindazon változások közül, melyeket a nép az egyenlőség nevében józanul követelhetett, alig van olyan, melyet az egyház követjeinek adott utasításaiban nem találunk.

Szorosan véve a politikában a clerus határozottan a nemzet törvényhozási jogai, a törvényhozás rendes időszakokban tartása s olyatén hatásköre mellett nyilatkozott, milyennel a legszabadabb nemzet törvényhozása bír. Az ország belkormányát illetőleg az egyház, az egyéni szabadság biztosítása végett, az angol *habeas corpus*-hoz hasonló intézményeket követelt; felszólalt az államtömlöczök és kivételes törvényszékek ellen; a rendes törvényszéknél, nyilvánosság mellett, a bírák teljes függetlenségét kívánta; a mellett nyilatkozott, hogy születésre való tekintet nélkül minden hivatal csak az érdemnek adassék; hogy a katonai kötelezettség alól senki se legyen kivéve; hogy

az úri szolgálatokat illő kárpótlás mellett szüntessék meg; hogy a czéhek és a kereskedést gátló belvámok töröltessenek el; hogy minden faluban ingyen iskolák és más jótékonyági intézetek állíttassanak, egy szóval az egyház, — mely Franciaország politikai történetében mindig oly kitünő helyet foglalt el, s a melynek tagjai, a hol egyes tartományok számos ügyeiket még magok kezelték (mint például Languedocban) élénk részt vettek a közéletben, — az egyház, mondjuk, most sem maradt hátrább s szint annyi hazafiságot tanúsított, mint a nemzet bármely más osztálya.

Azon hazafiúi lelkesedést, melyet a francia clerus a forradalom kezdetén tanúsított, nagy kiterjedésű fekvő birtokának tulajdonítja Tocqueville; s miután e részben nézete — a melyben én is osztozom — a papi javak iránt általánosan elfogadott véleménynyel ellentétben áll, legyen szabad ide vágó szavait egész terjedelmökben idéznem.

«Nézetem szerint — mond Tocqueville, — mely a közönségesen elfogadott és erős alapokra támaszkodó véleménynyel ellenkezik, azt merem állítani, hogy a szabadság igen erős tényezőjétől fosztja meg magát minden nép, mely a katolikus clerust földbirtokától megfosztja és jövedelmeit fizetéseké változtatja.

«Az oly ember, kinek személye nagy részben idegen hatalom alatt áll, a kinek családja nem lehet, csak egy erős kötelék által csatoltathatik hazájához, és ez a földbirtok. Vágniuk el e köteléket s tulajdonképen nem polgára többé egy hazának sem. Azon hazában, a melyben véletlenül született, idegenként áll a polgári társaság közepett, melynek érdekei közül őt közvetlenül egy sem érinti. Lelkiismerete a pápától, ellátása a fejedelemtől függ. Egyetlen hazája az egyház. Minden politikai eseménynél csak ennek érdekeit látja. Ha ez szabad és virágzó, nincs köze a többihez. Legtermészetesebb helyzete a po-

litikában a közönyösség. Ily eszmék és érzések oly testületnél, melyre a gyermeknevelés s a nép erkölcsi vezetése bízott, a közéletben csak veszélyes következtetéseket idézhetnek elé.»

A francia clerusról a forradalom kitörése előtt senki sem mondhatta ezt; s egyes kivételekkel Tocqueville nézete szerint talán soha sem volt kitünőbb, fölvilágosodottabb, nemzetiesb egyházi testület, a mely a polgári erényeket oly tántoríthatatlan vallásossággal egyesítette volna.

Általán véve azon húsz vagy huszonöt év, mely a forradalmat megelőzte, Franciaországban rendkívüli haladás és jólét korszaka volt, s az akkori közállapotok tanulmányozása minden elfogulatlant meggyőzhet, mennyire ferdén ítélnek, a kik XVI. Lajosban csak azon passiv tulajdonokat keresik, a melyeket jósnak nevezünk, s a melyeket csak gyöngeségnek tartunk.

E szerencsétlen fejedelem, a ki népe iránt oly melegen tudott érezni, uralkodása alatt nemcsak elődeinél, de sok oly uralkodónál többet tön népe javára, a kiknek hálás emléke a történetekben századokig fentartá magát.

Igaz, hogy iszonyodnunk kellene, ha a forradalom előtti állapotokról azok szerint itélnénk, a miket a hivatalos jelentésekben, sőt királyi rendeletekben olvasunk azok felől.

Miután a nép száznegyven év óta nem elegyedett közdolgokba, sokan, mint látszik, azt hívék, hogy az sohasem történhetik többé, s a kik a tömeg felébredésétől leginkább tarthattak, fenszóval értekeztek egymás között azon visszaélésekről, melyeknek a nép mindig áldozatja volt. Egyik a népre nézve legteresebb institutiók szörnyű hiányait emelte ki; a másik szenvedéseinek leírására használta fel egész rhetorikáját, s a midőn helyzetét javítani akarták, mindannyian dühvel töltötték el a nép szívét.

Csaknem megfoghatatlan az a vigyázatlanság, me-

lyet e részben mind a kormánynál, mind a kiváltságos osztályoknál találunk.

Midőn a király tizenhárom évvel a forradalom kitörése előtt az ingyen közmunkát el akarta törölni, ezeket olvassuk a rendelet bevezetésében: «Egyes tartományokat kivéve, csaknem az egész ország összes útjai jobbágyaink legszegényebb részének ingyen munkájával készültek. Az egész teher e szerint azokra hárult, a kiknek kezök munkáján kívül más vagyonuk nincsen, s a kiknek az utak jó karban tartása kevésbé fekszik érdekökben. A birtokosok, a kiváltságosok, a kiknek vagyonuk a közlekedés könnyítése által jövedelmezőbbé válik, nyernek csupán az utak által; s midőn a szegényeket arra kényszerítjük, hogy minden kárpótlás nélkül az utak jó karban tartására fordítsák idejüket és munkájokat, azon egyedüli eszköztől fosztjuk meg őket, melylyel a nyomor és inség ellen küzdenek, csak azért, hogy a gazdagok hasznára dolgoztassuk.»

Azon rendeletben, mely a czéheket és más iparüző testületeket eltöröltette,* az mondatik a király nevében, hogy azon jog, melylyel mindenki munkája szabad használatára bir, a birtoknak legszentebb neme, s hogy mindazon törvény, melyet ez ellen hoztak, sérti a természeti jogot, s már magában érvénytelennek tekintendő.

Midőn 1780-ban a király a néppel tudatja, hogy a taille meghatározása, mely, a mint említők, addig a királyi tanács titkos ülésében történt, ezentúl nyilvánosan fog eszközöltetni s hogy annak emelése regisztráltatni fog; azt mondja többek közt rendeletében: «Az adózók, kik a taille beszédése által úgyis eléggé gyötörtettek, mostanig még az adó váratlan fölemelésének is kitéve látták magokat, úgy hogy legszegényebb alattvalóink terhei sokkal nagyobb arányban emelkedtek, mint más osztályokéi.»

* Mindezen testületeket, valamint a közmunkát néhány hónap múlva megint visszaállították.

Főleg szűkebb esztendőkből, midőn az országot inség fenyegeti, azt tapasztaljuk, mintha mindenki inkább azt tűzte volna feladatául, hogy a népet dühössé tegye, mint hogy nyomorán segítsen. Hogy a birtokosokat adózóbbakká tegye, egy intendans ily alkalommal «a gazdagok igazságtalanságáról s szívtelenségéről» szól, kik mégis mindenüket csak a szegény munkájának köszönhetik, s a kik, mikor birtokuk jövedelmezővé tételére fordítják a szegény végső erejét, éhen hagyják őt veszni. Máskor hasonló alkalommal egy királyi rendeletben olvassuk, hogy ő felsége védeni fogja a népet azon fondorkodás ellen, melylyel a gazdagok a munkabért leszállítva, őt inségnek teszik ki. Nem tűri a király, hogy alattvalóinak egy része a másik sukarságának legyen martalékja.

Valahányszor a közigazgatás külön ágai között a monarchia vége felé vita támadt, többnyire a nép nyomorúsága iránt tőn egyik a másiknak szemrehányásokat. Így 1772-ben a toulousei parlament a kormánynak azt hányja szemére, hogy ferde rendeletei által a népet éhhalálnak teszi ki; mire a kormány azzal felel, hogy a parlament nagyravágyása és a gazdagok haszonlesése okoz minden bajt.

Hogy ezen felszólalások a forradalom későbbi menetére nem maradtak befolyás nélkül, s hogy a mit a kormány és a kiváltságos osztályok mondtak neki az elnyomásról, a melyet fölötte gyakoroltak, az utolsó betűig mind elhitte a nép: mindez nem szenved kétséget; sőt erre nézve egyes esetekben bizonyítványokat is hozhatunk fel. Így például, midőn 1788-ban több tartományi gyűlés az egyes községeket felszólítja, hogy minden panaszukat részletesen adják be, a válaszokban többnyire már ugyanazon elkeseredést találjuk, mely később oly borzasztó módon nyilvánult. De ha a létező hiányok érzete e korszak folytán a nemzet minden osztályában elevenebbé vált, ha az elégtelenség nagyobb és általánosabb volt is, mindenütt kisebbek voltak a visszaélések, melyek azt

okozták. A népek, mint az egyesek, mindig akkor érzik leginkább bajaikat, mikor enyhülni kezdenek.

«Midőn a fiscalisi törvények tanulmányozásához fogtam, — mond Mollien mémoires-jaiban, — megijedtem attól, a mit azokban találtam. Szerencsére nem szorítkoztam a törvények olvasására, s kevés idő múlva azon meggyőződésre jutottam, hogy e törvények szövege és alkalmazása közt ugyanazon különbség létezik, mint a régi és mostani pénzügyi tisztviselők között. A kik e törvényeket alkalmazzák most, mindig a bűntény és büntetés lejobb szállítása mellett nyilatkoznak.»

S a mi a pénzügyi állapotokra nézve áll, ugyanaz áll minden egyébről.

A controleur és intendansok 1780-ban még mindazon jogokkal élnek, a melyeket hivatali elődeik 1740-ben gyakoroltak. Hatáskörük nem változott, hatalmuk nem kevésbé korlátlan: de csak a hivatalos levelezéseket kell átnéznünk, hogy meggyőződjünk azon roppant átalakulásról, mely azóta történt. A mint negyven évvel ezelőtt minden felsőbb hivatalnok csak arra gondolt, hogy tartományát rendben tartsa s abból lehetőségig sok adót szedjen be: úgy most csaknem kivétel nélkül mindenik a közjólét emelését tűzi feladatul, s csak a kormánynak egészen megváltozott iránya magyarázza meg a haladást, a melyet a nemzeti jólétre nézve már a forradalom előtt tapasztalunk, mikor még egész szigorúságukban fennálltak a régi törvények.

A XVIII. század vége felé szembetűnő hanyatlást találunk Franciaország belállapotaiban, s mielőtt az örökösödési háború megkezdett és XIV. Lajos végkép elvesztette azon befolyást, melyet Európa ügyeire gyakorolt, már akkor senki sem kételkedett e szomorú tényen.

Az intendansok e század vége felé a burgundi hercegnek beadott emlékirataikban mind erre czéloznak s a nemzet hanyatlásáról, és pedig nem is mint va-

lami új tüneményről, szólanak. A népesség ezen generalitásban több év óta tetemesen megfogyott: jeltenti az egyik; e városban, mely valaha gazdag és virágzó volt, minden ipar megszűnt: jegyzi meg a másik. Ez arról panaszkodik, hogy a tartományában egykor létezett gyárak elhagyattak; amaz, hogy tartományában a mezei gazdaság húsz évvel ezelőtt sokkal virágzóbb állapotban volt, mint jelenleg; a harmadik, hogy az orléansi intendaturában a lakosok száma s a termelés az utolsó harmincz év alatt egy ötöddel fogyott.

Körülbelől harmincz vagy negyven évvel a forradalom előtt mindez megváltozik. Mindenütt új életet látunk, mely részben a közvélemény által gyakorolt hatalomnak, de meggyőződésem szerint még inkább XVI. Lajos emberszerető törekvéseinek tulajdonítható. Az általános befolyáson kívül, melyet absolut országokban az uralkodó akarata a közélet minden ágára gyakorol s a mely Franciaországban a nép monarchikus érzéseinél fogva még nagyobb volt, mint más-
hol, bizonyítja ezt azon tagadhatatlan tény is, hogy e haladás épen 1774-től, XVI. Lajos uralkodása kezdetétől válik leginkább szembetűnővé.

Ezen évtől kezdve az ipar kifejlődése következtében a fogyasztási adó szüntelen növekszik; a haszonbér, melyet az annak beszédésével megbízott társaságok a kormánynak fizetnek, 1780-tól 1786-ig tizennégy millióval nagyobbá vált, s Necker 1781-iki compte renduejében két millióra számítja a fogyasztási adó évenkénti emelkedését. S miután a király épen a nép legszegényebb osztályaira terjeszté ki főleg figyelmét, oly annyira, hogy szándékai kivitelét e részben nem is bízta ministereire: nagyrészen neki köszönhetni mindazt, a mi csak a nép helyzetének javítására a kormány által történt.

Oly országban, a melynek korlátlan hatalmú fejlődeme a jótékonyági intézetekkel maga foglalkozik, s mikor a királyi vad által a földművelőknek okozott

károk forognak kérdésben, maga készíti ministereinek a rendelet indokolását, csak hogy minél tökéletesebb legyen a kármentesítés — mint Turgot beszéli XVI. Lajosról, — és a hol minden tisztviselő tudja, hogy az által hizeleghet leginkább urának, ha kötelessége teljesítésében a nép szegényebb osztályának kedvez: az ily országban a legcéliránytalanabb, sőt ember-telenebb törvények sem akadályozhatják a nép gyarapodását és haladását. S ha bámulunk egyes tüne-ményeken, minőt például Young Arthur említ, hogy 1788-ban Bordeaux üzlete nagyobb volt Liverpoolé-nál, és hogy az utolsó időben Franciaországban inkább emelkedett a tengeri kereskedés, mint Angliá-ban; s ha csaknem megfoghatatlannak látszik, hogy — a mint Tocqueville állítja — a forradalmat meg-előzőtt 25 év alatt a rossz törvényhozás daczára az általános jólét Franciaországban oly fokra emelke-dett, a minőt ez ország történetében csak azon 37 év alatt találunk, melyben az alkotmányos kormányzást élvezte: mindez csak azon roppant hatást bizonyítja, melyet egy valóban jó fejedelem egész népek hely-zetére gyakorolhat.

Tagadhatlan, hogy Franciaországnak még most is nagy reformokra volt szüksége, habár a nép helyzete mindenütt jobbra változott. A fejedelem legjobb szán-dékai s mindazon hatalom daczára, melyet a köz-vélemény már akkor gyakorolt, kikerülhetlenek a visszaélések, a hol oly törvények vannak, mint akkor voltak Franciaországban. Nemcsak egyes földesurak jószágain, a kik uri jogaikat kérlelhetetlen szigorúság-gal követelték, de egész tartományokban oly helyzet-ben volt még az adózó nép, a mely kiáltó ellentét-ben állt az összes irodalom, sőt maga a kormány által hirdetett elvekkkel.

Franciaország akkori állapotában a legnagyobb egyenetlenség uralkodott. Ha *Ile de France* genera-litásának akkori administratív levéltárait átnézzük, azt látjuk, hogy ott a régi visszaélések csaknem egészen

megszűntek. A jobbágyok vagyonszámbeli szabadsága sokkal biztosabb, mint másutt. A személyes szolgálat megszűnt, az adó mérsékeltebb, beszédese rendesebb és egyenlőbb. Másutt, például a Loire mentében, főleg Poitou- és Bretagneban csaknem egészen fentartották magokat a régi állapotok; s ez egyenetlenség kétségkívül sok elégületlenségre adott alkalmat. A nemesség adómentessége terheesebbé vált a nem kiváltságos osztályokra, mióta a polgári rend számos és épen legvagyonosabb családjai nemességet vagy hivatalt vásárolva, e kiváltságban részesültek, s az országos adó megnövekedett; s ez adó — valamint a nemesség által a feudális jogok czíme alatt jobbágyaiktól szedett jövedelmek — elviselhetlenebbnek látszott, mióta a nemesség nem teljesítette többé azon kötelességeket, a melyekért kiváltságait élvezte s jogaival felruháztatott. Mindenki tudta, hogy a taille, mely most kizárólag a népet terhelé, azon hadi szolgálatok pótlására hozatott be, a melyek hajdan a nemesség vállain feküdtek; tudta, hogy azon viszonyból, mely egykor a jobbágy s földesúr közt létezett, csak az előbbinek kötelességei maradtak meg.

Ezen állapotok, Franciaország akkori műveltsége mellett, nem voltak többé fentarthatók; s ha valaki a jelen helyzettel elégtelt volt volna is: a régence és XV. Lajos kormánya elevenebb emléket hagyott maga után, hogysem mindenkinek eszébe ne jutottak volna azon kövérkezmények, a melyet XVI. Lajos halála gyakorolna az ország növekedő jólétére, ha ez esemény a törvények czélszerű megváltoztatását megelőzné.

De ha Franciaországnak a közigazgatás legtöbb ágában reformra volt is szüksége, az ország belviszonyait tekintve, úgy látszik, mintha egy nemzet sem volt volna soha kedvezőbb helyzetben, hogy politikai átalakulása nehéz munkáján rázkódtatás nélkül menjen keresztül. A kiváltságos osztályok — vagy legalább kitünőbb és felvilágosodottabb részek —

átlátták a reform szükségét; az irodalom és közép-rend fenhangon követelte azt; s a nép, megszokva századok óta, hogy sorsa fölött mások határozzanak, nem zavarta meg nyugtalanságával ez üdvös irányt. Ellenszegülés, egyes nagy urakon kívül, csak a nemesség azon részénél volt található, mely jószágain lakva, korával nem haladt, vagy földbirtokát lassanként eladva, földesúri jogaihoz azért ragaszkodott, mert ezeken kívül más jövedelmekkel nem birt. Legfőlebb még a főbb papság egy részét számíthatjuk ide. De ha meggondoljuk, hogy épen azon okok, melyek a nemesség egy részét a reform elleneivé tették, azt befolyásától megfoszták; továbbá, hogy a kik az úr és jobbágya közt létező viszonyok változatlan föntartását akarták, politikai tekintetben azok is gyökeres változásokat kívántak; s végre, hogy az egyháznak számra és befolyásra nézve legnagyobb része — a lelkészek s az egész alsóbb clerus — a középrenddel egyetértett: át kell látnunk, hogy az érintett ellenszegülés nem gördíthetett akadályokat a reform elé.

Franciaországban — mint fentebb, a közigazgatásról szólva, láttuk — a király és kormánya kezében központosult minden valóságos hatalom; s valamint a reformnak, legalább a mennyiben a nép anyagi jólétével összefüggött, XVI. Lajosnál nem volt buzgóbb pártolója: hasonló irányt találunk az akkori kormánynál is. A physiokraták tanai sehol sem gyakoroltak nagyobb befolyást, mint a közigazgatás soraiban; s a kormányi jelentésekben és rendeletekben ugyanazon elveket és szójárásokat találjuk, melyeket az irodalom népszerűekké tett, sőt a látszólag legszárazabb közigazgatási okiratokban sem hiányzik még azon dagály és érzékenység sem, a mely Diderot, Rousseau és más akkor divatos írók munkáit jellemzi. Ki kétkedhetett volna ily viszonyok közt a reform sikerén; ki gondolhatá, hogy a mit valamennyien akarnak, csak hosszú küzdelem után lesz kivihető?

Egy fél századnál több mult azóta. A kik a nagy forradalom küzdelmeiben részt vettek, nincsenek többé, s e nagy esemény története új, hasonló tapasztalásaink által érthetőbbé vált: de a forradalom kitörését s vérengző folyamát most is alig foghatjuk meg, főleg ha — miként a forradalomról írt könyvekben többnyire történik — egyes emberek és osztályok hibáiban és bűneiben keressük e nagy esemény magyarázatát.

Hogy azok közül, a kik e nagy eseményben részt vettek, senkit sem mondhatunk egészen hibátlannak; hogy a király gyöngesége és ingadozásai, a kiváltságos rendek makacssága, a középosztályok túlzó követelése s a nép hiszékenysége és hálátlansága, melylyel új vezetőit követvén, a vett jótéteményről megfeledkezett, megannyi tényező, mely a dolgok erőszakos fejlődését előmozdítja: mindezt ki vonja kétségbe? A hol egész nemzet eltéved, az egyesek sem maradnak helyes ösvényen; s a közszerencsétlenség közepett sok egyes bűnt és alávalóságot találunk, a melyet azért mentegetni és szépíteni nem szabad. De mindez együttvéve sem magyarázhatja meg a forradalmat. Az okok mélyebben fekszenek, s olyanok, melyeket egyesek akarata és hatalma nem hátríthatott el. Föltalálhatja az okokat, a ki figyelemmel kísérte, a miket e részben eddig elmondtunk.

Az első okot kétségen kívül a különböző osztályok egymás iránti viszonyaiban kell keresnünk.

Nem tartozom azok közé, kik a középkor institúcióit az emberi ész remekének tartják. Azon nagy szerű haladást tekintve, melyet az európai emberiség az úgynevezett középkor alait tőn, nem oszthatom ugyan azoknak nézetét, a kik történetünk ez időszakában csak sötétséget és általános nyomort látnak; de még kevésbé hiszek azon leírásoknak, melyeket, mióta visszahatás támadt a forradalmi eszmék ellen, a regényirodalomtól kölcsönöztek politikai íróink. A mit csak távolról nézhetünk, szükségkép egyolda-

lulag látjuk; s ha saját multjára visszatekintve, az egyes ember is többnyire szebbnek vagy szomorúbbnak találja azt, mint a minőnek egykor érezte: mennyivel inkább tapasztaljuk azt, mikor egész népek vagy korszakok rég mult állapotjai forognak kérdésben.

Az újabb kornak úgy hiszem nem irigyelhető kiváltsága, hogy jogait és alkotmányait elvek szerint construálja. A régiek máskép cselekedtek. Ők elveiket a létező jogból és alkotmányokból vonták le, ezek pedig a létező viszonyokból fejlődtek, változva, tökéletesülve, avulva és megszűnve, mint maguk a viszonyok. S valamint azon alkotmány, melynek mesterséges gépezetét iskoláinkban tanuljuk, Rómában sohasem létezett egész tökéletességében: úgy a feudális államszerkezet, melyet tudósaink oly következesen kidolgoztak, szintén nem volt található soha és sehol az egész középkor folytán. Tökéletes rendszert, a melyben minden csak egy elvből foly, ép oly kevésbé kereshetünk a középkorban, mint történeteink bármely időszakában. De ha azon ideális lánczolat, melynek egyik karikája a másiktól függ, míg az egészet a királyi hatalom tartja föl, egész tökélyében sohasem létezett is: bizonyos mindazáltal, hogy a középkori institutiók egészben véve egy hatalmas rendszert képeztek, nem alkalmatost arra, hogy eszköze legyen a haladásnak, mely a középkor folytán csak az egyes működésére volt hagyva, de czélszerűt, hogy az államot a maga minőségében fön-tartsa, s olyat, a mely alatt igen sokan nagy mértékben élvezték a szabadságot.

A hűbéri jogok azon osztálya, mely a középkorban a királyi hatalomnak korlátul szolgált, a XVIII. században csaknem mindenütt le volt ugyan rombolva: de a kötelék, mely a nemest jobbágyához csatolta, még egészen a régi maradt; s ha a különböző osztályok kölcsönös helyzetét az egyikre terhesnek mondhatjuk is, legalább nem volt benne következetlenség. Mindenik résznek fenmaradtak jogaival kötelességei is.

Franciaország helyzete különböző. A feudális viszonyok politikai részét illetőleg ezen ország és mások között a XVIII. században kevés különbséget találunk; s azon tartományokban, melyekben a régi alkotmányos formák fennálltak, a három rend a kormány több ágára még mindig fontos befolyást gyakorolt, de a királyi hatalom azon küzdelemben, melyet a nemesség ellen folytatott, nem szorítkozott egyedül ennek politikai jogaira. Miután a korona, jogai kiterjesztésében, mindig a nép többi osztályában kereste frigyeseit s századok óta azon törekedett, hogy a nemességet minden hatalmától megfoszsza, szét kelle szakítania azon kötelékeket is, melyek a földesurat hajdani jobbágysaihoz kötötték. Részint mivel a francia király mindenek előtt a nemesség fejének tekinté magát s nem akarta nélkülözni azon fényt, melylyel a gazdag főrend környezé udvarát; részint mivel Richelieutól kezdve mindazok, a kik az országot a király nevében kormányzák, maguk is e rendhez tartoztak: a mi csak a feudális jogokban a nemességre nézve hasznos és jövedelmező volt, mind meghagyatott, de mind megsemmisítették, a mi annak befolyást szerezhett volna. Így történt, hogy Franciaországban kétszeresen terheseknek látszottak azon jogok, melyeket a nemesség szűkebb korlátok közé szorítva élvezett ott, mint másutt. Miután a nemesség jogainak megfelelő kötelességei egészen megszűntek, s azon viszonyokból, melyek a földesurat egykori jobbágéhoz kötötték, csak az tartotta fenn magát, a mi az utóbbira terhes volt: megszűnt minden, a mit a jogok igazolására lehetett felhozni; s innen magyarázhatjuk ki azon gyűlölséget, mely Franciaországban a forradalom előtt s annak lefolyása alatt a nemesség ellen létezett; ámbár, mint a fennebbiekből láttuk, a nemes és nem-nemes osztályok között itt kevesebb volt a különbség, mint ez időben más államokban.

Miután az ország földbirtokának több mint fele a

nem-kiváltságos osztályok kezébe ment át; miután az ipar által meggazdagodott polgár vagyona és műveltségre nézve a főnemességgel egy sorba és sokszor magasabbra emelkedett, s az országnak valóságos kormánya is olyanok kezébe jutott, kiket, miután megnemesedtek is, a régi nemesség sohasem ismert magához hasonlóknak; miután egy szóval, (mint Tocqueville második könyvének VIII. fejezetében részletesen kifejti), nemcsak az egyes tartományok, hanem minden tartományban a különböző osztályok egyedei, legalább mindazok, kik a szorosabb értelemben vett népnél magasabbra emelkedtek, naponként hasonlóbbakká váltak egymáshoz, s a felsőbbség, melyet a kiváltságos osztályok magoknak követeltek, se műveltségi, se vagyonszerű állásuk, se a hazának tett különös szolgálatok által nem volt többé igazolható: mind ezek után csak természetesnek találhatjuk, hogy mindazon erőt, mely azoknak, kik e felsőbbség által magokat sértve érezték, rendelkezésükre állt, arra használták, hogy lerontassanak azon gyöngye korlátok, melyek az osztályokat egymástól elkülönözték. Minő sikerrel, könnyen beláthatni, ha tekintetbe vesszük egy részről azon osztályok tehetetlenségét, a melyeknek a létező állapotok fentartása érdekükben feküdt, más részről azon hatalmat, melylyel a fejedelem nevében fellépő igazgatás monarchikus országban mindig bír, oda számítván azon befolyást is, melyre Franciaországban az irodalom emelkedett.

Ha a különböző osztályok közt fennállott ellentétben keressük a forradalom első és legfőbb okát, a második okot éppen az irodalomnak e túlnyomó befolyásában s azon irányban fogjuk találni, melyben az irodalom e befolyását használta a XVIII. század folytán.

Nagy csalódás azt hinni, hogy az irodalom befolyása csupán a sajtó szabadságától függ. A tapasztalás éppen az ellenkezőt bizonyítja. Bármilyen nagy az irodalom befolyása oly országokban is, melyek poli-

tikai szabadsággal bírnak (s a melyekben találunk csupán valódi sajtó-szabadságot): e befolyás, főleg a nép vallásos és politikai nézeteit illetőleg, soha sem oly nagy, mint a hol a politikai jogok a műveltségi állásnak meg nem felelvén, az irodalom minden új eszmének s eltítkolt váagnak egyedüli közlönyévé válik, s a nép által minden sérelme tolmácsának, s a kitünőbb egyéniségek által azon egyedüli eszköznek tekintetik, a melylyel, eszméket terjesztve, befolyást szerezhetnek magoknak. Világosan látjuk azt Franciaországban is. Az irodalom egy nemzet gondolkozásmódjára, vágyaira és reményeire sem gyakorolt soha nagyobb befolyást, mint ez országban, s ezen befolyást soha sem használta nagyobb következetességgel az összes fennálló viszonyok felforgatására.

A csapások, melyek ez úton a létező állapotok ellen irányoztattak, többnyire közvetve intéztettek. Aránylag csekély volt azon írók száma, kik a politikával rendszeresen foglalkoztak, s még kevesebb azoké, a kik a létező viszonyok helyett positiv javaslatokkal léptek volna fel; annál több történt mellékesen. Ha áttekintjük ama kor irodalmát, a legnehézkesebb értekezéstől a legigénytelenebb dalig, alig találunk művet, mely az akkori állapotokat élcz, czélzás vagy valamely észrevétel által meg nem támadta volna. Az egész irodalmat s vele együtt a nemzet művelt osztályait — melyeknek véleményét az irodalom egyrésről képviseli, a másikról alkotja — a forradalom előtt azon meggyőződés hatotta át, hogy az elavult és sokféleségök által csak zavart okozó törvények és szokások helyébe, a melyek szerint az ország eddig kormányoztatott, az észből s természetjogból merített egyszerű és mindenki által érthető törvényeket kell behozni.

Ha meggondoljuk, hogy azon időben, melyről szólnunk, Franciaországban nemcsak a nemesség, hanem csaknem mindazok, a kik az irodalommal foglalkoztak, a kiváltságosak sorába tartoztak, — mert hisz a

hivatalok roppant száma s a nemeslevelek bőkezű osztogatása mellett száz út nyílt minden, némileg kitünőbb embernek kiemelkedni a nép soraiból; — ha tekintetbe vesszük, hogy azon társaság, mely az írók legmerészebb megtámadásait a fennálló ellen megtapsolta, az oly lelkesedéssel üdvözölt elvek elfogadása által csak veszthetett: csaknem bámulatosnak tetszik az a közös egyetértés, melyet a létező viszonyok felforgatására nézve a forradalom előtt a francia irodalomban találunk. Még feltünőbb azon tény, hogy míg egyrészt a fennálló megtámadására csaknem az egész míveltebb osztály szövetkezett: úgyszólván senkit sem találunk, a ki a létező viszonyok védelmére felszólalna, s azokat fentarthatóknak vagy csak törvényeseknek ismerné. De mindez könnyen magyarázható, ha Franciaország akkori helyzetét tekintjük.

Régi tapasztalás, melyet az ó- és új-kor története egyaránt tanúsít, hogy azon mozgalmak, melyek a nép érdekében történnek, mindig olyanok által kezdetnek meg, sőt nagy részben olyanok által vitetnek keresztül, a kik, ha személyes érdekeiket tekintjük, e mozgalmak által csak veszthetnek. A jogegyenlőség első bajnokai mindig az aristokratia soraiból kerültek ki, azok közül, kiknél a társaságban elfoglalt előkelő helyzet a személyes kitüntetés utáni vágyat kifejti; s hogy e jelenséget Franciaországban nemcsak egyeseknél, hanem kevés kivétellel az egész aristokráciánál föltaláljuk, az érintett okon kívül részint abból magyarázható, mivel senki sem kételkedett a létező viszonyok szilárdságán, s így a kik szabadelvű nézeteket hirdetve, a divathoz alkalmazák magokat, ebben semmi veszélyt nem látnak a fennálló viszonyokra nézve; részint az az oka, mivel a létező viszonyok tulajdonképen egy osztály igényeit sem elégítették ki, legkevésbé azokéit, a kik, ha a jelent a multtal összehasonlíták, arra a meggyőződésre jutottak, hogy jelen állásuk nem felel meg annak; a

mely a törvény szerint illeti őket, s a melyet elődeik elfoglaltak.

Ha Franciaország helyzetét tekintjük a XVIII. században: absolut monarchiát találunk, akadályozva eljárásában egyes osztályok kiváltságai s egyes institúciók által, a melyek a multból itt-ott még fentartották magukat, de minden rendes korlátok nélkül. Miután azonban az a változás, a mely a királyi hatalmat az ország kormánya korlátlan urává tette, nem egyszerre, hanem fokként történt; sőt miután még a királyi hatalomnak körére nézve is tetemes különbségek voltak az ország különböző részei között, s egyes tartományok eleven emlékeit tartották fenn azon jogoknak, melyeket a három rend egykor az egész országban gyakorolt: igen természetes, ha mindenkinek szemébe tűnt azon ellentét, mely az ország alaptörvényei s a fennálló viszonyok közt létezett.

A gyökeres újítás legbuzgóbb ellenei is elismerik, hogy hiányos, és 1789-ben többé nem volt alkalmazható azon alkotmány, melylyel egykor birt Franciaország. Így az *Actes des Apôtres* (egyike azon lapoknak, melyek a constituante eljárását conservatív szempontból legkövetkezetesebben ostromolták) maga bevallja, hogy a régi alkotmány nem egyéb chaosnál. «Ez annyira magasztalt alkotmányban a rendek közül, melyek együttvéve a törvényhozó testet képezik, külön mindenik veto-val bir a többiek irányában; ez után jön a végrehajtó hatalom veto-ja; ha idáig jöttünk, a törvénynek még a 13 parlament, 12 chambres des comptes, 12 chambres des aides veto-ján kell keresztül mennie; mire még a harmincz tartományi igazgatás veto-ja következik. Ugy hogy a lehetőség csaknem megszámlíthatlan minden törvény visszavetésére. S ezt nevezték mégis mérsékelt monarchiának! Kétségkívül igen mérsékelt, miután csak befogatási parancsok (lettres de cachet) és lits de justice-k segédelmével állhatott fenn, mint 1758. és 1788-ban láttuk.» Miből azt a következtetést vonják az *Actes*

des *Apôtres*-ban, hogy a régi alkotmány alatt se a király, se ministerei, se a nép nem szabad, s hogy valóságos képtelenség ily alkotmányt fentartani vagy életbeléptetni. Hasonlókép nyilatkozik Montlosier (*De la monarchie française*).*

Bármi feltűnők voltak is azonban minden gondolkozó előtt a régi alkotmány hiányai, miután a létező állapotok szintén nem voltak kielégítőek, sőt a tapasztalás azt mutatta, hogy azon tartományok, melyekben a régi alkotmánynak legalább egyes részei fentartották magukat, aránylag jobb állapotnak örvendenek: természetes, ha az alkotmány visszaállítása legalább jelszavul szolgált mindazoknak, a kik a létező viszonyok megváltoztatását kívánták; s ha a rég elavult és fentarthatatlan alkotmány követelése erős fegyverül használtatott oly absolutismus ellenében, mely ellen maga a király tiltakozott.**

Valahányszor általános egyetértést találunk a politikában, meg lehetünk győződve, hogy a különböző pártok és osztályok csak azért egyesülnek egy közös irányban, mert mindenikök különböző eredményeket vár. Ezt látjuk Franciaországban is. Míg a nép a feudális terhek megszüntetése után sóvárog s az úgynevezett harmadik rend a jogok és terhek egyenlőségét követeli: addig a nemesség — legalább nagyobb részben — azon alkotmányos állását kívánja vissza, melyben elődei álltak, s buzgón csatlakozik a moz-

* Igen hibáznak, úgymond ő, a kik azt állítják, hogy Franciaországnak 1789-ben nem volt alkotmánya; sőt egy helyett nyolcz-tíz alkotmánya volt, melyek közül mindenki kénye szerint választ-hatott. Despotismust akarunk? Ezt mindenütt találhatunk. Mérsékelt monarchiát? Hisz a király az alkotmány szerint az ország alaptörvényeihez nem nyulhat. A senatus túlnyomóságától félünk? Hisz a király az egyedüli törvényhozó: si veut le roi, ce veut la loi; vagy ha a király és nép között közvetítőt kívánunk, csak választanunk kell a parlamentek, az országos rendek, vagy a páirek udvara közt.

** Dicsőségünknek tartjuk — szól XVI. Lajos egyik rendeletében, — hogy egy szabad nemzetnek parancsolunk.

galomhoz, a melynek első következményeként az ország rendi szerkezetének helyreállítását várja; s minden osztálynál egyaránt pártolásra talál azon irodalom, mely mindezen irányoknak közlönyül szolgál.

Az irodalom roppant befolyása, valamint a forradalom előkészítésére, úgy annak lefolyására szembe-tünő. Ha a 89 előtti időszakot tekintjük, ennek köszönhető azon általános meggyőződés, hogy a létező állapot fentarthatatlan; a forradalom alatt ennek tulajdoníthatjuk nagyrészből kicsapongásait, ennek végre eredményeit, vagy inkább eredménytelenségét, a meny nyiben a forradalom célja a szabadság megállapítása volt.

A francia forradalmat más hasonló népmozgalmaktól leginkább két dolog különbözteti meg: az a befolyás, melyet tisztán elméleti kérdések gyakoroltak az eseményekre, és azon szenvedély, sőt vakbuzgóság, a melylyel a vallás tanait és mindazt, a mi a keresztyénséggel összefügg, megtámadták. Mindkettő az irodalom rendkívüli befolyásának tulajdonítható.

Minden korban voltak egyesek, kik a jelennel elégedetlenül az emberi nem jobblétét csak a létező viszonyok tökéletes felforgatásában s oly állapotok létesítésében keresték, a melyeknek minden részlete egy elvből fejlődve, logikai következetességgel függ össze. Épen mivel a tökéletesülési vágy velünk született, mindig voltak olyanok, kik az ember földi feladatát nem abban vélték föltalálni, hogy tökély után törekedjék, hanem abban, hogy azt elérje; s elvonatkozva az élettől, logikai rendbe hozták ábrándjait. Valamint a költészet egy vagy más neme, úgy az utópiák sem hiányoztak soha; s mint amaz, úgy ezek sem voltak befolyás nélkül a gyakorlati életre. De hogy egy nagy nemzet, mely több mint ezer évi történettel bír, mely századok óta szomszéd népeire, sőt az egész világra nagy befolyást gyakorolt s a míveltségnek magas fokán áll, multjáról egyszerre megfeledkezik, s megvetve, a minek dicsőségét

és jelen állását köszöni, egyszerre utópiákért lelkesüljön; hogy jeles férfiak, a kik egész életöket a történet tanulmányozásának szentelik, abban keressék koruk feladatát, hogy ez újra kezdje a történetet; hogy egy nagy testület, mely több kitünő egyént foglalt magában, mint talán a világ bármely törvényhozásában volt valaha, oly pillanatban, midőn a hazát a legnagyobb veszélyek környezik, minden egyebet mellékesnek tartson s tisztán elméleti vitatkozásokkal foglalkozzék, abban keresve hivatását, hogy az emberi jogokat a lehetőségig tisztán formulázza, alkotmánya elé függeszse, s tekintet nélkül a létező viszonyokra, ezen alapelvekből vonja le törvényeit: mindez oly tünemény, a melyhez hasonlót nem találunk a világtörténetben, s a melynek magyarázatát csak abban kereshetjük, hogy a francia nép kizárólag az irodalomnak köszönte politikai nevelését.

A francia forradalom ugyanazon szellemben vezetett, melyben az államról a XVIII. században megjelent elvont könyvek irattak. Az általános elméletekhez, tökéletes rendszerekhez, s minden törvények symmetriájához ugyanazon hajlamot találjuk mindkettőben; ugyanazon bizodalmat a teoriához; ugyanazon rögeszmét, mely az írók és törvényhozókat arra bírta, hogy az alkotmány javítása helyett a nemzet üdvét csak az összes létező viszonyok felforgatásában, csak philosophiai elvek nyomán, a logika szigorú szabályai szerint készült alkotmány létesítésében keressék. Ha meggondoljuk, hogy az íróknak főérdemei, azon bátorság, a melylyel elveit a fennálló viszonyok ellenében fölállítja, a következetesség, melylyel azokat keresztül viszi, sokszor épen legnagyobb hibái az államférfiúnak: megítélhetjük azt a hatást, melyet az irodalomnak egyoldalú és korlátlan befolyása a dolgok kifejlődésére Franciaországban gyakorolt; főleg miután az irodalom a fennálló államszerkezet ellen működén, egyszersmind a nép vallásos fogalmait is megingatta, s így a nemzetet azon pillanatban fosztotta

meg legerősebb támaszától, midőn arra leginkább volt szüksége.

Első tekintetre csaknem megfoghatatlannak tetszik az a határtalan elkeseredés, melyet a forradalom alatt a keresztyén vallás ellen találunk. Az egyenlőség, a népek közössége, a testvériség, — mely a szegényt és gazdagot összeköti, kötelességül téve mindenkinek, hogy embertársai javáról gondoskadjék — a humanitás és emberszeretet elvei, melyekért a forradalom annyira lelkesült: mind e vallás által hirdettettek először. S ha a fennálló viszonyok nem feleltek is még meg az elveknek, bizonyos, hogy a keresztyén vallásnak, sőt az egyháznak volt köszönhető minden lépés, mely századok óta ezen irányban történt. Az oldotta meg a rabszolgák lánczait, az korlátozta a világi hatalom zsarnokságát, mely ellen az elnyomott nem talált más oltalmat; annak köszönhetni azon számos intézetet, melyek a középkor alatt a szegényebb osztályok fölsegélésére alakultak. A tapasztalás azt mutatja, hogy épen a leggazdagabb nemzetek: az angol, az amerikai és schweitzzi a legkeresztyénebbek egyszermind, s ha vallásunk tanait tekinti, minden gondolkozó meg fog győződni, hogy az a hatalom, melyet a vallás elvei az életre gyakorolnak, nemcsak nem áll ellentétben a polgári szabadsággal, sőt, hogy az minden valódi szabadság nélkülözhetlen feltétele, mert az anyagi hatalom, melylyel a világi hatóságokat felruházzuk, csak azon arányban válik nélkülözhetővé, a melyben az állam és egyesek jogai a vallás magasabb szentesítése alatt állanak.

A vallástalanság, vagy helyesebben mondva: az a düh, melylyel a vallást a forradalom alatt megtámadták, mint Tocqueville helyesen jegyzi meg, mindenkéltől azon összeköttetésnek tulajdonítható, melyben az egyház a forradalom előtt az állammal állott.

Míg az ember oly vágyakat érez, melyeknek kielégítését e földön hasztalan keresi; míg a tudomány minden kételyére nem felelhet; míg a boldogtalannak

vígasztalásra lesz szüksége, azaz valamíg műveltség lesz: mindaddig a vallás nem veszi el hatalmát az emberek felett, s a kik a vallás tanait hirdetik, nem lehetnek befolyás nélkül az államra. A mi a legfontosabb elveket illetőleg minden egyes meggyőződésére hat, szükségkép hat azon viszonyokra is, a melyek közötté s más egyesek, vagy közötté és az állam között léteznek. Csalatkozik, a ki úgy érti az állam és egyház egymástóli elkülönzését, hogy az állam más, sőt ellenkező elveket követhet, mint a melyeket polgárainak vallása szentesít. Minden ellentét, sőt minden észrevehető eltérés vagy a vallást, vagy az államot rontja meg. A hol az élet legfontosabb viszonyai a vallás elveire való tekintet nélkül rendeztetek el, ott az emberek idővel közönyösek lesznek a vallás egyéb tanai iránt is; vagy nem tartja fenn magát az állam, mely polgárainak meggyőződésével ellentétben áll. De épen mivel a vallás elhatározó befolyást gyakorol az államra s mivel ezen befolyás nélkülözhetetlen: szükséges az is, hogy kerültessék minden, a mi azt veszélyeztethetné. A vallás befolyása olyan, mint az észak csillaga, a mely szerint a hajós útját irányozza. Csak az által uralkodik, mivel elérhetetlen magasságban áll. Ha a vallás vagy az egyház (mert a tömeg a kettő között különbséget nem szokott tenni) magas állásából alá száll: ha a mindennapi élet surlódásai közé vegyül, s nemcsak mások által tekintetik az államgépezet egyik kerekének, hanem önmagát annak tekinti: ez esetben oly hatalomból, mely az államot szellemileg kormányozza, az államban felsőbbségért küzdő hatalmak egyikévé válik, s e küzdőtéren a világi hatalom végre mindig erősebb.

Ez történt Franciaországban is. A forradalom előtt sehol sem látszott szilárdabbnak a kath. egyház állása. A vallástalanság csak a társaság felsőbb rétegeiben terjedhetett el, s a nép még oly erősen ragaszkodott egyházához, s annak szertartásaihoz, hogy például a nép összeírásánál azt tartották a legkönnyebb

és legbiztosabb módnak, ha az egyes községekben azoknak száma vétetik fel, kik husvéti ájtatosságukat elvégezték. Azok száma, a kik az úrvacsoráját felvették, akkor még a népesség összes számának felelt meg. Ötven évvel utóbb a katolikus cultust vad dühvel támadák meg, vérpadra hurczolták az egyház szolgálait, s oly üldözés vevé kezdetét, a minőt Diocletian óta nem szenvedett egyházunk, s nem a keresztyénséggel ellenkező más vallás nevében, hanem, a mi egyetlen példa a történetekben, tisztán ellenszenvből, vakbuzgóságból a vallástalanság iránt. E rögtöni változásnak első, s ha a nép alsó rétegeit tekintjük, fő oka az egyház világi állásában kereshető. Az egyház oly tökéletesen beillesztette magát a létező viszonyokba, oly erősen összefűzte létét az államéval, hogy a nép a kettőt nem tudta egymától elválasztani, s midőn a világi hatalom lánczait széttörte, szenvedélyében elfelejté, hogy azok, a kiket mint paireket a trón körül lát, egyszersmind püspökei, s a kik tőle a dézsmát szedik, vallásos vezetőknek és vigasztalóknak rendeltettek.

De nézetem szerint ez nem egyedüli, s nem is a legfontosabb ok. Egy másik, mélyebben fekvő ok, melyet Tocqueville nem említ, azon ellentétben kereendő, mely a keresztyénség alapeszméi s a forradalom politikai elvei közt létezik.

Legyen szabad e nézetemet, melyet másutt hosszasan kifejték,* röviden elmondanom.

Az ó-világ míveltségének maradványai a renaissance korától mostanig sehol se gyakoroltak nagyobb befolyást, mint államtudományaink körében.

A római császárság emléke az egész középkor alatt elevenen fentartotta magát, s nagy részint ennek tulajdoníthatjuk azon következetes törekvést az absolutismus felé, melyet e korszak fejedelmeinél találunk. A XV. században e törekvés már nagy eredményekre

* A XIX. század uralgó eszméinek befolyása az álladalomra.

vezetett, s ha a királyi hatalom távol vala is még azon állástól, melyet a XVIII. században elfoglalt: úgy találjuk, hogy csaknem mindenütt legyőzte már a legnagyobb akadályokat, a melyek törekvéseinek útjában állhattak. Mi természetesebb, mint hogy azon elveket, melyeket a római imperium az állam iránt felállított, nemcsak az uralkodók, hanem azon osztályok is lelkesedéssel fogadták, a melyek a királyi hatalomban a közrend és saját jólétök egyedüli pártfogóját látták. A római jog, melyben azon elvet találjuk, hogy a fejedelem akarata törvény erejével bír, miután a nép minden hatalmát s uradalmát átadta neki* — szükségkép népszerű volt a királyok udvaránál; s azon általános pártolást, melyre a régi irodalom a renaissance korában minden míveltebb uralkodónál talált, eléggé indokolva látjuk azon elvek által, melyeket az irodalom a fejedelmi hatalomról felállított.

Azon állás, melyet az állam már a reformatio korszakában elfoglalt az egyház irányában, legjobban bizonyítja azt a felfogást, a melyet ezen, a tudós világ által előszeretettel hirdetett elvek a népek életére gyakoroltak.

Ne higye senki, hogy csupán a fejedelmek vették igénybe azt a zsarnoki hatalmat, a melyet VIII. Henrik az egyházra gyakorolt, s a melynél fogva akkor Anglián kívül is a fejedelem akarata s tisztán a világi hatalom nevében egyes országokban majd a reformatio, majd a katolikus hitvallás behozatott és ismét eltiltatott. Mi az állam jogkörét illeti, a XVI. század folytán nem monarchikus formájú államokban is ugyan ezen elveket találjuk.

Alig menekült meg Zürich a konstanczi püspök tör-

* *Quod principi placuit legis habet vigorem, utpote cum lege regia, quæ de imperio ejus lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.* Pand. Fr. 1. pr. D. 1., 4.

vényhatósága alól, s a reformált egyház azonnal az államnak rendeltetett alá. A püspöki hatóság egy részét a nagy tanács gyakorolta. Ha a felsőség meggyőződött arról, hogy a keresztyén igazsággal valami ellenkezik: azonnal eltörlé; ha valamely új intézkedést az evangéliummal megegyezőnek talált, azonnal életbe lépteté. Egyházi és világi dolgokban egyaránt azon elv szolgált zsinórmértékül, hogy a kisebbség engedni kénytelen a többségnek. A ki a reformatiónak hódolni nem akart, akadályozva lón vallása gyakorlásában. Ugyanezen elveket találjuk a katolikus Schweitzban is; Bern, Schwyz, Solothurn, Luzern, Uri, Unterwalden, Zug és Glarus küldöttei, a kikhez később a vallasiak is csatlakoztak. 1524-ben azon elv szerint, hogy nekik, mint a világi felsőségnek, vált kötelességökké némely pontokban segédkezet nyújtani, hogy a tiszta hit mellett maradhassanak, a legfontosabb s tisztán egyházi ügyekben rendelkeznek.* Az 1566-iki helvét hitvallás azon elve: «Magistratus omnis generis ab ipso Deo est institutus, ad generis humani pacem et tranquillitatem, ac ita ut primum in mundo locum teneat», és a katolikus helységek papságának azon nyilatkozata, hogy a zsinat határozatai és az *In coena domini* bullának követésére csak kegyelmes uraik és előljáróik törvényhatósága és parancsának fentartása mellett kötelezik magukat, mindezek — mondjuk — csak ugyanazon elvek következetes alkalmazásai.

Hogy ez elvek minden egyéni szabadság megsemmisítésére vezetnek: magában világos. Mert ha a világi hatalom az egyesek lelkiismeretébe is beleavatkozhatik; ha az egyháznak (vagyis annak, a mit isteni eredetűnek ismernek el) illő állását az államhatalom mutatja ki: ugyan hová meneküljön a polgár e hatalom túlcspongásai ellen? De világos az is, hogy

* Bluntschli: *Bundesstaatsrecht* VI. k. és Bullinger: *A reformatio története*.

az egyház függetlensége, mely vallásunk lényegéhez tartozik, nem fér össze az államhatalomnak ilyen kiterjedésével. Oly egyház, mely vallási elveihez ragaszkodva, minden világi érdeket alárendel a szellemieknek, egyházi dolgokban soha sem ismerheti el az állam felsőbbségét. Az állam mindenhatósága s a keresztény szabadság nem férnek meg egymás mellett.

A XVII. és XVIII. században kevésbé tünt fel ez ellentét. A protestáns egyházak, hogy magokat saját körükben új szakadások és a katholicizmus foglalásai ellen oltalmazzák, s a katolikusok, hogy a reformationnak, a világi hatalom karával élve, annál jobban ellenállhassanak, könnyen elnézték e hatalom beavatkozásait. De a kik mélyebben láttak, akár az egyház, akár az állam szempontjából tekinték a dolgokat, érezék ezen ellentétet; s bár kisebb arányokban, e korszak folytán sem szűnt meg a két hatalom között azon küzdelem, a melynek az emberiség szabadságát köszönheté. A VII. Gergelyek és III. Inczék ideje lejárt; de ha a római szék vitatkozásait XIV. Lajossal figyelemmel követjük, úgy látjuk, hogy az egyház még sem mondott le háttérbe szorított követeléseiről; a mint más részről Franciaországban XIV. Lajos, Portugalban Pombal, Ausztriában II. József eljárása arra mutat, hogy a világi hatalom, mely magának minden egyebet alávetett, az egyház függetlenségének végső maradványait sem akará többé túrni.

Utóbb még világosabban tünt föl ez ellentét. Az a visszahatás, mely Franciaországban a XVIII század folytán támadt az absolut királyi hatalom ellen, nem változtatta meg azon elveket, melyeket a monarchia az állam hatalmának határaitól felállított. Valamint XIV. Lajos a római császárságban, úgy a forradalom a római és görög republicákban kereste kormányá mintáját; a különbség csak abban áll a kettő között, hogy előbb a király, majd a nép nevében követelték az állam mindenhatóságát, a mi szükségkép oda vezetett, hogy azon kimélet helyett, melylyel az állam

jogai az egyház irányában előbb alkalmaztattak, később a nép absolut souverainitásának elve az egyház irányában is szigorú következetességgel alkalmaztatott s így az állam és egyház elvei között létező ellentét szembetűnőbbé vált.

Már Rousseau tisztán belátta és sajátságos nyíltsá-
gával a *Contrat social* utolsó fejezetében ki is mon-
dotta ez ellentétet. Ha igaz, hogy jól rendezett állam
csak ott létezhetik, «a hol minden egyes tökéletesen
alá rendeli összes erejét a közakarat legfőbb kormá-
nyának» (I. k. 6. fej.); s ha e szerint az «államnak
absolut hatalomra van szüksége, s az egyes szabad-
sága az államra nézve kevésbbé fontos dolgokban
fennállhat ugyan, de minden tárgy fontosságát csak
az állam határozhatja meg» (II. k. 4. fej.); ha az
államnak az egyénnel minden viszonyában érintkeznie,
ha az egyént minden fontosabb cselekményeiben ve-
zetnie s arra kell nevelnie, hogy az ő akaratának föl-
tétlenül hódoljon; szóval, ha azt kívánja az állam
célszerű elrendezése, hogy a polgárok egyénisége
megsemmisíttessék: akkor az államot vallási dolgok-
ban is a legtökéletesebb souverainitás illeti. E szem-
pontból mindegy, hogy az egyesre vagy a többségre
van-e ruházva e souverainitás gyakorlása. Azon elv,
mely az egyént teljesen aláveti az államnak, ugyan-
azon következtetésekre vezette Hobbest és Rousseaut;
hogy a világi és egyházi hatalom megosztása cél-
szerűen rendezett államszerkezettel nem férhet össze.
Ha azt akarjuk, hogy az egyén akár egyesek, akár a
többség rabszolgája legyen, annak kell lennie vallási
tekintetben is; — s nézetem szerint saját elveinek
következéseit s a keresztyén vallás lényegét helyesen
fogta fel Rousseau, mikor azt állítja, hogy államideálja
lehetetlen, míg a keresztyénség fennáll; s mikor e
meggyőződésből kiindulva, e vallást saját nézpontjából
minden vallások között a legrosszabbnak nyilvánítja
de évidemment mauvaise que c'est perdre le temps
(si s'amuser à le démontrer. L. IV. ch. 8.)

Miután Rousseau és követői egészen az ó-kor államni szerint alkoták ideáljaikat, azt kellene tenniök azon viszonyra nézve is, melyben a vallás az államhatalom irányában áll. Miután tehát a nemzeti kultúrok kora megszűnt, s a keresztyénség, mint az összes emberiség vallása, egyes országok törvényhozásától nem függhet: a vallás és állam tökéletes egysége csak úgy létesíthető, ha az állam maga alkotja vallását, s annak elfogadására kényszeríti polgárait.*

Mindez természetes és logikai következménye azon elveknek, melyeket nemcsak Rousseau, hanem jelesebb kortársai is felállítottak az államról, s azon eljárás, melyet a forradalom az egyház irányában követett, nem egyéb, mint ezen tanok következetes alkalmazása. A francia forradalom politikai elvei, s az egyház iránti eljárása oly világos összefüggésben állanak egymással, hogy az utóbbinak főokát csak az előbbiben kereshetjük. Azon állás, melyet az egyház a forradalom előtt az államban elfoglalt, feudális jogai, melyek az egyház tagjai és a nép között surlódásokat idéztek elő, mind előmozdíták a mozgalom kitörését; de a mozgalom maga nem vala kikerülhető, s hacsak az irodalmat tekintjük, nem szenved kétséget, hogy annak keresztyénellenes szelleme nem az egyház állásának, hanem a vallás elveinek s azon ellentétnek tulajdonítható, melyben azok az állam absolut souverainitásával állanak.

Az irodalomnak ezen, mind a fennálló államszerke-

* Il y a une profession de foi purement civile, dont il appartient au souverain de fixer les articles, non pas précisément comme dogmes de religion, mais comme sentiments de sociabilité. — Sans pouvoir obliger personne à les croire, il peut bannir de l'état quiconque ne les croit pas. Que si quelqu'un après avoir reconnu publiquement ces mêmes dogmes, se conduit comme ne les croyant pas, qu' il soit puni de mort, il a commis le plus grand des crimes, il a menti devant les lois. Chacun peut avoir au souverain d'en connaître. Les sujets ne doivent compte au souverain de leurs opinions qu' autant que ces opinions importent à la communauté. (L. IV. ch. 8.)

zetre, mind a vallásra egyaránt veszélyes irányán kívül vannak még más tényezők is, melyeket, a forradalom okait keresve, mellőznünk nem lehet.

Egyike a főbbeknek Páris nagysága és határtalan befolyása.

Rég átlátták ennek veszélyeit, és már XIV. Lajos kormánya legfényesebb korszakában hat ízben megkísérté, hogy a város terjedését rendeletek által megakadályozza. Hasztalan. «Nincs többé Franciaországban egyéb, mint Páris, s azon távolabb tartományok, a melyeket Páris még nem emészthetett fel», így ír Montesquieu 1740-ben barátjai egyikéhez. Ugyanez ellen panaszkodik 1750-ben Mirabeau marquis, a híres szónoknak ismert apja. Ezt említi Young Artur is, ki a fővárost kevéssel a Bastille ostroma előtt hagyta el, s nem győzte bámulni az ellentétet a között, a mit a városban, s a mit a vidéken tapasztalt. «Párisban a legélénkebb tevékenység és lárma — így szól ő; — soha ehhez hasonló mozgalmat még Londonban sem láttam. Minden pillanatban új röpiratok jelennek meg, egy hét alatt kilenczvenkettő hagyta el a sajtót.» Ugyanekkor a tartományokban a legnagyobb csend és tétlenség uralkodik; s a híres utazó, ha valamely városban a lakosoktól kérdé, mit fognak tenni — mindenütt azt nyere válaszul, hogy várniok kell, mit tesz Páris. «Ezen emberek — teszi hozzá — még vélekedni sem mernek, míg azt nem tudják, mit gondolnak Párisban».

Ismerjük azt a befolyást, melyet a párisi nép a forradalomra gyakorolt; de csalódnánk, ha azon kártékony hatást, melyet a főváros túlságos terjedelme Franciaország kifejlődésére gyakorolt, csak a városi pór által az ország törvényhozásán elkövetett brutális erőszaknak tulajdonítanók.

Politikailag izgatott korszakokban alig képzelhető nagyobb veszély, mintha a törvényhozás, a melynek főkélléke a függetlenség, oly helyzetbe állítatik, hol durva erővel szemközt e függetlenséget csak rend-

kívüli erények által tarthatja fel. A Catók és Boissi d'Auglasok mindig ritkák voltak a világon, s Észak-Amerika institutioi között nincs talán egy, mely a rend és szabadság föntartására fontosabb annál, hogy Washingtonba tették a szövetség kormányát és törvényhozását.*

Még fontosabb azonban a hatás, melyet Páris kiterjedése Franciaországra azáltal gyakorolt, hogy a nemzet legműveltebb és legvagyonosabb osztályai s főleg a földbirtokos nemesség nagyobb része e városban telepedtek le.

Ha meggondoljuk, hogy — a mint feljebb említők — a hűbéri viszonyok maradványai sehol sem voltak terhesebbek, mint azon tartományokban, a melyeknek népe a forradalom alatt a trón védelmére fegyvert fogott: legalább kétely támadhat bennünk, vajon az egész forradalom nem veit volna-e más, talán Franciaország érdekében kedvezőbb fordulatot, ha az összes nemesség, mely a fővárosban vagyonát és tekintélyét vesztegeté, a bretagnei s vendéei földesurak példáját követve jószágán él, s azon természetes köteléket, mely a nagyobb birtokost a kisebbel, sőt az egész földművelő osztálylyal összefűzi, önmaga nem tépi szét. Mert minden, főleg a földbirtokra alapított aristokrátiának befolyása nem a törvényhozás, hanem csak az aristokrácia hibája által veszhet el. Ha ter-

* Nagyobb városok — bármit mondjanak Párisról — sohasem képviselik az országot. Valamint azon műveltség és vagyon, a melyet azokban találunk, az ország általános műveltsége és vagyonossága mérlegéül nem szolgálhat: úgy azon kétségbeejtő nyomor és romlottság sem terjed falain túl, a mit néha a fővárosi nép legalsó rétegeiben tapasztalunk. Nagyobb városokban az osztályok különbsége mindig nagyobb, az ellentétek mindig élesebbek, s főleg, ha, mint Páris a XVIII. században s napjainkban csaknem minden főváros, az ipar főhelyévé váltak, érdekeik is lényegesen különbözök ez ország érdekeitől; mi, ha a városi népesség helyzeténél fogva a törvényhozásra kényszerítő befolyást gyakorolhat, az egésze nézve talán a legfontosabb érdekek feláldozását vonja maga után.

mészertes állásáról maga megfeledkezik, csak akkor felejtik azt el mások is; ha a földművelő osztályokat az aristokratia hagyja el, csak akkor hagyják őt el azok is, csak akkor aljasul a trón támaszából annak fényes, de töredékeny ékességévé, mint Franciaországban a forradalom alatt láttuk.

Tagadhatlan az is, hogy a kormány eljárása az utolsó században szintén elősegíté a forradalmi eszmék fejlődését. Ha a hidak és utak igazgatósága, csak az egyes vonaltartva szemei előtt, töltéseit a szántóföldek és rétek közepén vezette át, s a magántulajdont, sokszor kártalanítás nélkül, sérté; ha a kormány az egyes községekben létező kegyes alapítványokat, a hagyományozók végrendeletei mellőzésével, más célokra fordítá; ha, főleg szűk esztendőkből, az árakra nézve maximumokat határozott: mindezen példákat nem felejtették el, s a birtokjog illetően sértései csak annál veszélyesebbekké váltak, miután a közjó nevében történtek.

Főleg XVI. Lajos kormánya hibázott e részben. Az utolsó 25 év alatt úgyszólván semmit sem hagytak meg régi helyén. A czéhek eltörlése s részben visszaállítása, az úri hatóság megszüntetése, a törvényhozási rendszer körül tett változtatások, főleg a gyökeres reform, mely az ország közigazgatására nézve 1787-ben történt, a nemzet minden osztályát zavarba hozták; s elmondhatjuk, hogy ha az ország főkormánya látszólag megtartá is még elábbi alakját, az egyes polgárok egymás közötti és az államhoz való viszonyaiban a forradalom előtt már a legnagyobb anarchia uralkodott.

Hogy e változások, melyek a legnemesebb indokból történtek, magokban véve üdvösöknek mondhatók, nem szenved kétséget. Senki se tagadhatja, hogy az 1787. évben behozott igazgatási rendszer az egyes hatóságok körét és eljárását sokkal világosabban és czélszerűbben jelölte ki; de a tapasztalás hamar megmutatta a veszélyeket, melyek ily rögtöni változások-

ből következnek, főleg, ha oly tárgyak körül történnek, melyek minden osztály mindennapi életébe vágnak. Az új — bár sokkal tökéletesebb — közigazgatási rendszer csak nagyobb zavart vont maga után. A régi állapot hiányait a gyakorlat részben pótolta, a megszokás tűrhetőkké tette; az új rendszer, mely tekintet nélkül az egyes tartományok különböző helyzetére és szokásaira, mindenütt egyszerre hozatott be, egyaránt idegen volt mindenki előtt. A tisztviselő ép oly bizonytalan vala hatáskörére nézve, mint az egyes polgár az iránt, kihez forduljon; az adminisztratív rendszer látszólag legüdvösebb átalakításának következménye csak az volt, hogy az ország közigazgatása úgyszólván megakadt, s a kormány azon hatalomról, melyet az összes közigazgatásra gyakorolt, épen akkor fosztatott meg, midőn arra legtöbb szüksége volt. Oly körülmény, mely szintoly elhatározó volt azon állásra, melyet a királyi hatalom a népmozgalom irányában elfoglalt, a mint a kormány pénzügyi nehézségei sietteték a mozgalom kitörését.

Mindezeknél még fontosabb azon befolyás, melyet a francia forradalomra — mint minden nagy eseményre — a nép jelleme gyakorolt. «Ha e nemzetet magát nézem, — e szavakkal jellemzi Tocqueville a francziákat, — rendkívüliebbnek találom azt története minden eseményeinél. Volt-e valaha nép a világon, melynél annyi ellentétre akadnánk, mely minden tettében annyira túlzó, annyira inkább érzéseit, mint elveket követő, s mely ez okból mindig több jót tesz és több rosszat, mint tőle várunk; néha alantabb áll más népeknél, többször sokkal magasabban. Volt-e nemzet, annyira változhatatlan fő hajlamaiban, hogy kétezer év előtt készült leírásokból megismerhető, s mégis annyira változó mindennapi gondolkozásában és izléseiben, hogy végre magát sem foghatja meg, s a mit maga tett, sokszor szintoly meglepéssel látja, mint mások. A legotthonosabb és szokásaihoz ragaszkodóbb, ha magára hagyják; s kész mindenre, kész a világ

végéig menni, ha akaratja ellen egyszer háza köréből és szokásaiból kiragadtatott, Volt-e nép oly kormányozhatatlan hajlamú, s a mely mégis könnyebben megszokja fejedelmei önkényes, sőt erőszakos kormányát, mint azt, hogy a főbb polgárok rendes és szabad igazgatása alatt álljon; ma minden engedelmisségnek nyílt ellene, holnap oly szenvedélyes szolgál, minőt a szolgaságra leginkább termelt népek közt is hasztalan keresünk; egy hajszálon vezethető, míg senki ellent nem áll, kormányozhatatlan, mihelyt valahol az ellentállás példáját látja; e szerint mindig ámitván urait, a kik tőle vagy kelleténél inkább vagy kevésbé tartanak, soha sem oly szabad, hogy lenyűgözésén kétségbe kellene esni, és soha sem annyira lenyűgözött, hogy lánczait szét ne törhetné; mindenre alkalmas, de csak a harcban kitünő; a véletlennek, az erőnek, a sikernek, a fénynek és zajnak inkább bámulója, mint a való dicsőségnek; képesebb hősiességre, mint erényre, lángészre, mint józanságra, képesebb roppant föladatakra, mint nagy dolgok kivitelére; arra hivatva, hogy más népek előtt felváltva bámulat, gyűlölet, sajnálkozás és borzalom tárgya legyen, de hogy azok iránta soha közönyesek ne lehessenek.»

Más nemzetnél százados institutióinak megváltoztatása ily rögtön talán nem történhetett volna; hasonló tettekre, minőket a forradalom alatt borzadással látunk, más nemzet talán nem ragadtatná el magát és a comité de salut publique eljárása, valamint az a rögtöni — csaknem csudálatos — visszahatás, mely a 9-ik thermidor után bekövetkezett, valószínűleg egyaránt lehetetlen volna komolyabb népeknél.

Összefogván a mondottakat, azon meggyőződésre jutunk, hogy azon viszonyok és állapotok, melyek a forradalmat előidéztek s annak szerencsétlen irányát elhatározzák, főleg a kormány századok óta követett ferde eljárásának eredményei.

Ha a franczia aristokrátiát a néptől egészen elszí-

getelve látjuk; ha azon osztály, mely Angliában a nemzet élén áll, s a mely Franciaország régiebb történetében hasonló helyzetet foglalt el, udvari nemességgé és pénzaristokratiává változott, (mert hisz a nagyobb birtokos, a ki javainak kezelését egészen másokra bízva, jövedelmeit a városban költi el, miben különbözik a pénztözséértől?): ha a földművelő benne érdekeinek természetes képviselője helyett itt csak elnyomókat látott, a kiket személyesen nem is ismer, a kiktől semmit sem vár, a kikhez őt élvezett jótétemények nem kötik, s a kiknek nevében tőle majd munkája, majd jövedelme egy része követeltetik: vajon ezen viszonyok nem a kormány törekvéseinek eredményei voltak-e?

Soha egy kormány sem dolgozott valamely czél elérésére századokon által nagyobb következetességgel, mint a francia munkált azon, hogy a nemességet minden befolyásától megfoszsza. Sugertől XIV. Lajosig minden nagyobb király és államférfiú arra törekedett. A lehetőségig távoltartani a nemességet és földnépet egymástól: ez az, a miben a kormány az utolsó két század folytán kereste egyik fő feladatát. A miről IV. Henrik panaszkodott, hogy a nemesség elhagyja jószágait, — utódai célul tűzték ki. Azon kérdések között, melyeket a kormány az egyes tartományok intendansaihoz intézett, egyebek között azt találjuk: vajon a tartomány nemessége jószágain él-e? — mire az intendansok egyike, — a kinek levele Tocqueville kezébe került — válaszában panaszkodik, hogy tartománya nemessége, a helyett, hogy kötelességeit a király személye körül teljesítné, inkább parasztjai között marad. Történetesen éppen Anjou, a későbbi Vendée intendansa emeli e panaszt, azon nemesség ellen, mely utóbb a trón védelmére fegyvert fogott, s ezt kétségen kívül csak azért teheté, mert a helyett, hogy a versaillesi előtermekbe tolakodott volna, parasztjai között maradt.

Azon jogok, melyeket a főbb nemesség a középkor

alatt élvezett, az állam egységével s a királyi hatalom természetes állásával nem fértek össze. Hogy Franciaország nagy állammá váljék, le kelle győznie azon akadályokat, a melyek ennek útjában álltak, s ezek között a nemesség hatalma és függetlensége volt a legnagyobb. Mi természetesebb, mint az, hogy a királyi hatalom, híven emlékeihez, az előbbi irányt akkor is követte, miután a nemesség, mely ellen századokig küzdött, rég elvesztette mindazt, a mi által egykor a királyi hatalomra veszélyessé vált. A mit a kormányok külpolitikájokban régóta tudnak, hogy egykori ellenségeik később legbiztosabb frigyeseik lehetnek, — többnyire elfelejtik, ha a belügyekről van szó; s Franciaország nem az egyedüli állam, mely legerősebb támaszától fosztotta meg magát az által, hogy jelen helyzetét felejtve, egykori, de már rég nem létező veszélyek és ellenségek ellen küzdött.

S ha azon káros befolyást tekintjük, a melyet az irodalom gyakorolt a forradalomra, erre nézve sem menthetjük Franciaország előbbi kormányait. Részint elnézés, részint nyílt pártolás által ők magok gyámoltották azon irányt, mely később a királyi hatalomra nézve oly veszélyesnek mutatkozott.

Miután oly államban, mely absolut hatalmat követel, e hatalom tisztviselői és az egyház között összeütközések nem maradhatnak el: a kormány az irodalomban, mely pillanatnyi elleneit megtámadja, sokszor frigyeseket lát, vagy legalább nem bánja, ha az elégedetlenség oly tárgyak ellen fordul, melyek reá nézve látszólag idegenek. Ezt látjuk Franciaországban is. Míg az irodalom a napi kérdések megvitatásától eltiltva, mindazon keserűséggel, a melyet a létező viszonyok ezerek keblében meggyújtottak, az ellen fordult, a mit megtámadnia szabad volt, s azon aljasságot, melylyel az intendans és annak legutolsó tisztviselője előtt hajlongott, az által gondolá jóvá tehetni minden *firkász*, hogy mindazt, a mi mások előtt legszentebb, hallatlan merészséggel bemocskolja:

addig a kormány nyugodtan nézte e zajt, meggyőződve, hogy ha a vallás és erkölcsiség minden alapja megingattatik is, az reá nézve sokkal kevésbé veszélyes, mint az lenne, ha az irodalom a legkisebb államszolga vagy tisztviselő ellen fellépni bátorkodnék.

Még szembetűnőbb a kormány hatása az irodalomra, ha az irodalom azon részét tekintjük, mely az állammal foglalkozott. Itten nyílt pártolásra talált azon irány, mely minden létező viszony megváltoztatását tűzte célul.

Tocqueville helyesen jegyzi meg, hogy a physiokraták és oekonomisták, ha nem is a forradalom kitérője, legalább annak menetére az úgynevezett philosophoknál nagyobb befolyást gyakoroltak. Minden létező jognak s a múltnak megvetése soha sem hirdettetett oly leplezetlenül, mint ezen iskolák munkáiban. «A nemzet századok óta hibás elvek szerint kormányoztatik; úgy látszik, mintha létező állapotjait csak a véletlennek köszönné», mondá Letronne. S e meggyőződésből kiindulva, nincs, a mi az indítványozási merészségnek korlátokat szabhatna. Nincs olyan törvény, a melynek rögtöni eltörlését nem követelnék; nincs szerződés, nincs, magánjog, a melynek tisztelete az írókat visszatartóztatná. Természetesnek, sőt szükségesnek látszik minden létező viszony felforgatása, mihelyt rendszerök symmetriájához nem illik, s ellentétben áll a közjával, a melylyel szemközt minden szerződés vagy jog elveszti erejét.

Csupán az elveket tekintve, nem találunk különbséget azok között, a melyeket a francia forradalom követett és azok közt, a melyeket e tudományos iskolák felállítottak. Az alapeszme mindkettőjöknel ugyanaz. Már az oekonomisták hirdették azon elvet, hogy az államnak joga nemcsak alattvalóinak kormányzására szorítkozik, hanem szabadságában, sőt kötelességében áll a nemzetet előre kijelölt terv szerint bizonyos meggyőződésre s érzésekre nevelni; s Bodeau nyíltan

kimondja, hogy az állam az emberekből azt csinálhatja, a mit akar.

Minden társadalmi hierarchiának, minden osztályi és más különbségnek eltörlése; oly nép, mely jogilag tökéletesen egyenlő s hasonló állású egyénekből áll, s a mely az állam egyedül törvényes fejedelmének tekintetik, de akarata kivételére minden törvényes eszköztől meg van fosztva, s megbizottját, a ki nevében kormányoz, legfeljebb forradalom által kényszerítheti akarata teljesítésére; — ime azon ideál, melyet az œkonomisták és physiokraták magoknak a legtökéletesebb kormányról alkottak, s a mely őket arra bírta, hogy tisztelettel hajoljanak meg China előtt, a hol ezen ideál még legjobban létesítettet.

De nemcsak ezen általános elvekre, hanem egyes szabályokra nézve is csak azt vitte ki sokban a forradalom, a mit az érintett iskola hívei rég hirdettek.

Igy például Franciaország új területi felosztását egy œkonomista munkájában negyven évvel elébb indítványozva találjuk, mielőtt az assemblée constituante e rendszabályt a világ bámulatára keresztül vivé; sőt még a communismus és socialismus, a francia forradalom eszméinek e végeredményei sem igényelhetik az ujdonság érdemét. Morelly *Code de nature*-je már magában foglalja azon bámulatos elveket, a melyeknek buzgó hirdetése napjainkban meglepett bennünket.*

* «A társaságban semmi sem lesz valakinek külön tulajdona» — így szól ezen törvénykönyv első cikkelye. «A tulajdonjog undorító, s a ki azt ismét vissza akarná hozni, mint veszett bolond s az emberi nemnek ellensége, el fog zárni egész életére. Minden polgárnak ellátásáról és élelméről az állam gondoskodik, minden egyes csak a köznek dolgozik», ez a második cikk rendele. «Minden termékek s készítmények közraktárakba tételnek le, s innen az egyes polgárok között szükségük szerint osztatnak fel. A városok egy terv szerint fognak építtetni, az egyesek lakása között nem lesz különbség. Öt éves korukban a gyermekek elvételnek családjuktól s az állam költségén közösen s egészen egyenlő módon neveltetnek».

Mindezen elvek hirdetése a kormány által nemcsak einézetett, de pártolásban részesült, s ez természetes. A ki tökéletes egyenlőséget akar, s azt kívánja, hogy az állam, tekintet nélkül minden egyéni jogra, csak a közjót tartsa szeméi előtt, annak első feladata az, hogy az állam hatalmát a lehetőségig erőssé tegye. «Szükséges, hogy az állam mindenható legyen», mond Mercier de la Rivière. — «Legyünk azon, hogy az állam feladatát jól megértse, azután hagyjuk szabadon» — szól egy másik író. Quesnaytól Bodeau apátig nincs e részben különbség az egész iskola nézetei között; s mivel valamennyien átlátták, hogy az egész népet oly messzeható és általános újítások elfogadására birni, a minöket ök indítványoztak, csaknem lehetetlen, a physiokraták és ökonomisták a királyi hatalom szilárdításában keresték terveik egyik legbiztosabb eszközét.

Letronne csak egész pártjának nézetét fejezi ki, mikor azt mondja, hogy Franciaország helyzete sokkal kedvezőbb Angliáénál, miután a legnagyobb reformok, a melyek az egész ország állapotját megváltoztatják, rögtön keresztül vitethetnek, míg az angoloknál az ily reformokat a pártok akadályozzák; — oly tanok, melyek a korlátlan királyi hatalmat a polgári társaság legtökéletesebb formájául állítják fel, s oly állapot létesítését tűzik czélul, a melynél minden egyéb különbség megszűnván, csak azon felsőbbség hagyatik meg, a melylyel a hivatalnok az állam által felruházott. Hogy ne találtak volna pártolást e tanok az oly kormánynál, a mely egy század óta ugyanezen czélok felé törekedett? De szint' oly természetes az is, hogy e pártolás hatalmasan elősegíté e tanok elterjedését; s így miután azok a forradalom kifejlődésére észrevehető hatást gyakoroltak, senki sem mentheti fel a kormányt azon vád alól, hogy rövidlátásában önmaga ásta alá hatalmának alapjait, s önmaga dolgozott azon elvek terjesztésén, melyek a dolgok természete szerint csak vesztére vezethettek.

Szint ez áll a többiekre nézve.

Ha Páris túlnyomó befolyása a forradalomra káros hatást gyakorolt, Páris nagy részben a kormánynak köszönte ezen állását. Részint kormányrendszere, részint az által, hogy a birtokos nemességet a főváros körébe voná, a kormány maga fosztotta meg a tartományokat minden fontosságuktól. Az a megvetés, a melyet a forradalom minden történeti jog iránt mutatott; az a könnyűség, a melylyel százados intézményeket felforgatott: mind az ancien régime-nek tulajdonítható. A forradalom e részben csak az előtte létezett kormányok példáját követte és soha sem mehetett volna annyira, ha a jog iránti tisztelet az előbbi kormányok eljárása által a nép szívében meg nem semmisítették. A pénzügyi nehézségek is, a melyek a forradalom kitörésére alkalmul szolgáltak, részben a kormány könnyelmű s hibás kezelésének tulajdoníthatók, s ha a francia, mint minden nép, jellemének magyarázatát csak multjában kereshetjük, ki nem látja át, hogy a kik e népet századokig kormányozák, elhatározó befolyást gyakoroltak jelleme kifejlődésére?

De bármily felelősség nyomja is azoknak vállait, a kik Franciaországot XIV. Lajostól kezdve kormányozák, elfogultság nélkül tekintve a dolgokat, be kell vallanunk, hogy mindazon hibák, a melyeket a kormány elkövetett, s a melyekből — mint Tocqueville mondja — a forradalom szükségkép kifejlődött, nem egyeseknek, hanem inkább azon rendszernek tulajdonítható, melyet Richelieutól fogva Franciaország minden kormánya követett.

Azon kérdés megfejtésére, a melyet Tocqueville munkájában kitűzött: hogy az a forradalom, mely a XVIII. században mindenütt készülöben volt, miért ütött ki Franciaországban előbb, mint másutt, — előbb azon kérdést kell kitűznünk: mi az, a miben Franciaország állapota a XVIII. század alatt más országok állapotától leginkább különbözött? S ha a kér-

dést vizsgáljuk, meggyőződünk, hogy Franciaország semmiben sem különbözött inkább más országoktól, mint kormányrendszerében, s hogy ezért, valamint az a túlnyomó befolyás, a melyet e hatalom Európa ügyeire eddig gyakorolt, e rendszernek volt következménye: úgy későbbi nyomorúsága s ezt követő forradalma is szint' ennek tulajdonítható. Ha a centralisatio, melyet annyian a forradalom legfontosabb eredményének tekintenek, e nagy eseménynek nem eredménye, hanem inkább fő oka: könnyen kimagyarázhatjuk azon, egyébként megfoghatatlan tüneményt is, hogy ámbár mindazon viszonyok és állapotok, a melyek közönségesen a forradalom okainak tekintetnek, rég nem léteznek többé; s ámbár Franciaország az utolsó félszázad alatt nemcsak uralkodóinak személyeit, hanem az uralkodásnak formáit is annyiszor megváltoztatá, minden új kísérlet ugyanazon eredményre, a *respublica*, a korlátlan császárság s az alkotmányos monarchia mind új forradalomra vezetett.

Valamint az *ancien régime* a historiai jog alapjáról eltérve s leküzdve azon akadályokat, a melyek az államhatalom független mozdulatainak útjában állottak, nem állhatott meg az egyszer választott ösvényen s apránként kénytelenségből lerontá mindazt, a mi ezen jogalapon állt (habár egyesek bizonyosan átlátták, hogy így a trón egyszersmind legbiztosabb támaszaitól fosztatik meg): úgy azon kormányok, a melyek Franciaországban a forradalom óta egymást követték, ép oly kevésbé kerülhették el helyzetök természetes következményeit.

Miután az állam mindenhatósága oly valami, a mi nek képtelenségét csak azért nem látjuk át első tekintetre, mert a szóírást megszoktuk, de a mi korlátolt emberi természetünknel fogva elérhetetlen: igen természetes, ha mindazon kísérletek, melyek Franciaországban egy félszázad óta történtek, eredményhez nem vezettek, s nem fognak vezetni ezentúl sem,

mindaddig, míg az államszerkezetnek legczélszerűbb formáit keresve, oly czélok tűzetnek ki, a melyek elérhetetlenek.

Franciaország hosszú politikai vajúadásai között jó időket élt. Az a harminczhárom év, mely alatt az állam alkotmányos monarchia elvei szerint kormányoztatott, mint általános jólétnek és haladásnak korszaka hozatik fel e rendszer barátjai által; mások nem győzik dicsérni a közmegelegedést és bőséget, melyet az ország jelen fejedelme alatt élvez. Általán véve bizonyos, hogy a centralisatio monarchikus országban kevesebb rossz következést szül, mint a hol az állam korlátlan hatalma a nép által gyakoroltatik. De felejtethetjük-e, hogy Franciaország alkotmányos létének rövid korszaka a juliusi forradalom által zavartatott meg, s hogy azon jólét, melyet Franciaország némelyek állítása szerint jelenleg élvez, a császár kitünő egyéniségétől függ, s hogy az oly állapot, a melyben egy egész nagy népnek jóléte ily föltétlenül alapszik, kielégítő és egészséges állapotnak nem mondható.

Voltak Trajanok és Titusok, s a római világ talán soha nem élt boldogabb napokat, mint az Antoniusok bölcs kormányja alatt; de valamint e jólét senkit sem győzhet meg azon kormányzási formák üdvösségéről, a melyeknek daczára egyes erényes fejedelmek népeiket boldogították: úgy Franciaország állítólagos gyarapodása sem bizonyítja azon államelvek jótékony hatását, a melyek a dolgok természete szerint csak a cæsaris-mushoz, azaz oly kormányformához vezethetnek, mely mindig forradalommal kezdve, mindig új forradalmakat vont maga után.

Miként a míveltség fokához képest a szabadságnak mindig csak egy bizonyos foka lehetséges, úgy van az állam hatalmával, vagyis a szabadság megszorításával is. Az állam tökéletes absolutismusa ép úgy az utopiák sorába tartozik, mint a korlátlan szabadság, s a kik ezt elfelejtve, mint Franciaországban látjuk,

az államot minden korlátaitól meg akarják szabadítani: csak támaszaitól fosztják azt meg. Így volt az s így is lesz mindig; s valamint Franciaország félszázados története, úgy a jövő is igazolja Tacitus szavait: «*Quam arduum, quam subjectum fortunæ cuncta regendi onus*»; igazolni fogja mindaddig, valámíg a *cuncta regendi onus* az állam természetes feladatának tekintetik. Hogy túlelmedve honfitársai előítéletén, mindezt belátá és bátran kimondá, sőt adatokra támaszkodva bebizonyítá: abban fekszik Tocqueville fő érdeme, s munkájának több, mint irodalmi fontossága.

PETŐFI KÖLTEMÉNYEIRŐL.

(1847.)

Bírálatot ígértem Petőfi költeményeiről. Most, midőn e szavam beváltásához készülök, érzem, hogy oly valamit vállaltam magamra, minek megfelelni nem tudok. A lyrai költészetnek, mely nem fárasztó munkának, hanem pillanatnyi fölgerjedésnek gyermeke, melyben a költő nem æsthetikai theoriák létesítését keresi, hanem legbensőbb érzelmeit fejezi ki, s mely csaknem öntudatlanul árad el ajkairól, hasonlóan ama kis patakokhoz, melyek hegyes vidékekben a sziklák alól néha erőszakkal kitörnek, mivel a bércz nem zárhatja többé magába gazdag forrásait, a lyrai költészetnek érdemeit a kritika bonczkésével méltányolni, felfogásom szerint, igen nehéz, s főkép én e műtételre semmi hivatást nem érzek magamban.

Egyike vagyok azoknak, kik a csalogánynak énekétől elbájolva, nem igen kérdik, mennyire szabályos rhythmus szerint zengé el énekét, s kik, ha a virág szinein s illatán örülnek, nem szokták széttépni kelyhét, hogy botanikai nevét feltalálják; ki várhat tehát tőlem szabályos æsthetikai bírálatot, főkép, miután

Petőfi költeményeiről szólva még elfogulatlanak sem mondhatom magamat, kevés költői mű levén, melynek több kedves benyomást, több valódi élvezetet köszönnek, mint épen Petőfi dalainak. Legfőlebb egyes gondolat töredékeket mondhatok el, melyek most támadtak bennem, midőn Petőfi verseit a nem rég ki-jött gyűjteményben újra elolvasám.

Nem emlékszem irodalmunkban senkire, ki első fel-lépése után a közfigyelmet oly rövid idő alatt magára vonta volna, mint Petőfi. Alig jelentek meg első dalai, s Vörösmarty, kinek tekintélyét talán senki nem von-hatja kétségbe, örömragyogó arczzal hirdeté fényes reményeit; alig mult néhány hét, s a dalokhoz zene készült, s a költő már a népnek ajkáról hallá szavait. Honnan ez általános hatás? Nincs senki, ki az iro-dalmi hír elnyerésére oly hatalmas pajtáskodás mes-terségéhez Petőfinél kevesebbet értene; ő nem sze-gődött bizonyos iskolához, s így első föllépésénél mestereinek magasztalásaira nem számolhatott; dalai-ban nem vala semmi, mi egyes épen divatos eszmék-nek vagy érzelmeknek hizelgett volna. Mi szerzett hát műveinek ily rendkívüli hatást? — Ha Petőfi költeményeinek gyűjteményét végig nézzük, nem ne-héz okát föltalálnunk. Kétségkívül sok van e gyűjte-ményben, mi művészi belbecse által teljes mértékben igazolja a dicséretet, melylyel a költemények nagy része fogadtatott, nézetem szerint azonban nem csu-pán e költői érdemek azok, melyeknek Petőfi nép-szerúségét leginkább köszöni, — a varázs, melyet közönségére gyakorolt, másban is keresendő. Petőfi kiválólag magyar, legkisebb műve is a nemzetiség bélyegét hordja magán, s ez az ok, miért nemcsak, mint sok költőknél, szavait, de az érzést is, melyet dalaiban kifejez, minden magyar megérti. Távol va-gyok attól, hogy minden költeményt, mely e nagy gyűjteményben foglaltatik, remeknek hirdessek; van-nak egyesek, melyek követeléseitemet nem elégítik ki s melyeket, épen mivel a költő tehetségeit ismerem,

ez új kiadásban szívesen nélkülöznék; de, bátran merem állítani, ez egész vastag kötetben nincs egy dal, mely nem lenne kezdettől végig magyar, gondolatában, érzéseiben, minden szavában; a költőnek hibái s tökélyei mintegy nemzetiségünk kifolyásának látszanak: bámulhatjuk-e, hogy midőn dala a legfellengzőbben emelkedik, az egyszerűbb olvasó is könnyen követi röptét; hogy a legpajkosabb tréfa, mely előtt a finom műbíráló elborzadva aljasságról szól, senkit nem sért, s a kisebb művészi becsú munkák is majdnem mindenkire legalább kedvesen hatnak? Petőfi a szó legszorosabb értelmében magyar költő, s ez az, mi valamint magyarázatául szolgál a nagy hatásnak, melyet művei gyakoroltak: úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbike.

De honnan van, hogy a kritikának egy része, mely nálunk dicséreteiben nem szokott fukar lenni, s annyi nevet és álnevet egekig emelt, épen Petőfire nézve helyezé magát ellentétbe a közvéleménnyel? Egyes kitérések magyarázatát irigységben kereshetjük, mely, mint máshol, úgy az irodalomban is sok, egyébként megfoghatatlan rejtélyt megold, de kritikánknak Petőfi irányában követett eljárását még nem magyarázza meg, s én hajlandó vagyok azt szintén azon okban keresni, melyben Petőfi népszerűségének alapját találom.

Petőfi népszerű a közönségnél, mert magyar, nem népszerű kritikuskaink nagyobb része előtt, mert kritikánk eddig minden művet egészen idegen szempontból és szabályok szerint ítélte meg, miben egyszersmind okát találjuk azon csekély hatásnak, melyet kritikánk eddig irodalmunkban gyakorolt.

Az újabb irodalmak nagyrészt utánzással vevék kezdetüket. Talán az angol és spanyol irodalmakat kivéve, hol mind az epikai, mind a drámai költészetben több önállóságot találunk, a többiek majdnem kivétel nélkül minták szerint dolgoztak, s a befolyás, melyet a régi classikusok az olasz s francia írókra,

ezek ismét a németekre gyakoroltak, ismeretesebb, hogysen arról hosszasabban kelljen szólanom. Nálunk a német irodalomnak jutott e befolyás; s ha meggondoljuk, hogy mikor irodalmunk új életre ébredett, nemzetiségünk épen legszomorúbb napjait élte, s a magyar nyelv és érzés míveltebb osztályaink között csaknem kivétellé vált: nem csodálhatjuk, ha íróink működésük szabályait azon nemzetnél keresték, melynek nyelve csaknem sajátunkká vált s a diákon kívül műveltségünk majdnem egyedüli eszköze volt. Irodalmunknak kezdete kevés kivétellel a német irodalom utánzásául tekinthető; kevés kivétellel, mondom, mert hogy a francia és classikus művek szintén nem maradtak hatás nélkül, tagadhatatlan, s a versificatio, melyben a nyelvünk sajátágainál fogva szükségessé vált módosításokkal, egészen a német rendszer szerint jártunk el, s azon számos germanismus, melyet — bármit mondjanak puristáink — irodalmi nyelvünkben találunk, elég világosan bizonyítja a mondottakat.

Nincs is mit bámulni e tüneményen. Csak annak ismétlése az, mit más nemzeteknél találunk, s nálunk annyival természetesebb, mivel irodalmunk nem egy már erős nemzetiségből fejlődött ki, hanem egyesek által épen a nemzetiség kifejtésének eszközéül használtatott, s a kritika mit tehetett egyebet, mint hogy elfogadva az irányt, melyet irodalmunk vezérei adtak, szintén a németeknél keresse szabályait; hisz a kritika azt tette s teszi mindenütt: vezeti az irodalmakat, de ildomos vezérként nem seregei előtt. hanem utánok jár. Új irodalmunk kezdetén a kritika nem is tehetett mást. De most, midőn főkép lyrai költőinknél több önállóságot kezdünk tapasztalni, midőn irodalmunk nem csupán a nagy német folyónak mesterségesen átvezetett gyöngye ere többé, hanem nemzetségünk mélyéből látunk fakadni forrásokat: vajon nem jött-e el ideje, hogy kritikánk is kissé önállóbb felfogásra emelkedjék, hogy átlássa, miként a Tieck és Schlegelék

theoriái irodalmunk valóban eredeti műveinek meg-bírálására nem egészen illenek?

A német és angol irodalomnak nincs őszintébb tisztelője, mint én; teljes meggyőződésem, hogy magyar író nem tehet jobbat, mint ha e nemzetek nagy íróival minél tökéletesebben megismerkedik; de hiszem azt is, hogy ha a magyarnak is egykor nagy írói leendene, — miről én soha nem kételkedtem, — azok nem a külföldi nagy példák utánzása által, hanem csak úgy fognak támadni, ha a lehetőségig önállólag lépnek fel, s nem a külföld kritikai nézeteit, hanem nemzetük sajátosságait tartják szemük előtt. *Wilhelm Meister, Werther, Faust, Emilia Galotti*, Uhland és Goethe költeményei nemcsak remek művek magukban véve, hanem egész jellemük által németek, s ha magyar regényeink, drámáink s költeményeink lesznek, érdemesek arra, hogy ezekkel egy sorba állíttassanak, azok bizonyosan nem fognak hasonlítani a nevezettekhez, melyeknek analysisából kritikánk szabályait gyártja. — Nem az a kérdés: franczia vagy német modort kövessünk-e műveinkben — ez az, mi felett kritikusaink oly erősen vitatkoznak; — feladatunk magyar műveket alkotni, s a mód, mely szerint bírálóink eljárnak, e czélt nem segíti elő. — Nemcsak egyes szókötésekben: magában az egész mű conceptiójában és kivitelében is lehetnek germanismusok s kritikánk úgy jár el, mintha ez utóbbit csaknem erénynek tartaná.

Mint előre mondtam, Petőfi költeményeinek bírálata helyett másról írtam. Bocsássanak meg az olvasók; mondom, nem születtem bírálónak, s Petőfi dalai annyi élvezetet szereztek s szereznek most is, midőn azokat ismét és ismét olvasom, hogy csak mint megvesztegetett bíró szólhatnék. Ha azonban a szerző, kit a kritikus oktatni szokott, e sorokból semmit nem tanulhat, ha egyes verseinek hibás rhythmusáról, egyes kitételek póriasságáról s arról, miként vált múzsája, a piros csizmájú királyleány, német philosophussá —

magyar menyecskétől minden kitelik, hisz hány magyar asszonyság tündöklött egykor mint Verbőczianus jurista — mindezekről részletes tudomást máshol kell keresni; ha végre nagy meglepetésére másoktól hallja a hírt, hogy Petőfi Sándor cosmopolita lett: egyet megtudhat e sorokból — mit eddigi kritikáinak nagy részénél talán elfeledhetett, — s ez az, hogy irótársai között vannak olyanok is, kik eddigi működését méltányolják, kik kifejlődését figyelemmel követve s látva a haladást, mely későbbi műveit jellemzi, tehetségeiben bíznak. Ki huszonnégy éves korában ennyi jelest alkotott, mint Petőfi, mindenkit kielégíthet, de magát bizonyosan nem, s törekvéseit arra fogja fordítani, hogy még jelesbeket teremtsen.

A «REFORM» CZ. MŰBŐL

(1846.)

I.

A KÖZÖS TEHERVISELÉS.

Mindazon jogok s kiváltságok között, mik által a nép egyes osztályai magokat a többiek fölébe emelve képzelék, nincs, mely a gondolkozót oly méltán bámulásra gerjeszthetné, mint nemességünk tehermentessége. — Hogy egyes országok nemessége legfőbb előjogát pusztá czímeiben vagy más megkülönböztető jelekben keresé, nevetséges lehet, de természetes; ki magában érzi, hogy saját érdemei által a tömeg fölébe emelkedni nem tud, miként ne örülne, ha tőle legalább egyes közönyös jelek által megkülönböztetett? Hogy a nemesség más esetekben minden magasabb hivatalt magának követelt s a haza legkitünőbb polgárait — ha osztályához nem tartozának — a közdolgok kezeléséből kizárta; hogy a középkor alatt a fegyverviselést a nemesség kiváltságai közé számítá, s a haza védelmének szent kötelességét jogként követelve, a polgári élet veszélyeit s dicsőségét egyedül osztályának tartá fel: mindez igazságtalan, a közdolgokra nézve káros, de természetes; azonban honnan magyarázzuk, hogy a magyar nemesség kiváltságainak legfőbbikét abban keresé, hogy e hon terheiben részt venni nem tartozik?

Ajánljunk az egyes nemesnek egy pár garas vagy forintnyi ajándokot: megvetéssel vissza fogja vetni; mondjuk neki, hogy hosszabb ideig más házában ingyen élösködött s a kegyelem kenyerét ette: talán párviadalra hí; de mit az egyes tenni pirul, mit, ha róla föltétetnék, a megbántások legnagyobbikának tar-

tana: azt összes nemességünk egy századnál tovább nyugodtan míveli, sőt büszkének érzi magát, úgynevezett joga gyakorlatában. Igen, büszkének; más népek nemessége nagy tettekre hivatkozik; büszkesége abban áll, hogy érzi, miként a hazának közügyei részvéte nélkül nem folyhatnának csak egy nappal is tovább. Mire hivatkozhatunk mi? a nemesi cím, melyet viselünk, mi mást bizonyít, mint hogy családunk egy század óta a hazáért mit sem tett? Nem kell-e pirulnunk, ha eszünkbe jut, miként ha egy különös catastroph által a haza összes nemessége egyszerre elveszne, Magyarország épen azon 500,000 lakosától foszthatnék meg, mely fentartására legkevesebbet tesz; ha eszünkbe jut, miként ha fejedelmeink között csakugyan lettek volna olyanok, kik Magyarország megrontását tűzték ki céljukul, erre jobb eszközt nem találhattak volna, mintha az összes nemzetet egyszerre nemességre emelik; mert a haza elveszett az nap, melyen minden polgárai neki úgy szolgálnak, mint jelenleg mi.

Az adó kérdése annyi idő óta képezi már politicus vitatkozásaink egyik főtárgyát, hogy a károkról, melyek a nemesség ebbeli kiváltságából, mind nem kiváltságos osztályainkra, mind az összes hazára s így reánk nemesekre is háramolnak, hosszasan szólani fölösleges. Kiket okok által meggyőzni lehet — fájdalom, hogy ezeknek száma a tanácskozó tömegnek sok megyéinkben csak igen kis részét teszi — a nemesség ebbeli kiváltságának fentarthatatlansága iránt régen tisztába jöttek magokkal. Egy pont van, melyre nézve a vitatkozásainkban eddig követett ösvényt hibásnak s melyre nézve a fogalmak kiigazítását még szükségesnek tartom.

A nemesség adómentessége valóságos jognak tartott vagy legalább neveztetett. Történeti jogok sokszor igazságtalanok, — ez mondatott — de a jogoknak szentül tartása minden állomány első kötelessége, s ezért midőn az adómentesség ellen felszólalunk, a

legnagyobb kimélettel kell nyilatkoznunk azok irányában, kik e jogot apáiktól örökölték. Hallottunk szebbnél szebb phrasisokat a nagylelkűségről, melylyel a magyar nemesség e jogáról önként le fog mondani, ha tudniillik, várni tudunk, ha a nemességet lassanként az adóhoz szoktatjuk az által, hogy e kiváltságát fölötte hangosan támadjuk meg. Szóval: a nemesség tehermentessége egyéb birtokjogaival egy sorba helyeztetett, s ha valami volna az országban, mi nem a nemességé, ha az összes föld nem tartoznék birtokához, ha törvénykönyvünk nem volna úgy is a nemesi kiváltságok roppant jegyzőkönyve: nem bámulnám, ha, Peel példája szerént, ki a gabona-törvények megszüntetésénél a földbirtokosok kármentesítéséről gondoskodik, nálunk is azt indítványozná valaki, hogy az adó felvállalása által károsítandó szegény nemességet más valami módon kármentesítsük.

A kérdésnek ily módoni felállítása, teljes meggyőződéseim szerint, hibás; hibás nemcsak azért, mivel a nemesség adómentessége semmi jogszerű alappal nem bírván, jognak nevét nem érdemli; de mert bizonyosak lehetünk, hogy kiket az ügynek igazsága a nemesség e kiváltságának fentarthatlanságáról meg nem győz, azokat ügyes hízkeléssel kötelelességeik teljesítésére csábítani nem fogjuk.

A nemesség adómentessége annyi ideig neveztetett jognak, hogy midőn ezzel ellenkezőleg azt állítom, miként a nemesség ebbeli kiváltságának semmi jogszerű alapja nincs, szavaim igazolására az adó kérdéséről jogi szempontból részletesebben kell szólnom.

A természetjog szempontjából vegyük-e fel e kérdést?

Ha nem élnénk azon országban, hol, miután már 1548-ik évben törvénytudó férfiak kiküldetése tartott szükségesnek, hogy hazai törvényeinkben azokat, mik az igazsággal s isteni joggal ellentétben állnak, kijavítsák,* s a nemesség adómentessége mai napig

* Videntur etiam per Regiam Majestatem eligendi aliquot viri

fennáll; ha nem tartoznánk azon nemzethez, melynek törvényei a nép tizenkilencz huszadát mindig a szegény nyomorult adózó pórnak nevezik, s minden lapon szomorú állapota fölött jajgatnak,* s e szegény adózó nép sorsának könnyítésére még oly kevés történt, talán czélszerű volna, a kérdést ezen oldalról is tekinteni. Hazánkban, melynek összes használható földje 46.000,000 holdnál többre terjedvén, minden adó 13.000,000 holdnak birtokosaira vettetik,** úgy látszik, annak tudása: miként a használható földnek azon negyede, mely nem-nemesek által biratik, a közterheken kívül még kilenczeddel, tizeddel s körülbelől 30 holdanként 104 munkanappal terheltetik, annyira megnyugtat mindenkit, hogy ezen minden külföldi előtt talán anomaliának látszó egyenetlenség senki előtt fel nem tűnik, s midőn Sáros vármegye 1841-ben nem türhetvén az adózó nép szerfölötti terheltetéseit, e szomorú állapot okainak megvizsgálására küldöttséget rendelt ki, e küldöttség munkálatában mindent fölfedezett: a rovatos összeírás hibásságát,

juris periti, qui Jura Regni revideant, et siquid contra æquitatem jusque divinum esse videbitur, in melius reformat. Art. 21. 1548.

* Nam misera plebs in eam egestatem redacta est, ut nedum aliquid magni præstare videatur, sed ne quotidianum quidem victum habeat: quo per milites direpto, fame mori cogitur, aut desertis sedibus sub Turcas, pars in Poloniam, aut eo, ubi tutius securiusque se habitare posse sperat, quotidie migrare. Art. 2. 1567. §. 2.

Quod miseri coloni, qui plerisque in locis, ob summum frumentum et panis defectum, glandibus (quod sane miserandum est) vescuntur. Art. 11. 1559.

** Az 1828-iki országos összeírás jobbágyi földekből talált mintegy 5.020,675 hold szántóföldet, 1.219,332 hold rétet, 209,507 hold szőlőt s 48.992 hold szilvást. Magán számításom szerint a magyarországi föld kiterjedése 54.725,009 magyar hold (1200 □ öles). Ebből használható 46.255,696. 16.825,013 hold szántóföld (nemesi 9.832,051); rét 4.498,507 hold (nemesi 2.570,100); legelő 7.733,393 (mintegy fele nemesi); 1.413,680 szőlő (1.062,663 nemesi); 15.218,395 hold erdő; nagy részint nemesi kezekben.

Fényes Magyarország stat. 3. cz. 23. lap.

azt, hogy sok egyén, sőt az adózók némely osztályai szerfölött keveset adóznak, hogy az adó behajtása iránt czélszerű szabályok nélkülöztetnek stb. stb.; de az, hogy az egész teher csak az adózónép vállain fekszik, hogy az egész nemesség adómentességi kiváltsággal bir, elkerülte figyelmét.

Természetjog szempontjából úgy hiszem, a nemesség adómentességét talán nem fogja senki védelmezni, ha csak valaki a XIX. század közepén természetesnek nem találja azon állapotot, mely szerint egy 4285 □ mérföldre terjedő ország (ennyi Fényes szerint hazánk kiterjedése a végvidékek nélkül) szükségeinek fődözésére csak kiterjedésének alig egy negyedét, azaz 1000 □ mérföldnél nem sokkal nagyobb tért használhat. E fentebbi állítás pedig még oly józan sem volna, mint ha valaki azt állítaná, hogy a 11,532 □ mérföldre terjedő német szövetség mindennemű szükségei Poroszországnak 3348 □ mérföldre terjedő német tartományai által fődöztessenek; s hogy ez annyival sikeresebben történhessék, e 3348 □ mérföldnyi birtok, még az egész szövetség 35.000,000 nem nemes lakosainak majdnem egyedüli élelem kútforrásaul rendeltessék, sőt még nagyobb könnyítés okául kilenczed s tizednek is vettessék alá. Nem hiszem, hogy találkoznék Németországban valaki, a statustudományok híres restauratorát, Hallert s Leot sem véve ki, ki ezen állapotot természetesnek tartaná. Engedjék meg olvasóim ez összehasonlítást: Valamint az író, ha munkáját fordítva látja, sok előbb nem gyanított hibákra figyelmeztetik: úgy megszokott állapotainknak más népekre való alkalmazása talán nem egészen haszonnélküli.

Talán czélszerű volna, ha most az egyházi jogra fordítanám figyelmemet? Adómentességünk védetik olyak által is, kik előtt e jog szükségkép nagy tekintetben áll; s ha már a vallás nálunk annyi political vitatkozások tárgyává tétetett, miért ne hivatkoznánk rá azon milliók érdekében, kiket a kereszténység

hihetőkép nem azért hirdet isten előtt egyenlőknek, hogy e földön annyira egyenetlen terhek alatt görnyedjenek. Szívesen elfogadnám a vitát e téren is; jelenleg elég megjegyezni, hogy szent könyveinkben csak azon adómentességi privilegiumot ismerem, mely Lévi fájának adatott, s hogy, miután ez is csak Palæstina jövedelmeinek egy tizedére terjesztetett ki, s a leviták azonkívül azon kötelességnek vettek alá, hogy tizedjövedelmökből az oltár szolgálatára szinte tizedet adózzanak, én e szent példából merített okoskodást mindaddig, míg a magyar nemesség birtoka az egész országnak majdnem három negyedéből egy tizedére nem szállítatik le, helyesnek tartani nem fogom, még azon esetben sem, ha bebizonyítatnék, miként nemességünk egyenesen Lévi fajából származik, mi azoknak egy részére nézve, kik jelenleg nemesi kiváltsággal élnek, mindenesetre könnyebb volna, mint annak bebizonyítása, hogy őseik Árpáddal telepedtek le e hazában.

De hagyjuk ezt. A nemesség adómentessége történeti jognak neveztetik. Erre fordítsuk figyelmünket.

Megmutatására annak, hogy a nemesség adómentessége történeti jog nevét megérdemli, egyet a kettő közül volna szükséges bebizonyítani.

Vagy először: hogy a magyar nemesség, a menyire történeteink visszamennek, vagy legalább nemzeti teljes függetlenségünk korában e kiváltsággal élt.

Vagy másodsor: ki kellene jelelni a korszakot, melyben e jog eredetét vevé, s az okokat, melyek e rendkívüli kiváltság törvényes alapjául szolgáltak.

Lássuk. Mi először a nemesség adómentességi jogát illeti a régi időkben:

Ki törvénykönyvünket figyelemmel tekintí, szükségkép azon meggyőződésre jut, hogy bármennyi tetteleges változásokon ment is át nemességünk azon időszak óta, midőn hazánk először rendes monarchiává alakult, mégis a törvénynek nyilván vallott szándoka mindig csak az vala, hogy a nemesség régi erős

állapotában megmaradjon, melynek fentartása — az egész ország védelme a nemességre bizatván — a törvények egyik főteendőjéhez tartozott. Már az 1222-iki úgynevezett aranybulla világosan kimondja azon szándékát, hogy a nemesség szent Istvántól nyert szabadságaiba helyeztessék vissza.* Ha mint tudva van, András hires szabadság-levelének királyaink által történt megerősítése teszi nemesi kiváltságunk egyik talpkövét, s főkép nemadózási jogunk alapja is ebben kerestetik, talán elég volna bebizonyítani, hogy sem szent Istvántól Andrásig, sem pedig maga ezen inkább szabadságlevelünk, mint keresztessége által híressé vált király által, sem magyaráztatott soha a nemesi kiváltság teljes adómentességre. Mi az elsőt illeti, elég volna maga a szent király s Kálmán törvényeire hivatkozni, honnan világosan kitűnnék, hogy a nemesség nemcsak személyesen katonáskodni, hanem birtoka szerint katonákat állítani is köteles volt; ** a másodikra nézve 1224-ből, azaz: a hires aranybullánál csak két évvel később, egy nemesi adománylevelet hozhatnánk fel, hol a nemesi kiváltság csak bizonyos, elég terhes föltételek alatt adatik; *** mi hogy nem Andrásnak különös szeszélyéből, hanem a nemesi kiváltság akkori általános felfogásából vette eredetét, világosan bizonyítja egy más, IV. Béla, Andrásnak fiától, ki apja szabadság-levelét új aranybullával erősíté meg, reánk maradt adománylevél, † melyben

* §. 2. Quoniam libertas tam nobilium regni nostri, quam etiam aliorum, instituta a S. Stephano rege fuerat in quam plurimis diminuta.

§. 3. Concedimus tam eis, quam aliis hominibus regni nostri libertatem a sancto rege concessam.

Andræ II. Decretum 1222.

** Colomani Decret. Lib. 1. cap. 40.

*** Quoties necessum fuerit in exercitu nostro 15 loricatoros et 100 pedites vernaculos expeditos habebunt. Donatio Andræ II. familiæ Radus 1224 facta.

† Item in expeditione per nos facta, sub nostro vexillo, quatuor, qui habebunt terram octo aratorum sufficientem, unum mittere debebunt decenter armatum. Diploma Belæ IV. a. 1243.

hasonló kötelesség mondatik ki. De mi nem akarjuk könnyűvé tenni feladásunkat. A mondottak elégségesek annak bizonyítására, hogy a szabadság, melyet a nemesség napjainkban élvez, nem az, mely neki András által adatott, s hogy e királyra, adómentességi kiváltságunkra nézve nem hivatkozhatunk.

De menjünk tovább. Önök az adómentességre nézve a magyar nemesség százados szabadságaira hivatkoznak. Nézzünk végig történetkönyveinken, hol van a kor, mely alatt honunk a nem adózók Eldoradója vala? — hol van a század, mikor e hazában nemesnek lenni nem jelenté mást, mint honáért mit sem tenni; hadd lássuk, hadd bámuljuk isten legnagyobb csudáját, mely, mióta földünk áll, rajta történt!... az, hogy a zsidók a vörös tengeren száraz lábbal átmentek, a negyven évig égről hullott tápláló manna, s Jerikó falainak trombitaszónál történt leomlása, mind nem érdemlik bámulatunkat, ha bennünk egy népet mutathatunk a világnak, mely egész ezreden át fentartotta magát, ellenséges hatalmak közt a nélkül, hogy fentartásáért maga a legkisebbet tenne, csak úgy, tisztán isten kegyelméből, mint valóságos souverain néphez illik! Mutassák meg önök történetkönyveinkkel kezeikben, hogy nemességünk dicsőbb korszakaiban adómentes volt, s a zsidót nem fogja az úr választott népének többé senki nevezni, a választottak akkor mi vagyunk, történetünk egy ezer évi csuda, s mily nemzet mutathat elő ilyet?

De a tévedések elkerülése végett értsük meg egymást. Az adómentesség barátai talán be fogják bizonyítani, hogy a nemesség a rendes katonaság fizetésére, — vagy mivel az is nehéz volna, — a jelen mód szerint rendezett állandó katonaság fizetésére adózni nem szokott. Nekik talán sikerülni fog bebizonyítani azt is, hogy mielőtt a pestbudai híd iránti törvény alkottatott, a magyar nemes ember láncz-hidakon az átmenetért egy fillért sem fizetett, vasutakra pedig épen nem adózott. Mindez igen szép

s hasznos lehet magában véve, azonban általam czáfolatul ép oly kevésbé fog elfogadtatni, mintha valaki bebizonyítván, miként volt idő, melyben a magyar pipás ember nem pipázott, ebből azt akarná következtetni, hogy historicus jogánál fogva, ha jelenleg pipázni akar, magának sem pipát, sem dohányt venni nem kénytelen, s robotra csaholtathatja tüztét.

A kérdés nem az: viselte-e a magyar nemesség a közadónak minden egyes nemeit, melyeknek kivetése állodalmunk jelen viszonyaiban szükségesnek tartatik, hanem az: viselte-e aránylag erejéhez az akkor létező közterheket? S legyen eldődeink dicsőségére mondva, e kérdésre, ki történeteinket ismeri, máskép mint igennel nem felelhet.

Ha az adó két nagy rovatának elsejére, a hadi adóra tekintünk, ki meri mondani, hogy a magyar nemesség a hon védelmére szükséges költségek s áldozatoktól valaha elvonta magát? Nem szólok az 1715. évet követő időszakról, hol védelmi rendszerünk megváltozott, erről ezentúl; de szólok a századokról, melyek ez évet megelőzték, történetünk legfényesebb, legnagyobb korszakáról.

Magyarország védelmi rendszere az említett évig, nem, mint némelyek szívesen elhitetnék, az insurrectióra, — mely mindig rendkívüli körülményekre tartatott fel, — hanem egészen az úgynevezett Banderialis rendszerre volt alapítva.

Hazánk egykori állandó katonasága a királyi, többnyire nem számos banderiumon kívül azon seregekből állott, melyek nagyobb birtokosok által birtokukhoz aránylag tulajdon költségeiken s zászlójuk alatt állítottak, s azokból, melyek a megye zászlója alatt minden oly kisebb birtokú nemesek költségein tartattak, kiknek birtoka elég kiterjedésű nem vala, hogy belőle külön zászlóaljat állíthassanak. S vajjon kinek költségein tartattak hát ezen Banderiumok, melyeknek a középkor alatt hadi hirtünket köszönhetjük?

Azon törvénytől fogva, mely által Nagy Lajos a

kilenczedet megalapítá, s mely, tulajdon szavai szerint is,¹ csak azért ada a nemességnek új jövedelmeket, hogy katonai kötelességeit annyival jobban teljesíthesse, egész az 1687-iki törvényig, melynek 12. §-a² a nemesség adózási kötelességét még világosan kimondja, hol van egy, melyből a haza védelmére szükséges költségekre nézve a nemesség adómentességét bebizonyítani lehetne? melyből nem épen az ellenkező következne?

Akár Zsigmond törvényét tekintsük, mely szerint a főurak s nemesek hadi tartozása egyenesen birtokuk nagyságához méretik,³ akár László király törvényét, melynek három szakasza szerint, az egyházi főszemélyeknek hadi adója (mely mindig a főnemesekével egyiránt szedetett) jövedelmök nagyságához méretik;⁴ akár az igazságos Mátyás törvényeiben keressünk felvilágosítást, melyek által a Zsigmond korában divatozó hadi rendszer megújítatik, s szinte azon királyhoz illő igazságos elv mondatik ki, hogy mindenki-vel birtokához képest kell bánni adó tekintetében;⁵

¹ Ut per hoc honor noster regius augeatur, et ipsi regnicolæ fidelius possint nobis famulari. 1351. 6.

² Quod siquidem positivis Patriis ex legibus superinde sancitis in confesso esset: universos et singulos regni nobiles una et eadem prærogativa nobilitari gaudere; ac intuitu eiusdem, aut etiam bonorum suorum in medium Comitatum, publicarum et communium etiam impositionum onera proportionaliter præstanda veluti commembres sufferre assolere. 1687. 12.

³ Quod tempore universalis exercitus, singuli Barones, Proceres et Nobiles possessionati, secundum quantitatem dominiorum ipsorum videlicet de singulis triginta tribus Jobbagyionibus unum, de centum vero tres, ipsimet personaliter accedendo, ad quoslibet exercitus regni generales conducere teneantur. 1435. Art. 2.

⁴ Prælati ratione proventuum antiquo more militare teneantur. Et quorum proventus imminuti sunt, onus quoque eorum militiæ minuatur. 1454. Art. 3.

⁵ Item quod in exercituatione et levatione banderiorum, teneatur idem modus, qui fuit tempore quondam dicti domini Sigismundi regis.

Et qui in bonis destructi habentur, agatur cum eis juxta exigentiam bonorum suorum. 1471. Art. 7.

akár azon szerencsétlen század tetszik inkább, mely alatt a magyar aristocratia korlátlan hatalmának aranykorát élte s előkészíté a bilincseket, melyekbe a török e szerencsétlen hazát verte, valjon lehet-e csak Ulászló vagy II. Lajos korára is hivatkozni, ha azt akarjuk bebizonyítani, hogy a magyar nemesség a hadi adótól ment vala? Pedig csak nem fogja tagadni senki, hogy a nemzeti függetlenség e végkorában, melyre csak könyvelt szemekkel tekinthetünk vissza, sem a főbb nemesség részéről a szemtelenség, sem a királyi hatalomnál gyengeség nem hiányzott arra, hogy a nemesi kiváltság a lehetőség végső határáig terjesztessék.

Mégis mit látunk? Ulászló alatt 1492- és 1500-ban a hadviselési kötelesség mind a banderiatius, mind a külön banderiumokkal nem bíró nemességre nézve megújítottatik; * sőt II. Lajos alatt sem szabadítá fel magát a nemesség e kötelességétől, s 1518-tól a szerencsétlen 1526. évig szüntelen megújítva találjuk a törvényeket, melyek által részint a banderiatius főnemesek seregtartási kötelessége, s hogy a kisebb birtoku nemesek a megyei seregekre pénzben tartoztak adózni, megújítottatnak.**

* Az 1492. 19. a banderialis kötelességről szól.

Cæteri barones banderia non habentes iuxta honoris et facultatum ipsorum exigentiam exercituare debebunt. 1492. Art. 20.

§. 1. Quod universi Regnicolæ, tam ecclesiastici, quam seculares, qui in serie ipsius Decreti minoris inter Dominos Prælatos et Barones, cæterosque banderiatos ad exercituandum non fuere computati (qui debonis et possessionibus eorum gentes pro regni defensione per se modo infrascripto conservare debebunt) universa eorum bona, possessionesque et iura possessionaria in medium nobilium non banderiatorum, consequenterque illorum Comitatum, in quibus huiusmodi bona et possessiones habentur, connumerare, computareque, et pecunias in medium eorundem ad exercitandum de illis dare teneantur.

E cikkben, mint olvasóink láthatják, a hadi adó a nem banderiatius nemesekre nézve pénzben határozottatik meg.

** Duo probi et fideles de medio nobilium eligantur — — — qui strictissimo sub juramento universa bona et jura possessio-

Ha a nemesség adómentességének eredetét keressük, ne menjünk vissza nemzeti függetlenségünk korszakára, jelen kiváltságunkra ott nem fogunk példát találni; nem! II. Ulászló s Lajos büszke zászlósa minden féktelenségök mellett megvetéssel fordultak volna el az esztelentől, ki őket azon ügyefogyottak közé számítá vala, kiket Mátyás király egyedül mentett föl az adótól.* Ez úgynevezett jog sokkal később, azon korban vette eredetét, melyben, mivel a magyar törvényben irva áll, hogy a nemesség csak a hon védelmére köteleztetik, találkoztak, kik ebből kiokoskodák, hogy katonának állni csak a nemesre nézve nem kötelesség, midőn kardot csörtetve oldalunkon még vitéz nemzetnek képzelők magunkat, noha kezünk a jó vasat hordani gyenge lett, melyben midőn nemzetiségünket egy pár bérruháson láthattuk, s midőn a népnél, mely dolgozik, kik ezt nem tevék, magokat magasabb lényeknek gondolák; ki ezt tagadja, ki azon állítással lép föl, hogy jelen adómentességünk a magyar nemesség által mindig élveztetett, szégyenbélyeget sűt egész történetünkre.

Ulászló és Lajos büszke zászlósa egyenetlenség s gögös felfuvalkodás által megrontották a hazát, de a bűn, hogy érte áldozni semmit nem akartak, nem

naria tam Dominorum quam nobilium in Cottu adiacentia conscribant. Dominorum quidem ex eo, ut resciaur numerus jobbationum iuxta quem gentes conservare tenentur. — — — Nobilium vero, ut pecuniæ alias ad conservationem stipendiariorum sive gentium exigi solitæ iuxta verum et iustum computum atque numerum — — assignentur. Bach. 1518. Art. 1.

Ut omnes viri ecclesiastici atque Barones et nobiles, qui ratione honorum suorum 50 equites sive levis armaturæ seu huszarones tenere non possunt, pecunias de bouis eorum in medium nobilium Cottuum, ubi eiusmodi bona adiacent, administrare teneantur.

1525. Art. 12. Kovach. Vest. Comitiorum.

Ugyan e törvény megújttatik 1526. 27-ik törvényezikk által.

* Quod nobiles unius sessionis domus allodiales nobilium ac familiarum earundem, qui expensis dominorum nutriuntur, villici quoque et nimium pauperes non dicentur. 1478. Art. 4.

nyomja porukat, s ha az eldődöknek adva volna visszatérni e földre, hol egykor laktak, bármi szigorú ítéletet mondjon ellenök a történetíró, nincs közöttök egy is, ki a nemesség tehermentességi követeléseit hallva, gyalázatot nem kiáltana utódaira.

Világos mindezekből, hogy a magyar nemesség a mohácsi ütközetig a hadi terhekre nézve adómentességet nem élvezett; fordítsuk most szintén a hadi adó tekintetében figyelmünket azon időszakra, mely e gyászos csatát követé.

Azon időszak, mely a mohácsi vésznap után következett, szomorú vala a hazára nézve. A magyar nemesség önpéldáján tanulta meg — s vajha soha ne felejténé e tapasztalást! — hogy ki a törvény kötelekeit lerázva, féktelenségben keresi szabadságát, rabbilincsek között taníttatik azon engedelmességre, melyet, midőn a közjó érdekében kívántatott, mutatni nem akart. De sértené az igazságot, ki azért azt állítaná, hogy a mohácsi ütközet után bekövetkezett közzavar a nemesség által arra használtatott, hogy egykori hadi kötelelességeit lerázza. Már az 1528. 1. törvény fentartja s megújítja mindazon kötelelességeket, melyek a nemesség vállain feküdtek, s ugyanazon sanctiót köti teljesítésökhez, mely alatt azok Zsigmond korában álltak. E törvénytől az előbb idézett 1687. 12. cikkelyig törvénykönyvünk a hadi adó s katonatartás fejében a nemesség által viselt adóztatásnak hosszú sorát foglalja magában oly szakadatlan lánczolatban, hogy alig foghatom meg, azok, kik nemesi jogaink bebizonyítására törvénykönyvünk ezen részére annyiszor hivatkoznak, miként nem vevék észre az ugyanott följegyzett kötelelességeket is; melyek annyival súlyosbak valának, miután számos törvények azokat még szorosabban határozzák meg; vagy igen tetemes s csak a nemesi birtokra vetett subsidiumok által még nehezítik.* S valóban, ki a nemes-

* Cum et cæteri status juvare communem defensionem debeant :

ségnek a hazáért akkor tett áldozatait tekinti, az 1559. 17. törv. cikkben foglalt panaszt: miként a magyar nemesség a török elfoglalás által okozott szenvedésein kívül nem kisebb adóztatásokkal terheltek, mint ő felsége nyugalomban élő tartományai, nem tarthatja igazságtalannak.

Egész adóztatási rendszerünk történetének leírása e munka körén kívül fekszik, s azért fölhalgyva további idézésekkel, a mondottak után csak még azon meggyőződésemet fejezem ki, hogy miután 1715-ig hazánknak rendes védelme csak banderialis seregeire bízott, s ezeknek fölállítása és tartása a zászlós urak s nemesség költségein történt, világos, miként a nemesség adómentességi kiváltsága a hadi adóra nézve 1715 előtt nem létezett, sőt hogy azon terhek, me-

Domini præpositi, Abbates et Capitulares ratione decimarum suarum, onera in priori constitutione Novisoliensi Art. 26. 1542. specificata, ferre debebunt. De bonis autem eorum possessionariis instar nobilium et pro continua defensione et pro expeditione generali equites ratione colonorum alant. 1543. Art. 13. lásd ehhez 1555. Art. 5.

Lucretationis tempore gentium regestrum fiat, quod ad Comitatum mittatur, unde cognosci possit, an domini et nobiles respectu bonorum suorum sufficientem militem subministraverint. 1545. Art. 26.

Nobiles arces habentes, et in numerum baronum non adsciti, onera cum comitatu ferant. 1556. Art. 40.

Præterea de gentibus iis, quæ continuo pro communi defensione sunt intertenendæ (azaz itt világosan az akkori időben létezett állandó katonaság) ut pro hoc anno iuxta modum in aliis conventibus institutum (azaz, részint a zászlós urak, részint a megye pénztárába fizető nemesség által) interteneantur, neque in hac re sit personarum exceptio, sed tam per dominos quam nobiles æqualiter observetur. 1567. Art. 20.

Continuos equites intertenere nolentes, ablatione bonorum puniantur. 1578. Art. 8.

Az 1595. 3. törv. cz. által a nemesség, birtokában talált minden porta után 6 frt fizetést vállal magára, büntetés alatt kikötvéen, hogy ez adó a parasztoktól szedetni nem fog.

Hasonló rendelkezés tételik az 1597. 2. t. cz. által stb. stb. nem akarom olvasóimat untatni több idézésekkel.

lyek jelenleg a hadi adó által pótoltnak, majdnem kizárólag a nemesség által viseltettek.

Áttérek most az adónak második nemére, a házi adóra. Miután e kérdés hosszú vita által már eléggé fölvilágosított, röviden csak azt jegyzem meg: hogy mind az 1486. 64., mind az 1649. 48-nak rendelkezése világos,* s hogy azon motiváció, melyet az utóbbi törvény az érsekujvári nemesek adóztatására nézve felhoz: miként t. i. kinek a nemesi kiváltság tetszik, annak magát az ezzel járó közterhek alól kivonni nem szabad, napjainkban az egész magyar nemességre ép úgy illik, mint mikor e törvény hozott Érsekujvár nemesekre.

A többször idézett 1687. 12. t. cz. hol a nemességnek általános adóztatási kötelessége megújíttatik, e szavakban: in medium Cottuum publicarum et communium quoque impositionum onera sufferre assolere, a közös költségek alatt, melyeket az országos költségektől elválaszt, szinte a megyei házi adót érti, s így ez előbbi törvényeket megerősíti. Úgy is tudja mindenki, hogy azon korban, melyről szólok, a házi s hadi adó kezelése egymástól elválasztva nem volt, s mindazon adó, mely a nemesség által a megyei banderiumok fentartására, mindaz, mely a megye költségeinek fedezésére fizettetett, egy pénztárba folyt, mit már azon számos törvények is bizonyítanak, melyek által később a házi s hadi adónak külön kezelése parancsoltatik.

* Quare præsentis decreto sancitum est: quod a modo omnes et singuli cujuscunque status et conditionis possessionati homines existant, et in quocunque Cottu constituentur, expensas per communitatem disponendas, de bonis et possessionibus suis, ad ratam portionem sive sortem eorundem in medium communitalis semper persolvere et persolvi facere debeant et teneantur. — 1486. 64.

Ideirco decretum est: ut quandoquidem ipsis (az érsekujvári várban lakó nemeseknek) prærogativa nobilitaris placeret, onus quoque huius vel cuiusque Cottus subire, taxationique et jurisdictioni illius vel cuiusunque Cottus subicere sese debeant et teneantur. 1649. 48.

A magyar nemesség, mint a felhozottakból láthatni, a XVIII. század kezdetéig, mind az akkor létezett hadi adóra, mind a megyék közszükségére nézve hiven teljesíté tehát adózási kötelességet, s senki által ingyen élösködéssel nem vádoltathatik. A kérdés, mely most előttünk fekszik, az: valjon az 1715. 8. t. cz. tett-e oly változásokat állományi szerkezetünkben, minöket sokan belöle következtetni akarnának? azaz: lehet-e e czikkre hivatkozva, nemességünk adómentességének jogszerűségét bebizonyítanunk?

Az 1715. év, alkotmányi kifejlődésünk tekintetében, kétségen kívül a legfontosabbak egyike. A nemzet fáradt vala annyi háborgások után; a nemesség, görnyedve mindig sulyosabbá vált banderialis kötelességének teljesítése alatt, változások után vágyódott; a kormány, miután tapasztalá, hogy a banderialis seregek nemcsak törökök ellen használtathatnak, nem báná, ha a nemességnek ebbeli tartozása más, pénzbeli váltsággal cseréltetik föl, habár első pillanatban nem pótolná is egész kiterjedésében a megszünendő banderiumokat, és az 1715. 8. t. cz. törvénynyé lön.*

Midön a törökök részéről fenyegető veszély még egészen meg nem szünt, a nemesség banderialis kötelessége még fentartatik e törvényczikk által; azonban teljesítése csak azon esetekre szoríttatván, ha a király azt szükségesnek tartaná. A fontos változás, mely által eddig egy kizárólag a nemesség által viselt teher a jobbágyok nyakába rovatott, már ekkor a rendes adó elfogadása által megtörtént, az egésznek kifejtését s rendszeresítését bízvást a jövőre lehete bízni. Már az 1723. 6. t. czikk a földbirtokosokat és

* Quandoquidem nobiles et omnes illi, quos sub nomenclatione hac cuiuscunque sint honoris, dignitatis et status personæ in Hungaria lex complectitur, pro Regni defensione militare, adeoque personaliter insurgere, suaque respective banderia producere et præstare teneantur, id. S. C. R. Majestas quoties necesse esse judicaverit ad conformitatem sancitarum superinde legum in posterum quoque desiderare et exigere poterit. 1715. 8.

nemeseket minden adótól örök időkre szabadoknak nyilvánítja, (miről még 1715-ben szó nem vala) a banderialis kötelesség külön megemlítése helyett pedig már csak általánosan a katonáskodásról szól.** Az 1741. 8-ik t.-cz. pedig az 1723. 6-ik törvényczikk által kimondott örök adómentesség körül chinai falat állított föl, mely szerint azt még a király s nemzet között történhető egyetértés esetében sem lehetne változtatni, mi által ildomos apáink, úgy látszik, önmagok megvallák, hogy e jog nem tartozik azok közé, melyeket veszély nélkül kérdés alá vonhatni.

Hogy a magyar nemesség azon befolyása által, melyet a törvényhozásban csak maga gyakorolt, a XVIII. században teljes adómentességet tudá kieszközölni magának, az az idézett törvények után nem szenved kétséget; valamint az sem csuda, hogy a kormány, mely a banderialis rendszer minden veszélyeit ismeré, örömmel látá, hogy e kötelesség rendes adóval váltattott föl, habár az ilyképen támadott teher nem azon vállakra tétetett is, melyeket az alkotmányunk szelleme szerint illetett. A kérdés csak az: valjon e törvények úgy alkottattak-e, hogy azokra állandó jogköveteléseket alapítani lehetne? valjon a törvényhozó, midőn az idézett cikkeket alkotá, nem lépett-e túl természetes jogkörén, mely bármi tágas legyen, az anyagi és erkölcsi lehetőségek határán túl nem terjedhet? S e szempontból kiindulva, én az 1723. 6-ik t.-cikket olyannak tartom, melyet alkotni semmi törvényhozásnak nem állt szabadságában.

Ha valaki, bizonyosan én nem akarom a törvényhozás hatáskörét szűk korlátok közé szorítani; de azért mondhatja-e valaki, hogy a törvényhozónak jo-

* § 1. Sacratissima quoque Majestas eodem SS. et OO. tam dominos terrestres, quam et alios quosvis nobilitari prerogativa graudentes ab omni contributione in perpetuum immunes conservandos decernit.

§ 2. Militare nihilominus pro regni defensione teneantur. 1723. 6.

gában áll, megszüntetni bizonyos osztályokra nézve örök időkre minden tartozásokat? hogy jogában áll elvetni az összes erőnek felét, mely a nemzet fenállására megkivántatik, s mindezt pótlék nélkül, csak mert az egyes törvényhozók egyéni hasznát előmozdítja? törvényt alkotni, mely által a hon kifejlődése, sőt független fennállása lehetlenné válik? Kérdem, ki számíthatja ily törvények alkotását a törvényhozás hatásköréhez?

Magok a nem adózásnak barátai is érezték ezt némi tekintetben, s azért az említett törvények igazolására egy szép *juridicus ficti*ócskát állítottak föl.

A *ficti*ó röviden ez:

Magyarországnak egész földje a koronáé, vagy a mennyiben általa adománylevelek útján egyes nemeseknek ajándékozott, ezeké. (Mint tudva van, a nem nemeseknek bírhatási jog csak a most mult országgyűlésen adatott.) Már most lássák kedves véreink, adózni kívánó uraimék — így szólnak a kiváltság barátai — a nemesség nem hiában kapta adómentességét, hanem a mint tudják, az egész magyar föld az övék levén, egy részt kivágtak különösen e célra *pro fundo contributionali*, s erre vetették egész tartozásukat. Az egészben nincs semmi rendkívüli, csak úgy kell fölvenni, mintha valaki több megyében jószágot bír, és egész adósságát egy jószágra tábláztatja be, vagy azt különös zálog gyanánt jelöli ki.

Noha ezen *ficti*ó az 1741. 8. azon szavaival: *ne onus quoque modo fundo inhæreat*, úgy hiszem, ellentétben áll: s e 1741. 8. cikk a nemadózók *decalogja* egyik legszentebb törvényének tartatik, nekem az egész okoskodás ellen csak azon kifogásom van, hogy az egész nemcsak nevezhető költeménynek, hanem valósággal az is, és hogy az egész adóalap kiszakasztása s átadásának története, első betűtől utolsóig, nagyszerű hazugság.

Talán bizony nem az?

Önök, nem adózó uraim! azt mondják, hogy az

egész úgynevezett adóalap, vagyis az összes úrbéri föld önök, vagy — nem bánom — az összes nemesség által a végett adatott 1715-ben a jobbágyoknak által — hogy belőle örök időnkig minden lehető adóztatást viseljenek.

Nem fogok önökkel e pillanatban arról vitatkozni, hogy ebbeli szerződésök kissé uzsorás vala, önök nem lágy szív emberei, hanem ildomos férfiak, kik önhasznukat keresik, s ilynemű ellenvetéseket csak megvetéssel hallanának; de legyen szabad kérdeznem: miként fogják bebizonyítani ez úgynevezett adóalaphoz minden egyéb nemesi birtokból történt kivágását, kíváncsik vagyunk az okiratot látni, melyben a szerződés följegyezve áll, hisz annyit író országunkban talán csak ily fontos egyezkedés egy részről e hon egész nemessége, a másíkról minden adózói között nem történt a nélkül, hogy följegyeztetett volna: miként ez és ez napon megjelenve az N. N. káptalan előtt, egy részről mi nemesség ezer és ennyi □ mérföldnyi birtokunkat a «hon nemtelen lakóinak örökre bevallottuk; más részről mi nép ez örök bevallást háladato: szívvel elfogadva, magunkat minden létező s valaha létezhető országos s házi stb. adónak alávetjük.» Hol van, kérdem még egyszer, a legfontosabb iromány? hadd lássuk, hadd bámuljuk tartalmát.

Miután a nemadózó urak még nincsenek oklevelek előmutatására ítélet által utasítva, hihetőkép nem fognak előállni a kivánt oklevéllel, s azért okoskodásaink által vagyunk tartalmát pótolni kénytelenek.

Annak bebizonyítására, hogy a magyar nemesség által 1715-ben az adó egy különös alap (fundus) kijelölése által megváltatott, a következő lehetőségek egyikét kell felvennünk:

Vagy A. e hon nem nemes lakói az említett 1715. év előtt nem bírtak semmi földbeli tulajdonnal, s csak midőn a nemesség adófundusát megállapítá, nyerték jelen haszonvételi földbirtokukat; vagy

B. földmivelőink egy bizonyos mennyiségű föld

használatában voltak ugyan már annak előtte is, de a mennyiség 1715-ben tetemesen megnagyíttatott; vagy C. a jobbágyok által bírt földmennyiségre nézve 1715-ben nem történt ugyan változás, de a jobbágy-nak földesura iránti tartozásai kisebbítették meg, s épen a jövedelmi kisebbítés az, mit a nemesség adó alapjául ajánlott.

Ha e három lehetőség között egy sem valósul, minden kétségen kívül áll, hogy a nemesség 1715-ben nem adott semmit, s így semmi köteleességtől föl nem mentheté magát. S alkalmasint ez lesz a tárgy bővebb vizsgálatának eredménye.

A mi mindenek előtt a felállított lehetőségek elsejéti illeti, ki lesz elég balga azon állítással lépni fel, hogy hazánk nem nemes lakói az 1715-iki törvény előtt földműveléssel nem foglalkoztak, holott maga az osztálynak neve: Coloni, ily állítás megczáfolására több mint elégséges, ha annyi törvények, 1514. 16. 1548. 32. 1553. 11. stb., melyekben a Colonusok jogai s köteleiségei meghatározatnak, nem szólnának is e tekintetben világosan.

A magyar nemesség földműveléssel nem foglalkozva, jószágainak jövedelmeztetésére a népesítésen kívül egyéb módot nem ismert, innen van, hogy azon esetekben is, hol valamely adó egyenesen csak a nemességre rovatik, mint az például 1542-, 1595-, 1597-ben*

* Ut pro hac vice de singulis portis ratione jobbagyionum floreni hungarici novem, ratione autem dominorum terrestrium floreni 6 numerentur. 1595. 3.

Quilibet dominorum Prælatorum de singulis 10 portis, ternos equites et totidem pedites bene armatos statuatur. Quorum mediam partem dominus terrestris, alteram autem partem colonus servat et interteneat. 1597. 2.

Universi præterea Coloni, domos habentes, æstimatione perrenniali erunt æstimandi, puta Colonus unus pro quadraginta florenis: qua æstimatione facta, quisque dominorum et nobilium sexagesimam partem dictorum quadraginta florenorum (qui pro numero et æstimatione colonorum unicuique obneverit) ex propria bursa sine Colonorum gravamine conferre debebit. 1542. 28.

történt, ez adó kulcsául nem jószágaik kiterjedése, hanem csak — azon népesített jobbágytelkek vétetnek fel, melyek az egyes nemes jószágán találtak. Miként lehetne ily viszonyok alatt kétkedni, hogy a nemesség által már hajdanában annyi föld osztatott ki a jobbágyok között, mennyit azok munkájokkal győztek, s hogy így az 1715-iki rendeknek, az általunk felállított második lehetőség szerint, a jobbágyok kezeiben talált földmennyiséget nevelni alkalmuk sem volt.

Nem szándékom ez alkalommal a jobbágyok által jelenleg s egykor bírt földmennyiség megbecsülésébe ereszkedni, kik az urbarium behozatalakor történekről valamit hallottak, sőt kik csak az összesítési törvények alkalmazását követték is figyelemmel, meg fogják vallani, hogy a kettős operáció által a jobbágyok kezeiben található földmennyiség tetemesen megkevesedett. S ha 1815-ben a jobbágyok földbirtoka a reájok vetett adó tekintetéből csakugyan megtoldatott volna is, (mire azonban történeti adat nincs) mindazáltal alig hiszszük, hogy a jelen pillanatban a jobbágyok által több föld használnának, mint mielőtt a nemesség a jobbágyok birtokát nagylelkűen adóalapul jelölte ki.

Ki egyébiránt mégis kétkednék állításunkon: miszerint a jobbágyoknak földbirtoki viszonyai 1715-ben, midőn reá egy egészen új teher rovatott, nem változtak, azt Verböczy hármaskönyvének III. rész 29. és 30. szakaszára utasíthatjuk, honnan látni fogja, hogy még Verböczy korában is a jobbágyoknak bizonyos tekintetbeni birtokjoga soha kétségbe nem vétetett, sőt a fekvő birtoknak felére nézve, mennyiben az a jobbágy szerzeményéhez tartozott, szabad rendelkezési, sőt fia halálának esetében substitúciójoga is fentartatott; * valamint felfogásom szerint, a hármaskönyv

* Si vero (res immobiles) per semet ipsum fuerint acquisitæ, in duas dividuntur partes, quarum una domino ipsi terrestri, altera vero cui testamentaliter legaverit, effective cedet §. 4. Ubi

könyv I. r. 40. cz. is, midőn az esetet, melyben a jobbágy telkétől megfosztathatik, kijelöli, világosan bizonyítja, hogy a jobbágyot telkétől elhajtani még Verbőczy, földművelő-osztályainkra nézve oly szomorú korszakában sem állt földes urának szabadságában. S általában a hármas könyv szavaiból láthatni, mikép a jobbágybirtok viszonyai nem igen különböztek azoktól, melyekbe az urbarium szerint állítattott, s mik szerint őt csak haszonvételi tulajdon illeti.*

Nézzük most azon harmadik lehetőséget, melyet felállítánk. A jobbágyok által bírt föld bizonyos úri tartozásokkal terheltetvén, ezek a földes úrnak valódi tulajdonát teszik; minélfogva talán a jobbágyi birtokot terhelő úri tartozások egy része engedtetett el 1715-ben, s ez ajánltatott a nemesség által az adó alapjául? Ez annyival valószínűbbnek látszik, mivel törvénykönyvünkben már példát mutathatunk reá.

A tizenhatodik században a határvárak fölépítése s kijavítása által a jobbágyokra új teher hárítottott, s ím az 1533. 11. t.-cikk a jobbágyok úrbéri munkáját, mely mint tudva van, már 11. Ulászló törvényei által évenkénti 52 napra határozatott meg, 40 napra szállítja le,** mi hogy egyenesen ez új teher tekintetéből történt, világosan bizonyítja az, hogy a jobbágyoknak a várak kijavítására fordított új munkabeli tartozása az 1567. 17. t.-cikk által épen azon 12 napra határozatott meg, melylyel a jobbágy, a fentidézett törvény értelmében, urának kevesebbel tartozott.

Őseink a XVI. században joggal mondhatták tehát, hogy ámbár nem ők személyesen teljesíték a várak

tamen rusticus hæredem reliquerit legitimum, et hæres ætatem 12 annorum non attigerit, tum poterit pater non solum de portione sua (azaz birtoka feléről) testari, verum etiam hæredi parvulo — hæredem alium (quem maluerit) substituere. III. rész. 30. p.

* Ugyan ott 8. §.

** Ut loco 52 dierum quibus in priori constitutione dominis suis servire fuerant obligati, quadraginta tantum dies in posterum serviant. 1553. 11.

fentartására szükséges munkákat, mégis ez adó alapja általok adatott; de valjon őseink a XVIII. században mondhatják-e ezt?

Némelyek el akarnák hitetni velünk, hogy a jobbágyi telek, az úrbér előtt, kiterjedésére nézve szabályozva nem volt. Ez állítást meghazudtolja a törvény. Már az 1567-ik 5. t.-cz. oly parasztokról szól, kik a földnek csak egy negyedét, hatodát, vagy nyolczadát bírva, uroknak csak egy negyed, hatod, vagy nyolczad részét fizetik annak, mi egy egész telektől fizettetik.* Miből világos, hogy a teleknek kiterjedése már akkor meg vala határozva.

Vagy talán abban fekszik a könnyítés, hogy a munka 52 szekeres napban állapított meg? Láttuk, hogy a XVI. század alatt a jobbágy munkabeli tartozása a várépítéseknel tett szolgálatai tekintetéből évenként negyven napra szállított le; azonban törvénykönyvünkben világos, miként azok úri munka tekintetében már előbb sem voltak a mostaninál rosszabb állapotban. A jobbágyok munkája már Ulászló alatt, mikor a paraszt zendülés legyőzetvén, jobbágyaink felette nagy kedvezésekre nem számolhattak, 52 napra határozott meg.** A különbség az akkori és mostani állapot között csak abban fekszik, hogy míg Ulászló törvénye általán véve csupán munkanapokról szól, nálunk a gyalog s szekeres munka között különbség tétetett, s az elsőből 104 nap kivántatik, miben én nagy kedvezést nem látok.

De talán a munka leszolgáltatására nézve adattak a jobbágyoknak némi könnyítések? Csalódás! már a XVI. században majdnem ugyanazon rendelkezéseket ta-

* Nimirum, ut si colonus ratione eiusdem domus, in qua habitat, aut quartam aut sextam vel octavam partem agrorum: fundi, seu pratorum possideat, atque etiam Domino terrestri quartam aut sextam vel octavam partem eius census solvit, qui de una integra sessione solvitur e. c. t. 1567. 5.

** Item qualibet hebdomana singulo uno die servire teneantur, 1514. 16.

láljuk, melyek az úrbér által megújítottak. Az 1548. 37. t.-cz. az egy héten tartozás felett szolgált robotnak a jövőbe való betudatása, 1548. 35. t.-cz. a szántás mikénti teljesítése, az 1550. 35. t.-cz. a robotnak sűrűtős munka idejébeni kettőzéséről már rendelkeztek.

Vagy legalább a kilenczedet engedték el jobbágyainknak 1715-ben, azon kilenczedet, melyet Nagy Lajos a nemességnek csak azért adott, hogy hadi szolgálatait annyival jobban teljesítse, s melyet azoknak, kik ezentúl e szolgálatokat helyette teljesítendik, átengedni, isten és világ előtt igazságos vala? — Dehogy tettük, hisz a kilenczed jövedelmeinkhez tartozott s mi csak kötelelességeink átengedésében vagyunk nagylelkűek.

A magyar nemesség, mint mindezekből világos, 1715-ben semmit, minek valóságos birtokában volt, másnak által nem engedve, jobbágyainak tartozását semmivel nem kisebbitve, semmit nem tett, minél fogva magának jogszerűleg oly tetemes kiváltságot szerezhetett volna, mint minőt az adóra nézve követel.

De valjon szükség vala-e ezen hosszú bizonyításra? nem világos-e magában, hogy az egész állítás valóságos képtelenséget foglal magában? Valljon, ha megengednők is, hogy a jobbágyok kezeiben talált birtok 1715-ben az akkor kivetett adó alapjául jelöltetett ki, nem világos-e, hogy miután a hadi adó azóta több, mint kétszereztetett, a házi adó pedig, túlzás nélkül mondhatjuk, csak azóta támadott,* mindazon mennyiségre nézve, melylyel a jelen összes adó az 1715-ki adót fölülmulja, az adónak akkor alap nem ajánltathatott, s így annak fedezése a jobbágyokat nem illetheti? Valljon lehet-e föltennünk hogy miután 1715-ben, mint most, hazánkban sok pusztabeli birtok vala, ha csakugyan a nemesség adóterhét földben

* Vegyük fel például Pest megyét, hol a házi adó 1736-tól 1841-ig szüntelen öregbülve 9783 frttól 143,000 pp. növekedett.

váltotta volna meg, a puszta birtokosoktól nem kívántatott volna-e ugyanakkor, hogy a reájok eső adó fejében szinte parasztok által használandó földet hasítanak ki? mi ha nem történt, az adóalap regéjéhez tartva magunkat, azt kellene feltennünk, hogy a népesített helységeket bíró nemesek, társaikért, kiknek pusztai tulajdonuk vala, az adó megváltás egész terhét magokra vállalták.

A magyar nemesség tehát sem a mohácsi vésznapok előtt, sem utána, egészen 1715. évig, nem bírt a hadi s házi adó tekintetében adómentességgel. Megmutattam, hogy azon fictio, melylyel az 1723. 6. t.-cz. védelmeztetik, csakugyan nem egyéb valódi költeménynél; s hogy a nemesség, midőn magát előbbi tartozásaitól fölmenté, birtokának egy részét adó fundusaul nem jelölte ki soha. S nyugodt kebellem ismétlem állításomat: Hogy a nemesség adómentességét nem jognak, hanem csak egy óriási visszaélésnek tartom, melyet százados élvezet soha nem szentesíthet.

Vannak e hazában sokan, kik az úgynevezett parlamenti taccicának több fontosságot tulajdonítanak, mint a mennyivel valóban bír, s ezek károsnak tartják, ha a nemesség adómentessége jogszerűség szempontjából támadtatik meg. «Ne ingereljük fel szerfölött hangos követelés által a nemességet ellenünk — így szólnak ők — legyünk megelégedve, ha az adónak őt illető részét magára vállalja, s engedjük neki az örömet, hogy azt, mit mi kötelességnek hiszünk, nagylelkűségnek nevezhesse.» Hagyán! ha a tapasztalás e nézetet igazolja, ám szóljunk alázatosan, nem bánom, hízelegve mondjunk el hetenkint egy-egy panegyrist, énekeljünk dithyrambusokat, valahányszor nemessel találkozunk, ki legszentebb adósságát, melylyel e hazának tartozik, kegyesen megadni méltóztatott; de valjon remélhetjük-e, hogy ez eljárás eredményekhez vezetend? — Felette hangos követelés által reactiót idézünk elő — ezt hallom. — De ugyan valószínű-e ez?

Azok, kik az adó minden nemétől szent bor-

zalommal visszajedve, nemesi kiváltságait, melyek verekedve szereztek, most verekedve védelmezik, igen következetesen cselekszenek, ha rossz néven veszik, valahányszor a nemesség adómentessége a jog szempontjából megtámadtatik. Ez urakat tőlünk meggyőződés s legszentebb érzelmeink rég elkülönözték, s csalatkozik, ki azt hiszi, hogy az ellenszenv, mely kebleikben a haladás elvei s férfiai ellen létezik, valaha enyhülni fog, bármennyi nem érdemlett kimélettel lépnénk is fel ellenök, s ha valamit csak azért kellene elhagynunk, mert ezen urak között ellenhatást gerjeszthetne, nem cselekednénk józanabban oly hadvezérnél, ki az ellenséget csak azért nem akarja megtámadni, mivel hihetőkép védelmezni fogja magát. S ugyan a közös teherviselés barátaik között, annak kinyilatkoztatása, miként a nemesség eddigi adómentessége nem jog, hanem visszaélés, miként okozna ellenhatást? «De ha a kérdésnek ily módoni felállítása által mégis szakadások okoztatnának táborunkban?» — így szólnak félénk tunicusaink. — Akkor azt fogom mondani, hogy e szakadások történhetnek a kérdésnek ily módoni felállítása után, de bizonyosan nem ennek következtében. Minden pártnak vannak álhívei s hol taps várható, nem hiányzanak komédiások, kik a kedvelt szerepeket magokra vállalják. Ha a párt diadalhoz közelít, főképp ha győzelme híveinek is áldozatokba kerül, ezen urak elszoktak válni, s ez történhetik, sőt fog történni kétségen kívül az adó kérdésénél is. Oly szent ügyért nem küzdöttek az emberek, melynek bajnokai között hasonló példákat nem mutathatnánk. De még ezek is, ha elhagyva a zászlót, melynek egyedül köszönhetik, hogy nevök eddig tisztelettel említettett, a közös teherviselés buzgó barátiból egyszerre ellenségeivé válnak, fogják-e mondani: miként ezen lépéseknek oka, mivel az adónak a nemesség által való elvállalása már nem többé nagylelkű áldozatnak, hanem pusztá kötelesség-teljesítésnek neveztetik; s ha mon-

danák, hol van, ki ezen igazolást kaczagás nélkül hallhatná?

És ha a közös teherviselés barátainak e neme, az ellenfél e titkos frigyesei tőlünk elválnak, gyengébbek vagyunk-e? Az adó kérdése sokkal tovább, sokkal élénkebben vitattatik, nemcsak egyesek, hanem tömegek által is, hogy sem annak megoldását mástól, mint valóságos majoritástól várhatnók. A tacticát, mely nemes czélokra használtatik, s melylyel a minoritás véleményének néha győzelmet szerez, senki nem tisztelheti inkább, mint én, de mi az adó kérdését illeti, azt hiszem, hogy a tactica ideje megszűnt s hogy csak a többségnek az adó elvállalása szükségéről nyert meggyőződése, vagy mi azt talán pótolhatja, a közvélemény vihatja ki e kérdés diadalát.

Ha a közös teherviselés elve eddig életbe nem léphetett, az ok nem a tactica hiányában, hanem egyedül azon túlnyomó befolyásban fekszik, melyet jelen megyei szerkezetünk mellett a nem adózó tömegek törvényhozásunkra gyakorolnak. Míg megyéink belszerkezete nem változik, a közös teherviselés elvének teljes diadalára kevés reményünk lehet.

Ha meggondoljuk, miként az utasítások által minden elv elfogadása oly tömegektől függ, melyekre műveltségi állapotuknál fogva okoskodásokkal hatni nem lehet, melyekre roppant számuk miatt a közvélemény befolyással nem bír, s melyeknek legnagyobb érdeke az, hogy az adómentesség fentartassék, nem bámulhatjuk, hogy a közös teherviselés eddig törvényeinkben kimondva nincs. Jól tudom, sokan e részben másképp vélekednek, nemességünk egy része műveltség — s külső kinézésre nézve hasonló a néphez, s így ez osztály jogainak védelmére ugyanazon okokkal találkozunk, melyek általán véve a nép jogai mellett hozatnak fel. «A politicusképesség nem vagyontól vagy socialis állástól függ, a törvény az ország minden polgárait egyiránt érdeklí: miért ne vehessen mindenki részt annak alkotásában» stb. stb.? — Nem

fogok ez okok czáfolatába beleereszkedni. — Meggyőződésesem az, miként a műveltség jelen állásában alig van Európában ország, hol a választást kivéve, a többi politikai jogok kivétel nélkül minden polgárnak által engedtetethetnének s hogy hazánk legkevesebbé emelkedett ezen fokra. A veszélyek, melyeket Siëyés a jogok szerfeletti kiterjesztésében a szabadságra nézve látott, sehol sem léteznek inkább, mint nálunk. Azonban ha e tekintetben nézetem hibás, ha az összes nép, mely hazánkat lakja, politikai jogok gyakorlatára képes volna is, mit bizonyít ez a jelen kérdésre nézve? Nemességünk bármily számos legyen, bár nagyrészen műveltség s vagyon tekintetében a nép legalsóbb osztályaihoz számítható, soha népnek nem neveztetetik. Közte s a valóságos nép között kiváltsága is örök válaszfalt képeznek, s a közös teherviselés elvének életbeléptetését ezen osztály határozatától függeszteni fel nem egyéb, mint olyanoktól várni e kérdés czélszerű megoldását, kiknek anyagi érdekei azt kívánják, hogy az ne oldassék fel, s kikre más érdekekkel hatni — mint általán véve minden tömegre — nem lehet.

Nézzük példaként Angliát. Senki nem fogja tagadni, hogy az osztály, mely ez országban a gabnatörvények fentartását kívánta, a műveltségnek hasonlíthatlanul magasabb fokán áll, mint nemességünk; s ha most feltesszük, hogy ezeken kívül senki Angliában törvényhozási befolyással nem bír, ezek pedig nemcsak választás, hanem utasítások által gyakorolják törvényhozási belolyásukat: valjon hiszi-e valaki, hogy a gabnatörvényekben változások történhetnének? Egyes magasabban álló egyéniségek e törvények megszüntetésére szavaztak volna, egyes törvényhatóságok a mellett adták volna utasításaikat, s bizonyosan oly férfiakat is találunk, kik, mint Deák nálunk, az országgyűlési köveiség elfogadását azon föltételhez kötötték volna, hogy utasításukban a gabnatörvények megszüntetése kimondassék; de a practicus Angliában bizonyosan

nincs ember, ki ily viszonyok között a gabnatörvények megszüntetését remélheté vala. S mi arról ábrándozunk, hogy fentartva megyei szetkezetünket, melyben kiváltságos osztályainkon kívül senki befolyással nem bír, s mint később meg fogom mutatni, a jelen szerkezet mellett nem is bírhat, fentartva utasításainkat, a közös teherviselés szent elvének törvényhozási uton teljes győzelmet vívhatunk ki.

«De az utolsó évek példája nem bizonyít-e egészen ellenkezőt?» — így szólnak jelen rendszerünk barátai; — «nem láttuk-e, hogy a magyar nemesség az országgyűlési költségeket önként elvállalá, hogy több fontos kiváltságairól lemondott? nem tapasztaljuk-e a lelkesedést, melylyel egyes törvényhatóságok maiglan a közös teherviselés elve mellett buzognak? miért ne remélhetnők, hogy a diadalt végre kivívjuk?

Értsük egymást jól. Senki nem tagadhatja, miként a közös teherviselésnek jelen megyei szerkezetünk legbuzgóbb barátai között is számos pártolói vannak. Ki az alkotmányos étellel nem ismeretlen, annak tudnia kell, hogy valamint a nemzet, mely az adó szabad megajánlásának jogával nem bír, az alkotmányos nemzetek sorába nem tartozik; ugy azok, kik e joggal bírnak ugyan, de kötelességeiket elismerni nem akarják, azaz adót ajánlanak, de annak fizetésében nem részesülnek, alkotmányos jogaikkal csak addig élhetnek, míg a passiv polgárok arról föl nem világosittatnak, hogy a kiváltságos kastának érdekei az övéikkel semmi összekötetésben nem állanak.* E tekintet maga,

* Ki ezen tétel valóságán kételkedik, olvassa Spanyolország történetét, a XVI. században, s ha e hazában V. Károly előtt több alkotmányos életet lát, mint Európa bármely más országában, s már II. Fülöp alatt helyette óriási zsarnokságot: ennek egyedüli okát abban fogja találni, hogy a kiváltságos osztályok érdekeiket a nép érdekétől elválasztva, hatalmasok lenni megszűntek, s a közterhekben részesülni nem akarván, önmagokat fölöslegekké tevék.

mindazokat, kik hazánkban az alkotmányosság baráti, a közös teherviselés elvének pártolóivá teszi. De én nem ezekről szólok. Ha az összes intelligencia az első-től az utolsóig a közös teherviselés elve mellett nyilatkozik is, ez az elv diadalára még mind nem elég. Szükséges, hogy a nemes tömegek többségére számíthassunk, s erre az eddig történtek után kevés valószínűséget látok.

Nézzük azokat, mik az adó elvállalása iránt a nemesség részéről eddig történtek.

«Kész vagyok aránylagosan minden közterhekben résztvenni (igy szól gr. Széchenyi Kelet Népeinek 355-ik lapján); s értsük egymást, nem bizonyos terhekben egyedül, mint például a házi pénztár viselésében, hanem kivétel nélkül minden lehető terhekben, s nem szabad ajánlkozáskép egyedül, de törvényes kötelességileg, s mi több, a reám vetett adónak mirefordítását sem kívánom ellenőrizni mindaddig, míg a polgár és pór ebből ki van szorítva; mert — köztünk maradjon a szó — egyedül nem fizetési ürügynek tartom s nem egyébnek, mint hypocrisisnek, ezen sokszor hallott szójárásukat: — szivesen adózom, ha felelős a ministerium.» Mindazok, kik a közös teherviselést komolyan akarják, szándékukat nem érthetik máskép, mint gr. Széchenyi e szavaiban kimondá — s mégis mit látunk? — A közös teherviselés elve helyett a háziadó egy részének elvállalása tüzetett ki a haladó párt programjában. S mi ennek oka? Talán nem voltunk meggyőződve, hogy közös teherviselésről szólni s ha ezen elv alkalmazásra kerül, azt csak a házi adóra szorítani nevetséges; talán nem láttuk által, hogyha már az adó több nemei között különbséget akarunk tenni, a hadi adó a házinál a nemességet még inkább illeti, miután az tisztán oly terhek fejében fizettetik, melyek egykor kizárólag a nemességet illeték? Isten ments meg; mi jól tudtuk, mi átláttuk mind ezt; az egyetlen ok, mely miatt a haladó párt programját egész a logicátlanságig megszorítá,

az vala: mert ha a közös teherviselés elve a hadi adóra is kiterjesztetnék, nem lehet reményleni, hogy ily indítvány keresztülvitelére többséget találunk.

Ha törvényhozóink, — mint más nemzetek törvényhozói, — határozataikban csak meggyőződésöket követnék, e tacticát nevetségesnek tarthatnók, nem hiszem, hogy találatnék törvényhozás, melynél a XIX. század közepett tehermentességünk nem dőlne el vitatkozás nélkül, de nálunk az utasítási rendszer vigyázatra int, s utolsó törvényhozásunknál, mely annyiszor tulzással vádoltatott, nem találkozott párt, mely a közös teherviselés elvét a hadi adóra is kiterjesztené. S ugyan mind e kiméletnek mik voltak eredményei? — A közös teherviselés elve az utóbbi országgyűlésen megbukott. Megbukott e haza minden kapacitásainak küzdelmei ellen. Megbukott, miután mívelt ember alig találkozott, ki a házi adó elvállalása mellett nem nyilatkozott volna, miután az ellene szavazó követek pirulva hirdetéik ebbeli utasításaikat. És miben fekszik e tünemény magyarázata, ha nem azon befolyásban, melylyel, megyei rendszerünk mellett, egészen miveletlen tömegek bírnak a közdolgokra, a melynek szükséges következménye, hogy a legkitünőbb értelmiség s legmagasztaltabb jellem ügyes agitatorok által minden befolyástól megfosztathatik, s egy Deáknak legyőzésére nem szükséges egyéb, mint hogy egy Forintos lépjen föl ellene.

Az adómentesség elienei példás kitüréssel küzdöttek nézeteik mellett, s mihelyt a házi adó keresztül vitele lehetetlennek mutatkozott, uj térre léptek át. Egyes tárgyak jelöltettek ki, melyekre nézve a nemesség, a hon egyéb polgáraival, közösen adózand. — Hogy ezen indítvány elfogadását a közös teherviselés elve győzelmének nevezni nem lehet, azt minden józan ember által fogja látni; azonban a dolog, mint első lépés, kétségen kívül a legnagyobb fontosságú vala, s a nemzet jobbjai élénk figyelemmel követék a törvényhozásnak e tárgy feletti tanácskozásait, rövid győze-

lem után hajótörést szenvedett ezen várakozásunk is.
És ugyan miért?

Voltak s pedig számosan, kik e remény meghiusulását a követi tábla makacosságának tulajdoníták; de ha azok, kik lehangosabban kárhoztaták a követi kart, mely az összlet iránti különbségek miatt a legfontosabb haladási lépést tenni elmulasztá, őszintén akarnának szólni, nem vallanák-e meg: hogy a tervezett nemesi adó nem egyes képviselők rossz akaratán, hanem egyedül azon körülményen szenvedett hajótörést, mivel az adózás mellett soha mesterkélt többségen kívül egyéb nem létezett?

Ha törvényhozóink közt nem találkoznak olyanok, kik érezve: hogy a törvényhozónak vannak szentebb kötelességei, mint melyekkel egy megyének tartozik, utasításaiktól el nem térnek, az alsó táblai többség, melyet oly tapssal üdvözlénk, nem létezett volna soha; — s ha midőn a közös teherviselés elve nem általánosan, hanem csak három évre mondatott ki, midőn az összlet annyira leszállított, hogy belőle eredményt, melylyel magokat igazolhaták, nem remélhetének többé, ugyanazon követek visszaléptek, valljon őket illeti-e a vád, vagy nem inkább azokat, kik őket utasításokkal elláták, azaz, a magyar nemesség többségét, — nem inkább azon rendszert-e, mely az egyes törvényhozót arra kényszeríti, hogy önmeggyőződése ellen szavazzon? Mihez képest ha az utasítás-adási jog csakugyan megyei szerkezetünk lényegéhez tartozik: adózni nem akaró nemes társaink sok köszönettel tartoznak e rendszernek, főkép ha azokra emlékeznek, mik ez ügyben az országgyűlés után történtek.

Azok után, mik részint az országgyűlés előtt, részint alatta a közös teherviselési elv megbuktatására történtek, valószínűvé vált, hogy valamint a házi adó elvállalásának pártolói az egyes megyékben nyers erő által most ledorongoltattak: ugy e kérdés a legközelebbi törvényhozásnál is ugyanazon s talán még nagyobb nehézségekkel fog találkozni, s szükségkép az a gon-

dolat támadott sokakban: nem lehetne-e ezen elv keresztülvitelére oly előkészítő lépéseket tenni, melyek a törvényhozás s az őt utasításokkal ellátó tömegektől függetlenek. — Hazánkban, hol az ugynevezett municipalis autonomiának czíme alatt a törvényhozás közbenjárása a legfontosabb tárgyakra nézve nélkülözhetőnek tartatik, s egyes megyék például a honoratiorkat minden törvény nélkül választói képességgel ruházták fel, e gondolat természetesebb vala, mint bárhol e világon, s úgy látszott, csak egy törvényhatóság példája leend szükséges, hogy adózó honfitársaink terhei, melyeken törvény útján nem könnyíthetünk, más uton kisebbitessenek.

Bezerédj István, kit barátomnak nevezhetni már ezen egy tettéért is mindig büszkeségemnek tartandom, e nézetből indulva ki, mintegy másfél év előtt ünnepélyes nyilatkozatot adott be Tolna vármegyének, mely által javait a házi s hadi adónak s minden egyéb polgári tartozásoknak alája vetve, magát a megye adózóinak sorába iktattatni kéri: s ki hitte volna akkor, hogy e nemes példa számos követőkre nem találand? ki nem tette volna fel, hogy miután törvényhatóságaink vannak, melyeknek utasításai a közös teherviselés elve mellett kiadott manifestumokhoz hasonlítanak, melyeknek legnépszerűbb férfiai azok, kik az adózónép érdekeiben legtöbb kitűrést tanusítottak, közönyösséggel Bezerédj példája fogadtatni nem fog, hogyha nem is egész törvényhatóságok, legalább mindenikben számos oly férfiak fognak találkozni, kik meggyőződésüket követve, a közterhekből reájok eső részt magokra vállalandják, főkép miután úgy látszott, hogy ily cselekvés a férfiak által bevallott elveknek szükséges következménye, s az, hogy a B. P. Híradó Bezerédj István tettét, főkép miután az Pest vármegyében Rosti Albert, Besze János s Kossuth Lajos táblabírák által követtetett, gúny tárgyául tűzte ki, bizonyosan senkit vissza nem tartóztathatott. Mig azokat, kik az adó kérdését megyéinkben ledorongolák, e

párt sorai között látjuk a B. P. Hiradót pártjával együtt a közös teherviselés őszinte pártolójának tartani senki nem fogja, s átláthatta mindenki, hogy Bezerédj tette bizonyosan gúnyt nem érdemlett.

Ha valaki, ki mióta férfvá nőtt, azon meggyőződésben él, miként a nemesség adómentessége igazságtalan s a haza kifejlődésére káros, elébb elkövet mindent, hogy e kiváltság a szokott törvényes uton megszüntetessék, s miután látja, hogy ez nem történhetett, önként lemond igazságtalannak tartott kiváltságáról, s részt vesz azon terhekben, melyek meggyőződése szerint őt is illetik; mi van ebben, mi által megérdemlené, hogy gúny tárgyává tétessék? Vagy tán a közterhekben részt venni oly valami, mi a magyar nemesnek tilos? ha ez volna, következetesen azt kellene mondani, hogy mivel a nemesség katona állításra nem köteleztetik, neki katonának beállani nem szabad. Vagy talán az nevetséges, hogy elhagyva pártunkat, oly valamit teszünk, miben az egész had által, melylyel politikai zászlók körül egyesültünk, azon párt elveinek szükséges következtetésénél nem láttatik egyéb? mintha, midőn pártunkkal a szabadság mellett küzdünk, személyességünkről lemondanánk! mintha nem volna valami, mi pártszinezetünknel több — meggyőződésünk! mintha a férfinak, ki magával tisztába jött, s nézeteinek életbe léptetése által senkinek jogkörébe nem vág, várni kellene, míg véleményében egész pártja osztozik?

Olcsó lelkesedésnek is nevezetett e lépés, s ez igaz lehet, mennyiben az, ki csak annyit ad, a mennyire magát lelkiismeretében kötelezve érzi, nagy áldozattal nem büszkélkedhetik. Mondatott, hogy utolsó törvényhozásunk mulasztásait nem pótolhatja; s ez nem szenved kétséget, sőt reakcióval is fenyítettünk; de hogy Bezerédj nemes példája számos követőkre találni nem fog, azt a tespedés legmegrögzöttebb hivei sem merék reményleni.

Az egyetlen ember, ki ezt előre látá, legalább az egyetlen, ki ebbeli nézetét kimondá, gróf Széchenyi

vala, — s miután azóta, hogy e tárgy iránt hirlapjainkban vitatkoztunk, másfél év folyt el, fölhiva érzem magamat kinyilatkoztatni, miként a tapasztalás nézeteit tökéletesen igazolá, s miként a méltóságos gróf e vitában új bizonyosságát adá, hogy e haza különböző pártjainak állását minden másnál jobban ismeri, habár alig tudom, irigyeljem-e e ezen ismereteért, mely sok keserű csalódásnak lehet eredménye.

De tehát mind az, mi a közös teherviselés elvének kivívására történt, csak haszontalan színjáték vala-e, melyben a fellépők tapsnál egyebet nem kerestek? mind e lelkesedés, melylyel a legigazságosabb ügy mellett annyian felszólaltak, csak alávaló tettetés és hazugság? hát azok, kikben a nép elismert jogainak bajnokait tiszteltük, csak szájas rhetorok, kik elrémülve visszavonulnak, mihelyt őket valaki szavuknál fogja? — Csak ki viszonyainkat nem ismeri, emelhetne ily igazságtalan vádat; ki dolgainkban jártas, meggyőződik, miként az okok, melyek miatt Bezerédj példája oly kevés követőkre talált, nem az emberekben, hanem az institutióban fekszenek, melyen egész politikai életünk alapszik.

Az adónak a nemesség általi elvállalása, a nemesség miveletlen vagyis legszamosabb része között nem népszerű. Ki ez állításom ellen egyes utasításokra hivatkozik, melyekben a nemesség a közös teherviselés elve mellett nyilatkozott: azt azon módra emlékeztetem, mely szerint ez utasítások nagyobb része készítettett. Miért mellőztetett épen e legfontosabb tárgynál minden vitatkozás? honnan van, hogy majdnem mind azon megyékben, hol az adó elfogadtatott, az elfogadás csak felkiáltás által történt; miért a vádak, melyek Kossuth Lajos, mint a Hirlap egykori szerkesztője ellen az adó kérdésében tett izgatásai miatt emeltek? Nem fekszik-e mind ennek oka abban, mivel a nemességnek az adózás elleni antipathiája előttünk tudva volt; mert meg valánk győződve, hogy ha e kérdés hosszabb vitatkozás tárgyává tétetik, a látszó

többség, mely mellette itt-ott mutatkozik, bizonyosan el fog tenni?

Az adó kérdése a conservatív párt által több megyében arra használtatott, hogy egyes, a közbizalmat bíró férfiak, a nemesség szemeiben gyűlöletessé tétesenek, s a zalai példa mutatá, hogy nincs annyira magasan álló egyéniség, mely, ha politikai munkásságát az adó kérdésével ugyanazonosítja, befolyására biztosan számolhatna; ki bámulhatja, ha midőn Bezerédj István a közös teherviselés elve mellett új s a mint látszott hatalmas izgatási eszközökhöz fogott, sok, tette helyességéről tökéletesen meggyőződött férfi őt e pályán követni nem merte? — Ha az adó kérdése újra szőnyegre kerül: nem fog-e az a conservatív párt által újra izgatási eszközül használtatni? s ha ily uton, mire minden valószínűség létezett, a haladás legbuzgóbb pártolói, mivel magokat adó alá vetik, befolyásuktól megfosztatnak: nem nagyobb kár háramlik-e ez által a nemzet szegényebb osztályaira, mint a mit az önként elvállalt adó kipótolhatna? Egy megyében Bezerédj példájának követését a közelgő tisztujítás tevé lehetlennél. Ha az adónak önkéntes elvállalása által a nemességet felingereljük, a haladási párt megbukik: jobb, halasszuk az adó elvállalását tisztujítás utánig — így szóltak sok helyen. Más megyében figyelembe vétetett, hogy azok, kik magokat önként adó alá vetik, országgyűlési követséget csak oly utasítással fogadhatnak el, melyben a közös teherviselés elve kimondatik, s hogy így a jövő törvényhozás ismét a legkitünőbb férfaktól fosztathatnék meg, stb. stb., de ki sorolhatná el mindazon egyes tekinteteket s körülményeket, miknél fogva az adó önkéntes elvállalása az egyes megyékben mellőztetett, s melyek magát Deákot — kinek nézetei e kérdés iránt kétségesek nem lehetnek — arra bírák, hogy Bezerédj példáját csak a házi adóra nézve kövesse. Bizonyos csak egy: hogy mindazon férfiak között, kik előbb a közös teherviselés elve mellett nyilatkozva Bezerédj példáját nem követék —

más szavakkal, az összes haladási párt között — igen kevés találkozott, ki e látszó következetlenséget nem megyéje állásának tulajdonítá, s így e párt között legalább, kevesen lehetnek, kik el nem ismernék, miként az adó kérdése keresztül vitelének legfőbb akadálya megyei szervezetünkben fekszik. — Ha azon okokat vizsgáljuk, mik miatt a közös teherviselés elve a törvényhozásban megbukott: szükségkép a megyék utasítási jogára jövünk; ha kérdezzük, miért találkoztak a köz teherviselés elvének oly kevés hivei, midőn annak practicus kivitele került szőnyegre, miveletlen nemesiségünk befolyásában találjuk a feleletet. Mindenesetre tagadhatlan, miként a nemesség adómentességét csak megyei szervezetünk tartotta fen.

Mindez való lehet — mondják a megyerendszer védelmezői — de csak addig, míg megyéinkben a nép nem nemes osztályainak befolyás nem adatott. Hozzuk be csak a népképviselést s látni fogjuk, mi egészen mások leendnek megyei szervezetünk eredményei. De vajon lehetséges-e ez? Nem áll-e a népképviselés is valóságos ellentétben jelen megyerendszerünkkel? Lássuk.

II.

A NÉPKÉPVISELETRŐL.

Nincs kérdés, mely körül azok, kik országglási tudományokkal elméletileg vagy gyakorlatilag foglalkoznak, félszázad óta többet fáradtak, mint a népképviselés lehető legczélszerűbb elrendezése körül. Miként oly országokban, hol egynek korlátlan akarata kormányoz, a közállomány gyarapodása kizárólag e kormányzó jellemétől függ: úgy ott, hol a nép a kormányban részt vesz, befolyásának üdvös vagy káros hatása azon testület jelleme által határoztatik meg, melyre a befolyás gyakorlata a nép nevében bízott,

s ezért a képviseleti rendszer miként alkalmazása az alkotmányos élet főkérdése.

Vannak bizonyos elvek, melyek a népképviselet miként alkalmazása iránt vezérfonalul használhatók s melyeknek helyessége iránt napjainkban többé kétség nem létezik. Ilyenek például: hogy a szabadság biztosítása nem a választók számától, hanem függetlenségétől föltételeztetik; hogy nem minden egyes személy, hanem minden egyes érdek kellő képviselése őrzi meg a polgárokat azon elnyomástól, mely, egyébként alkotmányos formák alatt, egyes osztályok által ép oly türethetlenné válhatik, mint ott, hol az egyes fejedelem önkénye ellen törvényes biztosítékok nem állítottak fel stb. stb.; a mód azonban, miszerint ez elvek az egyes esetben alkalmazhatók, szükségkép egészen a nemzetek különböző helyzetétől s miveltégi állapotától függ, s talán nincs az összes politika körében kérdés, melyre nézve más népek utánzása vagy metaphysikai elvek kitűzése annyira károsan hathatna, mint épen itt.

Ha a módot tekintjük, mely szerint a politikai jogok nálunk elosztattak, láthatja mindenki, miként azon rendszer, mely mellett a nemzet tizenkilencz huszada minden jogok gyakorlatából kizáratik, s az ország napról-napra fontosabbakká váló érdekei: mint ipar és kereskedés, sőt az adózók egész tömege nem képviseltetik, soká már fenn nem állhat. Korunk szükségait nem elégítheti ki többé azon alkotmány, mely az aristokratia árnyoldalait a legtulzóbb demokratia féktelenségével egyesíti, mi közben nélkülözi azon rendet és következetességet, mely az aristokratiának legjobb tulajdona, s nélkülözi az egyenlőséget, mely a demokratia fő áldása. Népképviselet kell, csak úgy remélhetjük e hon gyarapodását, ha törvényhozásunk minden érdeket kellő mértékben képvisel. E meggyőződés mindinkább terjed; átlátják nem nemes polgártársaink állása méltatlan voltát; s mindezek mellett népképviselet kérdése nemcsak megoldva, de még

helyesen felállítva sincs. Eddig e tekintetben három indítványt ismerek.

Először: hogy a nem-nemesek azon része, melynek műveltségéről már életök módja kezeskedik, az úgynevezett honoratorok, a nép köréből kiemelve, politikai jogokkal ruháztassanak föl.

Továbbá: hogy a nem-nemesek érdekeinek képviselése azon befolyás által eszközöltheték, melyet szabad királyi városaink törvényhozásunkban gyakorolnának.

Harmadszor: hogy az egyes nem-nemesekből álló községek ezentúl a megyei gyűlésekre követeket küldjenek, kik minden választás s tanácskozásokban részt vehessenek.

Ki fogja tagadni a nemes szándékot, melyből ez indítványok tétettek? ki fogja kétségbe vonni azoknak sok tekintetben üdvös hatását? de ki ezeknek akármelyikét elfogadva azt hiszi, hogy az által a népképviselőletet létesíté, csakugyan nagyon csalódik.

Mi mindenek előtt az első indítványt illeti: nem akarom e helyen vizsgálat alá venni: czélszerű-e, ha azok, kik magasabb műveltségök által a nem-nemes osztályok természetes védői, a néptől elkülönöztetnek; de valjon ki fogja állítani, hogy ha az úgynevezett tisztos osztályoknak politikai jogok adatnak, a nép általok képviselve lenne? Holott a műveltség és életmód annyi különbségei mellett, csak épen a jogtalan állapot, melyben eddig éltek, képezi a nép s honoratoraink között létező érdekegységet; megszűntével a kapocs is azonnal megszakad, mely most őket a nagy tömeggel egybefűzi.

Hasonlíthatlanul nagyobb s üdvösebb változás az, mely a sz. kir. városok illő törvényhozási befolyása által idéztetnék elő, s én politikai újjászületésünk első pillanatának azt fogom tartani, melyben a városok törvényhozásunknál először élnek szavazatjoggal; de mindazon érdekegység mellett, mely városaink s a nép között a jelen pillanatban létezik, s létezni fog

mindaddig, míg nemességünk természetelleni kiváltsá-gai fennállnak: tagadni nem lehet, miként e kiváltsá-gok megszűntével, főkép iparunk emelkedése által, érdekek fognak támadni, melyekre nézve a városi és földmivelői népségünk között nemcsak egység nem, de valóságos ellentét származik, s mikre nézve a vá-rosi követek a nem-nemes népességet nem képvisel-hetik.

Vége, mi a harmadik indítványt illeti: bár meny-nyire tisztelen a nemes szándékot, melyből az tété-tett: eddigi formájában ezen indítványt nemcsak ki-elégítőnek nem tartom, sőt azt hiszem, hogy annak elfogadása csak elkeseredést szülhetne. Oly gyűlés-ben, hol minden egyes nemes személyesen szavaz, Kecskemétnek vagy Kőrösnek két szavazatot adni inkább gúny, mint engedményhez hasonlít. Ily viszo-nyok közt ép oly kevésbé tarthatják magokat nem nemes osztályaink képviselve, mint a jelen pillanat-ban városaink, melyeknek országgyűlési szavazata összesen számíttatik egynek.

De honnan van tehát, hogy mind azon lelkesedés daczára, melylyel a népképviselőtről annyian szóltak, ezeknél kimerítőbb indítvány nem tétetett, oly indít-vány, mely ha tökéletesen elfogadható nem volna is, legalább a népképviselőt elve alkalmazását valósággal magába foglalná?

Vegyük be a népet alkotmányunk sánczai közé, ez azon általános szójárás, melylyel a népnek jogai mel-lett felszólalva egy idő óta élni szoktunk. Hogy e szavaknak nálunk szép hangjok mellett, komoly értelme is van, bizonyítja az utolsó országgyűlés, melyen a haza nem nemes lakóinak birtok s hivatalképeség adtak, s az alsó tábla többsége számos tanúságait adta, mennyire kívánja, hogy e szavak valósággá vál-janak. Miként történhetett tehát, hogy ugyanazon törvényhozás, mely nem nemes honfitársainkat min-den hivatalokra képesnek nyilatkoztatá, a választói jogok kiterjesztése iránt semmit sem tett, holott a

választói jog minden polgári hivatalok első fokozatát képezi, s mindenki előtt világos, hogy a választhatási képesség a nem-nemesekre nézve nagy csalódássá válik, ha a választási jog kizárólag a nemesek kezében marad?

E rendkívüli tünemény magyarázata, felfogásom szerint, csak abban fekszik, mert törvényhozóink átlátták, miként a nemesség választási és egyéb politikai jogai oly természetűek, hogy azon fokban, melyben a nemesség által jelenleg élveztetnek, az egész népre kiterjeszteni nem lehet; átlátták, hogy megyei szerkezetünk, melyet oly szívesen alkotmányunk sánczának nevezünk, szűkebb, semmint mögötte egy egész nép megférhetne; s e nézet annyira igaz, hogy csak az vádolhatja következetlenséggel törvényhozóinkat, ki országunk helyzetét nem ismeri; bár mily rendkívülinek látszassék egyébiránt, hogy azon pillanatban, melyben valaki minden legmagasb hivatalokra képesnek nyilvánítatik, választói jogaiból kizárva maradjon.

A nemes már születése által választó, tőle e jog gyakorlatára nézve semmi föltételek nem kívántatnak; az, hogy valakinek héres szolgálója, s hogy semmi tekintetben függetlennek nem nevezhető, ép oly kevéssé zárja őt ki a választásból, mint az, hogy még apai hatalom alatt áll, a tudatlanság s miveletlenségnek legaljasabb foka ép oly kevéssé szolgál akadályul, mint az, hogy most tizedizben szabadult ki a megye tömlöczéből, hol az utolsó lólopásért, vagy éppen valamely tisztújításnál elkövetett büntett miatt fogva volt. Ő született nemes ember, azaz született választó, a többihez nincs köze senkinek. Már ha most e jogot változatlanul megtartva, alkotmányunk sánczainak e tekintetbeni kiterjesztéséről — vagy egyszerűbben szólva — jogegyenlőségről szólunk, mit jelenthet ez egyebet, mint azt: hogy választói képesség, valamint most feltétlenül minden nemesre, úgy föltétel nélkül minden lakosra ruháztassék, hogy miután nem nemes osztályaink eddig semmi választói

jogokkal nem bírtak, első lépéstül a vote universellel ajándékoztassanak meg, s pedig oly kiterjedésben, mint eddig sehohsem divatozott; mert nem ismerék alkotmányt, hol béres szolgák, inások, kiskorúak és kiszabadult gonosztevők teljes politikai jogokkal élnek, s alig hiszem, hogy a jogoknak ily kiterjesztését a jelen pillanatban valaki lehetségesnek gondolná.

Annál világosabban tűnik föl a nehézség, ha figyelmünket arra fordítjuk, hogy a választói jog nemcsak az országgyűlési követekre, hanem a megye minden tisztviselőire nézve is a választók által egyenesen gyakoroltatik, mi által, ha csak a választásokat határtalanul meghosszabítani nem akarjuk, minden választók együttléte kívántatik; mi a választói jog kiterjesztése mellett gyakorlatilag majdnem lehetlenné válnék, ámbár oly megyék tapasztalása szerint ítélve, hol a nemesség nagy számú, igen valószínű, hogy a választói jog minden nemesekre is kiterjesztetvén a választók száma első hivatalos foglalatosságuk alkalmával verekedés utján igen meggyérítették.

A népképviselőt első akadály, felfogásom szerint, tehát azon kiterjedésben s módban fekszik, miszerint a választási jogok nemességünk által gyakoroltatnak.

Távol legyen tőlem, hogy míg alkotmányunk egyedül a nemesség védelmére bizatik, a választók számát csak egygyel is akarnám kevesbíteni. Alkotmányos jogok csak ha számosak által védelmeztetnek, állnak biztosan, s habár majd természetelleninek látszik, hogy oly országban, mely magát aristokratikusnak nevezi, a választói képesség születésen kívül semmi föltételekhez kötve ne legyen, én ebben csak azon természetelleni elv következményét látom, miszerint a választási képesség egyedül nemes születésre szorított. De valamint mindaddig, míg e honnak nem nemes lakói választási jogaiktól megfosztva maradnak, a választási census behozását a nemességre nézve pártolni nem fogom: szintoly világos előttem, hogy a népképviselőt csak a választási censussal együtt hozat-

hatik be, s hogy ezen censusnak reánk nemesekre is ki kell terjedni, ha csak meg nem akarjuk semmisíteni azon jogokat, melyeket nem nemes polgártársainknak adtunk. Mert hiszen, ha a nemesség jelen állapotában hagyatván, a nem nemesek választói képességét föltételekhez kötnők, — azon jog, mely ezeknek oly megyékben adatik, hol a nemesség nagy számú, mi lenne egyéb óriási csalódásnál?

Választásunk most gyakorlott módja szerint minden megyei hivatalok egyszerre s egy helyen ujítatnak meg, s oly hivatalok választásában is részt vesz a megye összes nemessége, melyek csak a megye bizonyos részét érdeklik. Hogy e rendszer a jogok kiterjesztésével nem fér össze, nem szenved kétséget. Senki sem kívánhatja, hogy valamint most a nemesség nagy része mások költségein vitetik a választás helyére, úgy a népképviselet behozatala után a választók nagy része vagy jogaitól megfosztassék, vagy azokkal csak hasonló föltételek alatt élhessen. S ha mind ez áll, ha a népképviselet eszméjének létesítésére az eddig föltétlenül gyakorlott választói jogoknak bizonyos föltételekhez köttetése kívántatik, ha a megyékben divatozó egész választási rendszert meg kell előbb változtatnunk, azaz oly dolgokat, melyek jelen megyei rendszerünk lényegéhez számítatnak, lehet-e tagadni, hogy a népképviselet eszméje életbe léptetésének szinte jelen megyei szerkezetünk áll útjában.

Hisz megyei szerkezetünk mellett az egyes polgárnak joga nemcsak országgyűlési követek s megyei tisztviselők választására szoríttatik. Ha azok, kik népképviseletről szólnak, nem egy szépen hangzó szójárásért, mely pompás nyelvünkben eddig hiányzott, hanem oly valami által lelkesülnek, minek értelme van: a népképviselet eszméje a politikai jogok egyenlőségétől elválaszthatlan. Azon kérdés támad tehát előttünk: vajjon a politikai jogok, melyek megyei szerkezetünk mellett a nemesség által gyakoroltatnak,

kiterjesztethetnek-e az összes nemzetre még az esetben is, ha e jogok gyakorlata bizonyos képességi föltételekhez köttetnék? S én e kérdésre csak tagadólag felelhetek.

Ha van valami, mi által az újabb kor a régieket az országlási tudományban meghaladta, e felsőbbség a képviseleti rendszer behozásában fekszik; csak ez által vált lehetségessé, hogy nagy országoknak egymást soha nem látott polgárai közös szabadságban részesüljenek, és a politikai jogok gyakorlata sokakra terjesztessék, a nélkül, hogy zavar támadjon, vagy a közállomány vezérlete értelmetlen tömegekre bizas-sék. — A régiek szabad alkotmányai egyes városok szűk határaitra valának szorítva, a kísérletek, melyek több városok egyesítésére tétettek, vagy a kisebbeknek egy nagyobb általi teljes elnyomásához vezettek, mint azt Athenének Görögország egy része felett gyakorlott felsőbbségében láthatjuk, vagy mint az amphictyok egyesülete mutatja, sikertelenek maradtak, s csak egy hatalmas szomszéd feltámadása vala szükséges, hogy egyszerre semmivé legyenek minden ezen szép institutiók, melyekre ezredek után is bámulattal tekintünk vissza, melyek alatt annyi nagy férfiú nevededett. A régieknél gyakorlatban volt alkotmányi formák által az egyes polgár szabadsága némi tekintetben biztosítva vala, — ámbár itt is a szabadságot többször váltja föl tyrannismus, hogysesem ez állapotot oly kívánatosnak mondhatnók, — de az összes állomány függetlenségének, mely egyszersmind minden egyesek jogait föltételezé, hiányzott minden garantiája, mely csak az állomány egységében s hatalmában kereshető; s a szabad görögnépek elnyomására csak Macedoniában kelle egy hatalmas uralkodónak támadni. A képviseleti rendszer mellett, mint Franciaországban, Angliában s Amerikában látjuk, az alkotmányos szabadság roppant birodalmakra terjedhet ki.

Újabb korunknak ezen felsőbbsege még inkább ki-

tűnik, ha figyelmünket az alkotmányos országokban létező jogegyenlőségre fordítjuk. Van egy szám, melyen túl a tanácskozási jogok gyakorlata lehetlenné válik, s ha a lehető emberi miveltség legmagasabb fokozatát tesszük is fel valamely ország polgáraiban, oly állomány, melynek közdolgai ezerekből álló tanácskozó testületek által kormányoztassanak, soha sem fog jól kormányoztatni. Míg a képviselői rendszer ismerve nem vala, a politikai egyenlőség csak ott létezett, hol minden egyes polgár személyes részt vőn a közdolgokban; s innen van, hogy a régiéknél minden politikai jogokat vagy születés által a néptől különvált s önmagokat kiegészítő kisebb testületekre (senatusokra) bizva találjuk, vagy roppant tömegekre akadunk, melyek inkább szenvedély, mint értelmiség által vezetettek, vesznek részt a közdolgokban mind addig, míg azon szabadságot, melylyel élni nem tudtak, pénzért vagy szép szavakért valamely fortélyos vezetőnek el nem árulák. A polgárok szaporodása a régiéknél nem erőnek, hanem gyengéségnek alapja, s mint Róma példája mutatja — a szabadság akkor leggyengébb, mikor százezerekre terjesztetvén, legtöbb védelmezőkre számíthat. Ki nem látja ezenkívül, hogy ott, hol minden polgár egyenes részt vesz a közdolgok vezetésében, s e részvét a polgári jogok szükséges kifolyásának tekintetik, létezni kell egy igen nagy számú osztálynak, mely minden polgári jogoktól megfosztatott; ez természetes, mivel az embernek nemcsak tanácskozni, hanem enni is kell. A spartai heloták, a római mancipiumok, szóval a szolgaság, melyet minden régi szabad népeknél találunk, szükséges kifolyása azon kormányformának, mely alatt e népek éltek, oly föltétel, mely nélkül az ily értelemben vett szabadság nem állhat fenn. Csak a képviselői rendszer mellett eszközölhető, hogy politikai jogok — mint Angliában — milliók által élveztetethetnek, a nélkül, hogy az országot anarchia fenyegetné, vagy a souverain nép rabszolgákra szo-

rulna, kik, miközben ő tanácskozik, helyette dolgoznak.

Hogy azonban a képviseleti rendszertől üdvös eredményeket várhassunk, szükség, miszerint az valóban képviseleti rendszer legyen, és ne csak annak neveztessek; s a politikai jogokkal felruházott polgárok ne felejtsek: miként közdolgaik kormányzását képviselőkre bizták, s csak azon befolyást tartották fenn magoknak, melyet szabadválasztás s minden érzelmeik s kívánataik korlát nélküli kimondhatása által gyakorolhatnak. Hol a nép a másokra bizott hatalmat minden pillanatban visszaveszi, s a közdolgokba nemcsak választás és kívánatainak szabad nyilvánítása, de határozatok által is befolyjni kíván, ott a képviseleti rendszer névben igen, de valóságban föl nem található.

Be akarjuk venni a népet alkotmányunk sánczai közé, s mert főkép alkotmányos országban annak, ki semmi politikai jogokkal nem bír, még polgári jogai sem biztosak, igen helyesen úgy vélekedünk, hogy azon képviseltetési jog, mely eddig csak nemesekre szorítottatott, kiterjesztendő a nemzet többi osztályaira is. De vajon birunk-e már csak mi nemesek is képviseleti rendszerrel?

Ha országgyűlés hivatik össze, igaz, összegyűlünk s megyénkint nagy lármával két férfit választunk, kiket képviselőinknek nevezünk; de vajon ez magában véve tesz-e már képviseleti rendszert? s nem hiányzanak-e nálunk, ez egyen kívül, a képviseleti rendszer minden kellékei?

Elküldjük követeinket s megeskettetjük, hogy szorosán ragaszkodni fognak azon utasításokhoz, melyeket nekik elküldetésök alkalmával adtunk, s melyekkel talán meggyőződésök meg is egyezik, mert feltehetjük, hogy hivatalukat egyébként el nem fogadták volna; de nem marad-e együtt a választók testülete ugyanazon tárgyról tanácskozva, melyekkel az országgyűlés foglalkozik? nem pótolja, nem változtatja-e

meg utasításait egy napról a másokra? nem parancsolja e sokszor ugyanazon embereknek, kiket megeskettetett, hogy fejéret fognak mondani, egypár héttel később, hogy a legszorosabb felelet terhe alatt feketét beszéljenek, úgy hogy — túlzás nélkül mondva — a mód, miszerint egy vagy más követ bizonyos kérdéseknél szavaz, sokszor inkább azon postalegény gyorsaságától függ, ki az utasítást hozza, mint maga a követ meggyőződésétől; és ez képviseleti rendszer?

Törvényhozásunk van, igen; ki nem hiszi menjen Pozsonyba s nézze meg a tanácskozási termeket, de szörnyen csalatkozik, ki azt gondolja, hogy e termekben a nemzet szabad képviselői ülnek, hogy az ország dolgai itt határozatnak meg. Mit mi országgyűlésnek nevezünk, csak falhoz hasonló, melyet valaki multságára csak azért építtetett, hogy mesterséges visszhangot képezzen, mely mindent, mi feléje kiáltatik, változás nélkül visszaad.

Még törvényhozásunknál is csak pusztá nevet találunk a képviseleti rendszer lényege helyett; mit mondjunk, ha figyelmünket megyei szerkezetünkre fordítva, látjuk, miként azon törvény, mely sokszor 20,000 ember 52 helyen történt tanácskozásainak kiefolyása, alkalmazása módjára nézve hasonló tanácskozások alá vettetik? ha látjuk, miként e hazának választói nemcsak a törvények alkotásában, de majdnem minden közigazgatási tárgyakban egyenes részt vesznek?

A nemesség sokkal több egyenes befolyással bír közdolgainkra, hogy sem a képviseleti rendszerről nálunk csak szó is lehetne; s ha valaki tőlem kérdi: vajon lehet-e a nemesség ezen jogait az egész nemzetre kiterjeszteni? azt fogom felelni, hogy ezt annyival inkább lehetlennek tartom, mennyivel világosabban bizonyítja a tapasztalás, hogy e jogok gyakorlata már most is felette nagy számra bizatott.

Nemcsak az kívántatik tőlünk, nemesektől, hogy

másokat részesítsünk azon jogokban, melyekkel bírnunk; nekünk le kell mondani bizonyos privilegiumokról, melyeknek gyakorlatában voltunk. Nemcsak az szükséges, hogy másokat alkotmányunk sánczai közé fölvegyünk; de máskép kell építeni e sánczokat, ha a népképviselő — úgy hiszem szükségessé vált — eszméjét közöttünk létesíteni akarjuk. Míg megyei szerkezetünk jelen alakjában marad, míg a megyei közgyűlés az egész közigazgatásról rendelkezik, s utasítási jogánál fogva a törvényhozásra befolyást gyakorol, a megyei gyűlésben pedig minden nemes egyenes befolyással bír, népképviselőtről komolyan szólni nem lehet. A népképviselő első, mellőzhetlen feltétele jelen megyei szerkezetünk megváltoztatása. Ha az erre szükséges honszeretetet s önmegtagadást nem érezzük kebleinkben, ha jelen megyei szerkezetünkhez ragaszkodunk, hagyjunk fel sovárgásainkkal. Ki nagy czél után fárad, ki jelen szabadítékait valóságos jogokkal akarja fölcserélni, ne higye, hogy ezt áldozat nélkül elérheti.

Jelen megyei szerkezetünkkel együtt létező bajaink orvoslatára a haladó párt által két indítvány tétetett.

Az elsőre nézve, mely a közös teherviselés elvének elfogadásában áll, láttuk, hogy annak teljesen keresztülvitelére, jelen megyei szerkezetünk fentartása mellett, valószínűség nem mutatkozik.

A másodikra nézve megmutattam, miként népképviselőtről szólni, míg a nemesség jogai, melyeket megyei szerkezetünk mellett élvez, szűkebb korlátokba nem szoríttatnak, pusztá ábránd.

Jól tudom, az itt elmondottak nem fogják nevelni népszerűségemet; nem hibáznak hazánkban számosan, kik minden szót, mely a nemesség politikai jogainak korlátozása mellett emeltetik, szent borzalommal hallanak; kik haladni akarnak, de magokkal még egészen tisztába nem jöttek, nem lehetne-e egyszersmind a régi helyen maradniok; kik politikai jogokról szólva szívesen megfelelkeznek arról, hogy azok egyszers-

mind kötelességek, melyeket alkalmatlan kezekre bizni nem szabad, s kik tátott torokkal egyenlőséget hirdetve, borzadnak, ha tőlök annak nevében az követeltetik, hogy illetlenül elfoglalt helyökről szálljanak le. Ezen urak, kik ha a francia forradalom napjaiban élnek, az osztályok egyenlőségét hihetőkép az által akarták volna létesíteni, hogy minden embert báró vagy grófi czímmel ajándékoznak meg, kiméletlenül fel fognak szólalni ellenem; én azon nyilatkozáttal várom ellenvetéseiket, hogy az elvek, melyeket vallok, s mindig vallék, általam nem azért választattak, mert felőlök szép szavakkal irhatok, hanem mivel meggyőződéseim kívánta úgy; s hogy azoknak elfogadom minden következményeit, bármi népszerűtlenség legyenek a nép azon egy huszad része előtt, mely eddig politikai jogokkal él. Nem vágyom oly babérok után, melyekhez csak meggyőződésem megtagadása által juthatnék.

TARTALOM.

IRODALMI BESZÉDEK.

	Lap
Emlékbeszéd Körösi Csoma Sándor fölött	7
Emlékbeszéd Szalay László fölött.....	28
A költészet hatásáról	62
A költészet hivatásáról	70
Irodalmunk nemzeti irányáról	74
A tudomány befolyásáról az életre.....	79
A tudomány nemzeti hivatásáról.....	85

POLITIKAI BESZÉDEK.

Deák Ferencz üdvözlése	95
A szólásszabadságról.....	100

TANULMÁNYOK.

Vélemény a fogházjavítás ügyében	113
A zsidók emancipációja	151
A francia forradalom okai	205
Petőfi költeményeiről.....	265

A «REFORM» CZÍMÚ MÚBÓL.

I. A közös teherviselés	271
II. A népképviseltről	307
